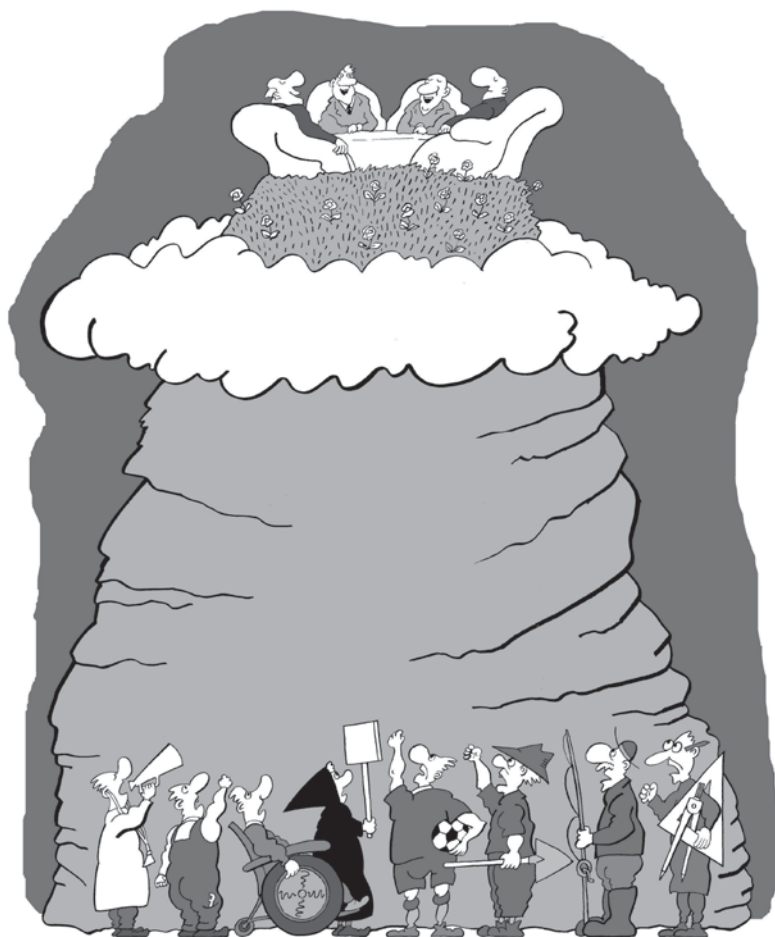

CIVILNO DRUŠTVO SRBIJE

POTISNUTO TOKOM 1990-IH – U POTRAZI ZA LEGITIMITETOM, PREPOZNATLJIVOM ULOGOM I PRIZNATIM UTICAJEM TOKOM 2000-IH

CIVICUS Indeks civilnog društva – Izveštaj za Srbiju

Cofax

**POTISNUTO TOKOM 1990-IH – U POTRAZI ZA LEGITIMITETOM,
PREPOZNATLJIVOM ULOGOM I PRIZNATIM UTICAJEM TOKOM 2000-IH**

CIVICUS Indeks civilnog društva – Izveštaj za Srbiju

Zdenka Milivojević

Prvo sveobuhvatno empirijsko istraživanje
civilnog društva Srbije (2004 –2006)

Beograd, 2006.

Istraživački i analitički centar ARGUMENT

u saradnji sa

Centrom za razvoj neprofitnog sektora

CIVICUS INDEKS CIVILNOG DRUŠTVA

MEĐUNARODNI ISTRAŽIVAČKO-AKCIONI PROJEKAT KOJIM KOORDINIRA SVETSKI SAVEZ ZA GRAĐANSKU PARTICIPACIJU - CIVICUS

REČ UNAPRED

Akciono istraživanje CIVICUS Indeks civilnog društva je sprovedeno u periodu od dve godine – od 2004. do 2006. Cilj istraživanja je bio da se ustanove ključni izazovi i mogućnosti civilnog društva Srbije i da se omogući poređenje podataka sa ostalim zemljama. Istraživanje je sproveo ARGUMENT u saradnji sa Centrom za razvoj neprofitnog sektora (CRNPS).

Za sve koji su bili uključeni u njegovu realizaciju istraživanje CIVICUS Indeks civilnog društva je bilo novo i po mnogo čemu inspirativno iskustvo. Pre svega, upotrebom Indeksa civilnog društva (ICD) po prvi put je sprovedeno sveobuhvatno empirijsko istraživanje civilnog društva Srbije – do tada je ono samo parcijalno bilo predmet empirijskih istraživanja. U žiži skromnog broja dosadašnjih empirijskih istraživanja su uglavnom bile nevladine organizacije, nezavisni mediji, pojedine civilne grupe, sindikati itd. Sprovedenje ICD-a, je otud, predstavljalo značajan korak ka temeljnom sagledavanju aktuelnog stanja i razvoja savremenog civilnog društva Srbije i ka obezbeđivanju korpusa relevantnih empirijskih podataka neophodnih za planiranje i praćenje njegovog daljeg razvoja.

Istraživati civilno društvo u procesu njegovog nastajanja u okruženju koje, takođe, prolazi kroz fazu intenzivne političke, socijalne i ekonomske tranzicije je izazovan zadatak, ali je istovremeno i dobra prilika da se jače podstakne njegov razvoj i doprinese profilisanju njegove uloge i ciljeva. Štaviše, realizacija ICD-a je doprinela podizanju svesti o potrebi zajedničke izgradnje održivih kapaciteta i povezivanja unutar civilnog društva kako na lokalnom i nacionalnom, tako i na međunarodnom nivou.

Istraživački i analitički centar ARGUMENT je jedna od prvih nevladinih organizacija koja je u oblastima politikologije i sociologije u Srbiji počela sa primenjenim, akcionim i participativnim istraživanjima usmerenim na podizanje političke kulture, razvoj demokratskih vrednosti i osnaživanje pozitivne društvene promene. Otud je, od svog osnivanja 1990, ARGUMENT imao veoma značajnu ulogu u istraživanju političkih i društvenih tema koje uglavnom nisu bile predmet istraživanja do početka devedesetih, kao što su politički pluralizam, razvoj demokratije, politička kultura, građanska (ne)poslušnost, ljudska prava, potrebe marginalizovanih grupa, prava etničkih grupa i manjina, negativne pojave u društvu (npr. korupciji, zloupotreba moći, netolerancije, nasilje, proizvodnja rata preko medija itd). Imajući izražen osećaj odgovornosti za razvoj demokratije, posebno neprofitnog sektora, ARGUMENT nastoji da, u skladu sa svojom ulogom, doprinese prepoznavanju potreba, prioriteta i dugoročnih strategija u ovim oblastima. Ostvarivanje ovog zadatka se zasniva na sprovođenju odgovarajućih istraživanja i prikupljanju neophodnih relevantnih podataka i činjenica koje bi mogle biti od koristi za čitavu lepezu nevladinih organizacija, državnih institucija, privatnog sektora i javnosti. U poslednjih sedamnaest godina ARGUMENT je sproveo veliki broj istraživanja iz gotovo svih ključnih oblasti društva u celini, a posebno neprofitnog sektora i civilnog društva u Srbiji. Nalazi istraživanja su objavljeni u više od deset studija. Od 2000. ARGUMENT je poseban fokus stavio na monitoring i evaluaciju tekućih političkih i socijalnih reformi u Srbiji, kao i na uticaj civilnog društva na različite socijalne grupe (npr. Svetska banka – Socijalna procena za SOSAC, 2003-2005, Monitoring i evaluacija FSI projekata 2004-2006). Najnovijom studijom, objavljenom pod naslovom Nvladine organizacije – novi socijalni partneri, dr Marije Kolin, ARGUMENT nastoji da promoviše savremene pristupe u oblasti socijalne politike zagovarajući znatno veću i prepoznatljiviju ulogu civilnog društva u celini, a posebno u procesima upravljanja i društvenog razvoja Srbije.

Pored toga, sprovođenje ICD-a je među ključnim regionalnim akterima pokrenulo novu diskusiju o pojmu i konceptu civilnog društva. Utoliko pre što se danas, nakon sedamnaest godina borbe za demokratski razvoj Srbije, civilno društvo se shvata mnogo šire nego početkom devedesetih. Sam proces realizacije Indeksa civilnog društva je bio veoma koristan jer je nosiocima različitih društvenih uloga omogućio da prodiskutuju tekuće potrebe i pitanja civilnog društva stvarajući mogućnost da se na različitim nivoima identifikuju ključni problemi, predlože odgovarajuća rešenja i pojasni njegova definicija (npr. unutar Nacionalne savetodavne grupe, u akademskim krugovima, među studentima, neprofitnim organizacijama unutar regiona, u javnosti itd).¹ U celini gledano, istraživanje ICD-a je na videlo iznelo veliki broj konkretnih podataka, činjenica, ocena i nalaza koji su novi ne samo za organizacije civilnog društva, već takođe i za profesionalce koji rade za, ili unutar civilnog društva Srbije, za javne poslenike, ali i za studente i javnost u celini.

Podržan je od strane Programa za razvoj Ujedinjenih nacija (UNDP) i Evropske agencije za rekonstrukciju (EAR), CIVICUS ICD projekat je u Srbiji realizovao ARGUMENT u saradnji sa Centrom za razvoj neprofitnog sektora (CRNPS), nacionalnom koordinatorskom organizacijom, i mrežom njegovih regionalnih saradnika, velikim brojem eksperata i stručnjaka iz različitih oblasti, organizacija, pojedinaca i članovima Nacionalne savetodavne grupe (NSG). Očekuje se da će ovako široka saradnja usmerena na jačanje i razvoj civilnog društva biti nastavljena i nakon publikovanja i prezentovanja istraživačkih nalaza ICD-a široj javnosti.

Na kraju, ova akciono orijentisana studija ima svrhu da organizacije civilnog društva, ali i istraživače zaposlene u javnom sektoru, privatnike, domaće i međunarodne donatore i javnost u celini obavesti o dosadašnjem razvoju civilnog društva u Srbiji, njegovom aktuelnom statusu i perspektivama razvoja. Nadamo se da će publikovanje ove studije poslužiti kao svojevrsan podsticaj daljim diskusijama i saradnji na polju jačanja civilnog društva, konceptualizacije njegove uloge i prepoznavanju njegovog značaja u Srbiji.

Zdenka Milivojević, predsednik

Istraživačkog i analitičkog centra ARGUMENT

CRNPS je osnovan 1996, kao resursni centar za nevladine organizacije i usmeren je ka obezbeđivanju podrške za razvoj nevladinih organizacija, jačanju njihovih kapaciteta i nastojanjima da se čuje glas civilnog društva. CRNPS je osnovan 1996, kao resursni centar za nevladine organizacije i usmeren je ka obezbeđivanju podrške za razvoj nevladinih organizacija, jačanju njihovih kapaciteta i nastojanjima da se čuje glas civilnog društva. CRNPS je, kao glavna kišobran organizacija tokom 1990-ih, igrao značajnu ulogu u razvoju neprofitnog sektora i civilnog društva u Srbiji i sve do kraja 2000. je bio glavni resursni centar, servis organizacija koja pruža usluge neprofitnim, dobrovoljnim, nevladinim organizacijama u Srbiji. Cilj CRNPS je da pomogne izgradnju i obnovu nevladinih organizacija i neprofitnog sektora, te da podstakne razvoj autonomnih građanskih inicijativa i civilnog društva. U poslednjih deset godina CRNPS je objavio više od deset publikacija usmerenih na jačanje neprofitnih organizacija u Srbiji. Od svog osnivanja CRNPS je organizovao tri Foruma jugoslovenskih nevladinih organizacija s ciljem da doprinese unapređivanju neprofitnog sektora i razvoju civilnog društva i demokratije u Srbiji. Dok su prva dva Foruma održana u drugoj polovini devedesetih, Treći Forum, održan 2001, je imao za cilj da odgovori na izazove sa kojima sa suočava nevladin sektor u Jugoslaviji nakon demokratskih promena. CRNPS je danas nosilac programa Evropske agencije za rekonstrukciju (EAR) – «Fond za podršku civilnom društvu u Srbiji» i uz finansijsku pomoć CARDS programa. Opšti cilj programa je da doprinese razvoju civilnog društva u Srbiji. Kroz Fond za podršku civilnom društvu, da se poboljša pravno i finansijsko okruženje u kojem deluju nevladine organizacije u Srbiji i da se ojača njihova osposobljenost za planiranje i sprovođenje programa za razvoj lokalne zajednice.

¹ U Aneksu 2 je data lista regionalnih ključnih aktera koji su konsultovani tokom istraživanja 2005.

ZAHVALNOST

Ova studija je i suma ideja, iskustava i argumenata dobijenih tokom sastanaka NSG-a, tokom diskusija sa kolegama iz ARGUMENTA i CRNPS-a, konsultacija sa regionalnim ključnim akterima, ali i mišljenja i zaključaka dobijenih na Nacionalnoj konferenciji koja je održana po završetku projekta (8. juna 2006) kako bi se zajednički, javno, razmotrili nalazi istraživanja i na osnovu njih nastavila izgradnja civilnog društva u Srbiji. Svi učesnici projekta su značajno doprineli izradi ovog izveštaja, a ključni izvor podataka za studiju o Indeksu civilnog društva Srbije su bila istraživanja koja je sproveo Istraživački i analitički centar ARGUMENT.

Metodologiju Indeks civilnog društva (ICD) je razvila Svetska alijansa za građansku participaciju (CIVICUS). Realizaciju projekta je finansijski podržala Evropska agencija za rekonstrukciju, Ujedinjene nacije – Program za razvoj (UNDP) i CIVICUS. Publikacija ove studije je omogućena donacijama UNDP-a i podrškom ARGUMENT-a.

Realizacija projekta ne bi bila moguća bez saradnje i podrške koju su dali članovi Nacionalnog istraživačkog tima (NIT), Zoran M. Marković (CRNPS) i Jasmina Beba Kuka (CIDA). Pored njihove, neprocenjivu podršku realizaciji projekta pružile su Branka Anđelković i Vesna Cipruš (UNDP). Posebnu zahvalnost upućujemo moderatorima nacionalne konferencije Nadeždi Satarić (Amity), Vesni Petrović (Beogradski centar za ljudska prava), Željku Plavšiću (Edukacioni centar Leskovac) i Danilu Vukoviću (Fond za socijalne inovacije) čije angažovanje je doprinelo da se od učesnika konferencije dobiju neophodne i veoma značajne sugestije i refleksije na rezultate ICD-a. Zahvalnost, takođe, upućujemo i Katrin Schweppe (UNDP) na dragocenoj pomoći pri izradi engleske verzije studije.

Nacionalna savetodavna grupa (NSG) je u duhu predložene metodologije u velikoj meri asistirala u realizaciji projekta od samog početka. Ovom prilikom upućujemo zahvalnost svim članovima grupe koji su znanjem, informacijama, uloženim vremenom i energijom doprineli da se projekat uspešno sprovede. Članovi NSG-a su (po abecednom redu): Balić Osman (YU ROM centar), Dereta Miljenko (Građanske inicijative), Ješić Goran (gradonačelnik opštine Indija), Kiš Jelena (REC), Kuburić Zorica (CEIR – Centar za empirijsko istraživanje religije i Filozofski fakultet Novi Sad), Maletin Biljana (Autonomni ženski centar, Glas razlike), Orlandić Lukšić Tamara (Fond za otvoreno društvo), Petrović Vesna (Beogradski centar za ljudska prava), Plavšić Željko (Edukacioni centar Leskovac), Satarić Nadežda (Amity), Stefanović Danica (NVO Panonija), Stepanović Žarko (Beogradski fond za političku izuzetnost), Stevanović Ivana (RTV B92), Stošić Dragoljub (Unija slobodnih sindikata Jugoslavije), Tatić Damjan (Centar za samostalni život invalida Srbije), Vuković Danilo (Fond za socijalne inovacije) i Žiravac Borko (Sindikat radnika Srbije i Crne Gore).² Preko trideset eksperata i stručnjaka je tokom implementacije projekta bilo konsultovano o različitim aspektima civilnog društva. Zahvaljujemo se na njihovom vremenu i pomoći (Lista eksperata i stručnjaka je data u aneksu).

Na kraju, posebnu zahvalnost upućujemo CIVICUS timu, pre svega Mahi Khallaf i Volkhart Finn Heinrich-u na njihovoj podršci i veoma korisnim sugestijama i savetima pruženim tokom implementacije projekta.

Zdenka Milivojević, predsednik

Istraživačkog i analitičkog centra ARGUMENT

² Državna zajednica Srbija i Crna Gora je, nakon referenduma o nezavisnosti održanog u Crnoj Gori, prestala da postoji u junu 2006. Međutim, u vreme sprovođenja ICD-a jedan broj organizacija je svojim radom pokrивao obe jedinice Državne zajednice, a istraživanja unutar Indeksa civilnog društva su pokrila samo Srbiju.

SADRŽAJ:

REČ UNAPRED	3
ZAHVALNOST	5
AKRONIMI	11
REZIME	14
UVOD	27
I INDEKS CIVILNOG DRUŠTVA – PROJEKAT I PRISTUP	30
1. ISTORIJA ICD PROJEKTA	30
2. PRISTUP I METODOLOGIJA PROJEKTA.....	31
2.1. Konceptualni okvir.....	31
2.2. Metodologija projekta	33
2.3. Povezivanje istraživanja sa akcijom	34
2.4. Rezultati projekta	35
II CIVILNO DRUŠTVO U SRBIJI.....	38
1. ISTORIJSKI PREGLED	38
2. KONCEPT CIVILNOG DRUŠTVA U SRBIJI.....	43
3. MAPIRANJE CIVILNOG DRUŠTVA U SRBIJI	47
III ANALIZA CIVILNOG DRUŠTVA SRBIJE	52
1. STRUKTURA	52
1.1. Širina uključenosti građana u civilno društvo	52
1.2. Dubina uključenosti građana u civilno društvo	59
1.3. Raznovrsnost učesnika civilnog društva	61
1.4. Nivo organizovanosti civilnog društva	64
1.5. Međusobni odnosi unutar civilnog društva	70
1.6. Resursi civilnog društva	73
Zaključak	77
2. OKRUŽENJE.....	79
2.1. Politički kontekst	79
2.2. Osnovna prava i slobode.....	86
2.3. Društveno-ekonomski kontekst	89
2.4. Socio-kulturni kontekst	93
2.5. Zakonski okvir	96
2.6. Odnosi između države i civilnog društva	101
2.7. Odnosi između privatnog sektora i civilnog društva	106
Zaključak	109
3. VREDNOSTI	111
3.1. Demokratija	111
3.2. Transparentnost.....	115
3.3. Tolerancija.....	118
3.4. Nenasilje	119

3.5. Ravnopravnost među polovima	122
3.6. Smanjivanje siromaštva	124
3.7. Održivost životne sredine	126
Zaključak	128
4. UTICAJ.....	130
4.1. Uticaj na javnu politiku	130
4.2. Pozivanje države i privatnih preduzeća na odgovornost	136
4.3. Reagovanje na društvene interese	138
4.4. Osnaživanje građana	141
4.5. Odgovaranje na društvene potrebe.....	147
Zaključak	150
IV PREDNOSTI I SLABOSTI CIVILNOG DRUŠTVA U SRBIJI.....	154
V PREPORUKE	160
VI ZAKLJUČAK	164
ANEKSI	168
BIBLIOGRAFIJA	234

TABELE I GRAFIKONI**TABELE**

TABELA I 1.1:	DRŽAVE U KOJIMA SE SPROVODI ICD U PERIODU 2003-2005.	30
TABELA II 2.1:	VRSTE ORGANIZACIJA CIVILNOG DRUŠTVA U SRBIJI	46
TABELA III 1.1:	OCENE INDIKATORA ZA ŠIRINU UKLJUČENOSTI GRAĐANA U CIVILNO DRUŠTVO	53
TABELA III 1.1.4:	VOLONTIRANJE	56
TABELA III 1.2:	OCENE INDIKATORA ZA DUBINU UKLJUČENOSTI GRAĐANA U CIVILNO DRUŠTVO	59
TABELA III 1.2.1:	DAVANJA U DOBROTVORNE SVRHE	59
TABELA III 1.2.2:	VOLONTERSKI SATI.....	60
TABELA III 1.3:	OCENE INDIKATORA ZA RAZNOVRNOST CIVILNOG DRUŠTVA	61
TABELA III 1.4:	OCENE INDIKATORA ZA NIVO ORGANIZOVANOSTI	64
TABELA III 1.4.2:	PROSEČNE OCENE EFIKASNOSTI KIŠOBRAN TELA ORGANIZACIJA CD	66
TABELA III 1.4.3:	SAMOREGULACIJA OCD-A	67
TABELA III 1.5:	OCENE INDIKATORA ZA MEĐUSOBNE ODNOSI UNUTAR CIVILNOG DRUŠTVA	71
TABELA III 1.6:	OCENE INDIKATORA ZA RESURSE CIVILNOG DRUŠTVA	73
TABELA III 1.6.1:	UPOREDNI PREGLED FINANSIJSKE SITUACIJE NVO-A U PERIODU OD 2001. DO 2005.	74
TABELA III 2.1:	OCENE INDIKATORA ZA POLITIČKI KONTEKST	79
TABELA III 2.1.1:	INDEKS POLITIČKIH PRAVA U SRBIJI I CRNOJ GORI U POSLEDNJIH DESET GODINA	80
TABELA III 2.1.2:	INDEKS POLITIČKE STABILNOSTI U SRBIJI I CRNOJ GORI U POSLEDNJIH DESET GODINA	81
TABELA III 2.1.3:	INDEKS VLADAVINE ZAKONA U SRBIJI I CRNOJ GORI OD 1996. NAOVAMO	82
TABELA III 2.1.4:	KONTROLA KORUPCIJE U SRBIJI I CRNOJ GORI U POSLEDNJIH DESET GODINA.....	83
TABELA III 2.1.5:	EFIKASNOST DRŽAVE/VLADE U SRBIJI I CRNOJ GORI U POSLEDNJIH DESET GODINA.....	84
TABELA III 2.1.6:	PRIHODI LOKALNE SAMOUPRAVE KAO DEO BRUTO DRUŠTVENOG PROIZVODA I BUDŽETSKI PRIHODI I RASHODI ISKAZANI U TEKUĆIM CENAMA	86
TABELA III 2.2:	OCENE INDIKATORA ZA OSNOVNA PRAVA I SLOBODE.....	86
TABELA III 2.2.1:	INDEKS GRAĐANSKIH SLOBODA U SRBIJI OD 1997. DO 2004.	87
TABELA III 2.2.3:	INDEKS SLOBODE MEDIJA U SRBIJI I CRNOJ GORI PREMA FH INDEKSU OD 1994. DO 2004.....	89
TABELA III 2.3:	OCENE INDIKATORA ZA DRUŠTVENO-EKONOMSKI KONTEKST	89
TABELA III 2.4:	OCENE INDIKATORA ZA SOCIO-KULTURNI KONTEKST	93
TABELA III 2.4.3:	PROSEČNA OCENA JAVNE SVESTI U SRBIJI U POSLEDNJIH DESET GODINA	95
TABELA III 2.5:	OCENE INDIKATORA ZA ZAKONSKI OKVIR	96
TABELA III 2.6:	OCENE INDIKATORA ZA ODNOS IZMEĐU DRŽAVE I CIVILNOG DRUŠTVA	101
TABELA III 2.6.3:	PROCENITE KOLIKO JE SREDSTAVA U PROTEKLOJ FISKALNOJ GODINI DOŠLO U OCD U KOJEM STE ANGAŽOVANI IZ NEKOG OD SLEDEĆIH IZVORA?	105
TABELA III 2.7:	OCENE INDIKATORA ZA ODNOS IZMEĐU PRIVATNOG SEKTORA I CIVILNOG DRUŠTVA	106
TABELA III 3.1:	OCENE INDIKATORA ZA DEMOKRATIJU.....	111
TABELA III 3.2:	OCENE INDIKATORA ZA TRANSPARENTNOST	115
TABELA III 3.3:	OCENE INDIKATORA ZA TOLERANCIJU	118
TABELA III 3.4:	OCENE INDIKATORA ZA NENASILJE	119
TABELA III 3.5:	OCENE INDIKATORA ZA RAVNOPRAVNOST MEĐU POLOVIMA	122
TABELA III 3.6:	OCENE INDIKATORA ZA SMANJENJE SIROMAŠTVA	124
TABELA III 3.7:	OCENE INDIKATORA ZA ODRŽIVOST ŽIVOTNE SREDINE	126
TABELA III 4.1:	OCENE INDIKATORA ZA UTICAJ NA JAVNU POLITIKU	130
TABELA III 4.1.1:	KOLIKO JE CIVILNO DRUŠTVO AKTIVNO U UTICANJU NA JAVNU POLITIKU PO PITANJU LJUDSKIH PRAVA?	131

TABELA III 4.1.1.a:	KOLIKO JE CIVILNO DRUŠTVO USPEŠNO U UTICANJU NA JAVNU POLITIKU PO PITANJU LJUDSKIH PRAVA?	131
TABELA III 4.1.2:	KOLIKO JE CIVILNO DRUŠTVO AKTIVNO U UTICANJU NA JAVNU POLITIKU PO PITANJU SMANJENJA SIROMAŠTVA?	133
TABELA III 4.1.2.a:	KOLIKO JE CIVILNO DRUŠTVO USPEŠNO U UTICANJU NA JAVNU POLITIKU PO PITANJU SMANJENJA SIROMAŠTVA?	133
TABELA III 4.1.3:	KOLIKO JE CIVILNO DRUŠTVO AKTIVNO U POGLEDU UTICANJA NA DONOŠENJE ODLUKA VEZANIH ZA PROCESUIRANJE NACIONALNOG BUDŽETA?	135
TABELA III 4.1.3.a:	KOLIKO JE CIVILNO DRUŠTVO USPEŠNO U POGLEDU UTICANJA NA DONOŠENJE ODLUKA VEZANIH ZA PROCESUIRANJE NACIONALNOG BUDŽETA?	135
TABELA III 4.2:	OCENE INDIKATORA ZA POZIVANJE DRŽAVE I PRIVATNIH PREDUZEĆE NA ODGOVORNOST.	136
TABELA III 4.2.1:	KOLIKO JE CIVILNO DRUŠTVO AKTIVNO U POZIVANJU DRŽAVE NA ODGOVORNOST?	136
TABELA III 4.2.1.a:	KOLIKO JE CIVILNO DRUŠTVO USPEŠNO U POZIVANJU DRŽAVE NA ODGOVORNOST?	136
TABELA III 4.3:	OCENE INDIKATORA ZA REAGOVANJE NA DRUŠTVENE INTERESE	138
TABELA III 4.3.2:	POVERENJE GRAĐANA U OCD-E I OSTALE DRUŠTVENE I POLITIČKE AKTERE U POSLEDNJIH DESET GODINA U SRBIJI	140
TABELA III 4.4:	OCENE INDIKATORA ZA OSNAŽIVANJE GRAĐANA	141
TABELA III 4.4.5:	JAČANJE SOCIJALNOG KAPITALA.....	145
TABELA III 4.4.6:	STOPA NEZAPOSLENOSTI U SRBIJI I CRNOJ GORI:.....	146
TABELA III 4.5:	OCENE INDIKATORA ZA ODGOVARANJE NA DRUŠTVENE POTREBE	147
TABELA III 4.5.3:	KOJA OD ORGANIZACIJA, DOBROVOLJNA ILI DRŽAVNA, VAM JE BILA OD VEĆE POMOĆI KADA STE IM SE OBRÄČALI U PROTEKLIM 12 MESECI	150
TABELA A.1:	VRSTE I DISTRIBUCIJA ISPITANIKA U ISTRAŽIVANJU REGIONALNIH KLJUČNIH AKTERA	170
TABELA A.2:	STRUKTURA REGIONALNIH KLJUČNIH AKTERA.....	171
TABELA A.3:	UČEŠĆE NA KONSULTACIJAMA SA REGIONALNIM KLJUČNIM AKTERIMA	172
TABELA A.4:	DISTRIBUCIJA UZORKA PREMA REGIONIMA I OPŠTINAMA	173
TABELA A.5:	ANALIZIRANI MEDIJI, TIRAŽ/POKRIVENOST, VLASNIŠTVO I ORIJENTACIJA	185
TABELA A.6:	BROJ I PROCENAT ČLANAKA/PRILOGA KOJI SE ODOSE NA CIVILNO DRUŠTVO.....	186
TABELA A.7:	BROJ PRILOGA PREMA VRSTI NOVINARSKJE FORME	187
TABELA A.8:	GLAVNE TEME IZVEŠTAVANJA O CIVILNOM DRUŠTVU	188
TABELA A.9:	FOKUS TEME	189
TABELA A.10:	IZVEŠTAVANJE O POJEDINIM ORGANIZACIJAMA CIVILNOG DRUŠTVA	190
TABELA A.11:	BROJ ČLANAKA PO INDIKATORIMA UNUTAR DIMENZIJE STRUKTURE	192
TABELA A.12:	BROJ ČLANAKA PO INDIKATORIMA UNUTAR DIMENZIJE OKRUŽENJA	193
TABELA A.13:	BROJ ČLANAKA PO INDIKATORIMA UNUTAR DIMENZIJE VREDNOSTI	194
TABELA A.14:	BROJ ČLANAKA PO INDIKATORIMA UNUTAR DIMENZIJE UTICAJA	195
TABELA A.15:	NAČIN PREDSTAVLJANJA OCD-A U MEDIJIMA	196
TABELA A.16:	NAČIN PREDSTAVLJANJA OCD-A U POJEDINIM MEDIJIMA	196
TABELA A.17:	METODE KORIŠĆENE ZA PRIKUPLJANJA PODATAKA PO DIMENZIJAMA ICD	198
TABELA A.18:	BROJ OCD OBUHVÄÄENIH ISTRAŽIVANJEM CIVILNO DRUŠTVO 2004.....	201
TABELA A.19:	DAVANJA U DOBROTVORNE SVRHE	204
TABELA A.20:	VOLONTERSKI SATI.....	204
TABELA A.21:	RAZNOVRSNOST UČESNIKA CIVILNOG DRUŠTVA	205
TABELA A.22:	POVERENJE GRAĐANA U OCD-E I OSTALE DRUŠTVENE I POLITIČKE AKTERE U SRBIJI	206
TABELA A.23:	JAČANJE SOCIJALNOG KAPITALA.....	209

GRAFIKONI

GRAFIKON 1:	DIJAMANT CIVILNOG DRUŠTVA SRBIJE.....	15
GRAFIKON I 2.1:	CIVICUS DIJAMANT CIVILNOG DRUŠTVA.....	32
GRAFIKON II 1.1:	INFORMACIJE O SRBIJI	38
GRAFIKON II 3.1:	KO IMA UTICAJ NA DRUŠTVO?	48
GRAFIKON II 3.2:	KOLIKI UTICAJ IMAJU POJEDINI OCD-I NA DRUŠTVO U CELINI?	48
GRAFIKON II 3.3:	KOLIKI UTICAJ POJEDINI OCD-I IMAJU NA OSTALE AKTERE CD-A I CD U CELINI?	49
GRAFIKON III 1.1:	OCENE POD-DIMENZIJA UNUTAR DIMENZIJE STRUKTURE	52
GRAFIKON III 1.1.1:	NEZAVISNE POLITIČKE AKCIJE GRAĐANA PRE I POSLE 2000.	53
GRAFIKON III 1.1.3.a:	ČLANSTVO U OCD-IMA	55
GRAFIKON III 1.1.3.b:	ČLANSTVO U ORGANIZACIJAMA CIVILNOG DRUŠTVA	55
SLIKA III 1.1.5:	POLITIČKI PROFILI GRAĐANA REPUBLIKE SRBIJE U PERIODU 1996 -2000	58
GRAFIKON III 1.2.3:	ČLANSTVO U OCD-IMA	61
GRAFIKON III 1.6.1:	FINANSIJSKA SREDSTVA OCD-A.....	74
GRAFIKON III 2.1:	OCENE POD-DIMENZIJA ZA DIMENZIJU OKRUŽENJA	79
GRAFIKON III 2.4.1:	MEĐUSOBNO POVERENJE GRAĐANA SRBIJE	94
GRAFIKON III.2.4.2:	KOJE OD NAVEDENIH GRUPA LJUDI NE BISTE ŽELELI DA IMATE KAO KOMŠIJE?	94
GRAFIKON III 2.4.2.a:	PROSEČNA OCENA NETOLERANCIJE.....	95
GRAFIKON III 2.4.3:	JAVNA SVEST GRAĐANA SRBIJE.....	95
GRAFIKON III 2.7.1:	STAV PRIVATNOG SEKTORA PREMA OCD-U.....	106
GRAFIKON III 3.1:	OCENE POD-DIMENZIJA ZA DIMENZIJU VREDNOSTI	111
GRAFIKON III 3.1.1:	IZBOR RUKOVODSTVA U OCD-IMA.....	112
GRAFIKON III 3.2.1:	KORUPCIJA UNUTAR CIVILNOG DRUŠTVA	115
GRAFIKON III 3.3.1:	POLOŽAJ NETOLERANTNIH GRUPA.....	118
GRAFIKON III 3.5.2:	PRAVILA O JEDNAKOSTI POLOVA.....	123
GRAFIKON III 4.1:	OCENE POD-DIMENZIJA ZA DIMENZIJU UTICAJA	130
GRAFIKON III 4.3.2:	PUNO POVERENJE I POTPUNO NEPOVERENJE GRAĐANA U INSTITUCIJE I ORGANIZACIJE	140
GRAFIKON III 4.5.3:	REŠAVANJE POTREBA MARGINALIZOVANIH GRUPA.....	149
GRAFIKON IV.1.1:	DIJAMANT CIVILNOG DRUŠTVA SRBIJE	164
GRAFIKON A.1:	DISTRIBUCIJA DIMENZIJA U ŠAMPANIM MEDIJIMA	191
GRAFIKON A.2:	DISTRIBUCIJA DIMENZIJA U ELEKTRONSKIM MEDIJIMA	191
GRAFIKON A.3:	ŠIRINA GRAĐANSKE PARTICIPACIJE	200
GRAFIKON A.4:	NEZAVISNE POLITIČKE AKCIJE GRAĐANA PRE I POSLE 2000.	202
GRAFIKON A.5:	ČLANSTVO U OCD-IMA.....	202
GRAFIKON A.6:	UKLJUČENOST GRAĐANA U POJEDINAČNE OCD	203
GRAFIKON A.7:	STEPEN RAŠIRENOSTI CIVILNIH INICIJATIVA NA NIVOU LOKALNE ZAJEDNICE	203
GRAFIKON A.8:	ČLANSTVO U OCD-IMA.....	205
GRAFIKON A.9:	MEĐUSOBNO POVERENJE GRAĐANA SRBIJE	206
GRAFIKON A.10:	KOJE OD NAVEDENIH GRUPA LJUDI NE BISTE ŽELELI DA IMATE KAO KOMŠIJE?	206
GRAFIKON A.11:	JAVNA SVEST GRAĐANA SRBIJE.....	207
GRAFIKON A.12:	REŠAVANJE POTREBA MARGINALIZOVANIH GRUPA.....	210
GRAFIKON A.13:	SEKTORI UNUTAR CIVILNOG DRUŠTVA – DIFERENCIRANI PREMA STEPENU UTICAJA KOJI ŽELE DA OSTVARE NA DRŽAVU.....	212

AKRONIMI

ASNS	Asocijacija nezavisnih sindikata Srbije
BDP	Bruto domaći proizvod
BIA	Bezbedonosno informativna agencija
CD	Civilno društvo
CeSID	Centar za slobodne izbore i demokratiju
CIVICUS	Svetska alijansa za građansku participaciju
CLDS	Centar za liberalno demokratske studije
CRNPS	Centar za razvoj neprofitnog centra
DOP	Društvena odgovornost preduzeća
DS	Demokratska stranka
DSS	Demokratska stranka Srbije
EU	Evropska Unija
FeNS	Federacija NVO
FH	Freedom House
HDI	Human Development Index (Indeks ljudskog razvoja)
ICD	Indeks civilnog društva
ICT	Information and Communication Technology (Informaciono-komunikacijske tehnologije)
ITU	International Telecommunication Union (Međunarodna unija za telekomunikacije)
INGOC	Index of NGO Capability (Indeks kapaciteta NVO)
K&M	Kosovo i Metohija
LEAP	Lokalni ekološki akcioni planovi
MMF	Međunarodni monetarni fond
MOP	Materijalno obezbeđenje i pomoć
NIT	Nacionalni Indeks tim
NSG	Nacionalna savetodavna grupa
NVO	Nevladine organizacije
OCD	Organizacije civilnog društva
SFRJ	Socijalistička federativna republika Jugoslavija
SOCD	Savetodavni odbor civilnog društva
SRS	Srpska radikalna stranka
SSS	Strategija za smanjenje siromaštva
UJDI	Udruženje za jugoslovensku demokratsku inicijativu
USAID SI	USAID Sustainability Index (USAID Indeks održivosti)
WB	World Bank (Svetska banka)
WVS	World Values Survey (Svetsko istraživanje vrednosti)

CIVICUS Indeks civilnog društva – Izveštaj za Srbiju

Rezime...

U ovom odeljku su sumirani ključni nalazi istraživanja projekta CIVICUS Indeks civilnog društva (ICD) u Srbiji koji je sproveo ARGUMENT u saradnji sa Centrom za razvoj neprofitnog sektora (CRNPS).

CIVICUS INDEKS CIVILNOG DRUŠTVA: PRISTUP I KONCEPT

CIVICUS Indeks civilnog društva (ICD) je participativni, istraživačko-akcioni projekat usmeren na merenje aktuelnog stanja civilnog društva u zemljama širom sveta. Projekat je u koordinaciji, Svetske alijanse za građansku participaciju (CIVICUS) realizovan istovremeno u oko 60 zemalja. Krajnji ciljevi projekta su, kako ih je definisao CIVICUS, unapređenje održivosti civilnog društva, promocija i jačanje njegovog doprinosa pozitivnoj društvenoj promeni.

Koristeći se sveobuhvatnim pristupom zasnovanim na četiri različite dimenzije, CIVICUS Indeks civilnog društva meri aktuelno stanje civilnog društva i u određenoj meri beleži njegovu istorijsku, odnosno razvojnu dimenziju, dajući time relevantan osnov za plansko kreiranje njegovog razvoja. Podaci prikupljeni na osnovu 74 indikatora se sumiraju stvarajući oblik *dijamanta* civilnog društva koji vizuelno pokazuje kakva je njegova:

- **STRUKTURA:** kakav je unutrašnji sastav civilnog društva; koliko je civilno društvo veliko, dinamično i reprezentativno u pogledu broja angažovanih pojedinaca i organizacija;
- **OKRUŽENJE:** kakav je politički, socio-ekonomski, kulturološki i pravni okvir u kojem civilno društvo deluje; da li ovi eksterni faktori podržavaju, ili otežavaju delovanje civilnog društva;
- **VREDNOSTI:** da li civilno društvo praktikuje i promovise pozitivne socijalne vrednosti; koliko je u tome uspešno;
- **UTICAJ:** kakav je uticaj civilnog društva; da li je ono efikasno u nastojanjima da doprinese rešavanju socijalnih, ekonomskih i političkih problema i da li je usmereno ka stvaranju zajedničkog/opšteg dobra.

Upravo zato CIVICUS *dijamant* ima status jedinstvenog analitičkog okvira koji daje kompletan uvid u aktuelno stanje civilnog društva, a njegova periodična primena daje podatke koji ilustruju trendove u razvoju sektora.

Realizacija CIVICUS Indeksa civilnog društva u Srbiji

U periodu od početka jeseni 2004. i tokom 2005. u okviru ICD projekata su prikupljeni podaci i informacije od širokog spektra ključnih aktera civilnog društva: građanstva, organizacija civilnog društva (OCD), eksperata, stručnjaka i istraživača. Glavni izvor podataka i informacija su bili relevantni domaći i međunarodni sekundarni izvori, istraživanja javnog mnjenja i *regionalnih ključnih aktera*, intervjui sa ekspertima i stručnjacima, studije slučaja uticaja civilnog društva i analiza sadržaja štampanih i elektronskih medija. Prikupljeni su i analizirani podaci i informacije iz više od 500 domaćih i međunarodnih izvora, studija i publikacija; tu su i podaci dobijeni

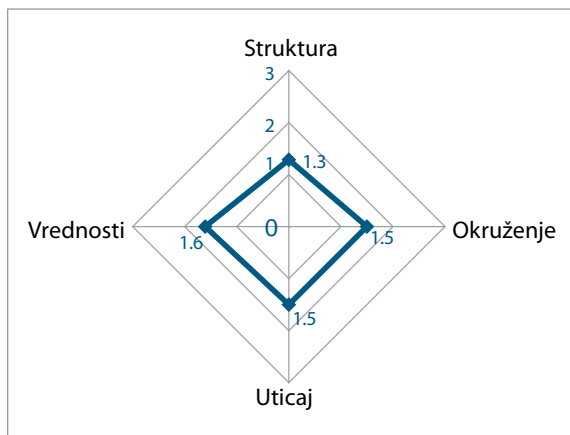
u razgovoru sa oko 400 predstavnika civilnog i privatnog sektora i vladinih organizacija; podaci dobijeni u intervjuima sa više od 50 eksperata i istraživača iz različitih oblasti i na kraju, stavovi, mišljenja i ocene 1750 građana Srbije. Za potrebe analize pregledano je oko 800 web stranica domaćih i međunarodnih organizacija, a podaci su dobijeni i u razgovoru sa predstavnicima jednog broja međunarodnih organizacija u Srbiji.

Istraživanje CIVICUS Indeks civilnog društva je upotrebom participativne metodologije obezbedilo prvu holističku empirijsku bazu podataka o srpskom civilnom društvu ukazujući na odgovore u okviru tri ključna seta pitanja: pitanje njegovog dosadašnjeg razvoja, moguće perspektive razvoja, a ponajviše, pitanje njegovog aktuelnog stanja. Nalazi koji se odnose na ove tri celine su ukratko predstavljani u ovom rezimeu.

NALAZI ICD ISTRAŽIVANJA

Upotrebom CIVICUS ICD analitičkog okvira zasnovanom na 74 indikatora, 25 pod-dimenzija i 4 dimenzije prikupljen je veliki broj relevantnih podataka koji se odnose na Strukturu, Okruženje, Vrednosti i Uticaj civilnog društva u Srbiji. Vremenski okvir na koji se podaci odnose je period od 1989. do 2005. Kraj osamdesetih/početak devedesetih je uzet kao „momenat u kojem je civilno društvo iz pojmovnog okvira prešlo u praktični i svakodnevni život” Srbije. Nacionalna savetodavna grupa je na osnovu prikupljenih podataka ocenila aktuelno stanje civilnog društva u Srbiji i njihova ocena je vizuelno predstavljena u *Dijamantu* civilnog društva. (Videti grafikon 1).

GRAFIKON 1: Dijamant civilnog društva Srbije

Dijagram vizuelno predstavlja stanje civilnog društva Srbije u obliku dijamanta, pokazujući da je civilno društvo Srbije relativno dobro izbalansirano i da je trenutno u fazi niskog srednjeg nivoa razvijenosti. Dimenzija Struktura izražena veličinom, aktivnostima civilnog društva i resursima kojima ono raspolaže nešto je slabije razvijena i uključuje veći broj slabosti nego preostale tri dimenzije. I mada je dimenzija Vrednosti civilnog društva nešto razvijenija u odnosu na tri preostale dimenzije, ova prednost očito nije u dovoljnoj meri izražena, pa samim

tim ni adekvatno iskorišćena niti zapažena. U prilog tome govori i činjenica da su dimenzije Uticaja i Okruženja podjednako razvijene, što ukazuje na jak uzročno – posledični odnos između uslova za razvijanje civilnog društva i njegovih mogućnosti da utiče i doprinese društvenom razvoju i pozitivnim promenama. Drugim rečima, civilno društvo Srbije je, u celini gledano, *osrednjeg zdravlja*, budući da u pogledu **strukture** stoji na relativno *klimavim nogama*, da u pogledu **vrednosti** koje praktikuje i promovise, ipak, nastoji da ostvari maksimum, a da mu je **uticaj** limitiran srazmerno ograničenjima koja dolaze iz **okruženja**. Ovakvo stanje civilnog društva ukazuje na to da bi se, u slučaju radikalnog političkog zaokreta, demokratski orijentisan deo civilnog društva mogao naći bez oslonca, što bi u velikoj meri moglo destabilizovati njegov dalji razvoj i uticaj.

PREGLED ISTORIJSKOG RAZVOJA CIVILNOG DRUŠTVA SRBIJE

Civilno društvo u Srbiji ima dugu, mada ne i kontinuiranu tradiciju koja se istorijski može pratiti od kasnog 19. i početka 20. veka. Tadašnji početak civilnog društva karakterišu tradicionalne forme solidarnosti, posebno u seoskim zajednicama kroz forme porodičnih i zemljoradničkih zadruga, uticaj Srpske pravoslavne crkve i njeno razumevanje dobročinstva. Crkva je zajedno sa tadašnjom kraljevskom porodicom igrala značajnu ulogu u stvaranju i radu brojnih humanitarnih, obrazovnih i drugih društava koja su u Jugoslaviji delovala od početka 20. veka do Drugog svetskog rata, pošto su mnoge od njih nastajale pod njihovim pokroviteljstvom. Jezgro neprofitnog sektora i dobrovoljnog rada su u to vreme u Srbiji bile mobe i zadužbine koje su prethodile osnivanju nevladinih organizacija. Religijske zadužbine su se javile na početku srednjeg veka, dok su se prve privatne zadužbine pojavile sredinom 19. veka. Nevladine organizacije su delovale i pre uvođenja Zakona o slobodi udruživanja (1881), kao na primer, Religijsko dobrotvorno društvo *Hevra Kadiša*, osnovano 1729. Termin „nevladine organizacije“ je u Srbiji prvi put upotrebljen 1874. u časopisu *Glas javnosti*. Nevladine organizacije su i tada, kao i danas, morale da budu registrovane, da imaju svoje statute i uspostavljene principe rada. Registracija rada nevladinih organizacija se, zajedno sa priloženim statutom, obavljala u Upravi grada Beograda, a potom bi ih potvrđivao ministar unutrašnjih poslova. Pored termina *nevladine organizacije*, u upotrebi su i tada, kao i danas, bili i izrazi - udruženje, grupa, savez i društvo.

Nakon 1945, sa uspostavljanjem komunističkog režima, sve privatne organizacije, zadužbine, legati i fondovi su nacionalizovani i konfiskovani, a rad neprofitnih organizacija se ograničava. Komunistički režim koji karakterišu *vladine* nevladine organizacija je skoro izbrisao slobodu pojedinca, ali je stimulisao registrovanje sportskih, rekreativnih, profesionalnih i hobi udruženja, građanskih udruženja i takozvanih „društvenih organizacija“, samo ukoliko funkcionišu u okviru dominantne ideologije i ukoliko je aktivno podržavaju. Udruženja građana koja nisu imala nikakvu političku pozadinu, niti politički cilj ka nekoj društvenoj promeni su, čak, mogla delovati i mimo službenih državnih organizacija. Primeri takvih organizacija su bila profesionalna udruženja, od kojih neka i danas imaju uticaj na razvoj profesije (npr. Srpsko lekarsko društvo, Advokatska komora Srbije i dr). Problem se, međutim, uvek pojavljivao ukoliko su građani hteli da osnuju neko nezavisno ekološko udruženje, mirovnu grupu, grupu za zaštitu sloboda i ljudskih prava i slično. Na burnu reakciju i žestok represivni odgovor komunističkog režima su posebno nailazile inicijative intelektualaca i pokušaji organizovanja protestnih akcija koje su kritikovale režim.

Porast vidljivosti civilnog društva kasnih 1980-ih je povezan sa stvaranjem višepartijskog sistema i sa pojedinim civilnim inicijativama koje su se kasnije transformisale u političke partije. Paralelno sa početkom raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ), krajem osamdesetih, započeo je, sa pojavom nezavisnih inicijativa intelektualaca i uspostavljanjem političkog pluralizma, razvoj današnjeg civilnog društva u Srbiji. Nasuprot tadašnjim snagama destrukcije, nastajale su civilne inicijative. Njihova snaga nije bila dovoljna da demontira mehanizme i instrumente vladajućih republičkih elita koje su rukovođene nacionalističkom ideologijom počele sa crtanjem novih, etnički čistih mapa. Primer takve inicijative je bilo i Udruženje za jugoslovensku demokratsku inicijativu (UJDI). Zvanično osnovan u februaru 1989, znatno pre rušenja Berlinskog zida i pre fundamentalnih promena u velikom delu Istočne Evrope, UJDI (i njegovo glasilo *Republika*) je nastao kao zajednički projekat grupe intelektualaca iz svih republika bivše Jugoslavije. Udruženje je nastojalo da nađe demokratski izlaz za duboku krizu u kojoj se Jugoslavija našla u to vreme.

Istorija je, međutim, uprkos brojnim, ali u to vreme nedovoljno jakim demokratskim inicijativama, pokretima, grupama, udruženjima i organizacijama, krenula u neželjenom

pravcu. Početak 90-ih u Srbiji obeležava legalizacija pluralizma, slobodno udruživanje građana i nagli porast različitih vrsta građanskih inicijativa i nevladinih organizacija. Naspram ovih pozitivnih pomaka, period karakterišu i krupni dramatični događaji - raspad Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, ratni sukobi, stalni priliv izbeglica i interno raseljenih lica, kao i ubrzan pad životnog standarda. Novoosnovane građanske grupe i udruženja formiraju se sa ciljem da se suprotstave govoru mržnje, spreče i zaustave rat i nasilje, da pomognu žrtvama i zaštite elementarna ljudska prava. Akteri dva tadašnja paralelna procesa: nacionalistički-destruktivnog i demokratski-konstruktivnog nisu imali nijedan zajednički imenitelj, ni srazmernu snagu, niti iste poluge uticaja sve do oktobra 2000. Najaktivniji NVO-i su, u periodu od početka 1990. do oktobra 2000, bili oni koji su se protivili ratu i nasilju i koji su u periodu od 1991. do 1993. formirali antiratni pokret (mirovne, ženske, organizacije za zaštitu ljudskih prava i neke građanske grupe), kao i brojne domaće humanitarne organizacije koje su bile potpomognute od međunarodnih humanitarnih organizacija. Serije anti-ratnih demonstracija i kampanja protiv tadašnjeg režima koje su uglavnom organizovali OCD-i, posebno nevladine organizacije i različiti građanski i antiratni pokreti, kulminiraju 5. oktobra 2000. kada su OCD-i odigrali značajnu ulogu u smeni autoritarnog režima i uspostavljanju demokratskog političkog sistema.

U velikoj meri sankcionisano, javno demonizovano i potisnuto tokom 90-ih, civilno društvo danas još uvek traga za svojim legitimitetom, prepoznatom ulogom i priznatim uticajem na procese upravljanja i na ključna politička i socijalna pitanja.

Koncept civilnog društva u Srbiji

Sa prvim znacima krize i raspadom real-socijalizma termin civilno društvo postaje aktuelan najpre u krugovima intelektualaca, a potom i u javnom diskursu u Srbiji. Od tada se civilno društvo razume kao isključivo pozitivan koncept, odnosno koncept koji implicira isključivo pozitivne karakteristike, vrednosti i akcije – bez mogućnosti da ijedna negativna karakteristika bude njegovo obeležje. Ovakav pogled na civilno društvo je bio donekle određen činjenicom da su se početkom 90-ih odvijala najmanje dva paralelna procesa u Srbiji – takozvani *populizam* na jednoj i *građanske inicijative* na drugoj strani. *Populizam* je artikulisan na polju politike i formiran *odozgo*, pretežno od strane režima i nacionalističke ideologije. *Građanske inicijative* su nastajale spontano i *odozdo* kao izraz otpora usmeren na zaštitu fundamentalnih građanskih prava i sloboda. Zbog toga se civilno društvo u javnosti i ekspertskim diskusijama u Srbiji označava kao anti-militarističko i isključivo pozitivno orijentisano udruživanje slobodnih građana bazirano na poštovanju osnovnih ljudskih prava, građanskih sloboda, na toleranciji, demokratiji, vladavini zakona i ekonomskom, socijalnom i političkom pluralizmu. Na taj način ono u celini zauzima konstruktivan stav prema demokratiji kao društvenom poretku. Za razliku od ICD definicije civilnog društva, ostali tipovi udruženja i građanskih aktivnosti uglavnom nisu viđeni kao deo civilnog društva i potpadaju pod kategoriju ekstremizma, nacionalizma, rasizma ili ne-civilnih aktivnosti.

Kako definiciju civilnog društva koju je predložio CIVICUS karakteriše širok okvir kojim su obuhvaćene *pozitivne* i *negativne* vrste organizacija civilnog društva, ali i neformalni oblici građanskog udruživanja, tim ICD-a u Srbiji u saradnji sa članovima NSG-a je ocenio kao posebnu vrstu izazova mogućnost njene primene na domaće civilno društvo. Primena, na žalost, nije u potpunosti bila moguća iz nekoliko razloga: (a) široko prihvaćen koncept civilnog društva u Srbiji ne prihvata da su *negativne* organizacije deo sektora; (b) dijametralno suprotna stremljenja pojedinih organizacija i grupa su sama po sebi isključiva i (c) otud i nevoljnost obe strane da komuniciraju. Otud je ICD tim u Srbiji u najvećoj meri stavio fokus posebno na *pozitivne* organizacije, dok se *negativne* navode kao primeri i komentarišu samo unutar pojedinih indikatora.

Usaglašavanje međunarodne metodologije ICD-a sa kontekstom i konceptom civilnog društva u Srbiji je podrazumevalo uključivanje *tri analitička nivoa* (građani kao pojedinci; udruženja građana; mreže udruženja) i uvođenje istorijske dimenzije. Proces prikupljanja podataka za svaki od indikatora se, gde god je to bilo moguće, oslanjao i na ove dve ključne dopune instrumenata ICD-a. Istorijska dimenzija je obuhvatila period od kasnih 80-ih do danas – što je vreme u kojem se savremeno civilno društvo u Srbiji pojavljuje i razvija. Na ovakav način su i konceptualni i analitički okvir ICD-a i koncept civilnog društva u Srbiji postali jedinstven instrument, u potpunosti operativan i maksimalno produktivan.

Povezivanje domaćeg koncepta civilnog društva i međunarodnog instrumenta za merenje stepena razvijenosti i aktuelnog stanja civilnog društva Srbije je bilo plodotvorno na nekoliko nivoa: (a) harmonizovan sa domaćim konceptom/kontekstom međunarodni metodološki instrument je u potpunosti postao operativan i višestruko upotrebljiv; (b) obogaćen je domaći koncept civilnog društva; (c) obezbeđeno je poređenje dobijenih rezultata na međunarodnom nivou; (d) dodatno je stimulisan dalji razvoj civilnog društva Srbije i (e) stvorena je višestruko korisna baza podataka i uporedni okvir za buduća istraživanja civilnog društva, kako unutar zemlje tako i na međunarodnom nivou. Konačno, međunarodna metodologija ICD-a udružena sa konceptom civilnog društva domaćih autora/aktera bi trebalo značajno da doprinese boljem razumevanju mogućnosti civilnog društva, njegove uloge, značaja i njegovih perspektiva razvoja.

Mapiranje odnosa snaga društva Srbije i posebno civilnog društva je pokazalo veliku dominaciju političkih partija, državnih aktera i centralne vlade, što ukazuje na još uvek aktivno nasleđe iz vremena državnog socijalizma. U poređenju sa ovim, snage civilnog društva su malobrojne i imaju manju moć. Analiza pokazuje da između društvenih snaga nema velike distance. Članovi NSG-a su, diskutujući o uticaju koji OCD-a ostvaruju na društvo, izneli mišljenje da političke partije, verske i duhovne organizacije, kao i poslovne organizacije spadaju u najuticajnije, dok NVO sektor, a sa njima u manjoj meri i strukovna udruženja, dominiraju samo unutar civilnog društva.

STANJE CIVILNOG DRUŠTVA SRBIJE

Struktura (1.3)

Analiza dimenzije Strukture daje odgovore na sledeća pitanja: kakav je unutrašnji sastav civilnog društva; koliko je civilno društvo veliko, dinamično i reprezentativno u pogledu broja angažovanih pojedinaca i organizacija.

Analiza je pokazala da je Struktura civilnog društva ocenjena kao najslabija od svih ostalih njegovih dimenzija i to pre svega u pogledu aktivne participacije građana, infrastrukture, kohezije i finansijskih i ljudskih resursa. Nakon veoma jake međunarodne podrške tokom devedesetih, struktura civilnog društva, kako pokazuju nalazi istraživanja, nakon 2000. počinje da gubi i snagu i svoja glavna obeležja.

U odnosu na sredinu devedesetih, današnje civilno društvo Srbije je po broju organizacija skoro dvanaest puta veće – do 1995. su osnovana svega 174 različita građanska udruženja, grupe i inicijative, a danas u Srbiji ima oko 1935 aktivnih NVO-a (*Direktorijum CRNPS 2005*). Poređenjem aktuelnog članstva u OCD-ima sa onim iz devedesetih vidi se da je civilno društvo Srbije, od tada do danas, značajno poraslo (sa 15% tokom 1996) na nešto manje od jedne polovine građana (47.1%) koji u istraživanju *Civilno društvo 2004*. navode da su uključeni u barem jednu OCD, ili na skoro jednu trećinu građana (32.7%), ako se sa liste CD izuzmu radnički sindikati i političke partije. I mada je danas broj građana koji su uključeni u najmanje jednu OCD tri puta veći, a višestruko članstvo čak šest puta veće, nivo aktivne

građanske participacije u nezavisnim političkim akcijama je radikalno opao nakon 2000. Podaci pokazuju da je tokom devedesetih, u vreme ratova, sankcija i autoritarnog režima, 45% građana uzelo učešća u nekoj od nezavisnih političkih akcija (pisanje pisama novinama, potpisivanje peticija i učešće u protestima i demonstracijama), dok je broj aktivnih građana, nakon oktobarskih promena 2000. gotovo prepolovljen (25%). Najučestaliji oblik političkih akcija tokom devedesetih su bili protesti i demonstracije (39%), a nakon 5. oktobra to su pisanja peticija (21%), i štrajkovi. U organizacije sa najbrojnijim članstvom spadaju sindikati (27%), političke partije i pokreti (26.5%), nevladine organizacije i sportska udruženja (obe sa 19%) kao i kućni saveti/mesni odbori (17%). Upadljivo je mali broj građana koji su uključeni u ekološke organizacije i organizacije za zaštitu životne sredine - svega 5%. Većina OCD-a nema redovne volontere, a ovakav aktivizam građana je uglavnom okarakterisan kao neformalna pomoć susedima ili članovima porodice. Međutim i volontiranje, isto kao i dobrotvorna davanja, su u Srbiji prevashodno stvar ličnog izbora, a ne organizovane, uređene i redovne pojave. Kultura dobrotvornih davanja nije svakodnevna pojava i spremnost na ovu vrstu solidarnosti je vidljiva samo u kriznim i tragičnim situacijama. Redovna i sistematska dobrotvorna davanja se još uvek ne praktikuju i to je pre svega posledica teške ekonomske situacije i nedostatka međusobnog poverenja. Utisak jake apatije i pasivnosti većine građana je raširen, a građani samo površno učestvuju u aktivnostima OCD-a čak i onda kada su i sami članovi tih organizacija. Učešće u kolektivnim akcijama na nivou lokalne zajednice je ograničeno, samo jedna manjina prisustvuje uzima učešća u lokalnim sastancima (17%) ili učestvuje u mesnim akcijama (21%).

Ostale specifične karakteristike CD koje takođe zabrinjavaju su: nedovoljna komunikacija i saradnja između OCD-a; nedostatak mehanizama samoregulacije unutar sektora; skromna efikasnost nacionalnih *kišobran tela* i neadekvatna geografska rasprostranjenost regionalnih organizacija za podršku sektoru. Komunikacija unutar sektora je donekle razvijena ali samo unutar grupa organizacija koje se bave srodnim ili susednim oblastima kao što su: udruženja osoba s invaliditetom, ekološke organizacije, ženske mreže, društvo sudija, organizacije za raseljene i izbeglice, profesionalna udruženja, sindikati, ribolovci, ekolozi itd. Ovakve grupe više deluju kao «interesne grupe» unutar kojih postoji (najčešće povremena i retko gde redovna) komunikacija, ali ne i njihova komunikacija sa ostalim aktera. Štaviše, akteri civilnog društva neredovno međusobno sarađuju i po pitanjima od zajedničkog interesa, a broj aktivnih mreža i koalicija OCD-a je skroman čak i među onim organizacijama koje uglavnom deluju na lokalnom nivou. Mreže i koalicije OCD-a na nacionalnom nivou su veoma retke. Nedostatak saradnje među OCD-ima je rezultat činjenice da više ne postoji *zajednički neprijatelj* kao pre 2000. (režim Slobodana Miloševića) kada su organizacije civilnog društva bile prinuđene da sarađuju ukoliko su želele da ostvare svoje ciljeve. Geografska distribucija OCD-a pokazuje da su organizacije urbanog karaktera budući da su uglavnom koncentrisane u većim gradovima. U skladu s tim, demografska analiza strukture CD pokazuje da su siromašne i marginalizovane, posebno seoske grupe, nedovoljno zastupljene i najmanje uključene u aktivnosti OCD-a i u rukovodstvima organizacija.

Najveću, međutim, zabrinutost vezanu za dimenziju strukture predstavljaju ograničena finansijska sredstva dostupna svim organizacijama civilnog društva. Ovo proizilazi iz činjenice da većinu organizacija, posebno NVO-a, karakteriše zavisnost od međunarodnog donatorskog novca, a da povlačenje međunarodnih donatora dolazi u trenutku dok su domaći resursi još uvek nerazvijeni i nedovoljni. Kako finansijski resursi postaju tanji tako se solidarnost među OCD-ima zamenjuje kompeticijom. Generalno, nedostatak stabilnih izvora finansiranja je ozbiljna prepreka uspostavljanju održivog razvoja civilnog društva – što potvrđuje i činjenica da je procenat ispitivanih organizacija koje su 2001. tvrdile da je njihovo finansijsko stanje dobro, odnosno odlično (31%) opao na 15% u 2005. Ljudski resursi se pojavljuju kao osnovna prednost, ali i kao osnovna slabost civilnog društva u Srbiji:

entuzijazam i posvećenost najkvalifikovanijih i najobrazovanijih kadrova se vidi kao ključna prednost, dok se odlaženje profesionalaca i rastuća obeshrabrenost većine aktivista civilnog društva vidi kao ključna slabost. Ceo civilni sektor se vidi kao oslabljen, usled odlaženja najkvalifikovanijih i najobrazovanijih kadrova u finansijski stabilnije sektore. Stoga dalje jačanje civilnog društva zavisi i od budućeg ulaganja u održivo finansiranje OCD-a.

Ipak, uprkos svim navedenim slabostima, važno je istaći da se, prema oceni članova NSG-a, civilno društvo postepeno sve više okreće delovanju i potrebama građana na lokalnom nivou, što govori u prilog mogućnosti da i njegova struktura, ukoliko bude šire podržana, može da postane stabilnija u narednim godinama.

Okruženje (1.5)

Analiza dimenzije Okruženja daje odgovore na sledeća pitanja: kakav je politički, socio-ekonomski, kulturološki i pravni okvir u kojem civilno društvo deluje; da li ovi eksterni faktori podržavaju, ili otežavaju delovanje civilnog društva.

Analizirajući političke, društvene, ekonomske, kulturne i pravne faktore i stavove i odnos državnog i privatnog sektora u Srbiji prema civilnom društvu ICD nalazi su pokazali da se dimenzija Okruženja umereno razvija i da se još uvek suočava sa brojnim izazovima. ICD nalazi takođe pokazuju da je, pod pritiskom okruženja u kojem je nastajalo i delovalo, civilno društvo u Srbiji tokom devedesetih u velikoj meri bilo potisnuto. Osim kratkog i ohrabrujućeg perioda u vreme mandata premijera Đinđića (2000 – 2003), aktuelno okruženje civilnog društva od 2000. naovamo još uvek donekle ograničava njegov razvoj i delovanje. U celini gledano, aktuelnu situaciju u Srbiji karakterišu slabe političke institucije, nejak parlamentarizam, koncentracija moći u rukama vladajućih partija, visok stepen korupcije i rastuća pasivnost građana. Političke reforme su centralizovane a očigledan je i manjak kontinuiranog i harmonizovanog pristupa sprovođenju reformskih aktivnosti.

Veliku prepreku za razvoj civilnog društva predstavlja problematična i nedovoljna implementacija zakona, nedostatak stimulativnog pravnog okvira u celini, a osim toga i slaba otvorenost političkog i socio-kulturnog okruženja u kojem civilno društvo funkcioniše. Uz sve to, dva fundamentalna politička preduslova neophodna za razvoj civilnog društva još uvek nedostaju: politički prostor i politička kultura.

Kao posledica raširene korupcije, slabe vladavine zakona, disfunkcionalnosti institucija, radikalnog osiromašenja građana (koje je posebno ozbiljno kod marginalizovanih grupa kao što su Romi, osobe s invaliditetom, raseljena lica, izbeglice itd) i vrednosne dezorijentisanosti društva, građani Srbije u poslednjih deset godina sve manje veruju jedni drugima. Pored toga, građani Srbije, kako pokazuju ICD nalazi, danas ne veruju ni u izvršnu, ni u zakonodavnu, ni u sudsku vlast, a nepoverenje u ove institucije i dalje raste. ICD podaci, takođe, pokazuju da nepoverenje kontinuirano raste od 1996. i broj građana koji smatraju da se većini može verovati je od tada opao sa 30% na 9% (*Civilno društvo 2004*). Ovako nizak stepen poverenja se na lokalnom nivou manifestuje opadanjem broja kolektivnih akcija i porastom individualne nezainteresovanosti za uključivanjem u zajedničke akcije.

Odnos između civilnog društva i države je, kako pokazuju nalazi ICD-a, takođe neadekvatan i nedovoljno razvijen. Između države i civilnog društva i moglo bi se zaključiti da između države i civilnog društva u Srbiji gotovo da ne postoji ni socijalni ni politički dijalog. Socijalni je blokiran političkim, a politički je blokiran isključivošću (mada ne više toliko polarizovanih ideologija), borbom političkih stranaka za veći rejting i odsustvom kulture dijaloga sa političke scene. Reklo bi se, takođe, da je i sam pojam dijaloga redak unutar javnog diskursa. Uz sve to, odnos između države i civilnog društva je dodatno opterećen i nedostatkom jasno

demonstrirane političke volje da se prepozna i prizna značaj uloge civilnog društva u daljem razvoju zemlje. Civilno društvo, s druge strane, sa velikom brojem svojih aktera, još uvek nije dovoljno razvilo svest o karakteru i političkom značaju sopstvene uloge u široj društvenoj zajednici. Pored toga, država ima selektivan odnos prema organizacijama civilnog društva. Dok sindikate i unije poslodavaca ne tretira kao ravnopravne partnere, država skromnim finansijskim sredstvima podržava organizacije CD koje su usmerene na socijalne servise a istovremeno ne prepoznaje ulogu *watch dog* organizacija. Država sa delom sektora koji je usmeren na smanjenje siromaštva ima donekle partnerski odnos, na sportska i kulturno umetnička društva gleda sa simpatijama ali istovremeno ignoriše, a ne retko i stigmatizuje, organizacije CD koje se bave gorućim političkim pitanjima kao što su hapšenja haških optuženika, suočavanje s prošlošću i ratni zločini. Pogoršani su odnosi sa delom civilnog društva i medijima koji su pokrenuli pitanja ratnih zločina, posebno masakra u Srebrenici i masovnih grobnica. Prema mišljenju Evropske komisije ovakav stav vlade odražava kontinuiranu nemogućnost da shvati ulogu civilnog društva i medija u demokratskom društvu i zabrinjavajuću tendenciju ka političkom mešanju u njihov rad. U ovakvoj atmosferi ni sindikati ni nevladine organizacije nisu u mogućnosti da sprovedu svoje dve aktuelno najznačajnije uloge: da ograniče nepovoljan uticaj reformi i da utiču na kontrolu štete. Niti su u mogućnosti da uspostave stvarni socijalni dijalog.

OCD-i dobijaju skromne fondove od države, još uvek uglavnom stimulisane međunarodnim donacijama i njihovim uslovima i bez transparentnih procedura na osnovu kojih se sprovodi raspodela ovih sredstava. Neformalne mreže i lični odnosi su još uvek preovladavajuća karakteristika odnosa i saradnje između države i civilnog društva. Stoga bi uspostavljanje jasne i efikasne državne politike finansiranja OCD-a sačinjene u saradnji sa lokalnim vlastima i na osnovu strateških pitanja razvoja, trebalo da bude prioritet.

Pravni okvir za delovanje civilnog društva je krajnje destimulativan – počevši od poreza koje OCD-i treba da plaćaju državi prema istim kriterijumima kao i velike korporacije, do onih koji ne stimulišu filantropska davanja i saradnju između privatnog sektora i civilnog društva. Štaviše, privatni sektor ne posmatra civilno društvo ni kao partnera, ni kao značajnog društvenog aktera, niti ga, usled nedostatka stimulativnih zakona prepoznaje kao korisnika donacija koji uživa široko poverenje javnosti. U celini, stav privatnog sektora prema civilnom društvu je prvenstveno *sumnjičav* (41%) ili *indiferentan* (36%). Pojedine privatne firme u unutrašnjosti Srbije, posebno u manjim mestima, povremeno pomažu organizacije civilnog društva, ali ta pomoć je isključivo zasnovana na interpersonalnim i neformalnim vezama i odnosima, budući da institucionalni okvir saradnje nije razvijen ni prepoznat.

Optimistički pokazatelji se mogu prepoznati i u prvim koracima učinjenim ka uspostavljanju adekvatnog pravnog okvira i dijaloga između države i civilnog društva, kao i u značajnom napretku saradnje između civilnog društva i lokalnih vlasti. Međutim, s obzirom na to da aktuelni društveno-politički kontekst u Srbiji nije u potpunosti stimulativan za razvoj civilnog društva, očito je da širok spektar različitih faktora, od političkih, preko ekonomskih, do socio-kulturnih, treba da bude unapređen ukoliko postoji volja da se uspostavi stimulatивно i podržavajuće okruženje za razvoj jakog i odgovornog civilnog društva u Srbiji.

Vrednosti (1.6)

Analiza dimenzije Vrednosti daje odgovore na sledeća pitanja: da li civilno društvo praktikuje i promoviše pozitivne socijalne vrednosti; koliko je u tome uspešno.

Generalno, ocena dimenzije Vrednosti iako veća od ocena za sve ostale dimenzije, pokazuje da civilno društvo u Srbiji promoviše i praktikuje sve pozitivne vrednosti i norme na vrlo skroman način, osim poštovanja rodne ravnopravnosti unutar civilnog društva, koja ima

najveću ocenu. Najveća ocena za poštovanje rodne ravnopravnosti unutar civilnog društva i niska ocena za promovisanje ove vrednosti izvan granica civilnog društva ukazuju na ograničen uticaj civilnog društva na šire okruženje unutar Srbije i po ovom pitanju. Najveća slabost dimenzije Vrednosti civilnog društva Srbije leži u skoro jednako niskoj oceni datoj za *unutrašnje praktikovanje pozitivnih vrednosti* i za njihovu *spoljašnju promociju*. Drugim rečima, civilno društvo Srbije promoviše pozitivne društvene vrednosti gotovo u istoj meru u kojoj ih i samo praktikuje – skromno. Ovaj rezultat je neočekivan za aktiviste civilnog društva i utoliko je više značajan za njegove aktere. Utoliko pre što je praktikovanje pozitivnih društvenih vrednosti ključni argument za njihovu širu promociju. Uz sve to, ovakav nalaz podvlači potrebu za definisanjem i uspostavljanjem mehanizama samoregulacije unutar civilnog društva kako bi vrednosti koje se promovišu, kao argument imale primere sopstvene dobre prakse. To bi, dalje, doprinelo da efekat promotivnih akcija bude veći nego što je sada i da bude takav da može da se kaže da je nadišao promotere.

Niska ocena data za uspešnost kojom OCD-i praktikuju i promovišu transparentnost je posebno zabrinjavajuća, budući da transparentnost kao koncept kompilira skoro sve ostale norme i vrednosti i da je od ključne važnosti za društvo u celini. Uspostavljanje veće transparentnosti OCD-a će, kao važan korak ka unapređivanju njihovog unutrašnjeg menadžmenta, istovremeno značajno podići njihove kapacitete da koncept transparentnosti uspešnije promovišu u širem okruženju. To će, nadalje, doprineti rastu poverenja u njihovo delovanje i namere i ubrzati dinamiku prihvatanja promovisanih vrednosti. Nalazi ICD-a pokazuju da organizacije civilnog društva nisu do sada efikasno praktikovale vrednosti kao što je borba protiv korupcije, odgovornost i legitimitet niti su u tome bile podržane od strane države i privatnog sektora.

Uz nisku transparentnost ide i ocena većine *regionalnih ključnih aktera* da je korupcija unutar civilnog društva *česta i veoma česta* (39%), ili da se slučajevi korupcije *ponekad dešavaju* (38%). Regionalna analiza takođe pokazuje da su mišljenja o korupciji u civilnom društvu gotovo ujednačeno velika u svim regionima, osim što je u Beogradu najveći broj ključnih aktera (73%) koji smatraju da je korupcija *česta*. Činjenica, međutim, da postoji korupcija unutar civilnog društva govori samo o tome da u zemlji koja po indeksu rasprostranjenosti korupcije drži primat u regionu, nije moguće očekivati društvene oaze, ni sektore u kojima ona nije prisutna. To svakako nije argument za odbranu OCD-a, ali je obrazloženje koje artikuliše činjenicu da su članovi civilnog društva istovremeno i građani iste države. Objašnjenje jednog broja aktera civilnog društva je da među OCD-ima postoje *jednake i jednakije*, odnosno da se u pozadini *elitističkog ponašanja* određenog broja organizacija nalaze *čvrste koalicije* vezane s jedne strane principom *ja tebi, ti meni*, a s druge snagom ličnih, neformalnih mreža u koje su uključeni *politički centri moći* i pojedinci iz domaćih i međunarodnih donatorskih organizacija. Razgovor o korupciji u civilnom društvu vođen tokom konsultacija sa ključnim regionalnim akterima je bio dosta uvijen, nemuš i bez navođenja konkretnih primera, što ukazuje na nemoć aktivista civilnog društva da se najpre *u svom dvorištu* izbore sa ovom pojavom. Osim što umanjuje kredibilitet OCD-a, korupcija u civilnom društvu čini da ni akcije pojedinih organizacija za promovisanje suzbijanja i kontrole korupcije ne postižu odgovarajući, željeni efekat. Pojedini učesnici Nacionalne konferencije smatraju da se korupcija unutar civilnog društva ne odnosi samo na novac, već i na različite trgovine uticajem, kao i na pojedinačne zloupotrebe položaja unutar OCD-a. Naglašeno je, takođe, da primeri korupcije u pojedinim organizacijama bacaju loše svetlo na ceo sektor, te da sami OCD-i treba više pažnje da posvete svojoj finansijskoj transparentnosti. Jedan broj učesnika je ukazao da političke partije još više doprinose negativnom utisku o transparentnosti OCD-a i istakao da ukoliko se političke partije posmatraju kao deo civilnog društva, onda je ocena 1 za ovaj indikator suviše velika.

Delovanje jednog broja OCD-a, posebno NVO-a na planu smanjenja siromaštva, od usvajanja Strategije za smanjenje siromaštva, sve je intenzivnije. To, međutim, nije poznato ni široj javnosti, niti ostatku civilnog društva, što je podatak koji je u velikoj meri neprijatno iznenadio aktiviste ovih organizacija i ne samo njih. To je i jedan od razloga što se, prema mišljenju velike većine građana, pa čak i jednog broja predstavnika akademskih institucija, nevladine organizacije ne smatraju kompetentnim nosiocem mogućih rešenja za ovaj problem. Pored toga, NVO-i još uvek nisu viđeni kao strateški partneri na planu rešavanja problema siromaštva, već pre kao implementatori pojedinih akcija i projekata. Prvi važan korak u ovom pravcu je već učinjen formiranjem državnog Fonda za socijalne inovacije (FSI). Posvećen rešavanju socijalnih pitanja i problema, FSI nastoji da ojača široku horizontalnu saradnju i razmenu iskustava i da podstakne vertikalno partnerstvo između OCD-a i države, posebno na nivou lokalne zajednice. Članove NSG-a, posebno one koji su od stvaranja SSS-a aktivno uključeni u proces smanjenja siromaštva, zabrinuo je podatak da glas o aktivnostima njihovih organizacija, bez obzira koliko su intenzivne, korisne i uticajne, ne dopire do šire javnosti i do velikog broja ostalih OCD-a. Nedostatak odgovarajućih, širokoj javnosti dostupnih izvora, publikovanih dokumenata, ili druge vrste evidencije je tek jedan deo ovog problema. Drugi se odnosi na neredovnu i nedovoljno artikulisanu saradnju između OCD-a i medija, što je inače problem većine OCD-a. Između ostalog, i zbog toga uloga civilnog društva u smanjenju siromaštva, kako pokazuju podaci ICD-a, još uvek nije široko prepoznata ni priznata, uprkos činjenici da su NVO-i opremljeni da građanima pruže odgovarajuće usluge – posebno osmišljene da odgovaraju potrebama pojedinaca unutar marginalizovanih grupa (npr. socijalne, obrazovne, pravne).

Pojedini članovi NSG-a su izneli mišljenje da čak i oni OCD-i koji su aktivni na planu promocije tolerancije, ne mogu biti tolerantni prema pojedinim akcijama određenih organizacija kao što su *Obraz*, *Skinheads* itd. Imajući na umu da su ovakvi slučajevi malobrojni i da nisu deo glavnih tokova civilnog društva Srbije, članovi NSG-a su ocenili da se može zaključiti da je civilno društvo tolerantno, o čemu govori i relativno visoka ocena doneta na osnovu prikupljenih podataka. U celini gledano, podela društva na opciju koja smatra da Srbija treba da bude nacionalna država i na onu drugu koja je ubeđena da treba da bude država građana - nije mimoišla ni civilno društvo Srbije.

Konačno, ICD nalazi pokazuju posvećenost civilnog društva pozitivnim socijalnim vrednostima kao što su nenasilje, tolerancija, podizanje svesti o ekološkim i problemima siromašnih, socijalno ranjivih grupa itd. Podaci upućuju i na potrebu za daljim razvojem pojedinih vrednosti, kao što su transparentnost i šira promocija demokratije, s obzirom na to da, po mišljenju članova NSG-a, aktivnosti OCD-a na planu promocije demokratije kontinuirano opadaju od početka 2000. naovamo.

Uticaj (1.5)

Analiza dimenzije Uticaja daje odgovore na sledeća pitanja: kakav je uticaj civilnog društva; da li je ono efikasno u nastojanjima da doprinese rešavanju socijalnih, ekonomskih i političkih problema i da li je usmereno ka stvaranju zajedničkog/opšteg dobra.

Podaci ICD-a pokazuju da se pojam *uticaja na javnu politiku* i u širem javnom diskursu i u rečniku unutar sektora, veoma retko dovodi u vezu sa organizacijama civilnog društva, ili sa nevladinim organizacijama u Srbiji, bez obzira o kojoj društvenoj sferi da je reč. Ne postoji istraživanje koje je u poslednjih petnaest godina u celini, ili makar u jednom delu, merilo *uticaj* civilnog društva, ili nevladinih organizacija *na javnu politiku* u Srbiji.

Kao posledica slabe strukture i destimulativnog okruženja, civilno društvo Srbije ima relativno skroman uticaj na vladine politike i pitanja društvenog razvoja u celini. Ključne

prepreke ka održivijoj politici uticaja su nedostatak socijalnog kapitala, manjak javnog poverenja i nedovoljno razvijene veštine zastupanja i lobiranja kod profesionalnih kadrova OCD-a. Faktor, međutim, koji u najvećoj meri limitira uticaj civilnog društva i deluje kao generator većine ostalih prepreka je manjak legitimiteta njegovih organizacija. Svest o potrebi da se legitimitet dâ, ili da se dobije, proizilazi iz političke zrelosti odgovornih pojedinaca – što je proces koji se u Srbiji danas nalazi negde na početku. U prilog tome posebno govore rezultati ICD istraživanja i intenzivna nastojanja određenog broja nevladinih organizacija da podignu svest javnosti o potrebi poštovanja, praktikovanja i zaštite ljudskih prava, bez čega pokretanje pitanja legitimnosti nema suštinski značaj. I s obzirom na to da je, kako pokazuju podaci ICD-a, uticaj ovih organizacija upola manji od napora koji one ulažu i da većina građana Srbije još uvek nije familijarna sa konceptom ljudskih prava, to vodi ka zaključku da davanje, ili dobijanje legitimiteta u Srbiji ima veću kozmetičku nego suštinsku vrednost. S druge strane, većina stanovnika Srbije naviknuta na snažnu i (sve)moćnu državu, još uvek na sebe ne gleda kao na građane odgovorne za sopstvena prava i obaveze, već se i dalje smatra običnim (podređenim) stanovnicima čiji je život u rukama države i čiji problemi su stvar državnih institucija. Ovakav koncept sužava prostor za civilne inicijative i za dosadašnji uticaj OCD-a i uz sve to, govori o tome da se karakteristike legitimiteta date državi razlikuju od legitimnosti OCD-ima, posebno NVO-ima. Legitimitet data državi je bazirana na političkoj „pro-patriotskoj” ideologiji ukorenjenoj u kolektivnom etno-nacionalističkom identitetu, dok je legitimnost data OCD-ima podeljena između organizacija koje podržavaju određeni tip državnih projekata (npr. radikalne političke partije, anti-haški lobiji i grupe, grupe *pro-patriotskih* akademika i univerzitetskih profesora, crkva, itd) i onih koje preuzimaju pro-aktivne korake ka zaštiti ljudskih prava i vladavine zakona i promovišu *građanina*, pre nego *etnos* (npr. NVO-i fokusirani na prava, anti-ratne ženske grupe, centri za demokratiju, demokratski pokreti, itd). Ova dva tipa legitimiteta OCD-a čine da je civilno društvo podeljeno na dva dela koji funkcionišu u dva suprotna smera: OCD-i iz prve grupe svojim delovanjem poriču legitimnost kao osnovnu demokratsku vrednost, dok oni iz druge podstiču osnaživanje ovog ključnog preduslova za razvoj demokratije.

Što se tiče uticaja OCD-a na javnu politiku uopšte, konsultovani eksperti su identifikovali progres u smislu da država postaje spremnija da sarađuje sa civilnim društvom što, kako su naveli, rezultira porastom broja poziva predstavnicima civilnog društva da učestvuju u radnim grupama, postanu članovi raznih saveta, dostave svoje izveštaje o izvesnim pitanjima, daju predloge i razmišljanja o pojedinim zakonima itd. Ipak, pojedini stručnjaci smatraju da je takva praksa i obaveza nametnuta od strane donatora i pretežno kozmetička budući da, kako kažu, većina vladinih zvaničnika još uvek nije zaista zainteresovana za obezbeđivanje pravog prostora da civilno društvo uzme učešća u procesu kreiranja politike.

Nalazi ICD-a pokazuju da OCD-i još uvek nisu efikasni u pozivanju države i privatnih preduzeća na odgovornost, utoliko pre što je pojam pozivanja privatnih preduzeća na odgovornost nov i za društvo u celini, ali i za civilno društvo. U skladu s tim, nema ni odgovarajućih aktivnosti civilnog društva koja se time bave, osim prvih koraka koje OCD-i čine u pravcu senzibilisanja javnosti na ovu temu. Eksperti iz oblasti ljudskih prava navode nekoliko sfera, posebno onih koje spadaju u prioritete donatora, u kojima OCD-i donekle uspeavaju da pozovu državu na odgovornost - to su ljudska prava i ratni zločini - ali je njihov uticaj još uvek veoma nizak. Međutim, od kada je Narodni pokret *Otpor* u prvoj godini vladavine nove vlasti (2000) postavio parolu: *Samo vas gledamo!*, nevladine organizacije u Srbije su organizovale još nekoliko kampanja kojima su, mada u znatno manjim razmerama, pozivale državu na odgovornost po pitanju *istine i pomirenja, suočavanja s prošlošću i sećanja na žrtve Srebrenice*.

Aktivnosti civilnog društva vezane za nacionalni budžet su beznačajne i gotovo da ne postoje. ICD beleži samo dva primera u kojima se OCD-i interesuju za nacionalni budžet: jedan koji se odnosi na budžet lokalne zajednice i jedan koji se odnosi na nacionalni nivo budžeta. U Srbiji, međutim, nema nezavisne *think-tank* organizacije koja se sistematski bavi ovim pitanjem, a nema ni OCD-a koji imaju relevantna iskustva, ili su nekada bili uključeni u neku od faza procesuiranja nacionalnog budžeta. Postoje, međutim, primeri organizacija koje su pokušale da se uključe u taj proces – to su povremeni pokušaji pojedinih poljoprivrednih ili profesionalnih udruženja koja zastupaju tezu o potrebi za većim ulaganjima u poljoprivrednu proizvodnju. Sindikati i predstavnici profesionalnih udruženja se, takođe, povremeno pojavljuju u javnosti sa zahtevima da se određena sredstva alociraju u zdravstvene ili obrazovne institucije.

Poredeći poverenje, toleranciju i javnu svest između građana koji su članovi makar jedne organizacije civilnog društva i onih koji nisu članovi, može se zaključiti da civilno društvo Srbije ne doprinosi posebno izgradnji socijalnog kapitala, s obzirom na to da, kako pokazuju podaci ICD-a, nema značajnijih razlika koje pozitivno govore u prilog članova OCD-a u odnosu na one koji to nisu. Dešava se čak da je distanca prema različitim društvenim grupama veća kod članova civilnog društva, što jasno pokazuje da se akteri civilnog društva ne razlikuju na pozitivan način od ostalih građana. To govori u prilog tvrdnji da se civilno društvo ne može smatrati jakim izvorom socijalnog kapitala, niti se za OCD-e može reći da su generator socijalnog kapitala. Analitički nivo *građanina kao pojedinca* pokazuje da akteri civilnog društva gotovo u potpunosti *dele* sudbinu neujednačeno razvijene političke kulture građana Srbije – čime se negira jedna od temeljnih pretpostavki koncepta civilnog društva – po kojoj njegovi akteri u svakom pogledu i na pozitivan prednjače u odnosu na pojedince izvan sektora. Politička kultura građana Srbije ne može biti realizovana bez znatno razvijenije političke kulture aktera civilnog društva. I obrnuto, civilno društvo ne može da dostigne svoju transparentnu društvenu ulogu bez aktera koji iskazuju viši nivo političke kulture od ostalih građana. To potvrđuje tezu da „bez razvijenijeg civilnog društva ne samo institucije, već ni političke partije, pa ni čitava politika ne može da bude zdravija – što je pogotovu važno za društva poput našeg, suočena sa deficitom civiliteta“.

ZAKLJUČAK

Postoji nekoliko pokazatelja koji ukazuju na to da je civilno društvo Srbije trenutno u *pat poziciji*: na jednoj strani postoji svest o nemogućnosti napredovanja usled navedenih ograničenja iz okruženja i unutrašnjih nedostataka (fluktuacije profesionalaca, zamora aktivista dugogodišnjim intenzivnim naporima), a na drugoj strani, upadljivo je nezadovoljstvo malim uticajem i neprepoznavanjem uloženi napore. Ne treba zaboraviti ni na povremene diskreditujuće komentare u medijima i kao najvažnije, na nedostatak finansijskih sredstava većine NVO-a. Interesovanje lokalnih preduzetnika i lokalnih vlasti za saradnju sa civilnim društvom je ograničeno nedostatkom stimulativne zakonske regulative za civilno društvo, kao i suprotstavljenim (nasleđenim) navikama koje favorizuju neformalne veze u odnosu na formalizovanu saradnju zasnovanu na usvojenim zakonima. U celini gledano, na osnovu nalaza ICD-a, dalji održivi razvoj civilnog društva u Srbiji je trenutno kritična tema i oblast kojoj je potrebna značajna pažnja predstavnika države, učesnika i ključnih aktera iz civilnog društva, bez obzira na činjenicu da se, kako navodi većina intervjuisanih eksperata i stručnjaka, veoma mali broj OCD-a ubrzano razvija. Pored toga, civilno društvo je nakon 16 godina napora još uvek u tranziciji, kao uostalom i svi sektori društva, s tim da je visoka zavisnost od međunarodnog donatorskog novca i promena u strukturi i prioritetima donatorskih sredstava uzrokovala (i nastaviće da uzrokuje) tektonske poremećaje u velikom broju nevladinih organizacija. Otud je u zemlji tek na početku izgradnja partnerstava sa drugim ključnim akterima zasnovana na zakonu. U prilog tome govori i podatak (*CeSID*

2005) da o civilnom društvu Srbije ništa ne zna više od polovine (65%) njenih građana, a o nevladinim organizacijama više od dve trećine (78%). Jedina institucija koja danas u Srbiji ima poverenje natpolovične većine građana je crkva, dok je to pre deset godina je to bila vojska. Generalno gledano, sve ostale institucije i organizacije su u poslednjih deset godina uspele da *održe* kontinuitet nepoverenja više od polovine građana Srbije.

Međutim, mora se istaći da je stvoren značajan prostor za dijalog među različitim ključnim akterima, kao i to da je on mnogo uočljiviji i mnogo verovatniji na lokalnom nivou, dok su ovi odnosi na nacionalnom nivou još uvek uvek slabi usled opšteg submisivnog odnosa prema (nacionalnoj) vlasti. Stoga postoje realni izgledi za razvoj jakog civilnog društva u lokalnim sredinama – onog koji će raditi sa lokalnim vlastima i lokalnom privredom – razvoj koji predstavlja značajno postignuće i koji obećava dugoročnu održivost civilnog društva u Srbiji.

Uvod

U ovoj studiji su predstavljeni nalazi projekta *CIVICUS Indeks civilnog društva* koji je u Srbiji sproveden u periodu od septembra 2004. do juna 2006. Projekat je međunarodnog karaktera i koordinira ga CIVICUS – Svetska alijansa za građansku participaciju.

Indeks civilnog društva (ICD) je participativno, akciono orijentisano istraživanje kojim se procenjuje stanje civilnog društva u zemljama širom sveta, a realizovano je istovremeno u preko 60 zemalja. Projekat povezuje procenu sa mišljenjima/refleksijama i planovima ključnih aktera sa ciljem da ojača civilno društvo na poljima gde se uoče slabosti ili izazovi. Tražeći da se kombinuju rezultati participativne procene sa zajedničkim akcijama važnih ključnih aktera, ICD ima nameru da doprinese razvoju različitih politika i praksi.

U svakoj od zemalja ICD projekat sprovodi Nacionalna koordinatorska organizacija u saradnji sa Nacionalnom savetodavnom grupom i projektnim timom CIVICUS-a. Tim ICD projekta redovno tokom implementacije projekta saraduje i dobija korisne savete od CIVICUS tima. CRNPS, kao nacionalna koordinatorska organizacija, realizaciju ICD projekta u Srbiji je poverio ARGUMENT-u čiji tim je prikupio i sintetisao podatke i informacije o civilnom društvu iz velikog broja različitih, primarnih i sekundarnih izvora. Nacionalna savetodavna grupa nakon rasprave o rezultatima prikupljenim na osnovu 74 indikatora donosi sveobuhvatnu procenu stanja civilnog društva. O rezultatima ICD projekta se, takođe, diskutuje na Nacionalnoj konferenciji, gde akteri civilnog društva identifikuju specifične prednosti i slabosti civilnog društva i daju preporuke za osnaživanje civilnog društva. Međunarodni tim projekta ICD – CIVICUS obezbeđuje trening, tehničku pomoć i kontrolu kvaliteta tokom implementacije projekta.

ICD je međunarodni komparativni projekat koji trenutno uključuje više od 60 zemalja širom sveta. Zasnovan je na dva specifična cilja: (1) proizvesti korisno znanje o civilnom društvu i (2) osnažiti posvećenost ključnih aktera jačanju civilnog društva. Prvi cilj je povezan s problemom razlika između specifičnih nacionalnih znanja i razumevanja civilnog društva i komparativnih znanja među nacijama, odnosno globalnih znanja o civilnom društvu. CIVICUS je u tom smislu dao mogućnost prilagođavanja metodologije specifičnim potrebama svake zemlje. ARGUMENT je koristeći se tom mogućnošću načinio nekoliko adaptacija projektne metodologije, ali je ostao unutar zadatog okvira celokupnog CIVICUS projekta.

ARGUMENT je, pored ostalog, zainteresovan i za poređenje rezultata istraživanja sa rezultatima u ostalim istočno-evropskim zemljama koje implementiraju ICD, budući da bi ono moglo doneti novi stimulans raspravama o razvoju civilnog društva i u zemlji i u regionu. Tokom implementacije ICD projekta u Srbiji suočili smo se sa brojnim izazovima i dobili smo pozitivne i korisne uvide koji su doprineli pokretanju novih pitanja o prirodi i daljem razvoju civilnog društva u Srbiji.

STRUKTURA PUBLIKACIJE

Deo I – *Indeks civilnog društva - projekat i metodologija* govori o istoriji projekta ICD, konceptualnom okviru i istraživačkoj metodologiji.

Deo II – *Civilno društvo u Srbiji* daje pregled nasleđa i istorije razvoja civilnog društva u Srbiji i osvetljava neke njegove specifične karakteristike. Opisuje se i koncept civilnog društva u Srbiji i daje definicija civilnog društva upotrebljena u ICD projektu. Konačno, izvršeno je mapiranje odnosa društvenih snaga unutar civilnog društva i u Srbiji uopšte. Ovde su date i informacije o rezultatima aktivnosti koje su sprovedene u nekoliko regiona u Srbiji.

Deo III – *Analiza civilnog društva* je podeljena na četiri dela - Struktura, Okruženje, Vrednosti i Uticaj - što korespondira sa četiri glavne dimenzije i pod-dimenzije ICD. Predstavljeni rezultati po pojedinim dimenzijama i pod-dimenzijama pružaju uvid u šire probleme razvoja civilnog društva koji se sažimaju u zaključcima. Treći deo se odnosi na studije slučajeva opisane i u aneksima 4, 5 i 6.

Deo IV – *Prednosti i slabosti civilnog društva Srbije*, rezimira ideje, argumente i mišljenja sa Nacionalne radionice koja je održana u maju 2006. u Beogradu. Učesnici iz OCD-a, akademskih institucija i predstavnici ostalih sektora su imali priliku da komentarišu, kritikuju i dopune rezultate na plenarnim sesijama i tokom diskusija u malim grupama.

Deo V – *Preporuke* se odnose na konkretne akcije jačanja civilnog društva i njegove uloge koje su dali učesnici Nacionalne konferencije i ključni regionalni akteri. Ove preporuke se odnose na konkretne akcije o tome kako ojačati civilno društvo i njegovu ulogu u Srbiji.

Deo VI – *Zaključak* daje sažetu analizu implikacija ICD nalaza o ukupnom stanju civilnog društva Srbije datu kroz grafički prikaz u obliku *Dijamanta* civilnog društva.

Na kraju studije su u aneksima date liste ključnih učesnika u projektu, detaljnija analiza CIVICUS ICD metodologije onako kako je primenjena u Srbiji, tri studije slučaja i detaljniji pregled analize sadržaja medija o njihovom izveštavanju o civilnom društvu Srbije. U poslednjem odeljku je data bibliografija radova, studija, članaka i ostalih izvora konsultovanih tokom pripremanja ove studije.

CIVICUS Indeks civilnog društva – Izveštaj za Srbiju

I Indeks civilnog društva – projekat i pristup

1. ISTORIJA ICD PROJEKTA

Ideja o projektu Indeks civilnog društva (ICD) je nastala 1997. kada je međunarodna nevladina organizacija Svetska alijansa za građansku participaciju (CIVICUS) objavila *Novi atlas civilnog društva* (New Civic Atlas) koji je opisivao različite profile razvoja civilnog društva u 60 zemalja širom sveta (CIVICUS 1997). Kako bi se povećala komparativnost i kvalitet informacija sadržanih u *Novom atlasu civilnog društva*, CIVICUS je odlučio da razvije temeljne instrumente za procenu civilnog društva - Indeks civilnog društva (Heinrich/Naidoo 2001; Holloway 2001). Helmut Anheier, direktor Centra za civilno društvo na londonskoj školi ekonomije, razvojem koncepta Indeksa civilnog društva (ICD) 1999. odigrao je važnu ulogu u pogledu primene ICD projekta (Anheier, 2004). Koncept ICD je tokom pilot faze testiran u 14 zemalja u periodu od 2000. do 2002. Potom su nalazi pilot projekta evaluirani, a instrumenti doručeni. U ovom trenutku (2004-2006), CIVICUS i njegovi partneri u različitim zemljama implementiraju projekat u više od 50 zemalja. (Tabela I 1.1)

TABELA I 1.1: Države u kojima se sprovodi ICD u periodu 2003-2005.³

1. Argentina	19. Nemačka	37. Orisa (Indija)
2. Armenija	20. Gana	38. Palestina
3. Azerbedžan	21. Grčka	39. Poljska
4. Bolivija	22. Gvatemala	40. Rumunija
5. Bugarska	23. Holandija	41. Rusija
6. Burkina Faso	24. Honduras	42. Škotska
7. Čile	25. Hong Kong (NR Kina)	43. Srbija
8. Kina	26. Indonezija	44. Siera Leone
9. Kosta Rika	27. Italija	45. Slovenija
10. Hrvatska	28. Jamajka	46. Južna Koreja
11. Kipar ⁴	29. Liban	47. Tajvan
12. Češka	30. Makedonija	48. Togo
13. Istočni Timor	31. Mauricijus	49. Turska
14. Ekvador	32. Mongolija	50. Uganda
15. Egipat	33. Crna Gora	51. Ukrajina
16. Fiđi	34. Nepal	52. Urugvaj
17. Gambija	35. Nigerija	53. Vijetnam
18. Džordžija	36. Severna Irska	54. Vels

ICD projekat se u potpunosti uklapa u misiju ARGUMENT-a koji je posvećen prikupljanju, analiziranju i istraživanju društveno-političkih pitanja, promovisanju novih ideja i zastupanju veće uloge civilnog društva u upravljanju. Projekat je, takođe, u saglasnosti sa naporima CRNPS-a ka osnaživanju kapaciteta civilnog društva. ICD kombinuje akciono orijentisano istraživanje sa setom sveobuhvatnih instrumenata za procenu civilnog društva čiji rezultat su konkretne preporuke i ideje za akcije neophodne različitim ključnim akterima kako bi ojačali civilno društvo. Ovakav pristup se u potpunosti uklapa u misiju ARGUMENT-a s obzirom na to da služi kao sredstvo za otkrivanje novih saznanja o praktičnim pitanjima civilnog društva. Projekat je, takođe, značajan za civilno društvo Srbije jer se dobijeni rezultati mogu uporediti sa rezultatima u drugim, posebno susednim zemljama. Opšti cilj projekta je da proceni

³ Tabela sadrži popis zemalja i drugih teritorija gde se ICD sprovodi od septembra 2006.

⁴ ICD projekat je zbog podele ostrva paralelno sproveden u severnim i južnim delovima Kipra, ali su nalazi ICD istraživanja, kao simboličan gest ka ujedinjenju Kipra, publikovani kao jedinstven izveštaj.

status civilnog društva u Srbiji, obogati poznavanje domaćeg civilnog društva, podigne svest ključnih aktera o njegovoj važnosti i da, poredeći rezultate projekta sa rezultatima u drugim zemljama, doprinese njegovom daljem rastu i razvoju - u slučaju Srbije su posebno relevantna poređenja sa zemljama u tranziciji i zemljama istočne Evrope.

Pripreme za implementaciju projekta su bile intenzivne. U maju 2004. predstavnica ARGUMENT-a (autor izveštaja) je, kako bi dobila neophodna znanja potrebna za implementaciju projekta u Srbiji, učestvovala na treningu koji je CIVICUS tim organizovao u Johannesburgu. Sledeći korak je bio obezbeđivanje neophodnih finansijskih sredstava – njih je obezbedila kancelarija UNDP-a u Beogradu. Pripremne aktivnosti na ICD projektu su u Srbiji započete u septembru 2004, a prvi sastanak NAG-a je bio održan 15. marta 2005.

2. PRISTUP I METODOLOGIJA PROJEKTA

Indeks civilnog društva se temelji na širokoj definiciji civilnog društva i koristi holistički pristup zasnovan na upotrebi različitih vrsta istraživačkih metoda. Kako bi se procenilo stanje civilnog društva u pojedinoj zemlji, ICD ispituje četiri ključne dimenzije civilnog društva: Strukturu, Okruženje, Vrednosti i Uticaj na društvo. Svaka od ovih dimenzija je sastavljena od niza pod-dimenzija koje su, takođe, sastavljene od niza pojedinačnih indikatora. Indikatori su osnov za prikupljanje podataka u okviru ICD. Podaci se prikupljaju na osnovu nekoliko metoda: prikupljanje sekundarnih podataka, istraživanje javnog mnjenja, ispitivanje *ključnih regionalnih aktera* civilnog društva, regionalne konsultacije sa nosiocima ključnih uloga, analiza sadržaja medija, strukturisane konsultacije sa ekspertima i stručnjacima i nekoliko studija slučaja. Indikatore su posebno procenili i o njima diskutovali članovi Nacionalne savetodavne grupe (NSG). Rezultate istraživanja i procene su raspravili predstavnici svih sektora na Nacionalnoj konferenciji čiji je zadatak bio da identifikuju specifične prednosti i slabosti civilnog društva i da iznesu preporuke za ključne prioritetne akcije za osnaživanje civilnog društva. Pristup ICD projektu, njegov konceptualni okvir, vrste istraživanja i metodologija ocene indikatora su detaljno opisani u narednom delu ovog poglavlja.

2.1. KONCEPTUALNI OKVIR

KAKO DEFINISATI CIVILNO DRUŠTVO?

CIVICUS definiše *civilno društvo kao arenu izvan porodice, države i tržišta gde se ljudi povezuju radi ostvarivanja zajedničkog interesa*.⁵ ICD sadrži dve interesantne karakteristike različite od većine drugih koncepata civilnog društva. Prvo, njegov cilj je da izbegne konvencionalni fokus na formalne i institucionalizovane organizacije civilnog društva (OCD) uključujući i neformalne koalicije i grupe. Drugo, dok je civilno društvo ponekad posmatrano kao područje u kojem vladaju pozitivne akcije i vrednosti, CIVICUS ICD traži da se procene i pozitivne i negativne manifestacije civilnog društva. Ovaj koncept konsekventno uključuje ne samo humanitarne organizacije i udruženja aktivna na polju zaštite životne sredine, već i grupe kao što su *Skinhedsi* i agresivne grupe fudbalskih navijača. ICD ne procenjuje samo do koje mere OCD-i podržavaju demokratiju i toleranciju, već i nivo njihove netolerancije, čak i nasilja. Jednom rečju ICD želi da odslika i dâ opsežnu predstavu civilnog društva uključujući sve njegove karakteristike.

⁵ U debatama o definiciji civilnog društva na regionalnim konsultacijama ključnih aktera, sastancima NSG-a i Nacionalnoj konferenciji učesnici su se složili da se, umesto reči *arena*, koristi reč *prostor*.

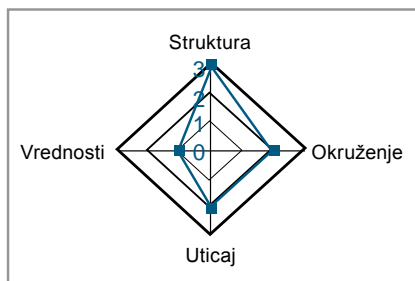
Kako konceptualizovati stanje civilnog društva?

Kako bi se procenilo stanje civilnog društva, ICD istražuje civilno društvo kroz četiri dimenzije:

- **Struktura** civilnog društva (npr. broj članova, dobrotvorna davanja i volontiranje, broj i karakteristike *kišobran* organizacija i infrastruktura civilnog društva, ljudski i finansijski resursi);
- Spoljašnje **okruženje** u kojem civilno društvo egzistira i funkcioniše (npr. zakonodavni, politički, kulturni i ekonomski kontekst, odnos između civilnog društva i države, kao i privatnog sektora);
- **Vrednosti** koje civilno društvo praktikuje i promoviše (npr. demokratija, tolerancija, ili zaštita životne sredine) i
- **Uticaj** aktivnosti koje preduzimaju akteri civilnog društva (npr. uticaj na javnu politiku, osnaživanje ljudi, podmirivanje socijalnih potreba).

Svaka od četiri navedene dimenzije je podeljena na set pod-dimenzija koje su dalje razložene na ukupno 74 indikatora.⁶ Ovi indikatori su srž ICD-a i oni formiraju bazu podataka koja je predstavljena u ovom izveštaju. Indikatori – pod-dimenzije – dimenzije su okvir unutar kojeg se sprovodi ceo proces: od prikupljanja podataka, preko pisanja izveštaja na osnovu nalaza istraživanja, ocena civilnog društva Srbije koje daje NSG i prezentacije nalaza na Nacionalnoj konferenciji. Ovaj okvir je, takođe, upotrebljen kao osnova za strukturu glavnog odeljka ove publikacije.

GRAFIKON I 2.1: CIVICUS *Dijamant* civilnog društva

Kako bi se vizuelno predstavili rezultati četiri dimenzije, ICD koristi grafikon *Dijamant* civilnog društva.⁷ (Videti grafikon I 2.1 - dat kao primer). Grafikon civilnog društva sa svoje četiri krajnje tačke vizuelno sumira prednosti i slabosti civilnog društva Srbije. Dijagram je rezultat ocena pojedinačnih indikatora sažetih u pod-dimenziju i potom u ocene dimenzije. Kako kroz svoje četiri ključne dimenzije obuhvata suštinu stanja civilnog društva, *Dijamant* civilnog društva može da obezbedi korisnu početnu tačku za interpretaciju i diskusiju o

tome kakvo je civilno društvo u pojedinoj zemlji. Kako *Dijamant* ne sažima ocene dimenzija u jedinstven rezultat, njime ne može, a nije ni potrebno, da se sprovede rangiranje zemalja prema ocenama njihovih dimenzija. Ovakav pristup bi bio okarakterisan kao neprikladan za procenjivanje civilnog društva zbog mnoštva dimenzija sa brojnim činjenicama i drugih faktora i aktera koji ih sačinjavaju. *Dijamant* opisuje civilno društvo u određenom vremenskom trenutku njegovog razvoja i stoga se gubi iz vida njegova dinamična perspektiva. Ipak, ukoliko se sekvencijalno primenjuje, može da ukaže na razvojne probleme civilnog društva, kao i da omogućiti poređenje stanja civilnog društva u različitim zemljama (Anheier 2004).

⁶ Videti Aneks 7: ICD Matrica za ocenjivanje indikatora

⁷ *Dijamant* civilnog društva je za CIVICUS kreirao Helmut K. Anheier (Videti Anheier 2004).

Usaglašavajući metodologiju ICD-a sa potrebama civilnog društva Srbije, istraživački tim ARGUMENT-a je kod prikupljanja podataka za svaki pojedinačni indikator nastojao da uhvati i njegovu vremensku i dinamičku dimenziju unapređujući time i sam koncept ICD-a. To je postignuto na taj način što je svaki indikator bio tretiran kao mala studija slučaja za koju su prikupljeni relevantni i dostupni podaci koji se odnose na njegov istorijski razvoj i podaci koji govore o aktuelnom stanju određenog indikatora. Ovakav pristup je primenjen na sve indikatore podjednako, međutim za jedan broj indikatora nije bilo dostupnih izvora ni podataka.

2.2. METODOLOGIJA PROJEKTA

U ovom odeljku se opisuju metode koje su korišćene za prikupljanje i agregiranje različitih podataka korišćenih u projektu.

2.2.1. Prikupljanje podataka

Kako bi sproveo valjanu i sveobuhvatnu procenu stanja civilnog društva, ICD je prepoznao važnost uključivanja mišljenja unutrašnjih i spoljašnjih ključnih aktera i to kako sa lokalnog, tako i sa regionalnog i nacionalnog nivoa. ICD stoga angažuje sledeći set istraživačkih metoda: (1) pregled postojećih informacija; (2) konsultacije sa regionalnim ključnim akterima; (3) istraživanje javnog mnjenja; (4) analiza sadržaja medija i (5) prikupljanje podataka iz svih ostalih dostupnih izvora.

Upotreba ovako velikog broja istraživačkih metoda je od suštinske važnosti za prikupljanje relevantnih, korisnih i pouzdanih podataka i informacija, ali i za celovitu i komparativnu analizu različitih nivoa civilnog društva, na primer: ruralne nasuprot urbanih oblasti. Metodologija istraživanja je koncipirana tako da se iskoriste svi raspoloživi izvori informacija, doprinese promovisanju stalnog učenja o civilnom društvu i da se značajan deo aktera podstakne na akciju. Drugim rečima, proces prikupljanja podataka je važan i kao proces učenja za deo učesnika u ovom projektu. Učenje se postiže kroz rasprave u kojima se učesnici podstiču da vide *širu sliku*, te da razmišljaju šire od svoje organizacije ili sektora kojem organizacija pripada. Deo ovog procesa su i strateška razmišljanja o odnosima unutar i između civilnog društva i drugih delova društva, prepoznavanje ključnih prednosti i slabosti civilnog društva, zatim procena kolektivnih potreba itd. Važno je napomenuti da ICD daje agregatnu procenu potreba civilnog društva kao celine i nije kreiran da obezbedi detaljnu sliku aktivnosti različitih aktera aktivnih unutar civilnog društva. ICD, međutim, ispituje odnose moći unutar civilnog društva i između civilnog društva i drugih sektora. Osim toga, on identifikuje ključne aktere civilnog društva u kontekstu specifičnih indikatora unutar dimenzija Strukture, Okruženje, Vrednosti i Uticaja.

Istraživanje ICD-a u Srbiji je u potpunosti primenilo CIVICUS listu predloženih metoda za prikupljanje podataka:

- Sekundarni izvori: pregled postojećih istraživanja, rasprava i drugih podataka, zatim informacija koje se odnose na pitanja razvoja civilnog društva sumiranih u Pregledu stanja civilnog društva u Srbiji;
- Istraživanje *regionalnih ključnih aktera*: predstavnici OCD-a, vlade, korporativni sektor, mediji i drugi akteri bili su intervjuisani u šest regiona;
- Konsultacije *regionalnih ključnih aktera*: u šest regiona predstavnici različitih ključnih aktera (njih 185) koji su prethodno ispunili upitnik, bili su pozvani da učestvuju u

jednodnevnoj diskusiji o rezultatima istraživanja u njihovom regionu. Ukupan broj učesnika je bio 52;

- Istraživanje javnog mnjenja - anketa *Civilno društvo 2004*: anketa je obuhvatila reprezentativan uzorak građana prema regionu, polu, starosti, obrazovanju i opštinama u kojima stanuju. Građani su bili pitani o temama kao što su: članstvo u OCD-u, donacije, volontiranje, stavovi prema OCD-u itd;
- Analiza sadržaja medija: analizirano je pisanje, odnosno izveštavanje o civilnom društvu u četiri dnevne novine tokom tri meseca i tri televizije u periodu od dva meseca;
- Intervjui sa ekspertima i stručnjacima: sprovedena su 52 dubinska intervjuja sa relevantnim predstavnicima civilnog društva, države i akademske zajednice. Četiri intervjuja su se odnosila na pitanje uticaja OCD-a na pojedine politike. (Detaljnije o metodologiji ICD videti u Aneksu 3).

Prikupljeni podaci su se u najvećoj meri odnosili na trenutni status civilnog društva u Srbiji, ali su za svaki indikator, gde god je to bilo moguće, dati podaci i objašnjenja njegovog istorijskog razvoja kako bi se dobio okvir za procenu promena i dosadašnjih postignuća. Dakle, vremenski okvir na koji se prikupljeni podaci odnose je period od 1989. do 2005. gde je kraj osamdesetih/početak devedesetih uzet kao *moment* kada je civilno društvo ušlo u javni diskurs i od konceptualnog okvira prešlo u svakodnevni, praktični život Srbije.

2.2.2. Agregiranje podataka

Projektni i istraživački tim je prikupio različite vrste podataka za kreiranje izveštaja i strukturisao ih prema ICD indikatorima, pod-dimenzijama i dimenzijama. Svaki indikator je dobio ocenu između 0 i 3 (0 je najniža vrednost i 3 najviša pozitivna vrednost). Potencijalna ocena (0, 1, 2 i 3) za svaki pojedinačni indikator ima svoj kvalitativni ili kvantitativni opis. (Matrica za ocenjivanje indikatora je data u Aneksu 7). Proces u kojem Nacionalna savetodavna grupa (NSG) daje ocene za svaki indikator je modeliran prema pristupu *građanin-porota* (Jefferson Centar 2002), gde se građani okupljaju da razmatraju i donose odluke o javnim pitanjima baziranim na predloženim činjenicama. Uloga NSG-a je da dodeli ocenu (slično davanju suda) svakom indikatoru na osnovu svedočenja (ili podatka) prezentovanog u formi *draft* izveštaja za Srbiju, od strane Nacionalnog Indeksa tima (NIT).

Proces ocenjivanja indikatora koji je sproveo NSG bio je zasnovan na raspravi o informacijama i podacima obezbeđenim za svaki pojedinačni indikator. Na osnovu ovakve rasprave o prikupljenim podacima za svaki indikator, članovi NSG-a su, u skladu sa matricom za ocenjivanje indikatora, donosili odluku o oceni za svaki pojedinačni indikator. Učesnici Nacionalne radionice su, takođe, imali ulogu da daju svoje procene nalaza istraživanja za svaki od indikatora.

2.3. POVEZIVANJE ISTRAŽIVANJA SA AKCIJOM

ICD nije samo akademski projekat. Njegov cilj je da uključi aktere civilnog društva u proces istraživanja, doprinese diskusiji o civilnom društvu i obezbedi preporuke o tome kako osnažiti civilno društvo. Ovakav pristup kategoriše projekat kao akciono istraživanje.

Različiti relevantni ključni akteri su učestvovali u implementaciji projekta na nekoliko nivoa. U rad NSG-a su bili uključeni predstavnici iz OCD-a, države, korporativnog sektora,

stranih organizacija i istraživači. Članovi NSG-a su diskutovali o definiciji civilnog društva, metodologiji projekta i imali veoma važnu ulogu pri određivanju ocena, posebno za neke kategorije indikatora. Još jedna važna komponenta projekta su bile regionalne konsultacije koje su organizovane kako bi se diskutovalo o nalazima istraživanja sa regionalnim ključnim akterima u šest regiona Srbije. Ove regionalne konsultacije su održane u Beogradu, Novom Sadu, Šapcu, Nišu, Kragujevcu, Knjaževcu i Novom Pazaru, gradovima koji su prepoznati kao regionalni centri za OCD-e i pogodne lokacije za takve sastanke. Regionalni predstavnici različitih OCD-a, države, korporativnog sektora, medija, istraživača i stranih donatora su učestvovali u ovim radionicama; diskutovali su o ključnim pitanjima civilnog društva Srbije i identifikovali regionalne, specifične snage i slabosti.

Finalna komponenta participativnog ICD pristupa je bila diskusija o radnom ICD izveštaju na Nacionalnoj konferenciji, na kojoj su učesnici bili zamoljeni da identifikuju opšte prednosti i slabosti civilnog društva i da obezbede preporuke za buduće akcije.

2.4. REZULTATI PROJEKTA

Implementacija ICD-a u Srbiji je dala nekoliko značajnih rezultata:

- Opsežan izveštaj o stanju civilnog društva u zemlji koji je obuhvatio i tri studije slučaja o uticaju civilnog društva na različite politike i analizu sadržaja medija;
- Listu preporuka, strategija, prioriternih aktivnosti kreiranih od strane raznih ključnih aktera u cilju osnaživanja civilnog društva u Srbiji;
- Konferenciju za štampu o ključnim nalazima istraživanja;
- Informisanje o projektu i njegovim rezultatima u štampanim i elektronskim medijima;
- Konsultacije sa oko 100 ključnih aktera koji su diskutovali o stanju civilnog društva;
- Kreiranje međunarodne mreže aktera i istraživača civilnog društva koji su obučeni za i uključeni u akciono-istraživanje čiji je cilj ima jačanje civilnog društva;
- Dokumentacija o pristupima, metodama i procesima koji su korišćeni u implementaciji ICD-a širom sveta.

CIVICUS Indeks civilnog društva – Izveštaj za Srbiju

II Civilno društvo u Srbiji

1. ISTORIJSKI PREGLED

Civilno društvo u Srbiji ima dugu, mada ne i kontinuiranu, tradiciju koja se istorijski „može pratiti od kasnog 19. i ranog 20. veka. Tadašnji početak civilnog društva karakterišu tradicionalne forme solidarnosti u seoskim sredinama, uticaj srpske pravoslavne crkve i njeno shvatanje dobročinstva, kao i aktivnosti brojnih humanitarnih, obrazovnih i drugih društava koja su funkcionisala u Jugoslaviji od početka 20. veka do Drugog svetskog rata”. (*NGO Policy Group* 2001:16; Paunović 1997). Srpska pravoslavna crkva i kraljevska porodica su u to vreme odigrale značajnu ulogu u stvaranju i radu ovakvih organizacija jer su mnoge nastale pod njihovim pokroviteljstvom. Jezgro neprofitnog sektora i dobrovoljnog rada su u to vreme u Srbiji bile mogle i zadužbine koje su prethodile osnivanju tadašnjih nevladinih organizacija. Religijske zadužbine su se javile na početku srednjeg veka, dok su se prve privatne zadužbine pojavile sredinom 19. veka. Ovo

je, takođe, bio period kada je termin nevladine organizacije⁹ prvi put upotrebljen u listu Glas javnosti, objavljenom 1874. Ipak, nevladine organizacije su radile čak i pre donošenja Zakona

GRAFIKON II 1.1: Informacije o Srbiji⁹

Populacija:	7498001 (popis iz 2002, bez Kosova i Metohije)
Gustina naseljenosti:	275 na km2
Populacija ispod 15 godina:	18.1%
Urbana populacija:	56.4%
Oblik vladavine:	parlamentarna demokratija
Freedom House - ocena za demokratiju:	slobodna
Procenat žena u parlamentu:	7.9%
Jezik:	srpski
Nacionalnost:	Srbi 82.86%, Mađari 3.91%, Bošnjaci/Muslimani 2.1%, Romi 1.44%, Hrvati 0.92%, Crnogorci 0.92%, Albanci 0.82%, Slovaci 0.79%, Jugosloveni 1.44%
Veroispovest:	pravoslavna 85%, katolička 5.5%, islamska 3.2%, protestantska 1.1%; neopredeljeni 3.1%; nisu vernici 3.1%
HDI Ocena & Rang:	0.772 (74. mesto)
BDP po glavi stanovnika:	4400\$ (2005. procena, sa Kosovom i Metohijom)
Stopa nezaposlenosti:	20.0% (2005.) (31.6% sa Kosovom i Metohijom)

⁸ (World Fact Book) Svetska knjiga podataka 2005. dostupna na adresi <https://www.cia.gov/cia/publications/fact-book/geos/rb.html#Econ> (pristupljeno 10. juna 2006); UNDP Izveštaj o ljudskom razvoju 2005. dostupan na adresi: hdr.undp.org/statistics/data (pristupljeno 10. juna 2006); Izveštaj Freedom House 2005, dostupan na adresi: <http://www.infoplease.com/ipa/A0108157.html>, (pristupljeno 10. juna 2006); popis 2002, Republika Srbija, Republički statistički zavod, dostupan na adresi: <http://webzrzs.statserb.sr.gov.yu/axd/en/index.php>, (pristupljeno 11. juna 2006)

⁹ „Pored termina „nevladine organizacije”, u upotrebi su bili i izrazi - udruženje, grupa, savez i društvo. Tada, kao i sada, nevladine organizacije su morale da imaju statute i principe rada, kao i da budu registrovane. Statuti su bili podnošeni Upravi grada Beograda, a potom bi ih potvrđivao ministar unutrašnjih poslova. Pa ipak, bilo je i izuzetaka od te procedure, kao kod Društva za podršku srpske književnosti čiji je statut odobrilo Ministarstvo finansija 1881. Esnafski dekret iz 1847. je regulisao pravni status zanatlija i njihovih esnafa tokom vladavine Aleksandra Karađorđevića. Principe rada Saveza radnika odobrilo je 1903. Ministarstvo za narodnu privredu u skladu sa Zakonom o organizacijama Ministarstva za narodnu privredu. Iako su brojna udruženja delovala i pre toga, to je bilo prvi put da su procedure eksplicitno spomenute u zakonu”. Za više detalja pogledati *Treći sektor u Srbiji - stanje i perspektive*, *NGO Policy Group*, Beograd 2001, str. 22.

o slobodi udruživanja (1881), kao na primer Religiozno dobrotvorno udruženje Hevra Kadiša ustanovljeno 1729. Godinu dana kasnije prvi Srpski fond je počeo da funkcioniše u Vojvodini.¹⁰ Sa pojavom liberalizma u Srbiji tokom šezdesetih godina 19. veka osnovano je mnoštvo novih NVO-a. Ipak, većina ovih organizacija je bilo kratkog veka i neke su bile zabranjene od strane države. Jedna je bila Udruženje srpske mladeži (1847–1851) koja je u svom statutu navela da će „težiti ka većoj slobodi i demokratiji u zemlji“. Zabranjena je 1851. (NGO Policy Group 2001, Petrović 1999)

Aktivnosti civilnog društva su manje-više bile suspendovane pod autoritarnim režimom ustanovljenim tokom i nakon Drugog svetskog rata. Nakon 1945, sa uspostavljanjem komunističkog režima, sve privatne organizacije, zadužbine, legati i fondovi su nacionalizovani i konfiskovani, a rad neprofitnih organizacija se ograničava. Komunistički režim koji karakteriše „vladine“ nevladine organizacija je skoro izbrisao slobodu pojedinca, ali je stimulisao registrovanje sportskih, rekreativnih, profesionalnih ili hobi udruženja, građanskih udruženja i takozvanih „društvenih organizacija“ samo ukoliko funkcionišu u okviru dominantne ideologije i ukoliko je aktivno podržavaju. Udruženja građana i takozvane *društvene organizacije* (izraz koji se i danas koristi u pravnom jeziku Srbije) koje nisu imale nikakvu političku pozadinu, niti politički cilj ka nekoj društvenoj promeni su čak mogle delovati i mimo službenih državnih organizacija. Primeri takvih organizacija su bila profesionalna udruženja, od kojih neka i danas imaju uticaj na razvoj profesije (npr. Srpsko lekarsko društvo, Advokatska komora Srbije i dr) (Paunović, 1997). Organizacije osnovane tokom ovog perioda su imale mnoge karakteristike nevladinih organizacija: osnivali su ih građani s ciljem da reše neke probleme ili ostvare neke interese, bile su neprofitne i manje-više zasnovane na volonterskom radu. U svakom slučaju, ono što ih razlikuje od modernih nevladinih organizacija je činjenica da nisu bile autonomne, već kontrolisane od strane države. Ovakvih *vladinih nevladinih organizacija* je bilo 19.129 (NGO Policy Group 2001:22). Problem se, međutim, uvek pojavljivao ukoliko su građani hteli da osnuju neko nezavisno ekološko udruženje, mirovnu grupu, grupu za zaštitu sloboda i ljudskih prava i slično. Na burnu reakciju i žestok represivni odgovor komunističkog režima su nailazile posebno inicijative intelektualaca i pokušaji organizovanja protestnih akcija koje su kritikovale režim.

Porast vidljivosti civilnog društva kasnih osamdesetih je povezan sa stvaranjem višepartijskog sistema i sa pojedinim civilnim inicijativama koje su se kasnije transformisale u političke partije. Paralelno sa početkom raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ) krajem osamdesetih, sa pojavom nezavisnih inicijativa intelektualaca i uspostavljanjem političkog pluralizma, započeo je razvoj današnjeg civilnog društva u Srbiji. Nasuprot tadašnjim snagama destrukcije, nastajale su civilne inicijative čija snaga nije bila dovoljna da demontira mehanizme i instrumente vladajućih republičkih elita koje su rukovođene nacionalističkom ideologijom počele sa crtanjem novih, etnički čistih mapa. Primer takve inicijative je bilo i Udruženje za jugoslovensku demokratsku inicijativu (UJDI). Osnovan u februaru 1989, znatno pre rušenja Berlinskog zida i pre fundamentalnih promena u velikom delu Istočne Evrope, UJDI (i njegovo glasilo *Republika*¹¹) je nastao kao zajednički

¹⁰ Za više detalja pogledati *Treći sektor u Srbiji- stanje i perspektive*, NGO Policy Group, Beograd 2001; kao i članak Branke Petrović, *Počeci nastajanja nevladinih organizacija u Srbiji*, objavljen u glasilu *Republika* Br. 207-209, 1999.

¹¹ Paralelno sa nastajanjem udruženja, nastalo je i njegovo glasilo *Republika*, koja je počela da izlazi u martu iste (1989) godine. Suprotstavljajući se tadašnjoj sveopštoj destruktivnosti, ovo glasilo je tokom devedesetih bilo gotovo jedina (medijska) oaza razuma i normalnosti – u njemu se, usred rata i nasilja, pisalo o miru i nenasilnom rešavanju konflikata, usred rasta kriminala i anarhije o demokratiji i ljudskim pravima, usred međuetničkih netrpeljivosti o toleranciji i zajedništvu, usred govora mržnje glasilo *Republika* je bezrezervno negovalo i zastupalo govor mira i međusobnog uvažavanja. *Republika* je od tada do danas ostala jedini štampani medij koji u potpunosti zagovara demokratske vrednosti, građanska prava i slobode, nenasilje, mir, toleranciju, itd. Rečju, sve demokratske i vrednosti civilnog društva ponaosob i u celini. Osim što je dokument vremena, *Republika* je i značajna arhiva događaja za istoričare, ali i nezaobilazan izvor podataka i analiza o razvoju civilnog društva u Srbiji koji je korišćen i ovoj studiji.

projekat grupe intelektualaca iz svih republika bivše Jugoslavije. Udruženje je nastojalo da nađe demokratski izlaz za duboku krizu u kojoj se Jugoslavija našla u to vreme. U početku su i UJDI i *Republika* radili ilegalno jer su vlasti u Beogradu (Srbija) i Zagrebu (Hrvatska), gde su ove inicijative bile najsnažnije, odbijale da dozvole njihov rad i kažnjavale su aktiviste, uglavnom one koji su bili najglasniji. Ipak, UJDI je konačno registrovan u Podgoroci (Crna Gora) 29. decembra 1989, a prvih deset izdanja *Republike* je bilo štampano u Zagrebu (Hrvatska). (Popov 1998)¹²

Istorija je, međutim, uprkos brojnim, ali nejakim, demokratskim inicijativama, pokretima, grupama, udruženjima i organizacijama u to vreme u Srbiji, ipak krenula u neželjenom pravcu. Početak devedesetih u Srbiji obeležava legalizacija pluralizma, slobodno udruživanje građana i nagli porast različitih vrsta građanskih inicijativa i nevladinih organizacija. Naspram ovih pozitivnih pomaka, ovaj period karakterišu i krupni dramatični događaji - raspad Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, ratni sukobi, stalni priliv izbeglica i interno raseljenih lica, kao i ubrzan pad životnog standarda, ali i nagli rast novoosnovanih građanskih grupa i udruženja formiranih sa ciljem da se suprotstave govoru mržnje, da spreče i zaustave rat i nasilje, da pomognu žrtvama i zaštite elementarna ljudska prava. Akteri dva tadašnja paralelna procesa: nacionalistički-destruktivnog i demokratski-konstruktivnog nisu imali nijedan zajednički imenitelj, ni srazmernu snagu, niti iste poluge uticaja sve do oktobra 2000. Najaktivniji NVO-i su u periodu od početka 1990. do oktobra 2000. bili oni koji su se protivili ratu i nasilju i koji su u periodu od 1991. do 1993. formirali antiratni pokret (mirovne, ženske, organizacije za zaštitu ljudskih prava i neke građanske grupe), kao i brojne domaće humanitarne organizacije koje su bile potpomognute od međunarodnih humanitarnih organizacija. (Paunović, 1997). Serije anti-ratnih demonstracija i kampanja protiv tadašnjeg režima koje su uglavnom organizovali OCD-i, posebno nevladine organizacije i različiti građanski i antiratni pokreti, kulminiraju 5. oktobra 2000. kada su OCD-i odigrali značajnu ulogu u smeni autoritarnog režima i uspostavljanju demokratskog političkog sistema. U velikoj meri sankcionisano, javno demonizovano i potisnuto tokom devedesetih, civilno društvo danas još uvek traga za svojim legitimitetom, prepoznatom ulogom i priznatim uticajem na procese upravljanja i na ključna politička i socijalna pitanja.

„Početak rasprave o civilnom društvu u Srbiji potrebno je smestiti u politički okvir/prostor koji je krajem osamdesetih i početkom devedesetih bio određen sa dva tipa aktera. Jedan tip su *individualni akteri* (harizmatičke i liderske ličnosti) čija je glavna osobina nedemokratski i samovolja i među njima je dominantnu ulogu imao Slobodan Milošević. Drugi tip su (tri vrste) dinamičnih *kolektivnih aktera* koje karakteriše dva nivoa odlučivanja. To su: **a)** institucionalno-normativni pokret (komunistička partija) ili, bolje rečeno, tadašnji vladajući poredak, odnosno *režimski populizam*; **b)** autoritarno-populistički pokret koji je otvorio prostor militantnih sukoba i novih homogenizacija i koji aktivno podržava tadašnju partijsko-republičku politiku, a i ona njega. Na ovaj način dolazi do nastanka populizma kao dominantne snage društva koju, pored anti-individualizma i militantnog nacionalizma, karakteriše verovanje u zavere, strah od drugog (naročito *stranog*), mržnja prema razlikama između pojedinaca i naroda i spremnost da se te razlike uklone silom - ovo je *opozicioni populizam*; **c)** treći tip kolektivnih aktera su alternativne građanske inicijative i grupacije koje su svoje političko delovanje zasnovale na zaštiti temeljnih građanskih prava i sloboda. Neke od njih su nastale kao politička opozicija u vreme kada nisu postojale druge mogućnosti delovanja, a druge su nastale kao realna potreba građanskog samoorganizovanja radi rešavanja mnogobrojnih problema zajednice u kojoj žive. Ovo su bila inicijalna jezgra raznih građanskih grupacija i alternativnih *pokreta* koji su bili usredsređeni na samoprodukciju

¹² Za više detalja pogledati *Republika*, No. 179-189, *Balans projekta slobode*, autor Nebojša Popov, dostupno na http://www.yurope.com/zines/republika/arhiva/98/179/179_20.HTM, (pristupljeno 12. juna 2006).

društva i demokratizaciju države i iz njih su nastajali nosioci izgradnje civilnog društva.” (Paunović, 1995:420)¹³

U celini gledano, komunistički režim je imao duboko negativan uticaj na razvoj civilnog društva u Srbiji - njegovi efekti se prepoznaju i danas i nije ih moguće brzo i jednostavno prevazići. Pogotovo kada je reč o nasleđenom političkom mentalitetu građana koji još uvek ne pokazuju tendenciju ka samo-organizovanju ili preuzimanju socijalne odgovornosti, smatrajući da je dužnost države da rešava njihove probleme. S druge strane, država danas još uvek pokazuje paternalistički odnos prema građanima, a na snazi je još uvek vrsta nasleđene partijske privilegovanosti - u opštinama gde njihove stranke čine deo lokalne vlasti, članovi tih političkih partija i danas imaju različite vrste prvenstva i privilegija. Kao rezultat, građani ne veruju ni strankama, ni državnim institucijama, ni jedni drugima.

Razvoj civilnog društva u Srbiji u proteklih 17 godina je, u najvećoj meri, obeležilo neprijateljsko političko okruženje tokom 1990. Tadašnji autoritarni režim je, koristeći pro-režimske medije, dvostruko instrumentalizovao postojanje nevladinog sektora: za unutrašnju javnost ga je demonizovao proglašavajući ga „domaćim izdajnicima, stranim plaćenicima i neprijateljima nacionalnog interesa”, dok ga je, istovremeno, pred predstavnicima međunarodne zajednice koristio kao ključni argument da je režim demokratski orijentisan. Optužbe da su nevladine organizacije strani plaćenici, špijuni i državni neprijatelji, imale su snažan uticaj na stvaranje negativnih stavova javnosti o NVO-u. Danas ovakvi stavovi još uvek postoje kod velikog broja građana i još uvek su povremeno prisutni u medijima i u diskursu pojedinih delova javnosti.

Pored toga, to je vreme kada je odnos između države i velikog broja organizacija civilnog društva, posebno NVO-a, obeležen nepomirljivim konfliktima, osim kada je u pitanju odnos države i pojedinih *vladinih* udruženja građana. Neki sindikati, posebna udruženja novinara, neke verske i etničke organizacije itd. su imale submisivan i podržavajući odnos sa tadašnjim režimom, a naspram tadašnjih pro-vladinih udruženja ubrzano su osnivana nova, paralelna anti-režimska udruženja sindikata, novinara itd.

Serije anti-ratnih demonstracija i kampanja protiv tadašnjeg režima koje su tokom devedesetih uglavnom organizovali OCD-i, posebno nevladine organizacije i različiti građanski i antiratni pokreti kulminiraju 5. oktobra 2000. Tada su organizacije civilnog društva odigrale značajnu ulogu u smeni autoritarnog režima i uspostavljanju demokratskog političkog sistema. Centralni fokus većine OCD-a u Srbiji tokom devedesetih je bio *borba protiv* tadašnjeg režima, rata, među-etničke mržnje, diskriminacije itd. Nakon oktobra 2000. većina OCD-a se otuda našla u situaciji koja je nalagala da se kurs aktivnosti odmah promeni - od aktivnosti usmerenih *protiv* u aktivnosti *za uspostavljanje podrške daljem razvoju demokratije i konstruktivnog dijaloga* sa nosiocima novo-uspostavljene vlasti. Nemogućnost da se ovakva promena kursa uspostavi preko noći je dovela do izvesnog destabilizovanja sektora i određene dezorjentisanosti NVO-a, budući da njihovi akteri nisu imali ni strateške planove za dalje akcije, niti su bili opremljeni veštinama za ovakvu vrstu izazova. U tom kontekstu je i reč upozorenja učesnika regionalnog sastanka *NGO Policy Group 2001*. bila indikativna: „Mi smo već toliko navikli da samo *kritikujemo* svakoga da će nam biti potrebno neko vreme da počnemo da *radimo* pozitivne stvari”.

Već tokom 2002, u vreme vlade premijera Đinđića, uspostavljena je češća i čvršća saradnja između države i OCD-a, posebno nevladinih organizacija. To je vreme kada su NVO-i često pozivani da učestvuju u implementaciji različitih projekata i akcija, a pre svega na izradi i

¹³ Pogledati u *Srbija između prošlosti i budućnosti*, Žarko Paunović, IDN i Forum za etničke odnose, Beograd, 1995, str. 420

davanju komentara na dokument Nacionalne strategije za smanjenje siromaštva. Međutim, jedan broj konsultovanih eksperata i predstavnika civilnog društva je izneo mišljenje da je ova saradnja bila samo deklarativna i da otud istinski ne doprinosi uspostavljanju uspešnog partnerstva između države i civilnog društva. Nakon ubistva premijera Đinđića (12. mart 2003) saradnja između vlade i civilnog društva je ušla u period stagnacije koji je trajao sve do skoro, kada su pojedina ministarstva (npr. Ministarstvo za nauku i zaštitu životne sredine, Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike) inicirala saradnju na definisanju Zakona za zaštitu životne sredine i na određenim temama vezanim za pitanja socijalne politike. Evidentno je, međutim, po mnogo čemu da aktuelna vlada ne vidi potrebu za uspostavljanjem saradnje sa civilnim društvom, posebno ne u formulisanju i implementaciji zakona, osim ukoliko takva saradnja nije uslovljena od strane međunarodnih organizacija i njihovih donacija.¹⁴ I mada je prioritet srpske vlade da uspostavi socijalni dijalog i dostigne konsenzus o opštoj socijalnoj i ekonomskoj politici i da je socijalni dijalog viđen kao jedan od stubova demokratije i ključ mnogih problema tipičnih za zemlje u tranziciji¹⁵ – vidljiv progres u ovom pravcu još uvek nije moguće pratiti.¹⁶

I bez obzira što su konsultacije između OCD-a i vlade danas znatno učestalije, pravi dijalog između civilnog društva i države još uvek nije uspostavljen, kao ni partnerstvo. Zakonska regulativa koja se odnosi na civilno društvo, kao što je zakon o udruženjima, ili odgovarajući poreski sistem podsticajan za razvoj sektora, još uvek nije doneta. Štaviše, dve važne inicijative kakva je, na primer, uspostavljanje Saveta za razvoj civilnog društva ili formiranje Nacionalne fondacije za razvoj civilnog društva još uvek nisu pokrenute, za razliku od pojedinih zemalja u regionu.

Nakon oktobra 2000. zavlдалo je uverenje da se društveno-politička situacija u Srbiji promenila za nevladine organizacije i da je konačno uspostavljen most saradnje između države i civilnog sektora. Ipak, pozicija i status nevladinih organizacija su ostali isti i nakon mnogo godina pokušavanja da se uspostavi demokratija. Nevladine organizacije i dalje funkcionišu bez jasno definisanog pravnog okvira, bez jasno definisane finansijske i institucionalne pomoći. Što se tiče pitanja njihove prezentacije u javnosti, nije učinjen ni jedan korak napred. (*FeNS 2003*)¹⁷

Stoga se može zaključiti da civilno društvo Srbije još uvek nije vrednovano na adekvatan način i bez obzira što nije potpisano kao tokom devedesetih, ono danas još uvek nema

¹⁴ Najskoriji primer koji to upravo potvrđuje je Sporazum o saradnji u borbi protiv siromaštva koji su 4. jula 2006. potpisali Predrag Marković, predsednik srpskog parlamenta i Lance Clark, čelnik kancelarije UNDP-a u Srbiji. Sporazum podrazumeva učešće pet parlamentarnih komiteta u projektu pod nazivom *Uključivanje civilnog društva u kreiranje politike koja doprinosi smanjenju siromaštva* koji finansira EU kroz Evropsku agenciju za rekonstrukciju (EAR). Za više detalja pogledati web site Vlade Republike Srbije na adresi: <http://www.srbija.sr.gov.yu> (pristupljeno 10. jula 2006)

¹⁵ Kako je istakao aktuelni srpski premijer Vojislav Koštunica na otvaranju konferencije pod nazivom *Socijalni dijalog u Srbiji - nov početak*, koju je organizovano sindikat Nezavisnosti i Centar za solidarnost u Beogradu, 27. maja 2004. Više detalja videti na adresi: <http://www.srbija.sr.gov.yu/vesti/vest.php?id=2518&q=civil+society> (pristupljeno 12. juna 2006)

¹⁶ „Kako bi se poboljšao socijalni dijalog, neophodno je da se donesu zakoni, poveća odgovornost svih učesnika u dijalogu vlade, radničkih sindikata i poslodavaca, uključe u njega drugi segmenti civilnog društva i izbegne politizacija, objasnio je Koštunica.” Beograd, 27. maj 2004. Za više detalja pogledati: <http://www.srbija.sr.gov.yu/vesti/vest.php?id=2518&q=civil+society> (pristupljeno 12. juna 2006)

¹⁷ Zbog svega ovoga, 2003. jedan broj nevladinih organizacija je inicirao formiranje mreže nevladinih organizacija shvatajući da bi samo kroz zajedničku aktivnost i sredstvima ovog pravnog tela mogle da poboljšaju uslove svog rada i razvijaju strategiju za preživljavanje ovog sektora u Srbiji. Na godišnjoj konferenciji Građanskih inicijativa u februaru 2003, osnovana je Federacija nevladinih organizacija u Srbiji (Građanska inicijativa nevladinih organizacija) (FeNS). Danas FeNS ima 460 članica organizacija iz 102 opštine u Srbiji. Više o FeNS-u na adresi: <http://www.fens.org.yu/eng/index.htm> (pristupljeno 20. februara 2006)

prepoznatljivu ulogu ni priznat uticaj na procese upravljanja i na ključna politička i socijalna pitanja. Rezultati istraživanja pokazuju da postoje brojni validni argumenti koji govore u prilog ovakvih tvrdnji, ali je mnogo važnije ukazati na nekoliko ključnih problema sa kojima se civilno društvo Srbije danas suočava: (1) slaba saradnja između OCD-a i vlade; (2) nedostatak saradnje između OCD-a i privatnog sektora; (3) angažovanje civilnog društva na rešavanju socijalnih i ostalih problema lokalne zajednice se ne prepoznaje kao građanska vrednost; (4) visoka koncentracija OCD-a u urbanim centrima; (5) nedostatak transparentnosti unutar civilnog sektora i (6) nedostatak kohezije između OCD-a čak i u slučajevima kada bi trebalo javno da se zastupaju interesi pojedinih socijalnih grupa, ili zajednički interesi sektora (npr. Zakon o NVO sektoru¹⁸ ili Zakon protiv diskriminacije itd).

Otud se kao jedno od glavnih postavlja i pitanje legitimnosti i odgovornosti OCD-a, posebno NVO-a koji su još uvek gotovo potpuno zavisni od međunarodne pomoći i operativni samo dok ona traje. Ovo doprinosi utisku da se civilno društvo, posebno NVO-i, uglavnom rukovode projektima koje finansira međunarodna zajednica i da otud njihove aktivnosti ne proizilaze iz potreba građana lokalne zajednice, niti su deo njihovog načina života. Stoga javnost nije u potpunosti voljna da ih prihvati kao ključne aktere u mnogim aktuelnim razvojnim projektima, očekujući da OCD-i opravdaju i svoje postojanje i aktivnosti. To je donekle i razlog što, prema mišljenju većine građana Srbije, OCD-i nisu ni pozvani, niti im se preporučuje da se mešaju u politiku i politička pitanja. (CeSID 2005)

Sve ovo ukazuje na okolnosti koje će u narednim godinama i dalje imati negativan uticaj na razvoj civilnog društva ukoliko se ne oformi povoljno pravno i političko okruženje. Stoga je zaključak iznet 2001. u studiji *Treći sektor u Srbiji - stanje i perspektive (NGO Policy Group)* još uvek u velikoj meri aktuelan. „Nadamo se da će vlast ispuniti svoja obećanja, da će stvoriti povoljno okruženje i da će se suzdržati od uplitanja u civilno društvo. Da bi period tranzicije u Srbiji prošao što bezbolnije i za opšte dobro, potrebno je da sarađuju jedna odgovorna vlast, jak profitni sektor i snažno civilno društvo.“¹⁹ (NGO Policy Group 2001)

2. KONCEPT CIVILNOG DRUŠTVA U SRBIJI

Sa prvim znacima krize i raspadom real-socijalizma termin civilno društvo postaje aktuelan najpre u krugovima intelektualaca, a potom i u javnom diskursu u Srbiji. Od tada se civilno društvo razume kao isključivo pozitivan koncept, odnosno koncept koji implicira isključivo pozitivne karakteristike, vrednosti i akcije – bez mogućnosti da se za njega veže ijedna negativna karakteristika. Ovakav pogled na civilno društvo je bio, donekle, određen činjenicom da su se početkom devedesetih odvijala najmanje dva paralelna procesa u Srbiji – takozvani *populizam* na jednoj strani i *građanske inicijative* na drugoj. *Populizam* je artikulisan na polju politike i formiran *odozgo*, pretežno od strane režima i nacionalističke ideologije ali i uz značajnu prijemčivost koju su za nju ispoljile *široke narodne mase*. *Građanske inicijative* su

¹⁸ Nacrt Zakona o NVO je dostupan na adresi: <http://www.gradjanske.org/eng/index.php> (pristupljeno 15. jula 2006)

¹⁹ „Kako bi se spremio za izazove koji pred njim stoje, treći sektor u Srbiji treba da se usmeri na sledeće oblasti u kojima je napredak moguć i poželjan, bez obzira na modu koju donatori stvaraju i prate:

- Jačanje sopstvene baze i odgovornosti prema društvenim *poveriocima*;
- Angažovanje drugih sektora;
- Mobilizacija lokalnih resursa;
- Istraživanje i inovacije;
- Ne - finansijska partnerstva;
- Planiranje usmereno na rezultate, a ne na donatore;
- Pričanje priče o svojoj NVO i trećem sektoru.“ Šire videti u publikaciji *Treći sektor u Srbiji - stanje i perspektive*, NGO Policy Group 2001. str. 62.

nastajale spontano i *odozdo* kao izraz otpora usmeren na zaštitu fundamentalnih građanskih prava i sloboda. Zbog toga se civilno društvo u javnosti i ekspertskim diskusijama u Srbiji isključivo označava kao anti-militarističko i pozitivno udruženje slobodnih građana, bazirano na poštovanju osnovnih ljudskih prava, građanskih sloboda, tolerancije, demokratije, vladavine zakona i ekonomskom, socijalnom i političkom pluralizmu - zauzimajući u celini konstruktivan stav prema demokratiji kao društvenom poretku. Za razliku od ICD definicije civilnog društva, ostali tipovi udruženja i građanskih aktivnosti uglavnom nisu shvaćeni kao deo civilnog društva i potpadaju pod kategoriju ekstremizma, nacionalizma, rasizma ili ne-civilnih aktivnosti. „Mada su etno-nacionalistički pokreti na našim prostorima proizvedeni u političkom polju i u tom smislu vešto instrumentalizovani i manipulisani od strane starih-novih elita i oni, kao i svi drugi društveni pokreti, u suštini, pripadaju civilnom društvu u širem smislu te reči.”²⁰ (Vukašin Pavlović 2004: 414)

Imajući na umu dominaciju ovih potonjih u Srbiji tokom devedesetih i uzimajući u obzir relativno snažnu povezanost razvoja civilnog društva i njegovog teorijskog koncepta, nije iznenađujuće što su pojedini eksperti civilnog društva tada smatrali, i još uvek donekle smatraju, da „Srbija spada u one zemlje gde civilno društvo nije razvijeno.” (Pavlović 1995: 255) Štaviše, „po stepenu (ne)razvijenosti civilnog društva, kao i po mnogim drugim obeležjima, Srbiju karakteriše ozbiljan deficit civiliteta” (Pavlović 1995:255).²¹ „Kao što se lako može pretpostaviti, nivo (ne)razvijenosti civilnog društva u Srbiji danas upućuje na manju upotrebnu vrednost civilnog društva kao teorijsko-analičkog pojma s jedne, i veću važnost normativno-mobilizatorske uloge ovog pojma, s druge strane.” (Pavlović 2004:308)

Razumevanje i rasprave o konceptu civilnog društva su i danas ograničene na uzan krug obrazovanih članova društva i deo mlađe generacije. Istraživanje, koje je 2005. sproveo Centar za slobodne izbore i demokratiju (CeSID), je pokazalo da 65% građana ne zna šta termin *civilno društvo* znači, dok 78% ne zna ništa o nevladinim organizacijama. Prema istom istraživanju, nešto više od jedne trećine (36%) građanstva veruje nevladinim organizacijama, dok samo 6% njih ima potpuno poverenje, a njihove aktivnosti na lokalnom nivou primećuje samo jedne petina. To je skoro upola manje od broja građana koji su uključeni u organizacije civilnog društva jer, ako je meriti prema članstvu u različitim OCD-ima, civilno društvo Srbije čini 47% njenih građana – što pokazuje istraživanje *Civilno društvo 2004*. Pored toga, na molbu da navedu primer neke NVO, građani najpre i to najčešće u negativnom tonu, navode one koje se bave temama vezanim za haški tribunal. Ovo se obično reflektuje negativnim stavovima i netrpeljivošću prema ukupnom NVO sektoru u Srbiji.

²⁰ „Koliko je naša predstava o civilnom društvu bila preuska, a naš pojam jednoznačan, pokazaće se tokom devedesetih kada tadašnji autoritarni režim počinje sa formiranjem sopstvenih nevladinih organizacija i udruženja građana. U tom periodu mi smo civilnom društvu pripisivali isključivo pozitivna obeležja.” Šire videti u *Civilno društvo i demokratija*, Udruženje za političke nauke Srbije i Crne Gore, Beograd 2004, str. 414.

²¹ Prema istom autoru ovaj deficit ima *istorijsku i aktuelnu* dimenziju. *Istorijska dimenzija* je sumirana u tvrdnji da „u Srbiji tradicionalno dominira onaj oblik političke kulture koji rešavanje svih pitanja vidi isključivo u jakoj državi”. *Aktuelna dimenzija* sadrži nekoliko glavnih tačaka: (a) takozvani real-socijalizam je ugušio civilno društvo; „(b) nepovoljan uticaj načina na koji se raspala prethodna Jugoslavija, a pre svega razarajuće dejstvo po civilni život koje sobom nose nacionalizam, etnifikacija politike i rat; (c) masovno osiromašenje stanovništva u celini, a pogotovu onih društvenih slojeva koji su po pretpostavci najviše zainteresovani za razvoj civilnog društva - srednja klasa, urbana populacija i mlada generacija - zajedno sa erozijom materijalne baze kulture, obrazovanja, umetnosti i duhovnog života u celini – što su glavni preduslovi za civilni život i civilnu kulturu; (d) kumulativni efekti nacionalističke politike, ratnog okruženja i masovnog osiromašenja koji su doveli do procesa razaranja društva, a razumljivo je da „razoreno društvo” ili „društvo u razaranju i raspadu” nikako nije povoljan okvir za razvoj civilnog društva; (e) skoro potpuna izolacija Srbije od međunarodne zajednice, kojom je ne samo stvorena jedna vrsta „geto društva” u kome su se spoljne i unutrašnje blokade međusobno hranile i umnožavale, već je skoro potpuno onemogućen pozitivan uticaj međunarodnog civilnog društva na mogućnosti unutrašnje demokratizacije”(Vukašin Pavlović 1995: 257). Šire videti u publikaciji *Potisnuto civilno društvo*, ECO Centar, Beograd 1995, str. 257

Slično političkom polju koje je bilo i ostalo prijemljivo za podele između autoritarnih i demokratskih opcija, civilno društvo je, takođe, viđeno kao prostor u kojem postoje NVO-i i građanska udruženja sa demokratskim i anti-demokratskim predznakom, misijom i karakteristikama. „A ono što mnogima od nas nije lako da prihvatimo je činjenica da i jedan i drugi tip civilnih organizacija pripada polju civilnog društva“ (Pavlović 2004:414)

Ipak, koncept civilnog društva kao civilizovanog i isključivo pozitivnog modela još uvek preovladava unutar intelektualnih krugova društva Srbije, kao i među akterima civilnog društva i to je jasno naglašeno na konsultacijama sa ključnim regionalnim akterima i na sastancima NSG-a, kao i tokom Nacionalne konferencije.

I na kraju, postoje najmanje tri ključne rečenice koje mogu da posluže kao referentni okvir za studiju u kojoj su dati empirijski podaci o stepenu razvijenosti civilnog društva. Prva je Gabriel-a Almond-a²² koji, anticipirajući promene u istočnoj Evropi, naglašava da će neprimerena politička kultura biti glavni problem tih zemalja u narednom razdoblju. Druga je Ralph-a Dahrendorf-a iz knjižice *Pismo prijatelju u Poljskoj* (1992, 116-117) objavljene nakon pada Berlinskog zida: „Za promenu političke strukture dovoljno je šest meseci; za promenu ekonomske strukture treba šest godina; za izgradnju civilnog društva treba najmanje šezdeset godina.“ Treća je Fromm-ova i ona glasi: „Da bi neko društvo moglo dobro da funkcioniše, njegovi predstavnici moraju usvojiti takvu vrstu osobina koje će ih terati da žele da čine sve ono što moraju da čine kao pripadnici društva ili neke grupe unutar društva. Oni moraju da žele ono što je objektivno neophodno da čine. Spoljašnja sila je zamenjena prinudom iznutra.“

KONCEPT CIVILNOG DRUŠTVA PRIMENJEN U OVOJ STUDIJI

Kao što je pomenuto u odeljku I 2.1, definiciju civilnog društva koju je predložio CIVICUS karakteriše širok okvir jer ona obuhvata i *pozitivne* i *negativne* organizacije kao i neformalne oblike građanskih organizacija. Članovi Nacionalnog indeks tima (NIT) su zajedno sa članovima Nacionalne savetodavne grupe ovu definiciju prihvatili kao izazovan standard koji, na žalost, tokom istraživanja nije uvek bilo moguće u potpunosti primeniti, pre svega zbog široko prihvaćenog koncepta civilnog društva koji je gore opisan, dijametralno suprotnih aspiracija i aktivnosti pojedinih grupa (npr. *Skinheads*, *Nomokanon* itd) i nevoljnosti ovakve dve vrste aktera da međusobno komuniciraju. Otud je ICD tim u Srbiji u najvećoj meri stavio fokus na *pozitivne* organizacije, dok se *negativne* navode kao primeri i komentarišu samo unutar pojedinih indikatora.

Usaglašavanje međunarodne metodologije ICD-a sa kontekstom i konceptom civilnog društva u Srbiji je podrazumevalo uključivanje *tri analitička nivoa*²³ i uvođenje istorijske dimenzije – proces prikupljanja podatka za svaki od indikatora se, gde god je to bilo moguće, oslanjao i na ove dve ključne dopune instrumenata ICD-a. Istorijska dimenzija je obuhvatila period od kasnih osamdesetih do danas – što je vreme u kojem se savremeno civilno društvo u Srbiji pojavljuje i razvija. Na ovakav način su i konceptualni i analitički okvir ICD-a i koncept civilnog društva u Srbiji postali jedinstven instrument, u potpunosti operativan i maksimalno produktivan.

Povezivanje domaćeg koncepta civilnog društva i međunarodnog instrumenta za merenje stepena razvijenosti i aktuelnog stanja civilnog društva Srbije je bilo plodotvorno na nekoliko nivoa: (a) harmonizovan sa domaćim konceptom/kontekstom međunarodni

²² Na 14. međunarodnom kongresu udruženja za političke nauke održanom 1988. u Washingtonu, u svom plenarnom izlaganju...

²³ „Unutar civilnog društva mogu se analitički odvojiti tri nivoa: građani kao pojedinci; udruženja građana; i udruženja udruženja“. Šire videti u publikaciji *Potisnuto civilno društvo*, Ur. Vukašin Pavlović, EKO CENTAR, Beograd, 1995, str. 28.

metodološki instrument je u potpunosti postao operativan i višestruko upotrebljiv; (b) obogaćen je domaći koncept civilnog društva; (c) obezbeđeno je poređenje dobijenih rezultata na međunarodnom nivou; (d) dodatno je stimulisan dalji razvoj civilnog društva Srbije i (e) stvorena je višestruko korisna baza podataka i uporedni okvir za buduća istraživanja civilnog društva, kako unutar zemlje tako i na međunarodnom nivou. Konačno, međunarodna metodologija ICD-a, udružena sa konceptom civilnog društva domaćih autora/aktera trebalo bi da značajno doprinese boljem razumevanju mogućnosti civilnog društva, njegove uloge, značaja i njegovih perspektiva razvoja.

Pored razmatranja pitanja širine i spektra definicije civilnog društva, tim ICD-a je u saradnji i diskusiji sa članovima NSG-a, napravio CIVICUS listu od 20 vrsta OCD-a. Na njoj se nalaze i one organizacije čije članstvo u civilnom društvu nije definisano u literaturi i umnogome zavisi od specifičnih istorijskih činjenica zemlje. Po mišljenju članova NSG-a, 7 vrsta organizacija sa CIVICUS liste ne pripada civilnom društvu u Srbiji. (Videti tabelu II 2.1)

TABELA II 2.1: Vrste organizacija civilnog društva u Srbiji

Vrste organizacija civilnog društva sa CIVICUS liste:	Broj članova NSG koji smatraju da organizacija ne pripada civilnom društvu
1. Poljoprivedna/Ribolovačka udruženja ili kooperativa/zadruga	6
2. Trgovinska ili poslovna udruženja	2
3. Profesionalna udruženja	√ ²⁴
4. Radnički sindikat	√
5. Kućni savet/Mesni odbor	4
6. Verske ili duhovne organizacije	√
7. Političke grupe, pokreti ili partije	1
8. Kulturne grupe ili udruženja	√
9. Pogrebna društva	10
10. Kooperativa/zadruga	4
11. Obrazovne grupe	√
12. Zdravstvene grupe	√
13. Sportska udruženja	√
14. Grupe mladih	√
15. Ženske grupe	√
16. NVO / Udruženja građana	√
17. Grupe nacionalnih manjina	√
18. Organizacije za očuvanje i zaštitu životne sredine	√
19. Hobi organizacije	4
20. Ostale	√

Kako u Srbiji postoji nekoliko različitih lista OCD-a, NSG je odlučio da CIVICUS lista, budući da je najšira, može biti korisna u obezbeđivanju realne slike i može nakon dobijanja i sumi-

²⁴ Oznaka √ potvrđuje da se ta vrsta organizacije smatra delom civilnog društva Srbije.

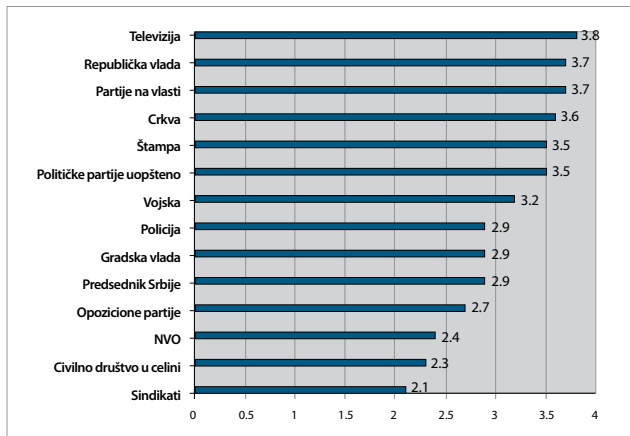
ranja rezultata sa terena inicirati buduće diskusije po ovom pitanju. Takođe je zaključeno da postojeće domaće liste nisu u saglasnosti sa realnošću u Srbiji, ali i to da CIVICUS lista (u okviru važećeg koncepta civilnog društva i njegove mape u Srbiji) ima nekoliko značajnih manjkavosti. Konačna odluka članova NSG-a se rukovodila potrebom da se, s jedne strane obezbede međunarodno uporedivi podaci i da se, s druge strane, nalazi sa terena upotrebe kao relevantna osnova za stvaranje liste koja bi u velikoj meri odgovarala realnosti u Srbiji.

Da li se političke partije i sindikati mogu smatrati delom civilnog društva u Srbiji ili ne, pitanje je koje je, takođe, bilo razmatrano na sastanku NSG-a, kao i tokom Nacionalne konferencije. Zaključeno je da bi bilo korisno analizirati scenu civilnog društva u Srbiji kada se isključe političke partije i sindikati. (Videti Aneks 6) Razlozi zbog kojih političke partije donekle pripadaju civilnom društvu leže u činjenici da su prve civilne inicijative kasnih osamdesetih bile upravo političke inicijative i pokreti i da su među prvim civilnim grupama političke partije danas nisu deo civilnog društva su sledeći - imaju najveću, tj. centralnu moć, one su ključni stubovi sistema/režima i po definiciji, deo države (institucionalnog političkog sistema), a ne društva, pa utoliko pre ovde ne spadaju. Kada je reč o sindikatima, njihovo svrstavanje u civilno društvo je dovedeno u pitanje budući da su oni institucije industrijske demokratije, da su po svom istorijatu starije od organizacija civilnog društva, i da nisu *neprofitne* i neekonomske organizacije, već da je njihov cilj pravednija redistribucija profita. Naspram ovih, stoje argumenti koji govore u prilog tezi da su novoosnovani nezavisni sindikati nastali sredinom devedesetih kao pandan tadašnjim državnim sindikatima, imali sva obeležja kojima su se svrstali u civilno društvo.

3. MAPIRANJE CIVILNOG DRUŠTVA U SRBIJI

Kako izgleda civilno društvo u Srbiji? Kakav je njegov odnos sa drugim društvenim snagama u zemlji? Kako bi se detaljnije istražila ova pitanja, na predlog članova NSG-a, a umesto izvođenja vežbe mapiranja društvenih snaga i snaga civilnog društva (koju je predložio CIVICUS), popunjen je kratak upitnik. Upitnik se odnosio na ista pitanja kao i predložena vežba analize društvenih snaga. Podaci iz upitnika su tokom pauze obrađeni u SPSS programu, potom su rezultati prezentovani u formi grafikona i diskutovani na poslepodnevnoj sesiji NSG-a.

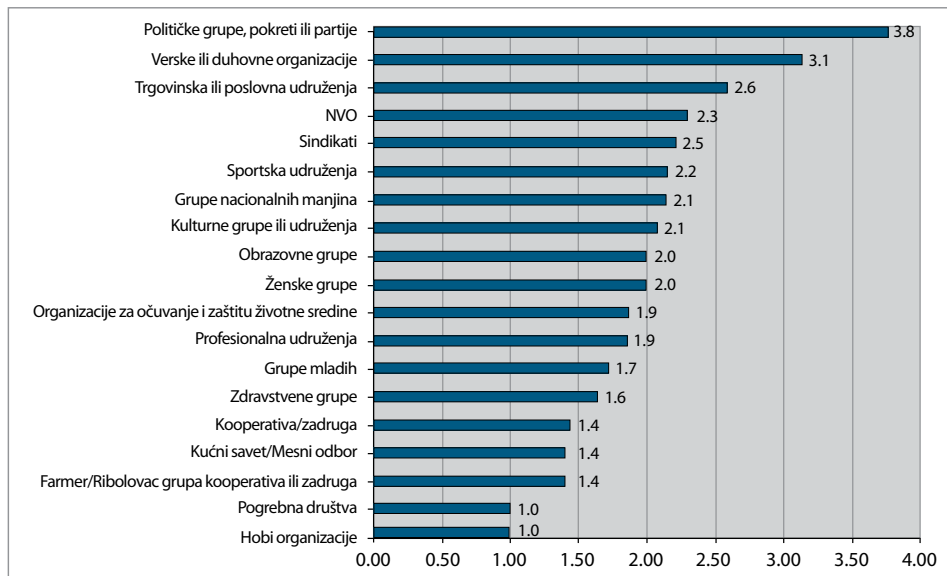
Svaki pojedinačni grafikon je bio predmet diskusija koje su obezbedile solidan početni uvid i imenovanje svih značajnih aktera civilnog društva i njihovih aktuelnih problema. Tokom ovih diskusija članovi NSG-a su identifikovali najvažnije i najaktivnije snage društva u celini i procenili odnos između njih i snaga civilnog društva. Diskusija je dovela do zaključka da država i vladina tela zauzimaju dominantnu poziciju, dok je najuticajnija uloga pripisana medijima, posebno televiziji. Sindikati su podjednako slabi, kao i civilno društvo u celini. Pojedini članovi NSG-a su kao veoma uticajne aktere prepoznali međunarodne donatore i njihove organizacije, iako one nisu pomenute u upitniku. Neki učesnici su ulogu pravoslavne crkve ocenili kao veoma važnu, sa obrazloženjem da ona danas ima poziciju koju je pre više od deset godina imala vojska. Generalno, vizuelna prezentacija odnosa moći između različitih društvenih snaga otkriva vrlo centralizovano srpsko društvo u kojem političke partije i republička vlada, zajedno sa crkvom, imaju najznačajniju ulogu i najveću moć, ali i asimetričan odnos moći između ovih organizacija koje pripadaju strogom centru i ostalih koje se, u pogledu moći, nalaze na marginama. (Videti grafikon II 3.1)

GRAFIKON II 3.1: Ko ima uticaj na društvo? (mišljenje NSG-a, prosek)*

* Upotrebljena je skala uticaja od 1 do 4, gde 4 označava veliki uticaj, a 1 - uopšte nema uticaj.

Izražena prevlast političkih partija i državnih aktera (npr. republička vlada) ukazuje na nasleđenu vladavinu državnog socijalizma. Iz tog razloga su snage civilnog društva i malobrojne i raspoložu sa manje moći. Međutim, analiza odnosa između društvenih snaga pokazuje veoma malu distancu između jednih i drugih.

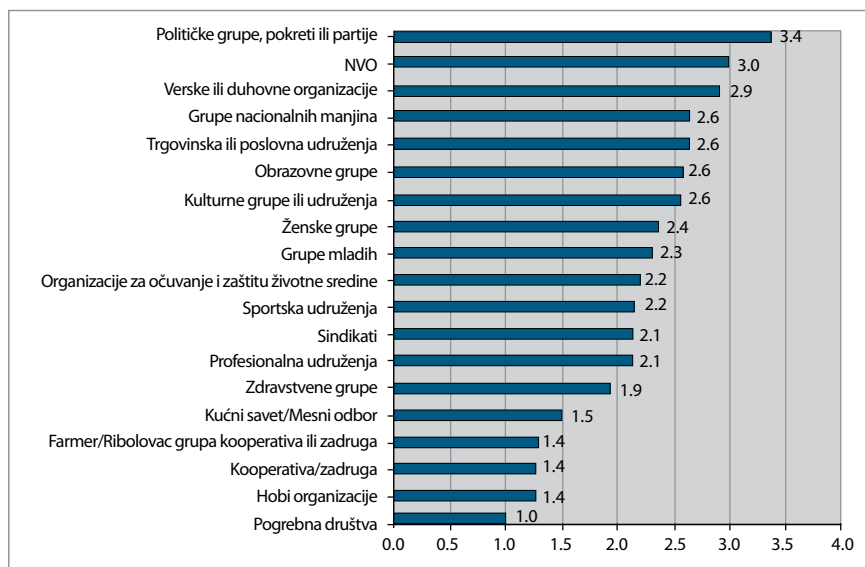
Kada se razmatra uticaj OCD-a na društvo, NSG smatra da su političke partije, verske i duhovne organizacije i biznis organizacije najuticajnije (Videti grafikon II 3.2), dok NVO-i i u manjoj meri radnički sindikati, dominiraju unutar civilnog društva. (Videti grafikon II 3.3)

GRAFIKON II 3.2: Koliki uticaj imaju pojedini OCD-i na društvo u celini? (mišljenje članova NSG-a, prosek)*

* Upotrebljena je skala uticaja od 1 do 4, gde 4 znači veoma uticajne, a 1 najmanje uticajne.

Procenjeno je da NVO-i i grupe nacionalnih manjina imaju veliki uticaj na druge aktere civilnog društva, dok je njihov uticaj na društvo u celini upola manji.

GRAFIKON II 3.3: Koliki uticaj pojedini OCD-i imaju na ostale aktere CD-a i CD u celini? (mišljenje članova NSG-a, prosek)*

* Upotrebljena je skala uticaja od 1 do 4, gde je 4 znači veoma uticajne, a 1 najmanje uticajne.

Analiza odnosa društvenih snaga predstavlja važan uvid u stanje OCD-a na samom početku projekta. Diskutujući o grafikonima, članovi NSG-a su zaključili da je civilno društvo vrlo kompleksna i delimično nerazjašnjena arena. Mapiranje odnosa društvenih snaga je, takođe, omogućilo članovima NSG-a da uporede odnos između aktera civilnog društva i drugih aktera u srpskom društvu, što je otkrilo njihovu vrlo ograničenu ulogu u odnosu na ostale društvene aktere.

CIVICUS Indeks civilnog društva – Izveštaj za Srbiju

III Analiza civilnog društva Srbije

III ANALIZA CIVILNOG DRUŠTVA SRBIJE

52

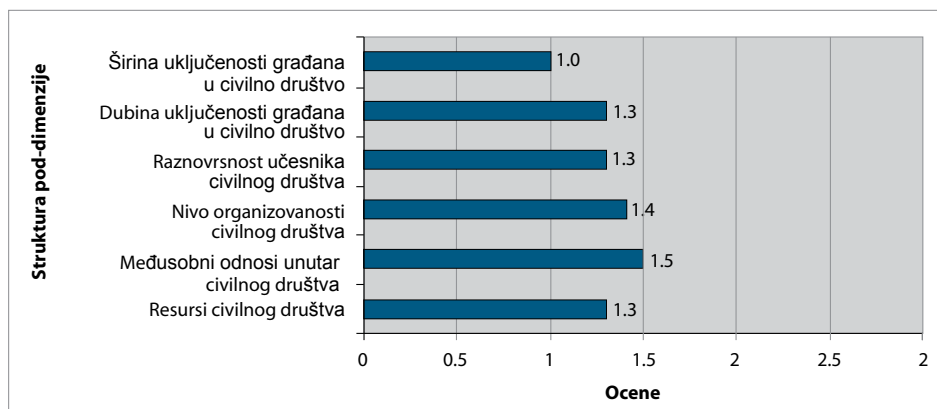
U ovom odeljku je izložen veliki broj podataka i informacija koje su prikupljene tokom realizacije projekta. Analiza je strukturisana oko pojedinačnih indikatora, pod-dimenzija i dimenzija. Dešava se da za pojedine indikatore ima dovoljan broj podataka iz različitih izvora, a da za neke nema ni odgovarajućih izvora ni podataka, osim onih koji su prikupljeni CIVICUS istraživanjima.

Odeljak je podeljen na četiri dimenzije: Struktura, Okruženje, Vrednosti i Uticaj koje čine *Dijamant* civilnog društva. Na početku svakog dela nalazi se grafikon sa ocenama od 0 do 3 za svaku pod-dimenziju. Nakon toga su dati detaljni nalazi istraživanja za svaku pod-dimenziju. U posebnim tabelama su date ocene za svaki pojedinačni indikator unutar određene dimenzije.²⁵

1. STRUKTURA

U okviru dimenzije Strukture opisuju se i analiziraju veličina, snaga i potencijali civilnog društva u ljudskim, organizacionim i ekonomskim resursima. Ocena dimenzije Strukture je **1.3** i pokazuje da civilno društvo Srbije po mnogo čemu *stoji na klimavim nogama*. U grafikonu III 1.1. su date ocene za šest pod-dimenzija: za širinu i dubinu građanske participacije, raznovrsnost učesnika civilnog društva, nivo organizovanosti, međusobne odnose i resurse civilnog društva.

GRAFIKON III 1.1: Ocene pod-dimenzija unutar dimenzije Strukture

1.1. ŠIRINA UKLJUČENOSTI GRAĐANA U CIVILNO DRUŠTVO

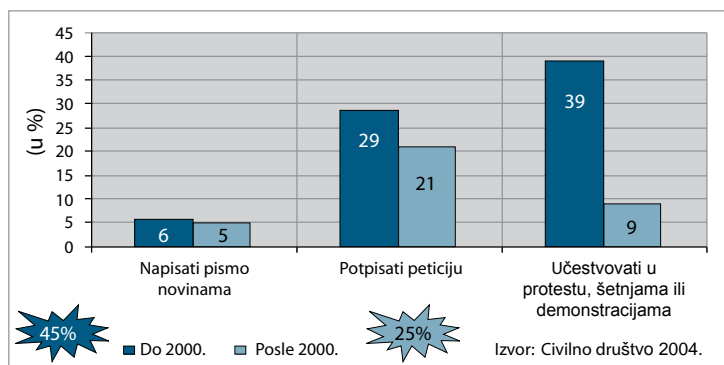
Ova pod-dimenzija utvrđuje stepen uključenosti građana u civilno društvo Srbije. U Tabeli III 1.1. su date ocene za pojedine indikatore.

²⁵ Veoma blizu ovoj proceni koju su građani dali u istraživanju *Civilno društvo 2004.* su i podaci iz istraživanja Centra za demokratsku kulturu iz 2000. gde se navodi da je u periodu 1996-2000. 42% građana učestvovalo u masovnim okupljanjima, demonstracijama i protestima. Videti šire na adresi: www.cdcbgd.org.yu/publikacije/zbornici.htm. (pristupljeno 15. decembra 2005)

TABELA III 1.1: Ocene indikatora za širinu uključenosti građana u civilno društvo

Red. br.	Indikator	Ocene
1.1.1	Nezavisne političke akcije	1
1.1.2	Dobrotvorna davanja	1
1.1.3	Članstvo u OCD	1
1.1.4	Volontiranje	2
1.1.5	Kolektivna akcija u lokalnoj zajednici	0

1.1.1 Nezavisne političke akcije. Ovaj indikator se odnosi na tri forme pojedinačne građanske akcije u Srbiji: pisanje pisama novinama, potpisivanje peticije, učešće u protestima, šetnjama ili demonstracijama. S obzirom na to da se u Srbiji u poslednjih 15 godina živelo u dve bitno različite klime, građanima je u istraživanju *Civilno društvo 2004.* ponuđeno da svoj dobrovoljni politički angažman procene u periodu do 5. oktobra 2000. i nakon toga. Podaci pokazuju da je tokom devedesetih, u vreme ratova, sankcija i režima Slobodana Miloševića 45%²⁶ građana uzelo učešća u nekoj od ovih aktivnosti, dok se broj aktivnih, nakon smene režima, odnosno posle 5. oktobra 2000, skoro prepолоvio (25%). (Videti grafikon III 1.1.1)

GRAFIKON III 1.1.1: Nezavisne političke akcije građana pre i posle 2000.

Pre 5. oktobra je najviše bilo onih koji su učestvovali u demonstracijama, a posle ovog datuma se značajno promenila vrsta političkih akcija, tako da je potpisivanje peticija danas najčešći oblik političkog delovanja (21%), a učešće u protestima, šetnjama ili demonstracijama se značajno smanjilo (9%), dok je pisanje pisama ostalo približno isto (5%).

U celini gledano, broj građana Srbije koji su u poslednjih 15 godina uzeli učešća u nekoj od ovih aktivnosti tokom devedesetih raste sa 35% (WVS 1996) na 50%²⁷ tokom 1997. i kulminira na 57% građana koji su pred septembarske izbore 2000. izrazili spremnost da

²⁶ ARGUMENT, informativna Agencija Beta i dnevni list *Naša Borba* su sproveli istraživanje *Građanska svest i građanska neposlušnost - stepen razvijenosti i izvori artikulacije*. Istraživanje je realizovano u periodu od 13. 7. do 4. 8.1997. na uzorku od 1007 ispitanika u 26 opština unutar 6 regiona. Nalazi istraživanja su objavljeni u dnevnom listu *Naša Borba* tokom oktobra meseca 1997.

²⁷ Navedeno prema: Centar za demokratsku kulturu - Brošura *Reč imaju građani* objavljena je neposredno pred lokalne izbore u Srbiji, septembra 2000. „U brošuri i stručnoj studiji predstavljeni su nalazi i analize rezultata istraživanja javnog mnjenja koje smo sproveli na ekstenzivnom uzorku od 4.000 građana i 240 pripadnika lokalnih elita u osam ključnih gradova Republike Srbije: Beogradu, Kragujevcu, Novom Pazaru, Pančevu, Čačku, Nišu, Novom Sadu, Subotici. Videti šire na adresi: www.cdcbgd.org.yu/publikacije/zbornici.htm (Pristupljeno 15. decembra 2005)

učestvuju u protestnim okupljanjima u slučaju nepravednog poništavanja rezultata.²⁸ Nakon 5. oktobra politički aktivizam opada već tokom 2001. na 35%²⁹ i silazi na 25% aktivnih 2004. Može se zaključiti da je jedna četvrtina građana u Srbiji konstantno aktivna.

Među građanima koji uzimaju učešće u nekoj od političkih akcija (i pre i posle 5. oktobra) ima nešto više muškaraca, veća je angažovanost ljudi iz grada, dok je na selu potpisivanje peticija bio i ostao najrašireniji oblik aktivizma; znatno je veći broj građana koji su članovi barem jednog OCD-a od onih koji nisu članovi i nešto je više onih čiji mesečni prihodi prelaze 30.000 dinara (oko 480 USD\$), a upadljivo manji onih koji imaju do 5.000 dinara (oko 80 USD\$).

Učesnici nacionalne konferencije su zaključili da je ocena 1 za ovaj indikator realna uzimajući u obzir da je to prosečna ocena za celu Srbiju i naglašavajući da su razlike između pojedinih regiona izrazito velike.

1.1.2 Dobrotvorna davanja. Civilno društvo 2004. pokazuje da je 56% građana u poslednjih 12 meseci u dobrotvorne svrhe dalo novac, odeću ili neka druga materijalna dobra. U odnosu na 2004, kada su na ova dobrotvorna davanja u velikoj meri uticala tragična *martovska dešavanja na Kosovu*³⁰ koja su bila povod za nekoliko velikih humanitarnih kampanja, davanja tokom 2005. su, prema istraživanju *CeSID 2005*,³¹ opala na jednu četvrtinu građana koji su samostalno, ili u okviru humanitarnih organizacija, pružili novčanu i materijalnu pomoć.

Gledano prema polu, nešto je veći broj žena koje izdvajaju za dobrotvorna davanja, a davanja su veća u gradu nego na selu.

Mišljenje članova Nacionalne savetodavne grupe je da su dobrotvorna davanja u Srbiji najviše izražena u vreme tragičnih događaja ili kriznih situacija, te da spremnost građana da izdvajaju u dobrotvorne svrhe nije redovna, ustaljena navika. Sistematska i redovna dobrotvorna davanja još uvek nisu uspostavljena zahvaljujući teškoj ekonomskoj situaciji i manjku međusobnog poverenja koji dominira kod većine građana – davanja su uglavnom svedena na reakciju na krizne situacije. Otud i članovi NSG-a i učesnici Nacionalne konferencije smatraju da je ocena 1 za ovaj indikator previsoka, ali da istovremeno predstavlja dobru osnovu za podsticanje solidarnosti. Međutim, potencijalna osnova za uspostavljanje novih tipova solidarnosti i jačanje usmerenosti građana ka zajedničkom,

²⁸ Navedeno prema Svetskom istraživanju vrednosti 2001. (World Values Survey 2001) (u daljem tekstu WVS). Ostale informacije o WVS, uključujući baze podataka i publikacije mogu se naći na adresi: <http://wvs.isr.umich.edu/index.shtml> ili <http://www.worldvaluessurvey.org>. Opšti podaci o WVS se mogu naći na adresi: <http://www.worldvaluessurvey.org> or <http://wvs.isr.umich.edu>. (Pristupljeno 7. decembar 2005)

²⁹ 17. marta 2004. veliki broj pojedinaca i organizacija iz Srbije uključio se u akcije prikupljanja pomoći za postradale Srbe na Kosovu. Videti šire na sledećim adresama: www.mfa.gov.yu/Srpski/Bilteni/Srpski/b260304_s.html, www.news.inet.co.yu/index.php i www.b92.net/info/vesti/index.php. (Pristupljeno 17. decembra 2005) Akciju je organizovao Dobrotvorni fond Srpske pravoslavne crkve, Centar za brigu o deci, Direkcija za građevinsko zemljište Beograda i Karić fondacija, koji su jedan deo pomoći prikupljali i od građana ispred Sava centra u Beogradu. Veliki deo pomoći ove, a i druge organizacije, skupljale su u unutrašnjosti zemlje gde su građani obično na određeno mesto donosili pomoć.

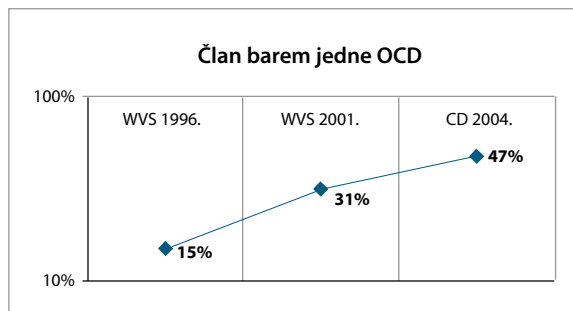
³⁰ Centar za slobodne izbore i demokratiju (CeSID), drugo u nizu istraživanja u okviru projekta *Izgradnja proevropske demokratske kulture kroz jačanje kapaciteta kreatora javnog mnjenja*. Anketiranje je izvedeno od 6. do 13. jula 2005. na uzorku od 1376 ispitanika. Istraživanjem je pokrivena cela teritorija Srbije (bez Kosova i Metohije). Istraživanje javnog mnjenja Srbije, CeSID, Srećko Mihailović, *Političke podele u Srbiji u kontekstu civilnog društva*, leto 2005. Videti šire na adresi: <http://www.cesid.org/programi/istrazivanja/index.jsp> (Pristupljeno 23. decembra 2005)

³¹ Navedeno prema: *NGO Policy Group, Treći sektor u Srbiji - Stanje i perspektive*, 2001. (Radna verzija), Urednica: Sanja Nikolin, Centar za razvoj neprofitnog sektora i NGO Policy Group. Istraživanje je sprovedeno na uzorku od 821 NVO. Videti šire na adresi: <http://www.crnps.org.yu/projekti/publikacije.html> (Pristupljeno 20. februara 2006)

javnom dobru bi mogla biti uspostavljena jedino uz stimulativne zakone, porast međusobnog poverenja i veću transparentnost OCD-a.

1.1.3 Članstvo u OCD-u. Članstvo u organizacijama civilnog društva raste od 1996. naovamo. Prema podacima Civilnog društva 2004. među građanima Srbije je 47% onih koji su članovi barem jedne organizacije civilnog društva, što je značajan porast članstva u odnosu na 2001. kada je (prema World Values Survey-WVS) 31.4% građana navelo da su članovi najmanje jednog OCD-a, što je tri puta više u odnosu na 1996. (WVS) kada su OCD-i imali članstvo koje je brojilo manje od jedne sedmine (15.3%) građana. (Videti grafikon III 1.1.3.a)

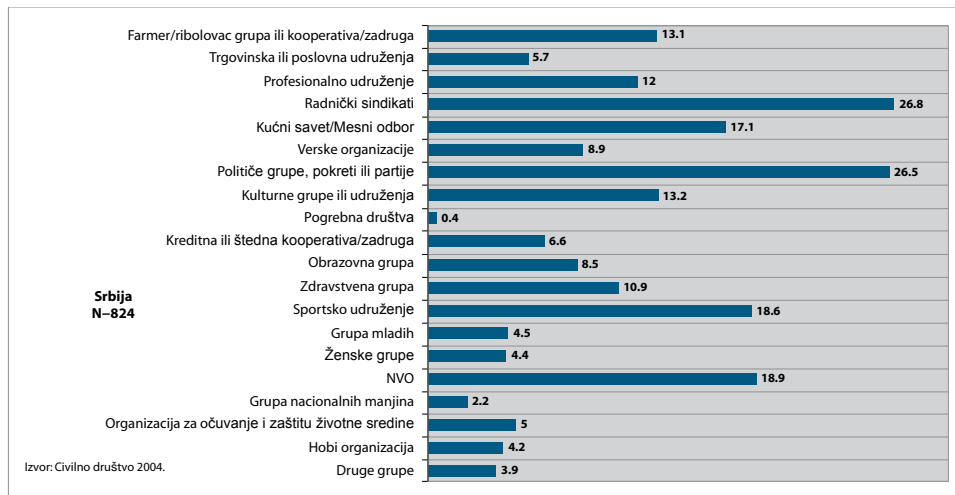
GRAFIKON III 1.1.3.a: Članstvo u OCD-ima

Gledano prema vrsti organizacije, danas je najviše onih koji su članovi radničkih sindikata (27%) i političkih partija (26%). Na trećem mestu su NVO-i i sportska udruženja u koja je učlanjeno po 19% građana, zatim kućni saveti i mesni odbori (17%). Uočljivo je mali broj građana učlanjenih u rad organizacija za očuvanje i zaštitu životne sredine – svega 5%. (Videti grafikon III 1.1.3.b)

Jedina organizacija koja je u svih šest regiona zastupljena među prvih pet po broju uključenih građana je radnički sindikat.

GRAFIKON III 1.1.3.b: Članstvo u organizacijama civilnog društva

Među pet najznačajnijih organizacija civilnog društva, po oceni 23% građana, spadaju organizacije za ljudska prava i sportska udruženja. Treće i četvrto mesto zauzimaju političke grupe, pokreti ili partije (21%) i radnički sindikati (15%). Na petom mestu su profesionalna udruženja – 9% građana. Među pet najmanje značajnih su grupe mladih, ženske grupe, religiozne i duhovne organizacije, zdravstvene grupe/udruženja socijalne zaštite; svega 3% građana je navelo da su one *važne*, a najmanje su značajne organizacije za zaštitu životne sredine – da su važne, navodi samo 1% građana. Objašnjenja ovakvih ocena su različita, a

najčešće pominjani razlozi pripadanja nekoj grupi vezani su za *druženja i socijalne kontakte* (24%), *zbog zadovoljstva i relaksacije* (19%) i *zbog bliskosti ideja i vrednosti koje organizacija propagira* (16%). Svega 6% građana kaže da je to *zbog odluka koje su vezane za sredinu u kojoj živimo*, ili *zbog očuvanja tradicije i nacionalnih vrednosti, patriotizma i vere*, a samo 5% ocenjuje organizaciju značajnom zbog *ostvarivanja svojih prava i ciljeva*. *Materijalni ciljevi, novac i bolja zarada* su kao razlog za ocenu značaja organizacije na šestom mestu. Minimalan broj građana, ispod 1%, vidi značaj organizacije CD-a u tome što ona može da mu pomogne u *rešavanju nekog problema*, bilo u školstvu, zdravstvu, poljoprivredi ili probleme mladih. Da je organizacija *značajna* jer može da *dâ doprinos političkim i društvenim promenama*, smatra 7% građana uključenih u takve organizacije, što posredno govori i o ulozi i uticaju OCD-a.

1.1.4 Volontiranje. Volontiranje je definisano kao aktivno pružanje pomoći članovima zajednice (a da to nije porodica i da se radi bez novčane naknade i van članstva u nekoj organizaciji). *Civilno društvo 2004.* pokazuje da je oko dve petine građana (43%) Srbije volontiralo barem jednom u poslednjih godinu dana. Gotovo je podjednak broj muškaraca i žena volontera, a volonterski rad je nešto veći na selu nego u gradu. Najčešća vrsta volontiranja je pomoć komšijama u uslugama, dok su ostale vrste volontiranja manje zastupljene. (Videti tabelu III 1.1.4)

TABELA III 1.1.4: Volontiranje

Vrsta pomoći	U %
Pomoć komšijama u uslugama	28
Podučavanje, saveti	17
Materijalna pomoć u robi i novcu	15
Nespecificovana pomoć	15
Kupovina namirnica i lekova komšijama	11
Pomoć u radu	6
Pomoć hendikepiranim i bolesnim	6
Pomoć starim licima	4

Volontiranje je gotovo isto i tokom 2005, pokazuju podaci *CeSID 2005*, gde se navodi da je individualnu pomoć u poslednjih godinu dana pružalo gotovo dve petine građana i to pre svega komšijama i sugrađanima. Najčešće se radi o sitnim uslugama poput nabavke namirnica i lekova starim licima, pomoći deci u učenju, pomoći bolesnima i hendikepiranima, a veoma retko o novčanoj i materijalnoj pomoći (5%), navodi se u ovom istraživanju.

Podaci *NGO Policy Group 2001*.³² pokazuju da velika većina (70%) organizacija civilnog društva angažuje volontere samo povremeno i to uglavnom za kratkoročne poslove, a svega 12% organizacija uopšte ne angažuje volontere. Kod nevladinih organizacija je zabeležena izražena usmerenost ka tradicionalnoj *ekspertizi*, a premala ka *amaterskom i dobrovoljnom* javnom radu. Većina organizacija ne regrutuje volontere planski i organizovano, a dešava se da između dva projekta glavni aktivisti organizacije rade kao volonteri. Zato se različiti termini, kao što su članovi, aktivisti, volonteri i zaposleni najčešće koriste kao sinonimi, a retko u svojim pravim, dakle različitim značenjima. Upravo iz navedenih razloga je volonterski rad prema oceni 78% predstavnika udruženja građana i nevladinih organizacija *nedovoljno zastupljen i potrebno ga je*, što je mišljenje gotovo svih predstavnika ovih

³² Navedeno prema podacima iz istraživanja *Inicijative za zakonsko regulisanje statusa volontera u Srbiji - IZVoR* koja je u periodu maj – jun, 2005. sprovedla istraživanje na 98 udruženja građana i nevladinih organizacija različitih delatnosti u Srbiji. O *IZVoR-u* videti šire na adresi: <http://www.nshc.org.yu/izvor.htm> ili <http://www.crnp.org.yu/> (Pristupljeno 1. avgusta 2006)

organizacija (94%)³³ *zakonski regulisati*. Razlog je i činjenica da se volonterski centri, kao jedan od potencijalnih izvora pronalaženja novog osoblja javljaju u 13% slučajeva – kako se navodi u istraživanju *Građanskih inicijativa 2005*.³⁴ Pitanje veoma malog broja angažovanih volontera u OCD-ima je u direktnoj vezi sa visokom stopom nezaposlenosti i izraženim nivoom siromaštva, o čemu će kasnije biti reči.

Članovi NSG-a su izneli mišljenje da pomoć komšijama kao volonterska aktivnost povećava procenat volontera, ali da je u Srbiji volontiranje *stricto sensu* veoma retka pojava. Otud je, budući da dobrovoljna pomoć nije isto što i volontiranje koje je zasnovano na solidarnosti, zakon regulisao organizovano volontiranje unutar ili posredstvom volonterskih centara, a pomoć susedima kao ličnu inicijativu a ne kao volonterstvo. Iz ovih razloga su i učesnici nacionalne konferencije izneli mišljenje da je ocena 2 za ovaj indikator realna samo ukoliko se to shvati kao spremnost građana da volontiraju.

1.1.5 Kolektivna akcija u lokalnoj zajednici. Ovaj indikator se odnosi na stepen raširenosti civilnih inicijativa kao na značajan pokazatelj razvijenosti civilnog društva na nivou lokalne zajednice. Rezultati istraživanja *Civilno društvo 2004*. pokazuju da je u poslednjih dvanaest meseci od 17 do 21% građana prisustvovalo sastancima, ili učestvovalo u akcijama u lokalnoj zajednici. Od 34% građana koji pamte da su se u njihovoj lokalnoj zajednici u poslednjih 12 meseci održavali **sastanci** čiji je cilj bio da se reši neki zajednički problem, svega 17% im je prisustvovalo: 9% je prisustvovalo na *nekoliko sastanaka*, 5% ih je učestvovalo na *samo jednom*, a samo 3% građana je na ovakvim sastancima učestvovalo *mnogo puta*. Slično je i sa **akcijama** u lokalnoj zajednici u proteklih 12 meseci koje pamti svega 38% građana, a svega 21% je u njima uzelo učešća. Onih koji su na ovakvim akcijama učestvovali i po nekoliko puta ima 11%, dok 8% građana navodi da je učestvovalo u samo jednoj, a svega 2% kaže da su mnogo puta učestvovali u takvim akcijama.

I na selu i u gradu je učešće u ovakvim akcijama veoma nisko. Ovakvih sastanaka je bilo više u gradu nego na selu i u gradu im je prisustvovao veći broj ljudi nego na selu. Veći je broj žena koje pamte ovu vrstu sastanaka (57%), ali je zato nešto veći broj muškaraca koji u njima učestvuju 52%.

Podaci govore o izuzetno niskom stepenu participacije građana kako u donošenju odluka, tako i u pogledu kolektivnog aktivizma na nivou lokalne zajednice.

Istraživanje *CeSID 2005*. pokazuje da građani Srbije, po sopstvenim izjavama, kada se kolektivno angažuju, najčešće to čine oko crkve; četvrtina njih se angažuje ili u svojoj sredini, kraju (mesnoj zajednici), ili u zgradi u kojoj stanuju (kućnom savetu), približno svaki sedmi. Crkvi i susedstvu treba pridodati i partije. Zatim slede, aktivni u sindikatima i udruženjima, kao i humanitarnim organizacijama i aktivnostima sporta, zabave i razonode – sportskim i navijačkim grupama i KUD-ovima (malo ispod desetine). NVO u užem smislu angažuju približno svakog dvadesetog ispitanika.

³³ Navedeno prema publikaciji *NVO sektor u Srbiji*, Građanske inicijative, Beograd 2005. Istraživanje je sprovedeno na uzorku od 516 NVO-a. „Uzorak je stratifikovan na tri stratuma. Stratumi i realizacija uzorka po stratumima je sledeća: 1.Članice FENS-a - 243 organizacije; 2.Organizacije koje nisu članice FENS-a - 256 organizacija; 3. Značajne organizacije (koje nisu članice FENS-a) 17 organizacija. Ove organizacije su uključene namerno u uzorak jer smo smatrali da su imale i još uvek imaju veliki uticaj kako na sektor, tako i na naš javni život uopšte“. Videti šire na adresi: <http://www.gradjanske.org/> (Pristupljeno 2. avgusta 2006)

³⁴ Navedeno prema publikaciji *NVO sektor u Srbiji*, Građanske inicijative, Beograd 2005. Istraživanje je sprovedeno na uzorku od 516 NVO-a. «Uzorak je stratifikovan na tri stratuma. Stratumi i realizacija uzorka po stratumima je sledeća: 1.Članice FENS-a - 243 organizacije; 2.Organizacije koje nisu članice FENS-a - 256 organizacija; 3. Značajne organizacije (koje nisu članice FENS-a) 17 organizacija. Ove organizacije su uključene namerno u uzorak jer smo smatrali da su imale i još uvek imaju veliki uticaj kako na sektor, tako i na naš javni život uopšte». Videti šire na adresi: <http://www.gradjanske.org/> (Pristupljeno 2. avgusta 2006)

U celini gledano, može se slobodno zaključiti da se politički profil građana Srbije nije značajno promenio unazad desetak godina što pokazuje i istraživanje Centra za demokratsku kulturu iz 2000, a naredni podaci samo potvrđuju. (Videti sliku III 1.1.5)

Mišljenje većeg broja učesnika nacionalne konferencije je da građani u velikom broju participiraju u radu civilnog društva zahvaljujući svojim političkim ubeđenjima i to uglavnom u onim kolektivnim akcijama na nivou lokalne zajednice koje odgovaraju njihovim političkim ubeđenjima. U skladu s tim jedan broj učesnika nacionalne konferencije je istakao da su od 2000. naovamo u akcije civilnog društva najviše uključeni simpatizeri Demokratske stranke. Pozivajući se na istraživanja javnog mnjenja (*CeSID 2005*), učesnici Nacionalne konferencije su istakli da podaci pokazuju da aktivizam i uključenost građana u velikoj meri korespondira sa njihovim političkim opredeljenjem, ističući da organizacije civilnog društva treba da delaju nepartijski i politički neopredeljeno. Drugi deo učesnika Nacionalne konferencije je izneo uverenje da građani imaju potencijala da aktivno učestvuju samo u onim akcijama lokalne zajednice za koje ocene da su politički neutralne i da su u njihovom najboljem interesu. Njihovo uverenje je, takođe, da ukoliko se politička akcija, ili bilo koja druga akcija ili inicijativa u lokalnoj zajednici nametne, ne treba očekivati odziv (već čak konfrontaciju), osim od aktivista ili simpatizera određene političke partije.

Slika III.1.1.5:

Politički profili građana Republike Srbije u periodu 1996-2000

84% građana se nije obraćalo opštinskim službama za pružanje pravne pomoći građanima

94% građana ne učestvuje u radu lokalnih nevladinih organizacija

81% ne zna koliko potpisa svojih sugrađana bi trebalo da prikupe ukoliko bi želeli da se kandiduju na lokalnim izborima za opštinskog odbornika

62% bi bilo spremno da učestvuje u akcijama solidarnosti sa novinarima lokalnih medija ukoliko bi oni bili kažnjavani po odredbama Zakona o informisanju (iz 1998)

77% nije tražilo pomoć od opštinskih odbornika u zaštitu svojih prava i interesa

57% građana nije učestvovalo u zajedničkim dobrovoljnim akcijama sa svojim sugrađanima u periodu 1996-2000.

67% građana ne poznaje političku mapu Srbije – tek 33% znalo je da prepozna u kojim opštinama su na vlasti bile opozicione stranke (1996-2000)

57% građana izrazilo je spremnost, pred septembarske izbore 2000, da učestvuje u protestnim okupljanjima u slučaju nepravdnog poništavanja rezultata

66% nije proverilo da li je njihovo ime upisano u birački spisak pred septembarske izbore 2000.

42% građana je učestvovalo u masovnim okupljanjima, demonstracijama, protestima u periodu 1996-2000

Kada učestvuju u radu NVO, građani su najviše aktivni u radu humanitarnih organizacija – 6% ; podjednako su aktivni u organizacijama za zaštitu ljudskih prava i za zaštitu životinja – 2%

Izvor: Centar za demokratsku kulturu 2000.

1.2. DUBINA UKLJUČENOSTI GRAĐANA U CIVILNO DRUŠTVO

Ova pod-dimenzija meri dubinu učešća građana u civilnom društvu Srbije i koliko se često, a koliko ekstenzivno, građani uključuju u rad organizacija civilnog društva. U tabeli III 1.2 su date ocene za pojedinačne indikatore.

TABELA III 1.2: Ocene indikatora za dubinu uključenosti građana u civilno društvo

Red. br.	Indikatori	Ocene
1.2.1	Davanja u dobrotvorne svrhe	0
1.2.2	Volontiranje	3
1.2.3	Članstvo u organizacijama civilnog društva	1

1.2.1 Davanja u dobrotvorne svrhe. Ovaj indikator se odnosi na davanja u dobrotvorne svrhe koja su definisana kao novčana ili neka druga materijalna davanja (hrana, odeća, obuća...). *Civilno društvo 2004.* pokazuje da je 56% građana Srbije u poslednjih 12 meseci, u dobrotvorne svrhe davalo (novca ili robe u vrednosti novca) u iznosima od 500 do 10.000 i više dinara. (Videti tabelu III 1.2.1)

TABELA III 1.2.1: Davanja u dobrotvorne svrhe³⁵

Iznosi:	% građana
do 500 dinara	25
501-1000 dinara	17
1001-5000 dinara	27
5001-10000 dinara	9
10001 i više dinara	7

Baza: Ispitanici koju su dali novac ili robu (N=974)

Na selu su davanja do 500 dinara najbrojnija, a u gradu od 1001 do 5000, dok žene najčešće daju do 500, a muškarci do 5000 dinara. Najmanji iznos davanja je bio 20 dinara, a najveći 200.000³⁶ (U vreme nakon martovskih dešavanja na Kosovu 2004).

Najučestaliji iznos davanja tokom 2004. bio je 1.000 dinara. Posmatrano u kontekstu prosečne plate,³⁷ vidi se da su građani u dobrotvorne svrhe izdvojili oko 0.4% sredstava godišnje.

Dobrotvorna davanja su, prema istraživanju *CeSID 2005*, opala na jednu četvrtinu građana koji su 2005. samostalno, ili u okviru humanitarnih organizacija pružili novčanu i materijalnu pomoć. Činjenica da je pri tom tek 5% građanki i građana bilo u situaciji da izdvoji više od 2.000 dinara govori u prilog oceni da su u ovakvom socijalnom okruženju očekivanja da će socijalnu ulogu države u značajnijoj meri preuzeti oblici građanskog samoorganizovanja, pomoći i solidarnosti, zbog njihovih ograničenih kapaciteta krajnje nerealni (*CeSID 2005*).

³⁵ Podaci iz istraživanja *Civilno društvo 2004*. Videti šire u ankesu br. 3: Pregled ICD metoda istraživanja.

³⁶ Ovaj maksimalni iznos davanja je zabeležen u Novom Pazaru. (Izvor: istraživanje *Civilno društvo 2004*)

³⁷ Prosečna zarada zaposlenih u Srbiji u decembru 2004. je bila 25392 dinara (Izvor: Republički zavod za statistiku www.statserb.sr.gov.yu/Pod/sao.htm) (pristupljeno 20. decembra 2005), a nalazi istraživanja pokazuju da je prosečan prihod po domaćinstvu za period oktobar/novembar 2004, iznosio 21.037 dinara.

Učesnici nacionalne konferencije su zaključili da iznosi koje građani izdvajaju za dobrotvorna davanja govore u prilog mogućnosti da će se vremenom, s poboljšanjem ekonomske situacije većine građana, uspostaviti sistematska i redovna davanja koja su zasnovana na solidarnosti, međusobnom poverenju i da će biti stimulisana zakonom.

1.2.2 *Volontiranje. Civilno društvo 2004.* pokazuje da 43% građana volonterski pruža pomoć. Među njima je najviše onih koji su volonterskom radu posvetili 8.1 i više sati mesečno (42%), što se vidi iz naredne tabele. Ovakvih volontera ima nešto više u selu nego u gradu (41% grad i 46% selo), a među njima je nešto više muškaraca (44%) nego žena (40%).

TABELA III 1.2.2: Volonterski sati

Broj sati:	% građana
1-2 sata	9
2.1-5 sati	15
5.1-8 sati	7
8.1 i više sati	42
Ne znam	27

Baza: ispitanici koju su pružali pomoć članovima zajednice (N=747 = 43%)

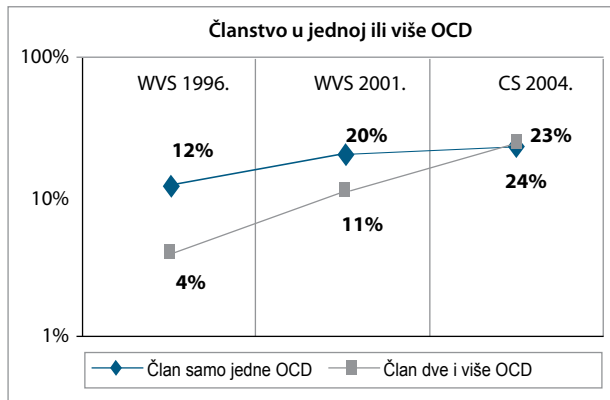
U celini gledano, građani Srbije na aktivnosti pomaganja drugima, odnosno na volontiranje, u periodu septembar/oktobar 2004, troše oko 120 sati godišnje, što je u proseku oko 10 sati mesečno.

1.2.3 *Članstvo u organizacijama civilnog društva.* Od 47% članova civilnog društva jedna polovina (23%) su članovi samo jednog OCD-a, a druga polovina, njih 24% ima višestruko članstvo, odnosno članovi su dve ili više organizacija, što pokazuju podaci iz istraživanja *Civilno društvo 2004.* U odnosu na 1996. (*World Values Survey*) jednostruko članstvo je poraslo skoro tri puta, a višestruko šest puta (Videti grafikon III 1.2.3), što je razumljivo imajući u vidu intenzivnu dinamiku registrovanja novih nevladinih organizacija od početka devedesetih do danas. Od 174 različita građanska udruženja, grupe i inicijative, koliko se beleži da je osnovano do 1995,³⁸ dinamika osnivanja se značajno ubrzala, tako da ih je do kraja 1999. registrovano već 947. Porast broja organizacija se intenzivira, posebno tokom 2000.³⁹ kada nastaje njih 255 i tokom 2001. kada je registrovano 347 novih nevladinih organizacija. Od ove godine broj novoregistrovanih organizacija u Srbiji kontinuirano opada. U celini gledano, od ukupno 1935 NVO-a koji su danas aktivni u Srbiji, 49% je registrovano do kraja 1999, a 51% od 2000. naovamo.⁴⁰

³⁸ Pogledati u *Srbija između prošlosti i budućnosti*, Žarko Paunović, IDN i Forum za etničke odnose, Beograd, 1995, str. 420.

³⁹ Koristilo bi sprovesti istraživanje o trendovima donatora i stepenu korelacije između dostupnosti donatorskih fondova i porasta broja novoosnovanih organizacija civilnog društva.

⁴⁰ Podaci iz CRNPS Direktorijuma NVO. Videti šire na adresi: <http://www.crnps.org> (pristupljeno 9. decembra 2005)

GRAFIKON III 1.2.3: Članstvo u OCD-ima

Među građanima koji imaju višestruko članstvo najčešći su oni koji su članovi dve organizacije (12%), dok je broj onih koji su članovi tri organizacije upola manji (6%). Članstvo u četiri (3%), pet (2%), šest i više (2%) organizacija je retko. Posmatrano po regionima, Beograd prednjači po broju građana koji su uključeni u jednu organizaciju, Vojvodina po uključenosti u dve ili četiri, dok je južna Srbija karakteristična po tome što je u njoj najveći broj

uključenih u tri, pet, šest i više organizacija. Za nijansu je veći broj žena koje su uključene u jednu, tri, četiri i pet organizacija, dok je nešto veći broj muškaraca uključenih u dve, šest i više.

Članovi NSG-a i učesnici Nacionalne konferencije smatraju da članstvo u organizacijama civilnog društva treba da se podeli na dve vrste: pasivno i aktivno. Pasivno članstvo ne ide u organizaciju, ne učestvuje u akcijama, već samo plaća članarinu. Pozivajući se na rašireno mišljenje po kojem je 95% članstva OCD-a pasivno, učesnici Nacionalne konferencije ocenjujući to kao problem, smatraju da to govori o spremnosti većine članstva da plaćanjem članarine i učlanjenjem u OCD-e daju legitimitet organizacijama civilnog društva i njihovim inicijativama, ali i o njihovoj nespemnosti da odvoje svoje vreme, preuzmu inicijativu, ili da se aktivno uključe u akcije OCD-a. Racionalno je pretpostaviti da se volja građana da preuzmu inicijativu i postanu aktivni članovi OCD-a potrošila u dugotrajnim demonstracijama i protestima tokom devedesetih. Otud se ocena 1 za ovaj indikator smatra znatno preciznijom.

1.3. RAZNOVRSNOST UČESNIKA CIVILNOG DRUŠTVA

Ova pod-dimenzija utvrđuje koliko je raznovrstan sektor civilnog društva Srbije, odnosno koliko sve društvene grupe ravnopravno učestvuju u aktivnostima civilnog društva.

TABELA III 1.3: Ocene indikatora za raznovrsnost civilnog društva

Red. br.	Indikatori	Ocene
1.3.1	Zastupljenost društvenih grupa u članstvu OCD	2
1.3.2	Rukovodstvo organizacijama civilnog društva	1
1.3.3	Teritorijalna rasprostranjenost OCD	1

1.3.1 Zastupljenost društvenih grupa u članstvu OCD-a. Da bi se izmerila raznovrsnost članova civilnog društva, CIVICUS je specifikovao sledećih pet socijalnih grupa: (1) žene, (2) seosko stanovništvo, (3) etničke/jezičke grupe, (4) verske grupe i (5) siromašno stanovništvo za koje treba utvrditi koliko su zastupljene u članstvu OCD-a.

Prema podacima iz istraživanja *Civilno društvo 2004.* polna struktura je takva da je procenat uključenih muškaraca donekle veći (53.4%) od broja žena uključenih u OCD-e (40.9%). Žene

nisu dovoljno zastupljene u članstvu OCD-a u istočnoj (79%) u južnoj Srbiji (51%), dok ih u ostalim regionima ima podjednako kao i muškaraca. Predstavnici OCD-a i lokalnih vlasti smatraju da je unutar CD-a zastupljena jednakost polova iako je, kako tvrde, *civilno društvo tek počelo da se bavi ovim problemom*. Identičan stav navodi i predstavnik medija koji smatra da su u većini OCD-a žene više zastupljene i da su prisutne u svim strukturama organizacija, od Upravnih odbora do mesta direktora ili koordinatora.

Isto istraživanje pokazuje da su građani čiji je prihod po domaćinstvu ispod linije siromaštva⁴¹ manje uključeni (44%) u rad civilnih organizacija, za razliku od onih čiji su prihodi iznad linije siromaštva (52%). Isto se dešava i sa seoskim stanovništvom: građani iz urbanih naselja su više (49%) uključeni u OCD-e od onih iz ruralnih sredina (39%). Ovo naglašava i velika većina *regionalnih ključnih aktera* koji ističu da su siromašne grupe *nedovoljno zastupljene* u članstvu OCD-a u zapadnoj (88%) i istočnoj Srbiji (80%) gde je, istovremeno, i najveći procenat siromašnog stanovništva. Procenti su, u oba ova regiona, još veći kada je reč o nedovoljnoj zastupljenosti seoske populacije koje nema dovoljno ni u članstvu OCD-a u Vojvodini (68%).

Etničke i jezičke manjine su podjednako zastupljene u Vojvodini (50%), a po mišljenju više od polovine ključnih aktera, nedovoljno u Beogradu, centralnoj, zapadnoj i južnoj Srbiji. Ukupno 43% ključnih aktera, najviše iz centralne i južne Srbije i Beograda, smatra da ni verske manjine nisu dovoljno zastupljene u članstvu OCD-a, dok su u Vojvodini podjednako zastupljene, smatra 46% ključnih aktera.

I muškarci i žene su skoro podjednako uključeni u radničke sindikate i NVO-e, dok je kod političkih partija nešto veći broj muškaraca. Značajne razlike se ispoljavaju i kod poljoprivrednih zadruga, ribolovačkih društava i sportskih udruženja gde su muškarci znatno više uključeni (20%) nego žene (4%). Svega 9% žena je uključeno u sportska udruženja, a isto toliki broj muškaraca je uključen u kulturne organizacije.

1.3.2 Rukovodstvo u organizacijama civilnog društva. Socijalnih grupa koje nisu dovoljno zastupljene u članstvu OCD-a nema ni u rukovodećim strukturama organizacija i to, prema mišljenju *regionalnih ključnih aktera*, seoske populacije nema u 77% organizacija, siromašnih u 70%, dok su žene nedovoljno zastupljene u 42%, a previše su zastupljene u 13% organizacija i to je slučaj sa gradskim sredinama.

Verskih manjina ima nedovoljno u rukovodećim strukturama 40% organizacija, a podjednako ih ima u 22% OCD-a. Kada je reč o zastupljenosti viših klasa i elita, 34% *regionalnih aktera* navodi da one nisu dovoljno zastupljene, a 16% smatra da su prezastupljene.

S druge strane, prema mišljenju predstavnika NVO-a, u sredstvima javnog informisanja dominira određeni broj NVO-a na čijem čelu su žene i na taj način stvara se utisak o njihovoj dominantnosti u civilnom društvu. Podaci *NGO Policy Group 2001*, pokazuju da su, generalno, muškarci daleko više zastupljeni u odborima NVO-a nego žene i da tek jedna četvrtina organizacija u svojim upravnim odborima ima više žena nego muškaraca.

⁴¹ Podaci o prosečnom mesečnom prihodu domaćinstva (21037 dinara) su grupisani u dve kategorije: domaćinstva sa mesečnim prihodom iznad linije siromaštva i domaćinstva sa prihodom ispod linije siromaštva. Kao granica linije siromaštva uzeta je vrednost prosečne potrošačke korpe za decembar 2004. i ona je iznosila 14299 dinara (Izvor: Savezni zavod za statistiku, dostupan na adresi: www.szs.sv.gov.zu/korpa/korpa.htm), (pristupljeno 22. decembra 2005) (Statistički podaci su dati bez Kosova)

1.3.3 *Teritorijalna rasprostranjenost organizacija civilnog društva.* Ne postoje precizni registri OCD-a kako na republičkom,⁴² tako ni na nivou državne zajednice,⁴³ iz kojih se mogu izvući precizni podaci o broju i teritorijalnoj rasprostranjenosti OCD-a u Srbiji. Tačnije, postoji registar OCD-a na nivou državne zajednice Srbija i Crna Gora, ali se prema rečima nadležnih mogu dobiti samo zbirni podaci o OCD-ima. Prema izjavi nadležnih iz Ministarstva za državnu upravu i lokalnu samoupravu Srbije, nacrt zakona o udruženjima građana koji je ovo ministarstvo uradilo u saradnji sa nevladinim organizacijama tek predviđa uređenje te oblasti po međunarodnim konvencijama i evropskim standardima.⁴⁴

Iz tih razloga i ne postoji podudarnost između različitih izvora o broju OCD-a u Srbiji. Nadležni iz sektora Saveznog ministarstva koji se bave registracijom OCD-a kažu da raspolažu procenom prema kojoj je, po saveznom zakonu iz 1990, registrovano 9.300 OCD-a. Njihova procena je da će do kraja avgusta 2005. taj broj porasti na 9.500 OCD-a. Podaci Saveznog zavoda za statistiku,⁴⁵ međutim, govore da je u Srbiji registrovano 19.129 društvenih organizacija i udruženja građana koja su geografski raspoređena na način kako to pokazuje naredna tabela preuzeta iz istraživanja *NGO Policy Group 2001*:

VRSTA ORGANIZACIJA	Srbija			
	Vojvodina	centralna Srbija	Kosovo	Ukupno
Udruženja građana	692	792	69	1,553
Društvene organizacije	5,526	10,888	1,162	17,576
Ukupno:	6,218	11,680	1,231	19,129

Prema *USAID-ovom Indeksu održivosti za 2004.* u Srbiji ima 3000 nevladinih organizacija, prema direktorijumu CRNPS-a za 2005. aktivnih ima 1935, a prema istraživanju *Građanskih inicijativa 2005.* se navodi da u Srbiji ima 8476 pravnih lica i organizacija udruženja građana osnovanih nakon 1991, a da u direktorijumu NVO - Građanske inicijative ima 1286 organizacija.

Prema mišljenju 85% *regionalnih ključnih aktera* geografska rasprostranjenost OCD-a je takva da su oni dominantno koncentrisani u većim gradovima (41%) i urbanim područjima Srbije (44%). Svega 8% smatra da su prisutni u svim osim u najzabačenijim delovima zemlje, a 5% ih smatra da su OCD-i prisutni čak i u najzabačenijim područjima.

Ključni informanti iz svih sektora imaju jedinstven stav - koncentracija OCD-a veća je u velikim gradovima (i to Beograd, Niš, Kragujevac) i u bogatijim regionima zemlje, odnosno u Vojvodini. U regionima gde postoje jaki urbani centri razvijen je i deluje civilni sektor, pa tako i različite vrste OCD-a. Predstavnici svih sektora, uključujući i predstavnike lokalne

⁴² Ministarstvo za državnu upravu i lokalnu samoupravu, dostupno na adresi: <http://www.mpalsg.sr.gov.yu> (pristupljeno 28. decembra 2005). Jedino što je dostupno na web sajtu ovog republičkog ministarstva jeste spisak političkih organizacija u Srbiji. Prema rečima rukovodioca grupe za vođenje registra, „tek kad se bude doneo novi zakon o udruženjima počće rad i na registru OCD-a na republičkom nivou”.

⁴³ Savezno ministarstvo za ljudska i manjinska prava, dostupno na adresi: <http://www.humanrights.gov.yu/srpski/index.htm> (pristupljeno 23. decembra 2005)

⁴⁴ U međuvremenu je, kažu nadležni, učinjen „prečutni dogovor između nadležnih državnih organa da se registrovanje OCD-a vrši na saveznom nivou, a da se političke partije i dalje registruju pri republičkom ministarstvu”. Nadležni iz sektora koji se bave registracijom organizacija kažu da se u saveznom ministarstvu vodi evidencija o broju OCD-a.

⁴⁵ Statistički godišnjak za Jugoslaviju, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 2000, str. 47.

vlasti i privatnog sektora su jednoglasni - smatraju da u takvoj distribuciji OCD-a nema ništa sporno, a rasprostranjenost i geografska raspoređenost je veća:

- U ekonomski jačim i bogatijim delovima zemlje;
- U politički i kulturno razvijenim gradovima/mestima;
- Među građanima višeg nivoa obrazovanja uključenih/zaposlenih u OCD-ima;
- U onim organizacijama koje su osnovane pre 2000, pa su u značajnoj prednosti u odnosu na one koje su nastale posle demokratskih promena.

Sandžak je, po mišljenju predstavnika svih sektora iz tog regiona, najnerazvijeniji⁴⁶ deo zemlje, posebno kada je reč o civilnom društvu. Karakteristika civilnog društva u istočnoj i zapadnoj Srbiji je postojanje jedne ili dve organizacije koje dominiraju u regionu i po kojima se prepoznaje ceo civilni sektor, dok je delovanje manjih organizacija usmereno pre svega na lokalni nivo. Civilno društvo je, smatra većina ključnih aktera, najrazvijenije/najbrojnije u Beogradu, Vojvodini i centralnoj Srbiji.

Članovi NGS-a smatraju da ovaj indikator ima negativan trend razvoja zbog velikog odliva ljudi iz sela u gradove tako da se stanovništvo, pa stoga i OCD-i, više koncentrišu u gradskim sredinama.

1.4. NIVO ORGANIZOVANOSTI CIVILNOG DRUŠTVA

Ova pod-dimenzija utvrđuje u kojoj meri je civilno društvo Srbije dobro organizovano i kakvu infrastrukturnu podršku ima. U tabeli III 1.4 su date ocene za odgovarajuće indikatore.

TABELA III 1.4: Ocene indikatora za nivo organizovanosti

Red. br.	Indikatori	Ocene
1.4.1	Postojanje kišobran organizacija za OCD	1
1.4.2	Efikasnost kišobran tela organizacija civilnog društva	2
1.4.3	Samouređenje/ samoregulacija	1
1.4.4	Infrastrukturna podrška	2
1.4.5	Međunarodne veze	1

1.4.1 Postojanje kišobran organizacija za organizacije civilnog društva. Nešto više od trećine (35%) regionalnih ključnih aktera misli da je u sektoru CD-a (koji oni najbolje poznaju), između 20 i 40% organizacija uključeno u federacije, pomoćna tela ili mreže, dok nešto manja trećina (32%) procenjuje da je u takva tela uključeno manje od 20% organizacija. Jedna osmina (13%) smatra da je u različita tela, federacije i mreže uključeno između 40 i 60% organizacija, a samo 9% ih smatra da je 60% organizacija uključeno. Ukupno 11% ključnih aktera ne zna, ili ne želi da priča o ovoj temi.

Natpolovična većina regionalnih ključnih aktera (89%) smatra da je neophodno da kišobran organizacije postoje, 75% smatra da bi ključna uloga ovih organizacija trebalo da bude koordinacija između OCD-a, privatnog sektora i vlade, 84% smatra da su se one do sada najviše bavile edukacijom članstva i distribucijom informacija, 39% je u toku prošle godine tražilo usluge i to uglavnom konsultativne, stručne i razmenu iskustava (24%) i informacije

⁴⁶ Na osnovu iskustava sa terena i aktuelnih istraživanja (citiranih u ovom izveštaju) razvoj civilnog društva je posebno otežan u ekonomski depriviranim regionima Srbije (npr. istočna i zapadna Srbija, Sandžak).

(18%); 30% bi bilo spremno da plati usluge *kišobrana* i to najviše za stručnu pomoć (8%), posredovanje kod apliciranja projekata (3%) i za edukacije/treninge (6%), a 21% organizacija je i do sada povremeno plaćala za te usluge.

Podaci pokazuju da se po pitanju umrežavanja nije mnogo toga promenilo u odnosu na 2001. godinu, kada je prema istraživanju *NGO Policy Group* utvrđeno da najveći broj organizacija radi samostalno iz jednog centra (66%), dok 35% radi kao deo mreže NVO-a. I danas, kao i tada dešava se ponekad da OCD-i mešaju umrežavanje i/ili funkcionalnu saradnju sa komunikacijom i odnosima sa drugim organizacijama. Koncept umrežavanja, koalicija i federacija OCD-a nije u potpunosti blizak velikom broju organizacija CD-a u Srbiji, smatraju *regionalni ključni akteri*. Razlog je u tome što pojam *mreže* i danas najčešće služi kao sinonim, ili se u potpunosti izjednačava sa pojmovima *kišobran* organizacije ili *federacije* (*NGO Policy Group 2001*).

U prilog ovakvih ocena valja reći da po pitanju postojanja i delovanja saveza *kišobran* organizacija i mreža u civilnom društvu postoje dva paralelna procesa. Prvi se odnosi na nacionalne i regionalne saveze koji su formirani pre više decenija i koji su odavno uglavnom postali disfunkcionalni i gase se, ili su ugašeni raspadom Jugoslavije. To su najčešće savezi osoba s invaliditetom, izviđačkih društava, omladinskih saveza sa nekada brojnim članstvom, zatim savezi planinara, ribolovca i lovaca...itd, pa i jedan deo društvenih organizacija. Među potonjima su retke one koje su uskladile svoj način rada sa aktuelnim prilikama i koje su danas veoma aktivne (kao npr. Stalna konferencija gradova i opština,⁴⁷ ili Istraživačka stanica *Petnica*⁴⁸). Drugi proces se odnosi na aktuelnu izgradnju i uspostavljanje novih federacija, saveza i mreža koje se uglavnom formiraju unutar grupa sa istim, srodnim ili susednim problemima i retko su nacionalnog karaktera. Oba ova procesa traju od početka devedesetih, s tim što je prvi bio intenzivan u prvoj polovini devedesetih, a drugi je intenziviran od 2000. naovamo. Time se objašnjava i relativno mali broj OCD-a koji su u njih uključeni.

Regionalni ključni akteri navode da danas ima 103 različite mreže, što znači da se njihov broj smanjio u odnosu na podatke iz istraživanja *NGO Policy Group 2001*, gde se navodi postojanje 181 različite mreže. Danas se najčešće od federacija pominje FENS –33%, od *kišobran* organizacija CRNPS –10% i Građanske inicijative - 8% i različite ženske mreže (5%), a značajan broj *stakholdera* je navodio pripadnost pojedinim organizacijama koje, zapravo, nisu mreže.

1.4.2 Efikasnost kišobran tela organizacija civilnog društva. Prema mišljenju više od polovine (52%) *regionalnih ključnih aktera*, *kišobran* tela OCD-a su *srednje efikasna* u ispunjenju predviđenih ciljeva. Da su *velikim delom neefikasna*, smatra nešto više od jedne četvrtine (27%) ključnih aktera, dok 5% navodi da su *potpuno neefikasna*, a svega 12% da su *efikasna*.

Objašnjenje ovakvih ocena se, kažu *regionalni ključni akteri*, vezuje za njihovu ulogu, a posebno za usluge koje pružaju, ili bi trebalo da ih pružaju. Prema mišljenju velike većine (80% – 89%) ključnih aktera, najznačajnije usluge koje *kišobran* tela treba da obezbede svojim članicama, pored uobičajenog dostavljanja informacija vezanih za izvore finansiranja i konkurse za projekte su:

⁴⁷ „Stalna konferencija gradova i opština je samostalna, nestranačka, društvena organizacija u koju se dobrovoljno udružuju opštine i gradovi radi međusobne saradnje, razmene iskustava i zajedničkog delovanja u cilju ostvarivanja zajedničkih interesa utvrđenih ovim statutom, zakonom i drugim aktima” - stoji u aktuelnom Statutu ove organizacije koja je osnovana je 1953. Videti šire na adresi: <http://www.skgo.org/yl> (pristupljeno 24. decembra 2005)

⁴⁸ „IS Petnica je samostalna, nevladina i neprofitna organizacija, jedinstvena u Jugoslaviji i u ovom delu Evrope. Osnovana je u leto 1982. na prostoru stare osnovne škole u selu Petnica kod Valjeva. “Krivci” za njeno osnivanje su mladi ljudi, studenti i srednjoškolski zainteresovani za nauku i nezadovoljni postojećim školskim sistemom i mestom nauke u njemu. U tome su im, između ostalih, veliku podršku pružili brojni ugledni naučnici, univerzitetski profesori i akademici, kao i grad Valjevo i Mladi istraživači Srbije” – stoji na web sajtu ove nevladine organizacije. Videti na adresi: <http://www.psc.ac.yu/> (pristupljeno 2. januara 2006)

- Organizacija treninga za članove mreže;
- Zastupanje i zaštita interesa organizacija članica mreže/federacije;
- Obезbeđivanje komunikacije sa zakonodavcima, dostavljanje ažuriranih zakonskih izmena i promena, propisa, pre svega iz oblasti poreskog sistema, zatim informacija iz oblasti pravne regulative o radu OCD-a (o porezima, načinu poslovanja, angažovanju kadrova...);
- Evidentiranje organizacija članica i pravljenje baze o članicama mreže/federacije;
- Doprinos u unapređenju rada OCD-a u celini i po sektorima, razmena baza podataka, slanje biltena iz različitih oblasti, elektronskih časopisa, javno publikovanje baza podataka o članicama mreže/federacije;
- Lobiranje za interese članica mreže/federacije;
- Finansijska pomoć članicama mreže/federacije;
- Stručna pomoć članicama mreže/federacije, omogućavanje horizontalnog transfera znanja o pisanju projekata, načinu rada, komunikaciji, strateškom planiranju, biznis planovima itd;
- Koordinacija aktivnosti i saradnje članica mreže/federacije, unapređenje međusobne komunikacije i saradnje, a posebno, stvaranje platformi za zajedničko delovanje prema vlastima, ili za sprovođenje nekih aktivnosti vezanih za određene ciljne grupe, ili za razvojne interese regiona ili čak cele zemlje;
- Tehnička pomoć članicama mreže/federacije.

Postoje i ne toliko raširena mišljenja da *kišobran* organizacije treba da budu fondovi i da raspisuju konkurse i finansiraju aktivnosti OCD-a.

Prosečne ocene efikasnosti *kišobran* tela su date u narednoj tabeli.

TABELA III 1.4.2: Prosečne ocene efikasnosti *kišobran* tela organizacija CD⁴⁹

Aktivnosti <i>kišobran</i> tela	Prosečna ocena
Organizovanje treninga za članove mreže	3.56
Zastupanje interesa organizacija članica mreže/federacije	3.01
Evidentiranje organizacija članica i pravljenje baze o članicama mreže/federacije	3.33
Javno publikovanje baza podataka o članicama mreže/federacije	2.99
Lobiranje za interese članica mreže/federacije	2.82
Finansijska pomoć članicama mreže/federacije	2.09
Stručna pomoć članicama mreže/federacije	3.08
Koordinacija aktivnosti i saradnje članica mreže/federacije	3.07
Tehnička pomoć članicama mreže/federacije	2.68

Razmatrajući efikasnost *kišobran* tela učesnici Nacionalne konferencije su zaključili da je ocena 2 za ovaj indikator donekle pod znakom pitanja s obzirom na to da se samo mali broj

⁴⁹ Ispitanicima su ponuđene ocene u rasponu od 1 do 5, gde je 5 bila ocena za veoma dobar, a 1 ocena za veoma loš.

ovakvih tela može smatrati veoma efikasnim, a da efikasnost *kišobran* tela zavisi od toga da li pokrивaju lokalni ili nacionalni nivo. Što je viši nivo, to je efikasnost manja.

1.4.3 Samouređenje/samoregulacija. Ovaj indikator se odnosi na merenje samoregulacije unutar samih OCD-a i unutar civilnog društva u celini. Prema tvrdnji 90% *regionalnih ključnih aktera* OCD-i u kojima su oni članovi imaju pravilnik o poslovanju i druga neophodna dokumenta kojima je uređeno poslovanje organizacije. Istovremeno, 6% organizacija nema ove pravilnike i to 14% iz centralne i 10% iz južne Srbije, dok predstavnici 20% organizacija iz Vojvodine navode da ne znaju da li njihova organizacija ima ili nema pravilnik o poslovanju.

Ovo bi moglo da se razume kao napredak u odnosu na 2001, kada je *NGO Policy Group* mereći stepen organizacionog razvoja NVO-a, izneo podatke da se većina NVO-a u Srbiji nalazi u početnoj fazi organizacionog razvoja, znajući da se u dve trećine NVO-a komunikacija odvija neformalno (70%), a da samo njih 10% ima formalne mehanizme za internu komunikaciju. Preostalih 20% NVO-a kombinuju, navodi se u ovom istraživanju, formalne i neformalne načine. S druge strane, aktuelni, preliminarni podaci INGOC projekta 2005, koje sprovodi *ProConcept tim*, „dobijeni unosom 30% uzorkovanih NVO-a u bazu podataka”⁵⁰ pokazuju da, za sada, „mereno INGOC alatkom ima svega 10 organizacija koje stalno uče i usavršavaju se i koje imaju 10 najboljih odlika”⁵¹

Na pitanje „da li su u civilnom društvu postojali napori da se naprave pravilnici o poslovanju, ili neki drugi oblici samoregulacije organizacija civilnog društva”⁵² većina (53%) *regionalnih ključnih aktera* je mišljenja da su „napori u početnoj fazi i da su efekti još uvek veoma mali”. (Videti tabelu 1.4.3)

TABELA III 1.4.3: Samoregulacija OCD-a

Nije bilo napora	15%
Napori su u početnoj fazi, efekti su još uvek veoma mali	53%
Neki efekti samoregulacije postoje ali je angažovanost i uticaj OCD mali	24%
Mehanizmi samoregulacije postoje i veoma su efektivni. Uticaj istih je očigledan	3%
Ne znam	4%

⁵⁰ Navedeno prema ProConcept, Bilten br. 3, decembar 2005. (Uzorak INGOC projekta je 100 NVO, prim. Z.M). Indeks se sastoji od ukupno 25 osnovnih i 25 naprednih pokazatelja. Osnovni pokazatelji prate stepen razvijenosti i primene procedura, zakonskih obaveza i uobičajenih, osnovnih organizacionih procesa. Napredni pokazatelji formirani su kako bi Indeks ukazao na dobre primere organizacionih procesa i dalje pravce razvoja. Pokazatelji su grupisani u 5 aspekata na koje se indeks fokusira: (1) strateško upravljanje; (2) menadžment i ljudski resursi; (3) finansijsko poslovanje; (4) program; (5) komunikacija i saradnja. Šire videti na adresi <http://www.ingoc.org/eng/index.html>; <http://www.proconcept.org.yu/eng/index.htm>. (Pristupljeno 26. januara 2006)

⁵¹ Najbolje odlike obuhvataju sledeće: „(1) Holistički, strateški, bilo horizontalni ili vertikalni menadžment; (2) poštuju zakonom propisane procedure, ali se ne svode na zakonski minimum u internoj regulativi. Iskustva iz života organizacije preočena su u njene pisane procedure; (3) aktivirana je funkcija strateškog upravljanja i organizacije ne žive zatvorene u projektnom ciklusu; (4) finansijski menadžment je u potpunosti profesionalizovan, a finansijsko poslovanje ispunjava i domaće i međunarodne standarde; (5) jasno je kojim putevima teku novac i informacije, a na koji se pak način donose odluke; (6) Organizacija ne zavisi od jednog donatora, a često ni od jednog načina prikupljanja sredstava, već kombinuje različite metode i izvore; (7) u donošenje važnih odluka uključeno je više osoba sa različitih nivoa u organizaciji; (8) organizacije su, mahom, članice domaćih i međunarodnih mreža relevantnih za oblast kojom se bave i aktivno razvijaju saradnju sa drugim organizacijama i sektorima; (9) svih deset imaju vrlo razvijenu komunikacionu aktivnost, težište je prema spoljnom okruženju i (10) deset najboljih imaju mnogo potencijala za prenošenje znanja. Naravno, njihova je odluka da li će te uočene prednosti i znanja podeliti sa ostalima, kada je to moguće.” Šire videti na adresi <http://www.ingoc.org/eng/index.html>; <http://www.proconcept.org.yu/eng/index.htm>. (Pristupljeno 26. januara 2006)

⁵² Pitanje B6 iz Upitnika za *regionalne ključne aktere*, 2005. Videti šire u ankesu br. 3. Pregled ICD metoda istraživanja.

Manji broj ključnih aktera, uglavnom iz centralne Srbije, smatra "da u civilnom društvu nema potrebe za samoregulacijom" i navode „da sektoru nisu potrebni pisani kodeksi, jer svaka organizacija kroz svoj statut ima regulisane međusobne odnose i ponašanja, tako da nema potrebe za dodatnom regulacijom. U OCD-ima, u širem smislu, ne postoje pisana, već nepisana pravila i ona se poštuju. Ova pravila nisu rigorozna i tiču se međusobnog uvažavanja."

Jedna petina ključnih aktera smatra da regulacija treba da se odnosi samo na one oblasti koje bi predstavljale zajednički imenitelj za različite vrste udruživanja. Ova grupa smatra da bi trebalo napraviti kodeks koji bi važio za sve OCD-e i ti mehanizmi bi bili posebno korisni za manje organizacije jer je njima potrebno više pomoći u radu i jednaka mogućnost za napredovanje. Ova grupa ključnih aktera izražava sumnju u poštovanje bilo kojih regulatornih mehanizama zbog ustaljene prakse nepoštovanja pravila i zato bi, navode, paralelno sa procesom izrade kodeksa trebalo raditi i na jačanju svesti o neophodnosti njihovog poštovanja.

Većina ističe da treba da postoji kodeks ponašanja OCD-a, mada izražavaju sumnju u mogućnost izrade jednog kodeksa koji bi važio za veoma širok spektar OCD-a. Rešenje koje oni predlažu je izrada kodeksa⁵³ za NVO-e i posebno za različite sektore (političke partije, medije,⁵⁴ sindikate itd). Ova grupa ukazuje na „određene vrste zloupotreba do kojih dolazi pri zajedničkom radu na projektima. Kod dela ključnih aktera postoji strah od krađe projekata, pa ih oni i ne šalju na neke konkurse jer smatraju da oni služe samo za prikupljanje ideja. Zajednički rad se ponekad predstavlja kao sopstveni i na osnovu toga se pribavljaju finansijska sredstva."

Većina ključnih aktera, takođe, smatra da su mehanizmi samoregulacije neophodni civilnom društvu. Njima bi se uspostavili bolji međusobni odnosi i unapredila komunikacija. Oni bi, pre svega, trebalo da regulišu međusobne odnose, razmenu informacija, pravila rada i ponašanja i zaštitu interesa organizacija unutar civilnog društva. Treba da pokrivaju osnovna pitanja (kao što su načini organizovanja i ciljevi rada) i trebalo bi da predstavljaju osnov za uspostavljanje i dalje razvijanje odnosa. Organizacije i pojedinci koji rade već godinama i za sobom imaju određene pozitivne rezultate smatraju da novi ljudi koji ne poštuju pravila mogu da ugroze ugled sektora. Zato bi mehanizmi samoregulacije trebalo da obuhvate sledeće:

- Poštovanje statuta i ciljeva organizacija;
- Etički kodeks kojim se reguliše međusobno poštovanje i uvažavanje;
- Zaštitu od nelojalne konkurencije i rivalstva;
- Zaštitu od neravnopravne borbe za finansijskim sredstvima;
- Definisane i poštovanje kriterijuma za ulazak u mreže i *kišobran* organizacije;
- Zaštitu od krađe projektnih ideja, skrivanje podataka;

⁵³ Manji broj *regionalnih ključnih aktera*, prevashodno iz južne Srbije i Beograda, ističe da je „u okviru FENS-a postojala inicijativa za izradom kodeksa FENS-a u koju je bilo uključeno oko 300 organizacija, međutim, takav kodeks još uvek nije donet."

⁵⁴ Na okruglom stolu *Sloboda i odgovornost: očuvanje slobode izražavanja putem medijske samoregulacije* koji je organizovao Komitet pravnika za ljudska prava u saradnji sa Medija centrom 8.12.2005, istaknuta je neophodnost donošenja jedinstvenog etičkog kodeksa i formiranja nezavisnog, nepristrasnog Medijskog saveta.

- Patentiranje ideja i projekata, pravila međusobnog odnosa - etike međusobnih odnosa;
- Pravila rada na zajedničkim projektima i pravila ponašanja;
- Obezbeđivanje jednakih uslova za sve organizacije;
- Promovisanje određenih moralnih normi i vrlina kao što su istina, poštenje, uzajamna pomoć i saradnja koje bi trebalo da važe za sve OCD-e;
- Zaštita sektora od narušavanja ugleda.

Može se na kraju zaključiti da su, obrazlažući potrebu za kreiranjem određenih mehanizama samoregulacije, ključni akteri najviše insistirali na stvaranju etičkog kodeksa kojim bi se otklonila (dosadašnja) negativna iskustva i postavile norme ponašanja i međusobnih odnosa, a znatno manje na uspostavljanju ostalih standarda koji važe za razvijena civilna društva, kao što su kvalitet usluga, standardi kvaliteta, organizacione procedure, procedure zajedničkog delovanja, međusektorska saradnja itd.

1.4.4 Infrastrukturalna podrška. Pojam infrastrukturna podrška obuhvata one institucije i organizacije čiji je primarni cilj da podrže razvoj civilnog društva (npr. resurs centri, organizacije za izgradnju kapaciteta i treninge, programi tehničke podrške, baze podataka, mreže).

Prema mišljenju 50% regionalnih ključnih aktera u Srbiji postoji ograničena infrastrukturna podrška, svega 2% ih smatra da je ta podrška dobro razvijena, a 14% navodi da takva podrška uopšte ne postoji, dok 32% smatra da postoji srednje razvijena infrastrukturna podrška.

I mada je u svim regionima gotovo podjednako dominantan odgovor da postoji ograničena infrastrukturna podrška, mišljenja da ona uopšte ne postoji su, takođe, prisutna u svim regionima, ali su najizraženija u Vojvodini (25%) i južnoj Srbiji (16%). Infrastrukturna podrška je dobro razvijena za 4% organizacija iz Vojvodine i za 3% organizacija iz južne i istočne Srbije.

U *USAID-ovom Indeksu održivosti 2004.* se navodi da je „najveći centar za podršku NVO-a smešten u Beogradu otvorio kancelarije u nekoliko regiona zemlje i primarno je centar za prikupljanje i diseminaciju podataka koje su od značaja za NVO-e. Nedavno su EU i ostali međunarodni donatori pomogli da se stvore i ostali NVO – informativni centri koji obezbeđuju informacije o NVO aktivnostima i konkursima za projekte od strane donatora iz EU.”

Isti izvor navodi da je Federacija NVO-a (FENS) još uvek najveća koalicija NVO-a i mada okuplja 400 članova, neke od najaktivnijih organizacija joj nisu pridružene. Vlada nije u partnerstvu sa NVO-ima ukoliko to nije uslovljeno od strane međunarodnih donatora. Izuzetak je samo nekoliko organizacija osnovanih od strane vladajućih političkih partija jer su značajnu pažnju dobile u državnim medijima. Koalicije među organizacijama se često formiraju *ad hoc* i radi trenutnog reagovanja na određena pitanja/probleme i traju samo dok traje kampanja. Prema *USAID-ovom Indeksu održivosti NVO-a iz 2004.* Indeks infrastrukturne podrške je u odnosu na devedesete postao srednje razvijen sa Indeksom 3.7.⁵⁵

USAID INDEKS ODRŽIVOSTI NVO INFRASTRUKTURNA PODRŠKA:	
2004.	= 3.7
2003.	= 3.4
2002.	= 3.4
2001.	= 3.0
2000.	= 4.0
1999.	= 5.0
1998.	= 5.0

⁵⁵ Što je u okviru vrednosti od 3-5, što znači srednje razvijen – mid-transition.

1.4.5 *Međunarodne veze.* Na pitanje „koliko organizacija civilnog društva, iz dela civilnog društva koji vi najbolje poznajete, pripada međunarodnim mrežama“⁵⁶ više od polovine (53%) *regionalnih ključnih aktera* je reklo *veoma mali broj*, 10% smatra da je uključen *značajan broj*, a 27% *osrednji broj*. Svega 3% ključnih aktera navodi da nije uključena nijedna. Indikativno je da, posmatrano po regionima, procena da se radi o značajnom broju organizacija ima u svim regionima osim u Beogradu.

Ključni akteri su gotovo identične procene dali i na pitanje o tome „koliko organizacija iz civilnog društva koji vi najbolje poznajete, učestvuje u međunarodnim dešavanjima vezanim za civilni sektor“⁵⁷

Prema podacima CRNPS-a iz Srbije na međunarodnom nivou deluje 10.6%⁵⁸ nevladinih organizacija, a podaci iz istraživanja *Građanskih inicijativa 2005.* pokazuju da je „26% NVO-a koji su članovi međunarodnih mreža, dok je međunarodne projekte, odnosno projekte saradnje sa nekim NVO-om iz okolnih zemalja do sada sprovodilo 48%⁵⁹ ispitivanih NVO-a. NVO-i iz Beograda su saradivali sa zemljama iz regiona značajno češće, dok je tek svaki treći NVO iz centralne Srbije imao takav vid saradnje. Kao glavne razloge za učlanjenje u neku mrežu, članovi domaćih i međunarodnih mreža navode sledeće: lakše ostvarivanje ciljeva i zajedničkih interesa, potreba za zajedničkim rešavanjem problema (63%), razvoj NVO sektora (49%).“

Stepen povezanosti OCD-a sa međunarodnim organizacijama zavisi od oblasti delovanja pojedinačnih organizacija ili grupa/mreža organizacija i povezivanje je najčešće pojedinačno. Manjem broju organizacija međunarodna saradnja je osnovni cilj i primarna misija, posebno kada je reč o državama koje su tokom devedesetih nastale na prostoru bivše Jugoslavije (npr. Centar za regionalizam Novi Sad), ili kada je reč o priključivanju Srbije u evropske tokove i standarde (npr. Evropski pokret u Srbiji⁶⁰), ili o saradnji sa zemljama na prostoru Balkana. Intenzivnu, kontinuiranu i dugoročnu saradnju sa međunarodnim organizacijama ima mali broj organizacija (npr. Fond za humanitarno pravo) i to po pitanju haških optuženika, dok jedan broj organizacija ima povremenu i *ad hoc* saradnju po pitanju smanjenja korupcije, ljudskih prava, smanjenja siromaštva, osoba sa invaliditetom itd. Jedan broj organizacija međunarodnu saradnju ostvaruje kroz edukaciju i razmenu iskustava, a velika većina međunarodne organizacije vidi kao ključne izvore finansiranja.

1.5. MEĐUSOBNI ODNOSI UNUTAR CIVILNOG DRUŠTVA

Ova pod-dimenzija utvrđuje kvalitet međusobnih odnosa unutar civilnog društva Srbije. U tabeli III 1.5 su date ocene za odgovarajuće indikatore.

⁵⁶ Pitanje B10 iz Upitnika za *regionalne ključne aktere*, 2005.

⁵⁷ Pitanje B11 iz Upitnika za *regionalne ključne aktere*, 2005.

⁵⁸ Od 1935 aktivnih NVO – na saveznom nivou deluje 30.4%, na republičkom 9.4%, na lokalnom 35.1%, a za 14.4% nema podataka.

⁵⁹ Od ukupno 516 NVO koliko ih je, u navedenom istraživanju Građanskih inicijativa, obuhvaćeno uzorkom.

⁶⁰ „Evropski pokret u Srbiji (EPuS) je samostalna i dobrovoljna društvena organizacija građana Srbije. Osnovan 1992. kao nevladina, nepartijska i neprofitna organizacija, Evropski pokret je nezavisna ustanova demokratskog javnog mnjenja i oblik okupljanja građana koji se zalažu za miroljubivu, demokratsku, sveevropsku integraciju, kao i za demokratsku i modernu Srbiju kao deo Evrope. Od 1993, Evropski pokret u Srbiji postao je punopravni član Međunarodnog evropskog pokreta koji se ubraja u međunarodne nevladine organizacije sa velikom tradicijom i značajnim idejnim uticajem na političke činioce u evropskim državama.“ Videti šire na adresi: <http://www.emins.org/onama/index.htm> (pristupljeno 12. marta 2006)

TABELA III 1.5: Ocene indikatora za međusobne odnose unutar civilnog društva

Red. br.	Indikatori	Ocene
1.5.1	Komunikacija među organizacijama civilnog društva	2
1.5.2	Saradnja između organizacija civilnog društva	1

1.5.1 *Komunikacija među organizacijama civilnog društva.* U Srbiji ne postoji časopis ili bilten koji se odnosi na civilno društvo u celini. Postoji nekoliko časopisa ili biltena koji se bave temama vezanim za rad nevladinih organizacija (npr. *Mreža*⁶¹ i *Neprofitni sektor*⁶²), dok recimo, sindikati imaju svoj elektronski bilten (npr. bilten *Nezavisnost*), a društvene organizacije svoje (npr. časopis *Lokalna samouprava*⁶³) itd. Pored toga, veće nevladine organizacije, takođe, imaju razne vrste biltena. Manje organizacije se uglavnom oslanjaju na saopštenja, liflete i neposredno informisanje zainteresovane javnosti.

Komunikacija unutar sektora je donekle razvijena samo unutar grupa organizacija koje se bave srodnim ili susednim oblastima i komuniciraju unutar sebe: udruženja osoba s invaliditetom, ekološke organizacije, ženske mreže, društvo sudija, organizacije za raseljene i izbeglice, profesionalna udruženja, sindikati, ribolovci, ekolozi itd. To čini da ovakve grupe više deluju kao „interesne grupe“ unutar kojih postoji (najčešće povremena i retko gde redovna) komunikacija, ali ne i između njih.

Upravo iz ovih razloga više od polovine (55%) *regionalnih ključnih aktera* ocenjuje da je međusobna komunikacija aktera civilnog društva *osrednja*, 14% smatra da je *loša*, manje od jedne petine (24%) je mišljenja da je *dobra*, a svega 5% ih smatra da je *veoma dobra*.

Pregled medija pokazuje da je komunikacija civilnog društva sa javnošću, građanima i ostalim društvenim sektorima veoma slaba. Jezikom brojeva rečeno, to znači da je javnost u udarnim informativnim emisijama⁶⁴ imala prilike da o aktivnostima OCD-a, u 53 analizirana dana, čuje kroz 3.1 prilog dnevno, ili u proseku, nešto manje od jednog minuta dnevno. Štampa⁶⁵ je, u 89 analiziranih dana, o aktivnostima sektora pisala u proseku u 2.1% priloga dnevno i to najčešće u formi izveštaja (69.9%) i veoma retko u formi intervjuja (2.6%) i na prostoru ne većem od oko jedne četvrtine stranice u proseku dnevno.

1.5.2 *Saradnja između OCD-a.* Na pitanje „da li postoje slučajevi u kojima su organizacije civilnog društva formirale alijanse/mreže ili koalicije radi ostvarivanja nekog zajedničkog interesa“⁶⁶ nešto više od jedne trećine *regionalnih ključnih aktera* (38%) navodi da postoji *vrlo mali broj* takvih primera. Mišljenja ostalih ključnih aktera su podeljena na one koji smatraju

⁶¹ Bilten Građanskih inicijativa (do sada izašlo 50 brojeva).

⁶² Bilten Centra za razvoj neprofitnog sektora (izlazi od 1996, do sada izašlo 30 brojeva). Takođe, na web sajtu CRNPS se svakodnevno emituju vesti iz civilnog sektora i šalje elektronski bilten *Nedeljni pregled vesti o nevladinim organizacijama*.

⁶³ Mesečni časopis društvene organizacije Stalna konferencija gradova i opština - 'Lokalna samouprava' (do sada izašlo 8 brojeva). Videti na adresi: http://www.skgo.org/upload/SITE/Publikacije/Casopisi/LS_8-2006.pdf (pristupljeno 27. januara 2006).

⁶⁴ Analiza elektronskih medija je, u periodu od 9. marta do 30 aprila 2005, obuhvatila udarne informativne emisije na tri najgledanije televizije (kada su u pitanju vesti) i to: (1) Dnevnik 2 u 19:30 časova na prvom programu Radio televizije Srbije, (2) Vesti u 19:15 časova na Radio televiziji B92, i (3) *Infotop* u 18:50 časova na Radio televiziji *Pink*. U ovom periodu zabeležena su i analizirana, 132 priloga o civilnom društvu. Videti šire u Aneksu 5: Analiza sadržaja medija.

⁶⁵ Analiza štampanih medija je u periodu od 1. februara do 30. aprila 2005. obuhvatila analizu dnevnih listova *Večernje novosti*, *Danas* i novosadski *Dnevnik*. Ovi listovi su u posmatranom periodu o aktivnostima civilnog društva pisali u 874 priloga.

⁶⁶ Pitanje RTV B92 iz Upitnika za *regionalne ključne aktere*, 2005.

da ovakve alijanse ne postoje (5%), zatim da postoji *osrednji broj* (29%), dok jedna četvrtina (26%) navodi da ne zna da li ovakvih saveza i koalicija uopšte ima. Svega 2% smatra da postoji *značajan broj* ovakvih alijansi i njih je najviše u Beogradu, a po mišljenju 14% ključnih aktera ovakva saradnja uopšte ne postoji u Vojvodini, zapadnoj Srbiji (10%) i južnoj Srbiji (3%).

To pokazuju i podaci iz istraživanja *Građanskih inicijativa iz 2005.* gde je među 516 NVO-a njih „98% do sada imalo kontakta sa drugim NVO-ima.⁶⁷ Među različitim tipovima saradnje najčešće su zastupljeni: međusobna pomoć u aktivnostima (77% od onih koji su imali saradnju), saradnja u okviru NVO mreže (65%), obavljanje zajedničkih projekata (64%), treninzi za članove (50%), zajednički zahtevi donatorima (48%), pomoć u opremi i ustupanje prostorija (44%). Između članica i organizacija koje nisu članice FENS-a postoji razlika samo u saradnji unutar NVO mreže - članice FENS-a su češće ostvarivale saradnju unutar NVO mreža od nevladinih organizacija koje nisu članice FENS-a (78% prema 54%).”

Za razliku od devedesetih,⁶⁸ danas je zajednički rad na pitanjima od društvenog i zajedničkog interesa redak, uspostavlja se *ad hoc* i jednokratno i to između malog broja organizacija. Delovi civilnog društva koji su najmanje uključeni u ovakve alijanse i koalicije su romske nevladine organizacije, sa kojima se najčešće uspostavlja saradnja samo kada je u pitanju rešavanje romskih problema.

Više od polovine ključnih aktera ne može da navede nijedan primer ovakve mreže/alijanse ili koalicije, dok se među onima koji ih navode uglavnom dati nazivi *kišobran* tela i svega nekoliko primera koalicija u kojima je, po mišljenju ključnih aktera, učestvovalo minimum 5 i veoma retko, maksimalno 25 organizacija. To su:

- Ekološki pokreti, ribolovci, lovci i ekolozi - *Dunav problem* – 4%
- Koalicija za skidanje odgovornosti sa srpskog naroda – 4%
- Zaštita ljudskih prava – 2%,
- *Mostovi Balkana*, Balkanska mreža, *Balkan kult* – 3%
- *Ad hoc* koalicije na lokalnom nivou - 3%
- Rad na prevenciji maloletničke delinkvencije NVO, Crveni krst – 2%
- 9. maj, dan sećanja na preminule od side – 2%
- Kampanja protiv droge u Novom Pazaru – 2%

⁶⁷ „Ovde treba naglasiti da se pod kontaktom podrazumevao bilo koji oblik saradnje (pomoć u aktivnosti i opremi, saradnja u mreži, zajedničko obavljanje projekata...)” stoji kao napomena u ovoj publikaciji *Građanskih inicijativa*.

⁶⁸ I *USAID-ov Indeks održivosti 2004.* i istraživanje *NGO Policy Group 2001.* pokazuju da su NVO-i tokom devedesetih kroz stvaranje *ad hoc* mreža i pokreta, na osnovu sopstvenog iskustva naučili koliki je značaj umrežavanja, zajedničkih aktivnosti i solidarnosti sa drugim organizacijama. Proteklih deset godina u Srbiji je delovalo oko stotina mreža i koalicija NVO i to na svim nivoima: lokalnom, regionalnom, nacionalnom. Tada je ovo iskustvo sticano kroz zajedničke aktivnosti usmerene na uklanjanje političkih prepreka i najčešće bi se NVO-i okupili sa ciljem da reše konkretan zajednički problem i takva je saradnja uglavnom bila kratkoročna. Tako se u publikaciji *NGO Policy Group 2001.* navodi da „početkom devedesetih, nastaje anti-ratni pokret u Srbiji, zatim sledi studentski pokret koji izranja na površinu svake druge godine (1992, 1994, 1996...), zatim građanski pokret za zaštitu izbornih rezultata 1996/97, Građanski pokret Srbije i Jugoslovenska akcija (tokom NATO bombardovanja), Savet za saradnju NVO, Unija NVO Srbije, Narodni pokret *Otpor*, Izlaz 2000 – NVO za demokratske i fer izbore, Forum jugoslovenskih NVO itd. Aktivnosti ovih mreža često nemaju kontinuitet tako da je ponekad veoma teško odrediti da li same mreže još uvek postoje.”

- *Urban in, Kult centar*, beogradske organizacije u borbi protiv droge, uticaj na zakon – 2%
- Studentska unija Kragujevac i Savez slepih – 2%
- Voćari i stočari - razvoj poljoprivrede – 2%
- Sindikat, škole i druge NVO zajedno protiv droge – 1%
- Građanski forum i ženske mreže u Novom Pazaru – 1%
- Koalicija protiv diskriminacije – 1%

Može se zaključiti da akteri civilnog društva i nedovoljno i neredovno međusobno saraduju po pitanjima od zajedničkog interesa, a da je broj aktivnih mreža i koalicija skroman, čak i onih koje su usmerene na lokalni nivo. Mreže i koalicije na nacionalnom i regionalnom nivou su veoma retke.

Potvrđujući ocenu 1 za indikator koji meri saradnju između organizacija civilnog društva, učesnici nacionalne konferencije su izneli dve različite vrste obrazloženja: jedna grupa učesnika je mišljenja da će saradnja opadati, a druga da će rasti. Obrazloženje prve grupe je bilo da je danas kooperacija između OCD-a niska zato što sada ne postoji *zajednički neprijatelj* kao pre 2000. kada su organizacije civilnog društva bile prinuđene da saraduju. Zato će, smatra se, ocene ovih indikatora još više opasti u narednom periodu, posebno ukoliko se ne definišu neki zajednički ciljevi i interesi, jer su organizacije, generalno gledano, zatvorene za međusobnu saradnju. Druga grupa učesnika je bila mišljenja da saradnja između OCD-a neće opadati, naprotiv, da će početi da raste nakon što se uspostavi adekvatna zakonska regulativa za delovanje OCD-a, jer je, kako je rečeno, očito da potreba ljudi da se organizuju postoji. Sledeći ozbiljan problem je, kako su naveli učesnici Nacionalne konferencije, povlačenje međunarodnih donatora u trenutku dok su domaći resursi još uvek nerazvijeni i nedovoljni, a primat je, umesto solidarnosti, dat tržišnom odnosu i žestokoj konkurentskoj borbi.

1.6. RESURSI CIVILNOG DRUŠTVA

Ova pod-dimenzija utvrđuje koliko su resursi organizacija civilnog društva adekvatni za postizanje njihovih ciljeva. U tabeli III 1.6 su date ocene za odgovarajuće indikatore.

TABELA III 1.6: Ocene indikatora za resurse civilnog društva

Red. br.	Indikator	Ocena
1.6.1	Finansijska sredstva	1
1.6.2	Ljudski resursi	2
1.6.3	Tehnološki i infrastrukturni resursi	1

1.6.1 Finansijska sredstva. Finansijska sredstva kojima raspolažu OCD-i su, prema mišljenju regionalnih ključnih aktera, *potpuno neadekvatna* i *neadekvatna* za 52% organizacije, a za 40% su *u velikoj meri adekvatna* i *adekvatna*. (Videti grafikon III 1.6.1)

GRAFIKON III 1.6.1: Finansijska sredstva OCD-a

Procene ključnih aktera su veoma blizu ocenama da trend finansijske destabilizacije za većinu NVO-a raste od 2001, od kada se kontinuirano smanjuje broj međunarodnih donatora. Prema podacima *NGO Policy Group 2001*, nedostatak finansijskih sredstava je 2001. kao najveći problem navelo 60% organizacija, a 63% organizacija u decembru 2004. navodi da nije uspjelo da obezbedi potrebna sredstva za rad u 2005.

(*Građanske inicijative 2005*) Broj finansijski stabilnih organizacija danas se prepolovio u odnosu na 2001. (Videti tabelu III 1.6.1)

TABELA III 1.6.1: Uporedni pregled finansijske situacije NVO-a u periodu od 2001. do 2005.

Stanje finansijskih sredstava u odnosu na prethodni period:	Izvor: <i>NGO Policy Group 2001.</i> (organizacije u %)	Izvor: <i>Građanske inicijative 2005.</i> (organizacije u %)
Finansijska sredstva su ostale iste	30*	25**
Finansijska sredstva su porasla	55*	30**
Finansijska sredstva su se smanjila	11*	39**
Ocjena aktuelnog finansijskog stanja organizacije:	Izvor: <i>NGO Policy Group 2001.</i> (organizacije u %)	Izvor: <i>Građanske inicijative 2005.</i> (organizacije u %)
Finansijsko stanje je veoma loše, na granici opstanka	--	29
Finansijsko stanje je umereno loše	--	26
Finansijsko stanje je osrednje	--	29
Nema finansijskih prepreka, finansijsko stanje je dobro, odlično	31	15

* Podaci se odnose na procenu u odnosu na prethodnu godinu (2000)

**Podaci se odnose na procenu u protekle 3 godine

Prema mišljenju *regionalnih ključnih aktera*, neadekvatne finansijske sredstava imaju OCD-i iz centralne (61%), južne (59%) i istočne Srbije (54%), dok je u ostalim regionima nešto manji broj organizacija koje imaju neadekvatne finansijske sredstava – između 43% i 46%. Finansijska sredstva su u velikoj meri adekvatna i adekvatna za 57% organizacija u Beogradu, dok u ostalim regionima ovakva ocena ide uz 32% organizacija u Vojvodini i 45% organizacija u istočnoj Srbiji. U Vojvodini i zapadnoj Srbiji najveći broj ključnih aktera nije znao da proceni adekvatnost finansijskih sredstava.

Učesnici Nacionalne konferencije su istakli da OCD-i koji nisu transparentni nemaju tzv. protočni legitimitet koji se postiže obelodanjivanjem finansijskih izveštaja.

1.6.2 Ljudski resursi. Mišljenje *regionalnih ključnih aktera* o kapacitetima i adekvatnosti ljudi koji rade u organizaciji je izuzetno visoko: 89% ih smatra da je umeće ljudi u njihovim organizacijama sa stanovišta ispunjenja njenih ciljeva, *adekvatno* (58%), ili u *velikoj meri adekvatno* (31%). Samo 5% ključnih aktera je ljudske resurse ocenilo kao *neadekvatne*, dok mišljenja da su oni *potpuno neadekvatni* nema. Nezadovoljstvo ljudskim resursima ispoljeno je u svim regionima osim u Beogradu. Najviše ih je iz istočne Srbije (9%), centralne Srbije (8%), južne Srbije (6%), Vojvodine (4%) i zapadne Srbije (1%).

Ovakve ocene su očekivane budući da je obrazovna struktura angažovanih u NVO-ima izuzetno velika u poređenju sa obrazovnom strukturom većine građana i zaposlenima u ostalim sektorima. Većina aktivista NVO-a, prema podacima *NGO Policy Group 2001*, ima fakultetsku diplomu (58%), 8% ima više obrazovanje, 5% ima završene magistarske studije, 4% su doktori nauka, a jedna petina (20%) je završila srednju školu, dok je procenat aktivista koji su završili samo osnovnu školu svega 3%, a onih sa nepotpunim osnovnim obrazovanjem 0.94%. U međuvremenu, 80% organizacija je „imalo treninge za svoje osoblje“ (*Građanske inicijative 2005*), na koje su išli „rukovodioci i po neko od članova“ (55%), ili svi članovi organizacije (36%). „Opšta ocena edukovanosti kadra je 3,59 (na 5-stepenoj skali od 1 – uopšte nismo zadovoljni do 5 - u potpunosti smo zadovoljni), što odgovara umerenom zadovoljstvu po ovom pitanju“ (*Građanske inicijative 2005*).

Probleme koje OCD-i i danas imaju sa ljudskim resursima su sledeći:

- Fluktuacija kadrova, u NVO-e se lako uđe i još lakše (za godinu-dve dana) izađe; ne postoji adekvatan mehanizam podmlađivanja aktivista koji rade u organizacijama civilnog društva i otud se, s vremena na vreme, oseća manjak adekvatne radne snage što je nepoželjno jer organizacija stalno mora imati pripravan trening tim za nove kadrove. Na papiru je veliki broj članova, ali kada je u pitanju volonterski rad, uglavnom je aktivno samo njih nekoliko. Jednom rečju, velika je fluktuacija osoblja, uprave i odgovornosti (navode *regionalni ključni akteri* i predstavnici međunarodnih organizacija, *Argument 2002*);
- 70% organizacija samo povremeno angažuje volontere (*NGO Policy Group 2001*);
- 76% organizacija zapošljava novo osoblje u zavisnosti od projekta i bez razrađenog sistema i procedura (*Građanske inicijative 2005*).

„Naše nevladine organizacije su postale izvor mogućih karijera. Znam ljude koji su po 15 godina profesionalni aktivisti iako je to suprotno logici aktivizma. U zapadnim zemljama u civilnom sektoru su ljudi koji imaju viška vremena i novca, ovde to nije bilo moguće i profesionalci se nisu mogli izbexi, ali je problem što su neki to ostali predugo“. Žarko Puhovski, osnivač Hrvatskog helsinškog odbora. *Politika*, 28. novembar 2005.

1.6.3 Tehnološki i infrastrukturni resursi. Ocena koju *regionalni ključni akteri 2005*. daju za tehničku opremu i infrastrukturu organizacija je sledeća:

- Ukupno 44% organizacija je nezadovoljno i smatra da ima *neadekvatnu* (35%), ili *potpuno neadekvatnu* (9%) tehničku opremu i infrastrukturu. Osim manjka i zastarelosti postojeće opreme, tu je i nedostatak prostorija, nemogućnost da se pokriju osnovni administrativni troškovi, održava oprema i obezbedi legalan softver. Broj organizacija koje spadaju u ovu grupu je neznatno opao u odnosu na 2001. kada je

više od polovine (53%) organizacija bilo nezadovoljno i opremom i infrastrukturom (NGO Policy Group 2001). To potvrđuje i istraživanje *Građanskih inicijativa 2005.* gde se navodi da je danas „ $\frac{1}{3}$, a taj broj se nekada penje i do $\frac{1}{2}$, organizacija koje navode da je stanje u njihovoj organizaciji nezadovoljavajuće po pitanju tehničkih sredstava – kompjutera, telefonskih linija, faksova, vozila, fotoaparata“;

- Ukupno 51% organizacija, prema mišljenju *regionalnih ključnih aktera*, smatra da su njihovi tehnološki i infrastrukturni resursi u *velikoj meri adekvatni* (33%), ili *adekvatni* (17%). Broj organizacija u ovoj grupi se povećao u odnosu na 2001. kada je na osnovu sopstvene procene 40% navelo da ima dobre uslove za rad, dok je svega 6% smatralo da su ti uslovi odlični. Zadovoljne su one organizacije koje imaju sopstveni prostor i opremu koja je neophodna za efikasan rad. (NGO Policy Group 2001) Istraživanje *Građanskih inicijativa 2005.* pokazuje da danas samo 6% organizacija imaju prostorije u vlasništvu, dok ih čak 22% uopšte nema. Ostalih 72% NVO-a ili iznajmljuje ili ima ustupljene prostorije (za koje ne mora da se plaća kirija). Preko $\frac{3}{4}$ NVO-a poseduje bar jedan kompjuter, štampač i telefonsku liniju. Preko $\frac{1}{2}$, takođe, poseduje i modem, faks i skener. Kao što se moglo i očekivati, znatno su bolje opremljene velike organizacije koje su nastale ranije, kao i organizacije iz Beograda, kaže se u istraživanju *Građanskih inicijativa 2005.*

Porast broja organizacija sa adekvatnom tehničkom infrastrukturom može da se tumači i kao posledica projekta *Podrška civilnom društvu u istočnoj i zapadnoj Srbiji* koji je tokom 2003. sproveo Fond za podršku civilnom društvu u Srbiji, osnovan od strane konzorcijuma - Evropski pokret u Srbiji i Ekspertske mreže (uz podršku Evropske agencija za rekonstrukciju). Ovaj fond je pružio pomoć u vidu tehničke opreme nevladinim organizacijama iz 51 opštine. (*Građanske inicijative 2005.*)

Posmatrano po regionima, još uvek tehnički potpuno neadekvatnu infrastrukturu, prema mišljenju *regionalnih ključnih aktera 2005.* ima 9% organizacija i to u centralnoj Srbiji u 47% organizacija, u južnoj Srbiji u 44% i istočnoj Srbiji u 42%.

Mišljenje učesnika Nacionalne konferencije je da je ocena 2 za tehnološke i infrastrukturne resurse previsoka, jer to podrazumeva ne samo posedovanje kompjutera i štampača, već takođe i legalne antivirus programe i legalne softvere koje većina organizacija još uvek nema. Štaviše, OCD-i nemaju finansijskih sredstava da se obezbede legalni softveri i zameni dotrajala oprema što je razlog više da se kaže da je ova ocena previsoka. Uz sve to, iako su infrastrukturni i tehnološki resursi u organizacijama civilnog društva vrlo niski, legalnih softvera ima više u neprofitnom nego u profitnom, ili ostalim sektorima, zaključili su učesnici Nacionalne konferencije.

ZAKLJUČAK

Analiza dimenzije Strukture daje odgovore na sledeća pitanja: kakav je unutrašnji sastav civilnog društva; koliko je civilno društvo veliko, dinamično i reprezentativno u pogledu broja angažovanih pojedinaca i organizacija.

Analiza Strukture civilnog društva je pokazala da, gledano prema veličini, civilno društvo Srbije danas čini nešto manje od jedne polovine njenih građana (47%) koji su najviše uključeni u radničke sindikate i političke partije, ili nešto više od jedne trećine (39%), ako se izuzmu ove dve vrste organizacija. Pored političkih partija i sindikata u strukturi civilnog društva dominiraju nevladine organizacije i sportska udruženja, na trećem mestu su kućni saveti i mesni odbori, a potom kulturno-umetnička i profesionalna udruženja i grupe. U

odnosu na sredinu devedesetih, današnje civilno društvo Srbije je po broju organizacija skoro dvanaest puta veće, dok je jednostruko članstvo poraslo skoro tri puta, a višestruko šest puta. U organizacije sa najbrojnijim članstvom spadaju sindikati (27%), političke partije i pokreti (26.5%), nevladine organizacije i sportska udruženja (obe sa 19%) kao i kućni saveti/mesni odbori (17%). Upadljivo je mali broj građana koji su uključeni u ekološke organizacije i organizacije za zaštitu životne sredine - svega 5%. Bez obzira na ovakav porast obima, civilno društvo danas nije dinamično u meri u kojoj je to bilo tokom devedesetih i uprkos decenijskoj finansijskoj podršci međunarodnih donatora usmerenoj na razvoj njegove organizacione i institucionalne infrastrukture, struktura civilnog društva je ocenjena kao najslabija od svih njegovih ostalih dimenzija. Nekadašnji primarni značaj političkih partija i radničkih sindikata postepeno zamenjuju *organizacije za ljudska prava i sportska udruženja* koja, po mišljenju jedne četvrtine građana Srbije, spadaju među pet najznačajnijih organizacija – partije i sindikati zauzimaju treće i četvrto mesto, a na petom mestu su profesionalna udruženja.

Nakon veoma jake međunarodne podrške tokom devedesetih, struktura civilnog društva, kako pokazuju nalazi istraživanja, nakon 2000. počinje da gubi i snagu i svoja glavna obeležja. I pored kontinuiranog rasta broja novoosnovanih OCD-a, struktura civilnog društva kontinuirano slabi na nekoliko nivoa: u pogledu stalnog opadanja broja građana koji su voljni da aktivno učestvuju u radu OCD-a, u pogledu redukovanja broja finansijskih izvora i sredstava i u vezi s tim, u pogledu zastarevanja tehnoloških i slabljenja infrastrukturnih resursa. Pored ovoga, zabrinjavaju i neujednačena komunikacija i nedovoljna saradnja između OCD-a, nedostatak mehanizama samoregulacije unutar sektora, relativno skromna efikasnost nacionalnih kišobran tela i neadekvatna geografska rasprostranjenost regionalnih organizacija za podršku sektoru.

Analiza Strukture govori o još nekoliko protivrečnih nalaza koji se odnose na širinu i dubinu učešća građana, kao i na reprezentativnost civilnog društva. Dok broj novoosnovanih organizacija kontinuirano raste, posebno od 2000. naovamo, broj aktivnih građana, posebno na nivou lokalne zajednice, kontinuirano opada. To pokazuje da su apatija i pasivizam građana široko rasprostranjeni i da su u porastu, naročito nakon petooktobarskih promena, za razliku od devedesetih kada se beležio stalni rast i relativno visok nivo učešća građana u nezavisnim političkim akcijama, posebno u masovnim demonstracijama i protestima. Najčešći oblik nezavisnih političkih akcija danas je, kako pokazuju nalazi istraživanja, pisanje peticija i štrajkovi.

U celini gledano, lični aktivizam pojedinaca se, u skladu sa nasleđem iz devedesetih, zasniva pre svega na njihovom političkom ubeđenju i otud se, kako su ocenili učesnici Nacionalne konferencije, građani uglavnom identifikuju kroz političke aspekte civilnog društva. Oni u velikoj meri učestvuju u radu OCD-a pre svega zahvaljujući svojim političkim uverenjima. U vezi sa tim, učesnici Nacionalne konferencije su posebno istakli da organizacije civilnog društva treba da deluju nepartijski i politički neopredeljeno. Pozivajući se na rašireno mišljenje po kojem je 95% članstva OCD-a pasivno, učesnici Nacionalne konferencije, ocenjujući to kao problem, smatraju da je većina članstva spremna da plaćanjem članarine i učlanjenjem u OCD-e dâ legitimitet organizacijama civilnog društva i njihovim inicijativama, ali isto tako nespremna da odvoji svoje vreme, preuzme inicijativu, ili da se aktivno uključi u rad OCD-a. Racionalno je pretpostaviti da se volja građana da preuzmu inicijativu i postanu aktivni članovi OCD-a potrošila u dugotrajnim demonstracijama i protestima tokom devedesetih.

Demografska analiza Strukture civilnog društva pokazuje da su siromašne i marginalizovane, posebno seoske grupe, nedovoljno zastupljene i najmanje uključene u aktivnosti civilnog

društva, ali i u rukovodstva organizacija, a da su OCD-i uglavnom koncentrisani u urbanim centrima. Reprezentativnost civilnog društva u pogledu strukture i broja angažovanih pojedinaca i raznolikosti organizacija je stoga pod znakom pitanja, osim kada je reč o rodnoj ravnopravnosti, po čemu organizacije civilnog društva, izuzev političkih partija i sindikata, prednjače u odnosu na organizacije i institucije iz privatnog i državnog sektora.

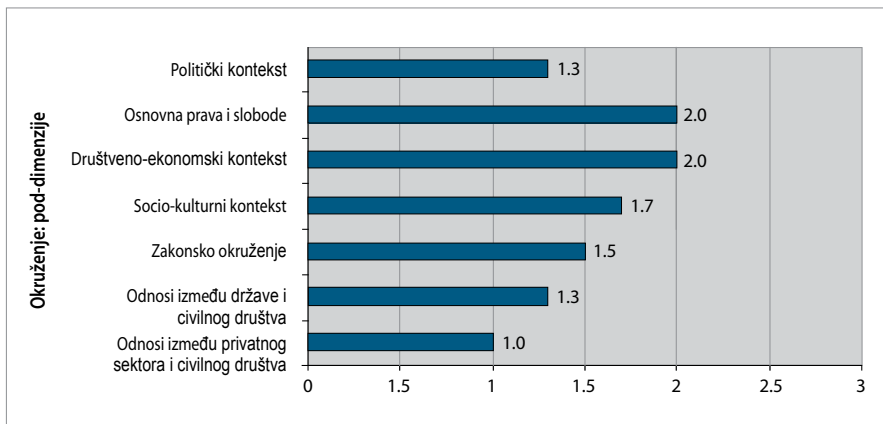
S druge strane, strukturu civilnog društva karakteriše i određena vrsta stabilnosti u pogledu broja građana koji su spremni da kontinuirano volonterski pomažu komšijama i prijateljima, ili da u dobrotvorne svrhe, posebno u kriznim situacijama, daju novac ili druga materijalna dobra. Međutim i volontiranje, isto kao i dobrotvorna davanja, su prevashodno stvar ličnog izbora, a ne organizovane, uređene i redovne pojave. Većina OCD-a, dakle, nema redovne volontere, a ovakav aktivizam građana je uglavnom okarakterisan kao neformalna pomoć susedima ili članovima porodice.

Ipak, uprkos svim navedenim slabostima, važno je istaći da se, prema oceni članova NSG-a, civilno društvo postepeno sve više okreće delovanju i potrebama građana na lokalnom nivou, što govori u prilog mogućnosti da i njegova struktura, ukoliko bude šire podržana, može da postane stabilnija u narednim godinama.

2. OKRUŽENJE

U ovom odeljku se opisuje i analizira političko, socijalno, ekonomsko, kulturno i zakonsko okruženje u kojem postoji i deluje civilno društvo Srbije. Ukupna ocena za Okruženje kao dimenziju civilnog društva je **1.5**, što ukazuje na postojanje određenih ograničenja za razvoj civilnog društva. U grafikonu III 2.1. date su ocene za sedam pod-dimenzija u okviru dimenzije Okruženja. Ocene pod-dimenzija ukazuju da su ograničenja najizraženija u odnosu između civilnog društva i privatnog sektora i civilnog društva i države, dok politički kontekst generiše veća ograničenja od postojećeg – nedostatnog zakonskog okvira ili od socio-kulturnog konteksta.

GRAFIKON III 2.1: Ocene pod-dimenzija za dimenziju Okruženja

2.1. POLITIČKI KONTEKST

Ova pod-dimenzija ispituje političku situaciju u zemlji i njene posledice na civilno društvo. U tabeli III 2.1 su date ocene za odgovarajuće indikatore.

TABELA III 2.1: Ocene indikatora za politički kontekst

Red. br.	Indikatori	Ocena
<u>2.1.1</u>	Politička prava	<u>2</u>
<u>2.1.2</u>	Političko rivalstvo	<u>2</u>
<u>2.1.3</u>	Pravna država	<u>1</u>
<u>2.1.4</u>	Korupcija	<u>1</u>
<u>2.1.5</u>	Efikasnost države	<u>1</u>
<u>2.1.6</u>	Decentralizacija	<u>1</u>

2.1.1 Politička prava. Građani Srbije mogu danas slobodno da učestvuju u političkim aktivnostima, biraju lidere na slobodnim i nepristrasnim izborima i da se organizuju u političke partije. Što se tiče slobode udruživanja, u Srbiji je u pripremi novo zakonodavstvo koje će odvojeno regulisati status političkih udruživanja i status nevladinih organizacija, sindikata i dr. U međuvremenu, civilno društvo se posebno suočava sa stalnim poteškoćama zbog nedostatka odgovarajućeg pravnog okvira.

Novi Zakon o finansiranju političkih partija je usvojen. Zakon o udruživanju građana još nije donet, dok pravna ograničenja za sindikate ne postoje, ali oni ne pokazuju autonomnost u praksi, stoji u *Studiji izvodljivosti*.⁶⁹ Od 2000, izbori su održani na svim nivoima. Izborna pravila i procedure su većinom u skladu sa demokratskim standardima, iako je poboljšanja i dalje neophodno ostvariti, posebno u ažuriranju biračkih spiskova. Raniji propisi u zakonodavstvu Srbije koji su doveli do ponavljanja neuspešnih predsedničkih izbora, konačno su izmenjeni februara 2004, čime je prokrčen put demokratskom izboru predsednika juna 2004, kako se navodi u *Studiji izvodljivosti*. Posle višemesečne krize vlade, u Srbiji su decembra 2003. održani parlamentarni izbori i Srbija je dobila novu, manjinsku vladu, a na uspešno okončanim predsedničkim izborima u junu 2004, izabran je prvi demokratski izabran predsednik republike.⁷⁰

Otuda Srbija po pitanju političkih prava danas spada u grupu *slobodnih zemalja*, sa ocenom 3, kako pokazuju podaci studije *Sloboda u svetu 2005*.⁷¹

TABELA III 2.1.1: Indeks političkih prava u Srbiji i Crnoj Gori u poslednjih deset godina

	2003.	2002.	2001.	2000.	1999.	1998.	1996.
Srbija i Crna Gora	3 S	3 S	3 PS	4 PS	5 PS	6 NS	6 NS

Međutim, u Srbiji je vladavina prava i dalje oslabljena zaostavštinom Miloševićevog režima, tj. jakim vezama između organizovanog kriminala, ratnih zločina i političkog ekstremizma i njihovog kontinuiranog opstruktivnog prisustva u delovima postojećeg političkog, institucionalnog i vojnog sistema, kao i sistema državne bezbednosti (*Studija izvodljivosti*). Otud pokazatelj opšte političke klime (koji je dobijen u julu 2003. odgovorom na pitanje - kako građani procenjuju pravac u kojem se zemlja kreće), govori da 39% punoletnih građana smatra je da je taj pravac *dobar*, 38% da je loš, a 23% *nema stav* o tome, kako se navodi u istraživanju Beogradskog centara za ljudska prava 2004.⁷²

2.1.2 Političko rivalstvo. Broj političkih partija u Srbiji je od oficijelnog prihvatanja pluralističke opcije 1989,⁷³ kada su na prve slobodne izbore (decembar 1990) izašle 44 stranke, porastao na 319 prema Registru političkih organizacija,⁷⁴ odnosno na 325, prema nezvaničnim podacima. Ovoliki broj stranaka obuhvata ceo politički spektar – od krajnje desnice, preko stranaka centra, do krajnje leve, uključujući i 13 parlamentarnih⁷⁵ političkih partija, među kojima su i one koje su (jedva) prešle zakonski cenzus od 5% glasova. Finansiranje političkih stranaka je neophodno urediti novim zakonom, s obzirom na to da važeći Zakon

⁶⁹ *Studija Izvodljivosti*, neautorizovani prevod, Brisel, 12.04.2005, radni papir Komisije, Izveštaj o spremnosti Srbije i Crne Gore za pregovore o zaključivanju Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju sa Evropskom Unijom. Videti na adresi: <http://www.info.gov.yu/default.php?id=134&je=> (pristupljeno 28. decembra 2005)

⁷⁰ Srbija je, inače, bila bez predsednika od 29. decembra 2002, kada je istekao mandat Milanu Milutinoviću kome se sudi u Haškom tribunalu. Zbog cenzusa su od tada propala tri izborna ciklusa.

⁷¹ Izvor: Freedom House Political Rights Index 2005. Ocene za stepen političkih prava se kreću od 1 do 7, gde 1 znači „slobodna” i ima najviši stepen političkih prava, a 7 znači „neslobodna” - najniži stepen političkih prava. Oznaka NS znači „nije slobodna”, PS znači da je „polu slobodna”, S znači da je „slobodna”. Videti šire na adresi: <http://www.infoplease.com/ipa/A0930918.html> (pristupljeno 10. marta 2006)

⁷² Ljudska prava u svesti građana Srbije i Crne Gore 2004, Beogradski centar za ljudska prava, 2004, str. 379

⁷³ Politički pluralizam je oficijelno prihvaćen u decembru 1989. na XI kongresu Saveza komunista Srbije. Navedeno prema: Vladimir Goati, *Partije i partijski sistem u Srbiji između prošlosti i budućnosti*, IFDT, Forum za etničke odnose, Beograd, 1995. str. 150.

⁷⁴ Podaci nadležnog Ministarstva za državnu upravu i lokalnu samoupravu. Videti na adresi: <http://www.mpalsg.sr.gov.yu> (pristupljeno 28. decembra 2005)

⁷⁵ Videti na adresi: <http://www.parlament.sr.gov.yu/content/cir/sastav/stranke.asp> (pristupljeno 28. decembra 2005)

o finansiranju političkih partija iz 1997.⁷⁶ ne obezbeđuje transparentnost i ne podrazumeva obavezu objavljivanja izveštaja o finansijskom poslovanju, kao i stroge sankcije za davanje netačnih podataka.

Među parlamentarnim političkim strankama vlada rastuće rivalstvo koje se ne retko karakteriše i kao „bitka za preživljavanje“, gde je „partija partiji vuk“. Tako se danas u Srbiji ponašaju upravo partije koje sebe smatraju za demokratske, a epilog te bitke ne mora biti stabilna demokratija.⁷⁷ Otud postoje i značajne podele među pristalicama političkih stranaka u brojnim oblastima, pa i u viđenju sopstvenog i društvenog života (*CeSID 2005*). Dok građani čekaju bolje sutra, članovi vladajuće koalicije zabavljeni su rešavanjem skoro svakodnevnih sukoba unutar saveza, smatra Goati,⁷⁸ dodajući da je zbog stalnih iskakanja iz koloseka pojedinih vladajućih partija, Vlada Srbije u proteklom periodu značajan deo svog vremena utrošila na smirivanje strasti i kompromise u cilju opstanka.

Ovakav odnos među političkim strankama se ozbiljno reflektuje na opredeljenost birača, što pokazuje novembarsko istraživanje *CeSID 2005*, prema kojem je svaki treći građanin neodlučan (32%), a svaki peti tvrdi da neće izaći na izbore (22%), dok je 45% izborno orijentisanih građana. Srbija trenutno ne zna svoju državnu granicu, nema Ustav, obiluje političkim aferama i nalazi se pred rastućom mogućnošću o prevremenim parlamentarnim izborima.

Prema podacima *Svetske banke*, po političkoj stabilnosti Srbija od 207 zemalja spada u grupu *onih ispod crte*, što znači da je politička stabilnost još uvek niska (-0.97), iako se prema istom izvoru, vidi da ona postepeno raste i da u poslednje vreme raste veoma sporo. (Videti tabelu III 2.1.2) Poređenja radi Indeks političke stabilnosti u Srbiji je isti kao i u Albaniji, niži nego u Hrvatskoj (0.35), Sloveniji (0.99) i SAD (0.47) i skoro dva puta je manji nego u Švajcarskoj (1.44).

TABELA III 2.1.2: Indeks političke stabilnosti u Srbiji i Crnoj Gori u poslednjih deset godina⁷⁹

	2004.	2002.	2000.	1998.	1996.
Srbija i Crna Gora	-0.97	-0.86	-1.06	-1.68	-1.20

2.1.3 Pravna država. Opšta karakteristika Srbije danas je - neizgrađenost političkih institucija, rudimentarni oblik parlamentarizma gde je sva moć koncentrisana u političkim partijama, visok stepen korupcije i sve pasivniji odnos građana prema vršiocima vlasti. Ako bi se napravio zbirni rezime o uspostavljanju demokratskih standarda proteklih godinu dana, onda bi on mogao da se definiše u sledećih nekoliko tačaka:

- Smanjenje centara neformalne moći i veća transparentnost velikog broja državnih institucija;

⁷⁶ Ovaj zakon obezbeđuje budžetsku pomoć partijama, zabranjuje donacije od stranih lica i ograničava donacije preduzeća i drugih lica strankama na najviše 50 prosečnih zarada u republici mesečno. On, međutim, ne propisuje nikakva ograničenja za fizička lica i dozvoljava i anonimne donacije, do 3% u odnosu na prošlogodišnji prihod partije. Prihod partije nije transparentan, a kazne za eventualne prekršaje su simbolične. Otud se u mnogim javnim raspravama insistira na donošenju novog zakona, jer, kako se smatra, nijednoj stranci ni na vlasti, ni u opoziciji, ne odgovara prikazivanje finansijskog poslovanja partije, a posebno se kriju imena pojedinačnih donatora. Spisak web adresa na kojima se mogu naći određeni zakoni je dat na kraju ove studije.

⁷⁷ Profesor Fakulteta političkih nauka Jovan Komšić, dnevni list *Danas*, četvrtak, 20. maj 2004.

⁷⁸ Vladimir Goati: Vlada kao polovnjak, Forum B92, 1. jun 2004

⁷⁹ Navedeno prema podacima Svetske banke: Governance Indicators 1996-2004, dostupno na adresi: www.world-bank.org/wbi/governance/wp-governance.htm, (pristupljeno 28. decembra 2005)

- Smanjenje broja koruptivnog delovanja u procesu privatizacije;
- Smanjenje delovanja organizovanog kriminala i jačanje javne bezbednosti građana;
- Inovacije u sprovođenju fiskalne politike saobrazne evropskim društvima;
- Ubrzano donošenje velikog broja važnih zakonskih regulativa.⁸⁰

U Srbiji, međutim, još uvek nije ostvarena ravnoteža vlasti, pa zakonodavna i izvršna vlast, koju čine političari, ima prevagu nad sudskom vlasti, koju čine profesionalne sudije. Čini se da zakonodavna i izvršna vlast, bez obzira na retoriku, još uvek ne želi sudstvu da preda ono što mu pripada u sistemu podele vlasti, već još više nastoji da umanj i autoritet sudstva i njegov uticaj. Zbog odsustva sistemskih garancija, sudstvo je još uvek u realnoj opasnosti da, u slučaju dolaska neke autoritarne političke stranke na vlast, bude potpuno potčinjeno zakonodavnoj i izvršnoj vlasti. Izmenom pravosudnih zakona i formiranjem Visokog saveta pravosuđa⁸¹ na predlog Venecijanske komisije⁸² učinjen je značajan pomak ka osamostaljivanju sudske vlasti. Ono što je neophodno učiniti da bi se napravio sledeći korak, to je ustanovljenje samostalnog sudskog budžeta i sudske samouprave. (*Društvo sudija Srbije 2005*)⁸³

U protekle četiri godine Narodna skupština Srbije se suočavala sa ozbiljnim izazovima zbog političke nestabilnosti i nepoštovanja skupštinske procedure. Ipak, zakonodavna aktivnost je značajno intenzivirana u protekloj godini. Iako je zakonodavna procedura postala transparentnija, procedura konsultovanja još nije zadovoljavajuća. Narodnoj skupštini nedostaje stručni kadar (*Studija izvodljivosti*).

Prema podacima Svetske banke, vladavina zakona u Srbiji je još uvek veoma niska i ima Indeks minus 0.72, ali je danas skoro dvostruko veća u odnosu na 1996. kada je bila -1.20. Poređenja radi, zakon se u Srbiji skoro tri puta manje poštuje nego u Švajcarskoj (1.98) i dva puta manje nego u SAD-u (1.58).

Tabela III 2.1.3: Indeks vladavine zakona u Srbiji i Crnoj Gori od 1996. naovamo

	2004.	2002.	2000.	1998.	1996.
Srbija i Crna Gora	-0.72	-0.95	-0.98	-0.91	-1.20

Stručna javnost i deo građana Srbije smatraju da pravosudni sistem u našoj zemlji možda nikada nije bio u teškoj situaciji i postavljaju pitanja: Šta će država učiniti da građani zaista oseću da postoji neka pravna zaštita njihovih prava? Šta će država učiniti da građani zaista oseću pravnu sigurnost? Šta će država učiniti da se za sudije biraju stvarno najstručniji i najiskusniji iz redova diplomiranih pravnika? Šta će država učiniti da omogući sudijama uslove za rad dostojne funkcije koju obavljaju, rasterećujući ih razmišljanja o zadovoljenju

⁸⁰ Rečeno je u Solunu, 14-17. 4. 2005. na seminaru u okviru projekta „Vladavina prava u Srbiji” na kojem je učestvovala i delegacija Pravnih fakulteta iz Srbije. Videti na adresi: <http://www.prafak.ni.ac.yu/sr/lzvestaj1.html> (pristupljeno 28. decembra 2005)

⁸¹ Skupština Srbije je 6. novembra usvojila Zakon o Visokom savetu pravosuđa kojim se ustanovljava savet kao ekspertsko telo koje će predlagati Skupštini nosioce pravosudnih funkcija. Visoki savet pravosuđa počeo je da radi 1. januara 2002. Beograd, 6. novembra 2001. (Izvor: Novinska agencija *Beta*, dostupna na adresi: <http://www.beta.co.yu/>) (pristupljeno 6. januara 2006)

⁸² Evropska komisija za demokratiju putem zakona (Venecijanska komisija) na 64. plenarnoj sednici održanoj 21-22. oktobra 2005, usvojila je Mišljenje o odredbama o pravosuđu u nacrtu Ustava Republike Srbije. Videti šire na: http://www.sudije.org.yu/Members/milos/vesti/vest_venecijanska_komisija (pristupljeno 15. februara 2005)

⁸³ Videti šire na adresi: http://www.sudije.org.yu/list_publicstatamens (pristupljeno 28. decembra 2005)

elementarnih ličnih potreba? (*Društvo sudija Srbije*)⁸⁴ Građani Srbije danas ne veruju ni u izvršnu, ni u zakonodavnu, ni u sudsku vlast i nepoverenje u ove institucije i dalje raste.

2.1.4 Korupcija. Korupcija je tokom devedesetih bila gotovo potpuno *društveno tolerisana* i otud *sasvim normalna* pojava i jedini efikasan način rešavanja većine problema u Srbiji. Korupcija je od ulice, od graničnog prelaza kretala prema vrhovima institucija a na drugoj strani, vrh institucija je već bio povezan sa organizovanim kriminalom. Može se konstatovati da su odozdo nagore i odozgo na dole kompletne institucije kontaminirane virusom korupcije u kontinuitetu od sedam, osam do deset godina. (Medojević, 2001)⁸⁵ Ukorenjenost *male* i rasporstranjenost *velike* korupcije ukazuje na uzročno-posledičnu kontaminiranost i aktuelnog sistema vrednosti i institucija - od lokalnog do nacionalnog nivoa. Prema podacima *CLDS 2001*.⁸⁶ se vidi da građani smatraju da je korupcija, kako u neposrednoj prošlosti, tako i u sadašnjosti *izuzetno raširena pojava u društvu* (80%). Ne postoje značajne razlike u percepciji raširenosti korupcije u prošlosti (pre pet godina) i danas, kada se posmatra *prosečna ocena raširenosti korupcije* koju su ispitanici dali za ova dva perioda (na skali od 1 do 5, od veoma malo, do veoma mnogo). Sadašnjost (4,14) se u ovom pogledu tek nešto pozitivnije ocenjuje od prošlosti (4,16). Sudeći prema prosečnim ocenama raširenosti korupcije koje građani daju, oblasti ili institucije za koje se ova pojava u nas najčešće vezuju su carina (4,35), poreska uprava (4,12), sudstvo (4,11) i policija (4,06). Predsedništvo Jugoslavije (2,42), Statistički zavod (2,58) i vojska (2,73) su ustanove u kojima je, prema procenama građana, korupcija najmanje zastupljena. Danas se, kako se navodi i u *Studiji izvodljivosti 2005*, (i prema Transparency International Indeksu percepcije korupcije), Srbija po stepenu raširenosti korupcije nalazi na 97 mestu na listi od 158 zemalja i ima najveći Indeks korupcije u regionu. Za 2005. godinu on je iznosio 2.8⁸⁷

Prema pokazateljima *Svetske banke*,⁸⁸ kontrola korupcije u Srbiji postepeno raste u odnosu na 1996, kada je bila upola niža nego danas. (Videti tabelu III 2.1.4)

TABELA III 2.1.4: Kontrola korupcije u Srbiji i Crnoj Gori u poslednjih deset godina⁸⁹

	2004.	2002.	2000.	1998.	1996.
Srbija i Crna Gora	-0.48	-0.74	-1.05	-0.97	-0.92

Korupcija se ne može suzbiti, ali se može držati pod kontrolom, što najbolje pokazuju, poređenja radi, države u kojima se to uspešno radi, kao Danska koja 2004, među 208

⁸⁴ Videti šire na adresi: http://www.sudije.org.yu/static_content/forum/ForumFolder.2004-09-21.4419159690/ankete-sudstvo/389960114299 (pristupljeno 29. decembra 2005)

⁸⁵ Videti šire u publikaciji: *Otvoreno o korupciji – carina*, Projekat otvorenih stolova o korupciji, Friedrich Ebert Stiftung, Beograd 2001. Dostupno na adresi: <http://www.transparentnost.org.yu/english/PUBLICATIONS/index.html> (pristupljeno 20. januara 2006)

⁸⁶ Navedeno prema publikaciji *Korupcija u Srbiji*, Centar za liberalno-demokratske studije, Beograd, 2001. Javnomenjensko istraživanje korupcije realizovano je od 23. do 31. januara 2001. na uzorku od 1.632 ispitanika (planirano 1.640), na teritoriji Srbije bez Kosova i Metohije. Uzorak su sačinjavali punoletni stanovnici i realizovan je na 82 punkta, odnosno 82 mesne zajednice u 60 opština. Istraživanje je objavljeno na uzorku kvotnog tipa uz poštovanje šest kriterijuma: pol, starost, obrazovanje, urbano-ruralni status, nacionalna pripadnost i pripadnost većim demografskim regijama. Videti više na adresi: http://www.clds.org.yu/newsite/eng_naslovna.html (pristupljeno 29. decembra 2005)

⁸⁷ Izvor: Transparency International Corruption Perceptions Index 2005. Stepem korupcije se vrednuje od: 10 što je najniži stepen korupcije i 0, što je najviši stepen korupcije u zemlji. Radi poređenja, u Finskoj je indeks korupcije 9.6, u SAD je 7.5, u Sloveniji 6.0, u Hrvatskoj 3.5, a u BiH 3.1. Videti na adresi: www.transparency.org (pristupljeno 29. decembra 2005)

⁸⁸ World Bank Governance Indicators 1996-2004. Dostupno na adresi: www.worldbank.org/wbi/governance/wp-governance.htm (pristupljeno 29. decembra 2005)

⁸⁹ Ibidem.

zemalja, ima najveći Indeks kontrole korupcije (2.38), ili Švajcarska (2.17) i nešto manje SAD (1.83), za razliku od Srbije gde je on minus 0.48. Aktuelne mere koje se preduzimaju da se korupcija smanji i dovede pod kontrolu još uvek ne daju željene rezultate što je pre svega posledica raskoraka između usvojenih zakona i njihove primene.

2.1.5 Efikasnost države. U Srbiji su tokom devedesetih gotovo sve ključne institucije kontinuirano devastirane ili potpuno urušene tako da danas složeni proces njihove izgradnje ide veoma sporo i otežano. Odnos građana prema državi je do danas ostao ambivalentan. Efikasnost države u odnosu na njene stvarne zadatke može se oceniti kao najniža moguća. U velikoj meri i zbog toga utaja poreza predstavlja široko rasprostranjenu pojavu. Birokratija građane i danas tretira kao podanike i dosadne moliocce. Ko krene zvaničnim putem, cilj ostvaruje sporo, ili nikako; stoga je uobičajeno da se, gde god je to moguće, potegnju lične veze.⁹⁰

Dosadašnji rad Vlade Srbije, Vladimir Goati, saradnik Instituta društvenih nauka, za *Blic* opisuje kao «auto koji troši više ulja nego benzina». Savez «niskog intenziteta», kako on opisuje manjinsku vladu DSS, G17 plus i SPO-NS u svojoj nedavno objavljenoj knjizi «Partije i partijski sistem u Srbiji», proizvod je kompromisa. Vladimir Goati: *Vlada kao polovnjak*, Forum B92, 1. jun 2004, 16:24h.

Broj službenika u upravi Srbije je značajno porastao, posebno zbog preuzimanja zaposlenih sa bivšeg saveznog nivoa. Buduća racionalizacija i socijalni uticaj otpuštanja viška radnika će biti veliki izazov i mogući motiv za otpor reformama. Jasni pravni instrumenti su potrebni da bi se rešio problem političkog uplitanja u rad uprave i širenja partijskih linija, što utiče na institucionalni i politički kontinuitet unutar državne službe. Novembra 2004. vlada je usvojila sveobuhvatnu strategiju kojom se predviđa niz konkretnih mera i krajnjih rokova za uspostavljanje profesionalne, odgovorne, depolitizovane i decentralizovane državne službe, ali bez jasnih budžetskih projekcija izuzimajući očekivane donacije. Ovo pokreće pitanje dugoročne održivosti. Vlada je usvojila nacрте Zakona o vladi i državnoj upravi. Propisi o državnim službenicima i njihovim platama su i dalje u pripremi kao i zakon koji se odnosi na osnivanje institucije ombudsmana. (*Studija izvodljivosti*)

Dalja erozija efikasnosti institucija je zaustavljena 2000. kada je, prema podacima Svetske banke, efikasnost države u Srbiji bila minus 1.0 i od tada postepeno raste, ali je i dalje niska i u 2004. ima rang ispod nule (-0.21). (Videti tabelu III 2.1.5)

TABELA III 2.1.5: Efikasnost države/vlade u Srbiji i Crnoj Gori u poslednjih deset godina

	2004.	2002.	2000.	1998.	1996.
Srbija i Crna Gora	-0.21	-0.69	-1.00	-1.02	-0.60

Poređenja unutar regiona pokazuju da je u Srbiji efikasnost države gotovo najniža i nalazi se odmah iza Albanije (-0.36) i Bosne i Hercegovine (-0.54), za razliku od Slovenije (1.02) i Hrvatske (0.32), gde je iznad nule i znatno veća. Šira poređenja pokazuju da najefikasniju državu imaju građani Švajcarske (2.25) i Danske (2.15), dok recimo, SAD ima Indeks 1.80.

2.1.6 Decentralizacija. Zakon o lokalnoj samoupravi je usvojen februara 2002, ali njegova dalja izmena je predviđena kao deo primene nove strategije reforme državne uprave. (*Studija izvodljivosti*). Zaostavština centralizacije je još uvek izražena u meri koja koči primenu i ovako nedovršenog zakona i otud je decentralizacija još uvek u najvećoj meri političko pitanje, pa tek potom ekonomsko i socijalno. Jačanje autonomije lokalne zajednice na sva

⁹⁰ Videti mišljenja građana na adresi: <http://www.medijaklub.cg.yu/zanimljivi/zanimljivi%202001/FEBRUAR/26.htm> (pristupljeno 15. januara 2006)

ova tri nivoa ide sporo i otežano, a na političkom najviše, budući da za kreiranje partnerskih odnosa između lokalnih vlasti i države nema dovoljno kapaciteta ni na jednoj ni na drugoj strani. Ni država, kao ni većina lokalnih zajednica, nema razvijeno strateško planiranje i upravljanje, nedostaje koordinacija između resora, a političke podele dodatno destimulišu razvoj i onemogućavaju primenu zakona.

Uz sve novine koje je doneo, Zakon o decentralizaciji je prevideo ključnu stvar, a to je da među različitim jedinicama lokalne samouprave⁹¹ postoje prilično veliki dispariteti u prihodu po glavi stanovnika. Na primer, najbogatija opština u 2003. je imala gotovo deset puta veći prihod po glavi stanovnika od najsiromašnije opštine. Još je važnije to da 15% celokupnog stanovništva zemlje živi u opštinama u kojima je prihod po glavi stanovnika dosta ispod 50% nacionalnog proseka (3.600 u odnosu na 8.900 dinara, što je 50 US\$ u odnosu na 125US\$). Drugim rečima i jezikom javnih finansija, nije jasno da li je sistem finansiranja lokalne samouprave Srbije *horizontalno uravnotežen*, odnosno da li sve jedinice lokalne samouprave imaju neophodne resurse da obezbede osnovne usluge po odgovarajućem standardu. Utoliko pre što se postotak prihoda lokalne samouprave iz ograničenih ustupljenih poreza značajno razlikuje od grupe do grupe opština, krećući se između više od 30% u grupi najsiromašnijih opština, do oko 15% u grupi najbogatijih opština i gradova. Tako se dešava da je apsolutna vrednost sredstava po glavi stanovnika (koje jedinice lokalne samouprave dobijaju kroz ograničene ustupljene prihode) slična za prve tri grupe, ali je gotovo udvostručena za gradove, opštine koje imaju 5 puta veći prihod po glavi stanovnika od onih u prvoj grupi i tri puta veći od onih u drugoj grupi. Može se, međutim, reći da *prosečna* lokalna samouprava ima dovoljno prihoda za finansiranje svojih poslova, ali to nije isto što i reći da *sve* jedinice lokalne samouprave imaju dovoljno prihoda za finansiranje svojih poslova. U suštini, zakonodavci moraju da se zapitaju koje razlike u bogatstvu u osnovnim javnim uslugama smatraju društveno poželjnim ili prihvatljivim.⁹²

Zakon o decentralizaciji utvrđuje tri vrste sredstava za finansiranje opština u Srbiji: izvorna, ustupljena i dopunska.⁹³ Međutim, kada je reč o *izvornim sredstvima* finansiranja „opravdano se može reći da oko 35% svih prihoda lokalne samouprave dolazi iz izvora na čiji iznos utiče, ili ga u potpunosti kontroliše lokalna samouprava. Ovaj procenat je visok za region i predstavlja jak temelj na kojem se može izgraditi transparentan i efikasan sistem finansiranja lokalne samouprave. To, između ostalog, takođe znači da Srbija već ispunjava neke od najvažnijih uslova Povelje o lokalnoj samoupravi Saveta Evrope u vezi sa strukturom prihoda lokalne samouprave. To ne znači da izvorne prihode lokalne samouprave Srbije ne treba dalje ojačati.⁹⁴

Najveći izvor prihoda lokalne samouprave (43%) u 2003. ostvaruje se iz *ustupljenih prihoda van ograničenja*, a to su ustupljeni porezi (porezi na dohodak građana, porez na imovinu i porez na promet robe i usluga) čiju stopu i osnovicu u potpunosti kontroliše i ubira republička vlada. Ovi porezi su ujednačeni uvođenjem poreza na dodatu vrednost (PDV-a), a PDV ne može da se ustupa prema mestu u kojem se realizuje. Uvođenjem PDV-a 30% prihoda lokalne samouprave koji su se ostvarivali iz ustupljenog poreza na promet roba i usluga, moraće da se zameni drugim prihodima.

⁹¹ Srbija ima 24 okruga i 161 opštinu. Videti šire na: www.webrzs.sr.gov.yu (pristupljeno 25. novembra 2005)

⁹² Antony Levitas, *Reforma sistema finansiranja lokalne samouprave u Srbiji*, Izdavač: PALGO centar, 2004, str. 246.

⁹³ Zakon o lokalnoj samoupravi, čl. 78-97, čl. 98-101, čl. 100.

⁹⁴ Antony Levitas, *PALGO centar, 2004, PALGO centar, 2004, str. 241.*

TABELA III 2.1.6: Prihodi lokalne samouprave kao deo bruto društvenog proizvoda i budžetski prihodi i rashodi iskazani u tekućim cenama (x 1000 dinara)⁹⁵

	2001.	2002.	2003.
Bruto društveni proizvod	724,100,000	978,000,000	1,190,000,000
Republički budžetski rashodi	127,339,872	220,770,936	296,643,364
Republički budžetski prihodi	125,069,575	217,379,630	261,501,819
Prihodi lokalne samouprave	30,433,466	55,319,274	66,574,432
Republički rashodi kao procenat BDP-a	17.6%	22.6%	24.9%
Republički prihodi kao procenat BDP-a	17.3%	22.2%	22.0%
Prihodi lokalne samouprave u procentima BDP-a	4.2%	5.7%	5.6%
Prihodi lokalne samouprave u % budžetskih rashoda	23.9%	25.1%	25.5%
Prihodi lokalne samouprave u % budžetskih prihoda	24.3%	25.4%	25.5%

Pored ovakvog ekonomskog stanja i dalje je otvoreno pitanje decentralizacije sistema socijalne zaštite koja dovodi do toga da ogroman deo socijale pada na leđa lokalnih budžeta. Otud tri glavna faktora – lokalna samouprava, centri za socijalni rad i lokalne nevladine organizacije moraju da se osposobe za uvećanje socijalnog kapitala na lokalnom nivou i tu se ne radi o profitu, već o znanju, umeću i informacijama. I bez obzira što je u tu svrhu, odnosno radi pružanja podrške projektima za koje na lokalnom nivou nema finansijskih sredstava, osnovan i republički Fond za socijalne inovacije koji je počeo sa radom sredinom 2003, proces socijalnih reformi će sigurno potrajati još nekoliko godina.

2.2. OSNOVNA PRAVA I SLOBODE

Ova pod-dimenzija meri do koje mere su osnovna prava i slobode građana zaštićene zakonom i koliko se poštuju u praksi. U tabeli III 2.2 su date ocene za odgovarajuće indikatore.

TABELA III 2.2: Ocene indikatora za osnovna prava i slobode

Red. br.	Indikatori	Ocena
2.2.1	Građanske slobode	2
2.2.2	Pravo na informisanje	2
2.2.3	Sloboda medija	2

2.2.1 *Građanske slobode*. Ustavom Republike Srbije u delovima koji se odnose na individualne slobode, prava i odgovornosti, garantuje se sloboda građana na izražavanje, udruživanje i okupljanje. Prema podacima *Sloboda u svetu 2005*,⁹⁶ Srbija danas, u odnosu na devedesete,

⁹⁵ Izvor: PALGO centar, Antony Levitas, 2004. str. 236

⁹⁶ Stepen građanskih prava se ocenjuje od 1 do 7, gde 1 znači najviši stepen, a 7 najniži stepen građanskih prava.

ima tri puta veći stepen slobode, indeks 2, što govori da se ova prava praktikuju i poštuju, ali ne u potpunosti.

TABELA III 2.2.1: Indeks građanskih sloboda u Srbiji⁹⁷ od 1997. do 2004.

	2004.	2003.	2002.	2001.	2000.	1999.	1998.	1997.
Srbija i Crna Gora	2	2	3	4	5	6	6	6

Građani Srbije imaju pravo da se okupljaju, demonstriraju i šalju peticije i to opet sve češće koriste budući da, kako ocenjuje Evropska komisija u *Studiji izvodljivosti*, na polju poštovanja ljudskih prava nije učinjen napredak u donošenju Zakona o lustraciji. Nije podignuta nijedna optužnica nakon pronalaska masovnih grobnica na teritoriji Srbije. U oblasti prevencije torture napravljen je mali napredak, a to se posebno odnosi na optužbe za kršenje ljudskih prava u vreme vanrednog stanja 2003.

Kada je reč o religioznim slobodama, u Srbiji nije bilo napretka u usvajanju zakona koji se tiču jednakosti religioznih organizacija i principa razdvajanja crkve od države. U Srbiji nije ostvaren napredak ni kod usvajanja antidiskriminacionog zakona. Pokazuje se da je nivo zaštite od diskriminacije i dalje daleko od EU standarda, a najugroženija grupa u ovom pogledu su Romi koji, iako je osnovan Romski nacionalni savet, i dalje trpe diskriminaciju na svim nivoima.

2.2.2 Pravo na informisanje. Narodna skupština Srbije je usvojila novi Zakon o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja u novembru 2004. Kancelarija imenovanog poverenika za informacije počela sa radom 1. jula. 2005, pa građani, gotovo isto koliko i novinari, tek treba da razviju naviku da ovo pravo počnu da koriste, a državni službenici da im daju informacije u odgovarajućem zakonskom roku.⁹⁸ Pitanje da li i u kojoj meri je dostupnost državnim dokumentima moguća ili nije, sada se više ne odnosi na zakonski okvir, već na

‘ljudski materijal’ i naviku nepoštovanja zakona. Građani ne znaju za pravo da mogu da traže i da dobiju informaciju, a ne znaju ni koju informaciju bi tražili. Državni službenici praktikuju birokratske navike i ne mogu da razlikuju koju to „informaciju javnost ima opravdani interes da zna“, a koju ne. Vreme koje je potrebno da se Zakon o slobodnom pristupu javnim informacijama počne koristiti kao moćno sredstvo za kontrolu rada javne vlasti je u suštini prostor za korupciju, različite vrste političke propagande, demagogiju, *dezinformaciju* i orkestriranje aferama koje sve više služe kao nepogrešiva politička alatka. Odugovlačenje implementacije zakona onemogućava pozivanje na odgovornost za obavljanje javnih poslova, uspostavljanje pravne države i u velikoj meri usporava demokratske procese. Uticaj organizacija civilnog društva je, dakle, dvostruko inhibiran, s jedne strane odsustvom

«Osim nevladinog sektora, među novinarima i građanima kojima je taj zakon i namenjen, nema mnogo primera upotrebe Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja. Taj zakon bi trebalo da služi novinarima kao alat za dobijanje preciznih informacija, a izgleda da je istraživačko novinarstvo u Srbiji zamrlo.» Prenela je agencija Beta sa okruglog stola koji je Komitet pravnika za ljudska prava organizovao 31. 1. 2006. u Medija centru pod nazivom *Odnos organa javne vlasti i nevladinih organizacija prema ostvarivanju prava na slobodan pristup informacijama*, Beograd, 31. januara 2006.

⁹⁷ Izvor: Freedom House Civil Liberties Index 2005. Dostupno na adresi: <http://www.freedomhouse.org/uploads/pdf/Charts2006.pdf#search=Freedom%20House%20Civil%20Liberties%20Index%202000> (pristupljeno 20. januara 2006)

⁹⁸ „Predstavnici nevladinih organizacija ocenili su danas da je u daljem sprovođenju Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja neophodan program edukacije građana i organa vlasti o njegovoj primeni.“ Prenela je agencija Beta sa okruglog stola na kojem je objavljen izveštaj sa istraživanja o sprovođenju Zakona o slobodnom pristupu informacijama u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Srbiji. Sarajevo, septembar 2005. Videti šire na adresi: www.yucom.org.yu (pristupljeno 15. marta 2006)

podrške ignorantske većine i odsustvom zajedničke platforme većine organizacija civilnog društva s druge. To, dalje, objašnjava i mali uticaj ograničenog broja OCD-a koji insistiraju na implementaciji i unapređivanju ovog zakona.

Svi intervjuisani eksperti i stručnjaci,⁹⁹ bez obzira iz kojeg sektora društva dolaze, o pitanju dostupnosti informacija imaju identičan stav – zakon jeste usvojen, ali se još uvek ne primenjuje. Oblast društvenog života iz koje se informacija traži je najznačajniji faktor njene dostupnosti javnosti. Pristup javnim informacijama, po mišljenju predstavnika NVO-a, OCD-a, političkih partija i vlade, zavisi od institucije kojoj se obraća za informaciju,¹⁰⁰ zaposlenih u institucijama, prethodne saradnje sa institucijama, kontakata, odnosno poznanstava sa zaposlenima u institucijama i vrste informacije koja se traži. Predstavnici NVO-a koji su učestvovali u izradi predloga zakona smatraju da je za adekvatnu primenu Zakona o slobodnom pristupu informacijama neophodno doneti Zakon o poverljivim podacima i Zakon o otvaranju dosijea. Na ovaj način bi se stvorio koherentan zakonski okvir koji bi građanima na najadekvatniji način omogućio pristup informacijama, ali i obezbedila zaštita onih podataka koji spadaju u sferu privatnosti. Tek bi se usklađivanjem ovih zakonskih odredaba stvorio okvir za unapređenje ljudskih prava i sloboda i učvršćivanje pravnog sistema.

2.2.3 Sloboda medija. Procenjuje se da u Srbiji danas ima oko 1.600 elektronskih medija, od kojih je oko 300 u javnom vlasništvu i 120 štampanih.¹⁰¹ Medijska slika stvarnosti koju su državni mediji negovali tokom devedesetih je bila u potpunoj suprotnosti sa realnošću. To je bilo vreme kada je režim kontrolisao državne medije i kada su ugledni nezavisni novinari ubijeni od strane *nepoznatih* napadača.¹⁰² U suštini, mediji u Srbiji su od početka devedesetih imali ključnu ulogu u oblikovanju javnog mnjenja u celini, a o nevladinim organizacijama posebno. Dominantni diskurs državnih medija tokom devedesetih je bio u funkciji politike nacionalizma i rata i nadilazio je glas stotine nezavisnih medija koji su u to vreme *rasli kao pečurke*.¹⁰³ Konsekventno tome „nasleđe zloupotrebe i uništavanja medija je još uvek vidljivo i čini da medijska scena Srbije, kao proizvod destrukcije tokom devedesetih i sporih i

⁹⁹ Videti spisak intervjuisanih stručnjaka i eksperata u ankesu br. 3: Pregled ICD metoda istraživanja.

¹⁰⁰ Na zahteve, u roku predviđenom zakonom, ne odgovaraju: Vlada Republike Srbije, Narodna skupština, Ministarstvo privrede, Ministarstvo unutrašnjih poslova, Okružni sud, Vrhovni sud, Ustavni sud, Grad Beograd, organi lokalne samouprave u gradovima Nišu i Zaječaru, kao ni JAT, a ni Ministarstvo odbrane SCG-a. Izveštaj sa istraživanja o sprovođenju Zakona o slobodnom pristupu informacijama u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Srbiji, Sarajevo, septembar 2005. Videti šire: www.yucom.org.yu (pristupljeno 15. marta 2006)

¹⁰¹ Navedeno prema web sajtu Medija centra, Beograd, gde se nalazi baza sa podacima o medijima u Srbiji i Crnoj Gori. Dostupan na adresi: <http://www.mediacentar.org.yu/code/navigate.asp?ld=16> (pristupljeno 26. juna 2006). Međutim, različiti izvori daju različite procene broja medija u Srbiji. Tako se na web sajtu Instituta Otvoreno društvo (Open Society Institute/EU Monitoring and Advocacy Program) u publikaciji *Televizija u Evropi: regulativa, politika i nezavisnost, Monitoring izveštaji 2005. (Television across Europe: regulation, policy and independence, Monitoring Reports 2005)*, navodi da u Srbiji već nekoliko godina postoji 1500 medija, medju kojima je najviše elektronskih. „Početkom jula 2005. pored državnog emitera, Radio televizije Srbije (RTS), bilo je 755 radio i televizijskih stanica u Srbiji – 543 radio stanice, 73 televizijske stanice i 139 stanica koje emituju radio i televizijski program. Međutim, ovako veliki broj medija više govori o regulativnom haosu nego o uspešnoj industriji. Finansijska sredstva kojim se podržava ovako ekscesivan broj medija nisu transparentna.“ Videti šire na adresi: http://www.eumap.org/topics/media/television_europe or http://www.soros.org/initiatives/media/articles_publications/publications/eurotv_20051011 (pristupljeno 26. juna 2006) (nadalje EUMAP, Monitoring Reports 2005).

¹⁰² Videti šire u Freedom House Country Reports, dostupno na adresi: <http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=22&year=2005&country=6898> (pristupljeno 15. januara 2006)

¹⁰³ EUMAP, *Monitoring izveštaji 2005*. U istoj publikaciji se daje i pregled izvora za kompleksnu analizu uloge medija tokom devedesetih – treba videti: Nebojša Popov (ur), *Serbia's Road to War*, CEU Press, Budimpešta, 1996. Za analizu sadržaja glavnih državnih i nezavisnih medija pre 1998, videti: Snježana Milivojević, i Jovanka Matić, *Ekranizacija izbora*, Vreme knjige, Beograd, 1999. Za analizu uloge pojedinih medija videti na primer: Miodrag Marović, *Politika i Politika*, Helsinški Committee for Human Rights in Serbia, Beograd, 2002. Dokumentovanu hronologiju zloupotrebe politike licenciranja, videti: Slobodan Djorić, *Bela knjiga o radiodifuziji 1990–2000*, Spektr, Beograd, 2002.

nedovoljnih reformi nakon 2000, spada u jednu od najnesređenijih i nereguliranih medijskih industrija u Evropi” (EUMAP, *Monitoring Reports 2005:1320*).

Prema Freedom House (FH) indeksu, u Srbiji danas postoji *delimična sloboda medija*¹⁰⁴ sa indeksom 40, što je u odnosu na slobodu medija u regionu bivše Jugoslavije treće mesto, s obzirom na to da Hrvatska ima indeks 37, Slovenija 19, BiH 48, a Makedonija 53. Poređenja radi, među zemljama koje imaju najveći stepen slobode medija nalazi se Švajcarska (9), Danska (8) i Belgija (9), dok je u SAD-u Indeks slobode medija 13. (Videti tabelu III 2.2.3).

TABELA III 2.2.3: Indeks slobode medija u Srbiji i Crnoj Gori prema FH Indeksu od 1994. do 2004.

	2004.	2003.	2002.	2001.	2000.	1999.	1998.	1997.	1996.	1995.	1994.
Srbija i Crna Gora	40	40	45	56	81	81	75	75	77	87	86

O aktuelnom stanju u medijima govori akcija *Pet minuta gromoglasne tišine* koju su na Dan slobode medija 3. maja 2005.¹⁰⁵ organizovali Udruženje novinara Srbije i Sindikat novinara Srbije. Akcija je imala za cilj da ukaže na to da je sloboda medija i u ovom trenutku u Srbiji skoro isključivo stvar teorije jer se zakoni uglavnom ne primenjuju. Sloboda izražavanja i medija unapređena je ukidanjem zatvorske kazne. Međutim, zabrinjavajuća je činjenica da je bilo slučajeva pretnji novinarima od strane državnih zvaničnika. Evropska komisija smatra da amandmani usvojeni na Zakon o radiodifuziji sadrže odredbe koje podrivaju nezavisnost elektronskih medija, posebno na lokalnom nivou, jer odlažu rok za njihovu privatizaciju. Te odredbe centralizuju rad Radiodifuznog saveta i ne prepoznaju specifičnost Vojvodine.¹⁰⁶

U saopštenju iz predsednikovog kabineta se, takođe, navodi da sloboda medija u Srbiji nije dostigla neophodan nivo, kao i da se ne primenjuju Zakoni o slobodnom pristupu informacijama, informisanju, radiodifuziji, telekomunikacijama, a da Zakon o autorskim pravima još nije donet.¹⁰⁷

2.3. DRUŠTVENO-EKONOMSKI KONTEKST

Ova pod-dimenzija ocenjuje društveno-ekonomsku situaciju u zemlji i njen uticaj na civilno društvo. Tabela III 2.3 pokazuje ocene za odgovarajuće indikatore.

TABELA III 2.3: Ocene indikatora za društveno-ekonomski kontekst

Red. br.	Indikatori	Ocena
2.3.1	Društveno-ekonomski kontekst	2

Operacionalizacija koncepta ‘društveno-ekonomsko okruženje’ je obuhvatila osam indikatora koji potencijalno mogu imati uticaja na civilno društvo: 1) siromaštvo; 2) građanski rat;

¹⁰⁴ Indeks slobode medija (Freedom House, Freedom of the Press 2005). Jedinice Indeksa slobode medija imaju sledeće vrednosti: 1-30 su “slobodni”, 31-60 su „delimično slobodni”, od 61-100 “nisu slobodni”. (pristupljeno 15. januara 2006)

¹⁰⁵ „Svetski dan slobode medija ustanovljen je 3. maja 1991. kada je na konferenciji UN u namibijskom gradu Vindhoku (Windhoek) usvojena Deklaracija o slobodi medija koja je cenzuru proglasila grubim kršenjem ljudskih prava. U to vreme, u Srbiji se o slobodi medija moglo samo teoretisati – vreme neslobode već je uveliko počelo, a sledila su vremena mnogo gora.” kaže se u saopštenju Medija centra u Beogradu – 5.5.2005. Dostupan na adresi: <http://www.mediacentar.org.yu/code/navigate.asp?ld=698> (pristupljeno 14. januara 2006)

¹⁰⁶ *Danas*, 14. novembar 2005.

¹⁰⁷ Medija Centar, 4.5.2005. Dostupno na adresi: <http://www.mediacentar.org.yu/code/navigate.asp?ld=698> (pristupljeno 14. januara 2006)

3) ozbiljni etnički i verski konflikti; 4) ozbiljna ekonomska kriza; 5) ozbiljna društvena kriza; 6) značajna socio-ekonomska nepravda; 7) nepismenost i 8) nedostatak infrastrukture za informacione tehnologije. Za svaki od ovih indikatora definisan je vrednosni okvir zasnovan na međunarodnim indeksima koji govori o tome u kojoj meri društveno-ekonomski kontekst predstavlja ograničenje za civilno društvo. Ovih osam indikatora i njihove vrednosti su:

Linija siromaštva (bez non-cash benefits) je u Americi 19000 dolara za porodice i 9500 dolara za pojedince. Još 1999. (po nalazima Cox-a i Alm-a) 72 odsto „siromašnih“ u Americi je imalo jedan ili više automobila, 50 odsto klima uređaje, 72 odsto mašinu za veš, a čak 41 odsto kuću u privatnom vlasništvu! Šta bi srpski siromašni dali za delić toga! *Danas*, 12. oktobar 2005.

1. Rašireno siromaštvo - da li više od 40% građana Srbije živi sa manje od 2\$ dnevno? **Ne.** Prema poslednjem istraživanju Svetske banke (WB je tada koristila granicu od 2.4\$ dnevno), 2002. u Srbiji je ispod linije siromaštva živelo 10.6% stanovnika (ili 250.000 domaćinstava, odnosno oko 800.000 ljudi), a na samoj crti još oko 30%.¹⁰⁸ Danas, međutim, u Srbiji ima 20% siromašnih, pokazuje nova metodologija WB koja za granicu siromaštva sada uzima

2.9\$ dnevno po stanovniku. To znači da je svaki građanin Srbije sa mesečnim primanjima manjim od 6.000 dinara u zoni siromaštva.¹⁰⁹ Postoje razlike između siromaštva u urbanim i ruralnim područjima i po ovom istraživanju, ono je 2003. u ruralnim područjima veće (15%) u odnosu na urbana, gde je 7% siromašnih. Najveći udeo siromašnih živi na području jugoistočne Srbije (24%), a najmanji u Beogradu (4%). Četiri ključna faktora, prema WB, su značajno povezana sa stepenom siromaštva i to su: (1) nizak stepen obrazovanja; (2) velika stopa nezaposlenosti;¹¹⁰ (3) nerazvijenost pojedinih regiona i (4) prisustvo socijalno depriviranih grupa (kao što su interno raseljena lica i Romi). U poređenju sa zemljama u regionu, siromaštvo u Srbiji približno je kao u Rumuniji, manje nego u Albaniji, a veće nego u Bugarskoj i Poljskoj.¹¹¹

2. Građanski rat - da li je u zemlji bilo oružanih sukoba u poslednjih 5 godina? **Ne.** Od ratova na prostoru bivše Jugoslavije, tokom devedesetih i NATO bombardovanja 1999.godine, u Srbiji nema velikih oružanih sukoba, ali se na Kosovu, koje je od tada pod protektoratom UN-a, kontinuirano dešavaju ozbiljni oružani incidenti. Poslednji veći incident je bio marta 2004.

3. Ozbiljni etnički i/ili verski konflikti? **Da.** Etnički sukobi na Kosovu i duboka međuetnička mržnja su izvor kontinuiranih sukoba. Osim toga, u štampi se povremeno može naići na tekstove u kojima Društvo srpsko-jevrejskog prijateljstva oštro osuđuje izlive antisemitske mržnje u Srbiji,¹¹² ili na tekstove u kojima se govori da je „prema podacima pokrajinske vlade (Vojvodine), broj zabeleženih incidenata na teritoriji Vojvodine u jednom razdoblju protekle godine bio je 300, sa učesnicima različitih nacionalnosti, od kojih je 100 čisto etničke prirode“.¹¹³

¹⁰⁸ Navedeno prema razvojnim indikatorima Svetske banke (World Bank Development indicators) Dostupno na adresi: <http://devdata.worldbank.org/wdi2005/Section2.htm> (pristupljeno 14. januara 2006)

¹⁰⁹ Ministar rada, zapošljavanja i socijalne politike Slobodan Lalović, *Danas*, *Petina građana Srbije siromašna*, 11. oktobar 2005.

¹¹⁰ U Srbiji trenutno ima 895.000 nezaposlenih, od čega je oko 170.000 iznad 50 godina starosti i bez mogućnosti da nađe posao. Veći je broj nezaposlenih žena. Stopa nezaposlenosti je porasla u odnosu na 2001. - tada je bila 21%, a 2005. se, prema različitim procenama, kreće između 27% i 31.6% (UNHDR 2005). Poređenja radi, u Poljskoj je stopa nezaposlenosti 8.9%.

¹¹¹ Videti ECAPOV II, World Bank, 2005. Dostupno na adresi: <http://ipm.by/pdf/Seminars/29.11.05/02-Dabrowski.pdf#search='ECAPOV%20II%20World%20Bank'> (pristupljeno 15. januara 2006)

¹¹² *Večernje novosti* 1.4.2005, a u dnevnom listu *Politika*, od 3. aprila 2005. piše se o analizi učestale pojave antisemitskih, nacionalističkih i ekstremističkih grafiti i istupa.

¹¹³ Dnevni list *Danas*, 1. februar 2005. navodi istraživanje Centra za razvoj civilnog društva iz Zrenjanina. Pored ovog članka, *Danas* još u nekoliko navrata citira podatke ovog Centra koji se odnose na istu temu.

4. *Velika ekonomska kriza – da li je spoljni dug zemlje veći od BDP-a?* **Ne.** Spoljni dug Srbije je značajno opao – sa 133% BDP-a 2000. na 44,5% 2006. Međutim, postojeći spoljni dug premašuje izvoz za 2,2 puta, novo zaduživanje u 2005. je bilo 3,8 milijardi, a predviđa se da će novo zaduženje u 2006. biti oko 2 milijarde. Narodna banka Srbije otuda najavljuje smanjenje intervencija na deviznom tržištu i veći uticaj ba-

Ministar finansija Mladen Dinkić objašnjava da je Srbija u 2006. godinu ušla sa javnim dugom koji je bio 49,4 odsto BDP-a, pri čemu je spoljni dug bio tek 29 odsto BDP-a. Sada kada nam je deo duga prema Pariskom klubu otpisan, taj procenat je još niži i iznosi 44,5 odsto BDP-a, a udeo spoljnog duga se smanjio na 25,2 procenta. Pošto će jedna od tema pregovora o konačnom statusu Kosova svakako biti i otpis duga od preko 1,5 milijarde dolara koji se odnosi na ovu pokrajinu, a sada figurira kao dug Srbije, Dinkić se nada da će se učešće javnog duga u BDP-u spustiti na 40,1, a spoljnog na 20,7 procenata BDP-a. - Zemlja sa tako niskim procentom učešća duga u BDP-u nikako ne može da bude zemlja u kojoj može doći do krize servisiranja prispelih obaveza, smatra Dinkić. *Danas*, 13. februar 2006.

naka na formiranje kursa, smatrajući da je ključni poligon u smanjenju inflacije kontrola potrošnje na svim nivoima. Predstavnici MMF-a smatraju da je učinjeno dosta, ali ni izdaleka dovoljno, te da su rizici sa kojima će se Vlada suočavati i dalje izuzetno veliki. To s jedne strane znači nastavak restriktivne monetarne politike, veće korišćenje tržišnih mehanizama sa akcentom na obuzdavanju kreditne ekspanzije na kratak rok i *čvrsto zategnute uzde* fiskalne politike u čemu kontrola rasta zarada predstavlja značajnu stavku s druge strane.¹¹⁴

5. *Jaka socijalna kriza - tokom poslednje 2 godine?* **Ne,** mada tranzicija već pet godina u Srbiji predstavlja „jaku socijalnu krizu“ za najsiromašnije grupe koje u najvećoj meri nose njen teret. Gradovi kojima se daje ime „dolina gladi“, siromašni penzioneri koji pomažu svojoj deci, stalni rast nezaposlenosti, spori rast proizvodnje i političke afere doprinose da se ona za ove grupe čini još bezizglednijom. Ovom delu stanovništva znatno teže pada prošlogodišnja dvocifrena inflacija¹¹⁵ (najveća u Evropi), porast broja nezaposlenih i cinična socijalna davanja, nego što ono ima koristi od toga što je BDP po stanovniku za pet godina uvećan više od 3,5 puta, ili što se vratilo poverenje u banke, pa se devizna štednja građana u 47 poslovnih banaka približava iznosu od dve milijarde evra, ili što je ukupan javni dug sišao ispod polovine BDP-a, što su se devizne rezerve udvostručile, pa trenutno deviza ima tri puta više od ukupne novčane mase u zemlji itd. To samo govori o tome da ono što je ostvareno u proteklih pet godina u ekonomiji ima dva kraja i može da se procenjuje na više načina, a da se pri tom ne pogreši, osim kada se na to, u političke svrhe, gleda jednostrano.

Meso jednom u mesecu, odelo u dve decenije. Ilustracije radi, najviše je penzionera koji meso i kolače mogu da kupe jedva jednom mesečno, a odeću i obuću mnogi nisu obnavljali i po dvadeset godina. *Danas*, 14. mart 2005.

6. *Velika socio-ekonomska nepravda – da li je Džini koeficijent > 0,4?* **Ne.** Džini koeficijent, odnosno nejednakost u raspodeli dohotka stanovništva, u Srbiji je, prema podacima Svetske banke, u 2000. iznosio 0,28. Jedan od glavnih problema sa kojima se socijalna politika Srbije i danas suočava je niska pokrivenost i neadekvatnost materijalne pomoći za siromašna domaćinstva. Analiza domaćinstava WB 2003. pokazuje da je te godine svega 4% siromašnih primilo materijalno obezbeđenje (MOP), a da je u istoj godini svega 0,1% BDP-a potrošeno na MOP, što je znatno manje u odnosu na ostale zemlje u regionu. Ista

Svako treće dete u Srbiji nema tri osnovna obroka dnevno, saopštili su predstavnici Instituta za zaštitu zdravlja Srbije, Ministarstva zdravlja i UNICEF-a. Novinska agencija *Beta*, 29. mart 2004.

¹¹⁴ Dnevni list *Danas*, 13. februar 2006, dostupno na adresi: <http://www.danas.co.yu/> (pristupljeno 25. februara 2006)

¹¹⁵ Videti na adresi Ministarstva finansija Srbije (Macroeconomic Developments in the period 2001 – 2005), dostupno na adresi: <http://www.mfin.sr.gov.yu/html/modules.php?op=modload&name=Subjects&file=index&req=viewpage&pageid=1715> (pristupljeno 22. decembra 2006)

analiza pokazuje da veliki broj domaćinstava ne zna koji su kriterijumi i kakve su procedure apliciranja za dobijanje materijalne pomoći. Tako, blizu 80% interno raseljenih Roma (najsiriromašnija romska podgrupa) nije tokom 2003. apliciralo za MOP. Ovo je povezano i sa veoma niskim iznosima davanja, tako da ni socijalni radnici nisu motivisani da je dele, a korisnicima ne znači mnogo ako je i ne prime. Socijalna pomoć danas iznosi 1800 dinara (oko 25\$), a dečiji dodatak 1500 dinara (21\$).

7. *Velika nepismenost odraslih – da li je preko 40% odraslih nepismeno?* **Ne.** Prema popisu iz 2002. u Srbiji je, bez Kosova i Metohije, nepismeno 3.45% stanovništva starijeg od 10 godina, od čega je 85% žena.¹¹⁶ Nepismenih je najviše u poljoprivrednim domaćinstvima i to na jugu Srbije. Takođe, najveći procenat nepismenih je među pripadnicima romske nacionalnosti (19.65%) i pri tome je zabrinjavajuće da je od te brojke 48% nepismenih u dobu od 10 do 14 godina. Može se reći da je svaki peti Rom nepismen. Kada se govori o obrazovnom nivou, među stanovništvom Srbije 65%, ili dve trećine, ima srednju školsku spremu, a 23.9% osnovnu školu. Sa visokim i višim obrazovanjem je 11% ljudi, pri tome se mora se reći da je vreme rata i (trocifrene) inflacije početkom devedesetih učinilo svoje. Priličan broj mladih napustio je zemlju, ali ne samo mladih, već i obrazovanih ljudi. Među onima koji su otišli u inostranstvo godinu dana pre popisa iz 1991. bilo je 15% visoko i više obrazovanih. U grupi koja je između dva popisa (od 1991. do 2002) napustila zemlju, 9.7% je onih sa visokim i višim obrazovanjem.¹¹⁷ Kada se govori o etničkim zajednicama, najmanje nepismenih je među Mađarima 1.09%, dok je kod Vlaha stvar nešto drugačija, ima ih čak 10.52%. Visok procenat nepismenih je i među Albancima na jugu Srbije, 7.7%. Daleko više nepismenih je u selima (75%), nego u gradovima (25%), a nešto manje ih je i u Vojvodini u poređenju sa centralnom Srbijom. Analitičari Republičkog zavoda za statistiku koji su obradili podatke iz popisa, za najpismeniji grad u Srbiji proglasili su Beograd.

8. *Nedostatak infrastrukture za informacione tehnologije – da li je u zemlji manje od 5 servera na 10.000 stanovnika?* **Ne.** Za razliku od većine država koje koriste informaciono-komunikacijske tehnologije (ICT) za sopstveni razvoj, u Srbiji ICT nisu sastavni deo politike razvoja niti su podsticane od strane Vlade Republike Srbije. Strategija razvoja informacionog društva u Srbiji još uvek nije usvojena. Zakon o e-potpisu je usvojen krajem 2004, ali se još uvek ne primenjuje jer ne postoje tehnički i organizacioni uslovi. Agencija za telekomunikacije je formirana dve godine nakon isteka zakonskog roka, a usvajanje Strategije razvoja telekomunikacija kasni već dve i po godine. U svim državama jugoistočne Evrope 2005. je zabeležen rast prometa ICT proizvoda. U Srbiji je 2005. promet ICT proizvoda opao za 30% u odnosu na prošlu godinu. U Srbiji i Crnoj Gori računar poseduje 3.7% građana.¹¹⁸ Prosečan građanin SCG-a, sa prosečnom platom od 212 EUR-a treba da izdvoji najmanje 1.574 EUR-a tj. 7.4 prosečne plate za kompjuter, legalni softver i obuku (345 EUR-a za kompjuter, 664 EUR-a za softver, i 565 EUR-a za obuku). U Srbiji postoji relativno loša IT infrastruktura s 26.22 priključaka na 10.000 stanovnika.

¹¹⁶ „Međutim, pogled na dno obrazovne lestvice svedoči o jednoj drugoj Srbiji, polupismenoj. Među populacijom starom 15 i više godina, bez ikakve školske spreme je 357.552 građana (5,7 odsto ukupnog broja), a od toga je potpuno nepismeno 227.039. Završen prvi, drugi ili treći razred ima 126.127 stanovnika (dva odsto od ukupnog broja), od kojih je nepismeno 2.862. Dakle, ukupno nepismenih među stanovništvom starijim od 15 godina Srbija ima 229.902 ili 3,64 odsto. Pošto je osnovnu školu od četvrtog do sedmog razreda završilo 896.847 građana ili 14,2 odsto, to zajedno sa onima koji su pohađali niže razrede daje visokih 16,2 odsto neškolanog stanovništva. I tu stižemo do podatka kojim se Srbija ne može pohvaliti: zajedno sa nepismenima, bez škole je 21,9 odsto populacije, odnosno **svaki peti građanin**. Pošto je svedočanstvo osnovne škole steklo 1.509.462 građana, zajedno sa onima nižeg obrazovnog ranga oni čine **bezmalu polovinu (45,8 odsto) cele populacije u Srbiji**.” Helsinška povelja 2005.

¹¹⁷ Videti šire na adresi Statističkog zavoda Srbije. Dostupan na adresi: <http://webzrs.statserb.gov.yu/axd/en/index.php>, (pristupljeno 11. juna 2006)

¹¹⁸ Videti šire na adresi Međunarodne unije za telekomunikacije (International Telecommunication Union (ITU)), Ženeva. Dostupno na adresi: <http://www.itu.int/home/index.html> (pristupljeno 27. juna 2006)

Analiza društveno-ekonomskog konteksta civilnog društva je pokazala da je od osam navedenih indikatora u Srbiji prisutan samo jedan – ozbiljni etnički i/ili verski sukobi – što se odnosi na etničke sukobe na Kosovu i Metohiji (KiM) i povremene etničke incidente u Vojvodini. Ovaj indikator je među članovima Nacionalne savetodavne grupe pokrenuo diskusiju o tome da li se sukobi na Kosovu mogu svrstati u ovu kategoriju ili ne, s obzirom na aktuelne pregovore vezane za status Kosova i Metohije i na činjenicu da Kosovo nije pod jurisdikcijom Srbije od 1999. Otud je deo članova NSG-a i deo učesnika Nacionalne konferencije bio mišljenja da sukobi na Kosovu ne treba budu deo ovog indikatora i da odgovor na ovaj indikator treba da bude *ne* umesto *da*. Drugi deo učesnika je, međutim, imao suprotno mišljenje, ističući da na ovaj indikator treba dati potvrđan odgovor imajući na umu etničke incidente pre svega u Vojvodini, napade na džamije u Beogradu i Nišu (mart 2004), govor mržnje preko medija i u javnosti itd.

Članovi NSG-a su izneli mišljenje da, u celini gledano, indeksi upotrebljeni za ovih osam indikatora ne daju sasvim preciznu sliku stvarnosti u Srbiji i da su primereniji za visoko zadužene zemlje, a ne za srednje razvijene zemlje u koje, po mišljenju članova NSG-a, spada Srbija.

Može se, međutim, zaključiti da aktuelni društveno-ekonomski kontekst u Srbiji ne deluje stimulatивно na razvoj civilnog društva. Ograničenja za razvoj civilnog društva u Srbiji, za razliku od ostalih zemalja u regionu, predstavlja ratno nasleđe iz devedesetih, kontinuitet etničkih sukoba i dugotrajna ekonomska kriza koja usporava stvaranje nove srednje klase.

2.4. SOCIO-KULTURNI KONTEKST

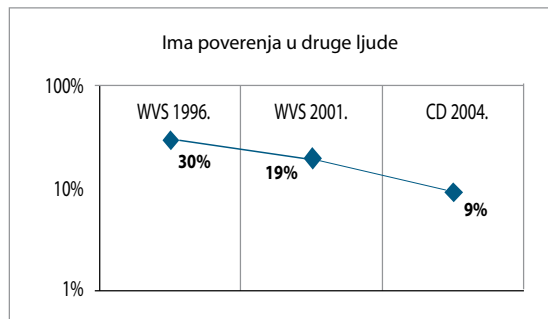
Ova pod-dimenzija određuje stepen u kojem su postojeće socio-kulturne norme i stavovi povoljno ili nepovoljno delovale na civilno društvo. U tabeli III 2.4. su date ocene za odgovarajuće indikatore.

TABELA III 2.4: Ocene indikatora za socio-kulturni kontekst

Red. br.	Indikatori	Ocena
<u>2.4.1</u>	Poverenje	<u>0</u>
<u>2.4.2</u>	Tolerancija	<u>2</u>
<u>2.4.3</u>	Javna svest	<u>3</u>

2.4.1 Poverenje. Kao posledica raširene korupcije, nepoštovanja/neprimenjivanja zakona, disfunkcionalnosti institucija, osiromašenih građana i vrednosne dezorijentisanosti društva, građani Srbije u poslednjih deset godina sve manje veruju jedni drugima. Istraživanja pokazuju da nepoverenje kontinuirano raste od 1996. i od tada je broj građana koji smatraju da se većini može verovati opao na 9%. (Videti grafikon III 2.4.1)

GRAFIKON III 2.4.1: Međusobno poverenje građana Srbije

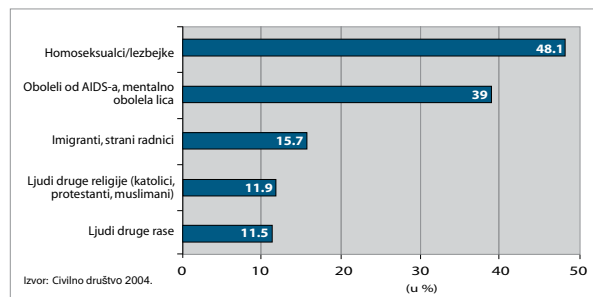
Sa ovakvim rastom nepoverenja opada socijalni kapital, a to dodatno podstiče nezadovoljstvo i destimuliše razvijanje svesti o opštem, odnosno zajedničkom dobru. Na nivou lokalne zajednice to se manifestuje opadanjem broja kolektivnih akcija i padom zainteresovanosti pojedinaca da u njima učestvuju. Imajući uz to na umu da se radi o značajno osiromašenim ljudima rastrzanim brojnim svakodnevnim brigama, teško je očekivati da će bez

izgradnje poverenja većina naći interes da se udružuje u raznim oblastima – obrazovanju, kulturi, ljudskim pravima, ekologiji, ravnopravnosti polova – i vršiti pritisak na politiku kako bi se reforme sprovodile. Bez toga, bez široke participacije građana na lokalnom nivou ne može se govoriti o aktivnom civilnom društvu.

2.4.2 Tolerancija. Podaci *Civilnog društva 2004.* pokazuju da velika većina građana Srbije ne bi imala ništa protiv da ima komšije koji su druge rase i religije. Imigranti i strani radnici nisu dobrodošli kao komšije jednoj šestini građana Srbije, a više od jedne trećine građana u svom komšiluku ne želi da ima obolele od AIDS-a i osobe sa mentalnim oboljenjima. Građani najveću netoleranciju pokazuju prema osobama sa drugačijim seksualnim afinitetima. (Videti grafikon III 2.4.2)

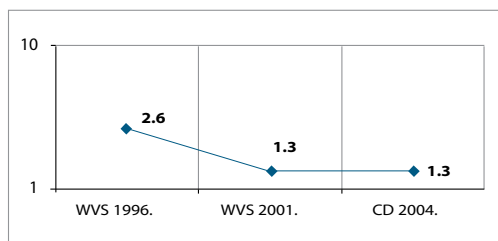
Direktna diskriminacija ispoljava se u situaciji kada zdravstveni radnik odbija da pruži pomoć Romima, uključujući i verbalno nasilje i degradirajući tretman. Indirektna diskriminacija ispoljava se najčešće posredstvom takozvanog „neutralnog“ zakonodavstva, politike i prakse. Razlozi ovakvog tretmana su, pritom, višestruki. Osnovni leži u činjenici da su zdravstvene ustanove u Srbiji centralizovane i odgovorne samo Ministarstvu zdravlja. Čak i domovi zdravlja svoje usluge realizuju na osnovu centralnog planiranja i bez osvrtnanja na potrebe i zahteve lokalne zajednice. Zato je jedna od glavnih preporuka da je neophodno prebaciti nadležnosti Ministarstva zdravlja nad lokalnim zdravstvenim ustanovama na lokalne vlasti. *Danas*, 14. novembar 2005.

GRAFIKON III.2.4.2: Koje od navedenih grupa ljudi ne biste želeli da imate kao komšije?

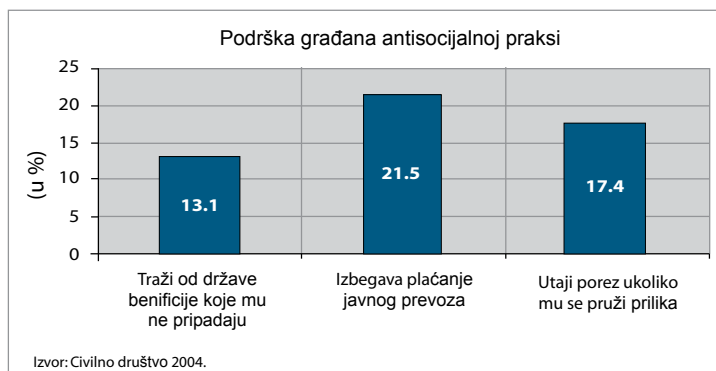
Analiza pokazuje da je socijalna distanca podjednako prisutna kod oba pola, osim što je netolerancija prema homoseksualcima i lezbijkama izraženija kod muškaraca, dok distancu u celini više ispoljavaju građani sa sela, osim u slučaju imigranata i stranih radnika gde je niža nego u gradu. U celini gledano, tolerancija građana Srbije je dvostruko porasla u odnosu na 1996. (Videti grafikon III 2.4.2.a), što je značajan pokazatelj

pomaka u razvoju pojedinačne političke kulture, ali istovremeno i neosporan podatak da većina građana Srbije nije toliko zainteresovana za *demokratski nacionalizam* koliko bi se moglo zaključiti na osnovu aktuelno rastućeg rejtinga radikala.

GRAFIKON III 2.4.2.a: Prosečna ocena netolerancije¹¹⁹

Odgovornost za trenutno visok rejting radikala leži na demokratskom bloku i njegovoj niskoj sposobnosti da na bolji i povezaniji način parira desnici. Ozbiljan problem je to što na političkom spektru levo od centra nema nijedne ozbiljnije snage koja može da prikupi glasove nezadovoljnih, siromašnih, pogođenih ekonomskim merama. Ti birači glasaju za radikale ne zato što prihvataju njihovu ideologiju i vrednosti, nego nemaju drugu opciju izuzev radikalske socijalne demagogije. Vukašin Pavlović u intervjuu za *Danas*, ponedeljak, 4. april 2005.

2.4.3 Javna svest. Javna svest predstavlja indikator koji čine 3 dimenzije: traženje beneficija od države na koje se nema pravo, izbegavanje plaćanja javnog prevoza i utaja poreza.

GRAFIKON III 2.4.3: Javna svest građana Srbije

Na sve tri varijable u okviru ovog indikatora većina građana pokazuju veoma visok stepen društvene pravednosti. Drugim rečima, velika većina građana smatra da nikada nije opravdano *tražiti od države beneficije koje vam ne pripadaju* (86%), *izbegavati plaćanje javnog prevoza* (77%) ili *utajiti porez* (81%). Gledano prema polu, žene, za razliku od muškaraca, u većem broju pokazuju duh društvene pravednosti po svim varijablama. Nivo javne svesti u Srbiju u poslednjih deset godina raste kako pokazuje naredna tabela.

TABELA III 2.4.3: Prosečna ocena javne svesti u Srbiji u poslednjih deset godina¹²⁰

Civilno društvo 2004.	WVS 2001.	WVS 1996.
1.2	1.9	2.5

Živeći više od decenije u potpuno neuređenoj državi gde je utaja poreza bila prvo pravilo, siva ekonomija dominantan izvor prihoda, neplaćanje javnog prevoza svakodnevna navika, a očekivanje da država treba da reši sve probleme dominantan stav, građani ovakvim stavom ispoljavaju veliku želju da se uslovi života dovedu pod kontrolu, ali i rešenost da, koliko je to u njihovo moći, lično doprinesu *sređivanju* stanja u društvu.

¹¹⁹ Vrednosti su od 0 do 6, gde je 6 oznaka za najniži nivo tolerancije.

¹²⁰ Ocene su od 1 do 3, gde je 3 ocena za najmanji nivo javne svesti.

2.5. ZAKONSKI OKVIR

Ova pod-dimenzija analizira pravni okvir za delovanje organizacija civilnog društva, odnosno utvrđuje stepen u kojem zakonsko okruženje podstiče ili otežava rad civilnog društva. U tabeli III 2.5 su date ocene za odgovarajuće indikatore.

TABELA III 2.5: Ocene indikatora za zakonski okvir

Red. br.	Indikatori	Ocena
2.5.1	Registracija organizacija civilnog društva	2
2.5.2	Sloboda OCD da kritikuju vladu	2
2.5.3	Zakoni o oporezivanju koji su povoljni za OCD	1
2.5.4	Poreske olakšice za davanja u dobrotvorne svrhe	1

2.5.1 Registracija organizacija civilnog društva. Organizacije civilnog društva u Srbiji deluju unutar nejasnog i nekonzistentnog pravnog okvira, navodi se u *USAID Indeksu održivosti za 2004.* i zato pravni okvir ima indeks 4.5 i nije se bitnije promenio u odnosu na devedesete. Ovakva ocena važi i danas iako je u Ministarstvo za javnu administraciju i lokalnu samoupravu, u saradnji sa kancelarijom OEBS-a u Srbiji i Crnoj Gori i Radnom grupom NVO predstavilo javnosti nacrt novog Zakona o udruženjima u novembru 2005. Ovim zakonom bi trebalo da se reguliše proces registracije i poslovanja NVO-a i sada je samo pitanje vremena kada će on ući u skupštinsku proceduru usvajanja. Do tada će osnivanje i rad OCD-a u Srbiji i dalje biti pravno regulisan na osnovu dva zakona: a) saveznog – Zakona o udruživanju građana u udruženja, društvene organizacije i političke organizacije koje se osnivaju na teritoriji Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, iz 1990. i b) republičkog – Zakona o društvenim organizacijama i udruženjima građana iz 1982, koji je poslednji put menjan 1989. Oba važeća zakona su doneta u potpuno drugačijem društveno – političkom kontekstu i štite vrednosti koje više ne postoje, smatra većina intervjuisanih eksperata i stručnjaka. To se najpre uočava kod klasifikacija delatnosti udruženja i nevladinih organizacija koje nisu dovoljno precizne, pa određeni broj OCD-a sa teškoćom u njih uklapa ciljeve svog delovanja. Osim što ukazuju na potpunu zastarelost pravne regulative ove oblasti, predstavnici vlade i *kišobran organizacija* smatraju da je savezni zakon iz 1990. krajnje liberalan jer nema diskrecionih prava kojima bi se ograničila registracija udruženja, osim onog koje se odnosi na to da organizacija u svojim ciljevima ne sme da ima: elemente nasilnog rušenja ustavom utvrđenog uređenja; da ugrožava teritorijalnu celokupnost i nezavisnost zemlje; krši ustavom zajamčene slobode i prava čoveka i građanina; raspiruje nacionalnu, rasnu i versku mržnju i netrpeljivost.

**USAID INDEKS
ODRŽIVOSTI NVO**
PRAVNI OKVIR:
 2004. = 4.5
 2003. = 4.5
 2002. = 4.5
 2001. = 5.0
 2000. = 5.0
 1999. = 6.0
 1998. = 5.0

Sve kategorije intervjuisanih eksperata i stručnjaka i velika većina *regionalnih ključnih aktera* su jednoglasni u ocenama da su procedure registrovanja OCD-a jednake za sve (74%), da je registracija relativno jeftina (74%) i da ne odstupa od zakonske regulative (73%), da je brza (69%) i jednostavna (67%). Proces osnivanja, pak, traje u proseku dve do četiri nedelje i pri registraciji je potrebno platiti administrativnu taksu u iznosu od 4000,00 dinara (57US\$) za registraciju na saveznom nivou, ili 3000,00 dinara (43US\$) na republičkom. Većina, takođe, smatra da su procedure registracije mnogo jednostavnije po saveznom zakonu, tako da se najveći broj udruženja odlučuje za njega i u osnivačkom aktu navodi da će delovati na teritoriji SCG-a, bez obzira na stvarne namere.

Predstavnicima NVO-a iz svih regiona navode da bi novim zakonom pre svega trebalo smanjiti broj osnivača sa postojećih deset na tri, koliko ih najčešće ima u zemljama u okruženju. Predstavnicima *kišobran organizacija* smatraju da bi u potpunosti trebalo da se udruživanje građana reguliše jednim zakonom (koji tek treba da uđe u skupštinsku proceduru¹²¹), a delovanje fondacija (organizacija bez članstva) bi tek trebalo da bude regulisano drugim zakonom. Na ovaj način bi se rešilo i pitanje delovanja međunarodnih organizacija u Srbiji, jer ono sada nije regulisano zakonom. Takođe, pod određenim uslovima će se pružiti mogućnost osnivanja udruženja stranim državljanima, kao i maloletnim osobama u skladu sa pravima iz Konvencije o pravima deteta. Sva ova pitanja bi trebalo regulisati u skladu sa postojećim evropskim standardima.

2.5.2 Sloboda OCD-a da kritikuju vladu.

Ovaj indikator govori u kojoj meri su OCD-i slobodni da se bave zastupanjem i da kritikuju vladu. Za ovakvo delovanje OCD-ima u Srbiji nedostaju dve suštinske pretpostavke i obe su političke: jedna je politički prostor, a druga je politička kultura. Politički prostor je zagušen političkim elitama, a u političkoj kulturi dominira odsustvo smisla za dijalog sa neistomišljenicima. Civilno društvo nemajući neku posebno vidljivu političku ulogu ostaje potisnuto na marginu. Kritika vlasti ili neka aktivnost zastupanja civilnog društva izađe u prvi plan javnosti jedino ukoliko se radi o temama koje nisu kompatibilne sa nacionalnom demokratijom – to je slučaj sa masovnim grobnicama, istinom i pomirenjem, žrtvama Srebrenice, ratnim zločinima na prostoru bivše Jugoslavije itd. Tada se, međutim, desi da upravo te teme posluže da se civilno društvo, posebno nevladine organizacije, proglase neprijateljima sopstvene nacije, a suština ostane gurnuta pod tepih.

Jedan od bitnih preduslova koji nije moguće ostvariti bez razvijenijeg civilnog društva je dostizanje određenog nivoa političke kulture. Politička kultura je bitan uslov za rad demokratskih institucija od parlamenta do lokalne samouprave, kao društveni kiseonik bez kojeg se institucije guše u netoleranciji, vulgarnosti i površnosti. Taj nivo političke kulture se može proizvesti jedino unutar civilnog društva koje uspostavlja standarde ko se i na kakav način može baviti javnim poslom. Bez razvijenijeg civilnog društva ne samo institucije, već i političke partije i čitava politika ne mogu budu zdraviye. Tema je izuzetno važna za razvijena, demokratska društva, ali pogotovo za društva poput našeg, suočenog sa deficitom civilnosti. Vukašin Pavlović, *Danas*, 4. april 2005.

S druge strane, smelost aktera civilnog društva da, recimo, *stanu na crtu* desno orjentisanoj socijalnoj demagogiji, ili da kritikuju vlast, nije samo pitanje hrabrosti pojedinaca, već je to umnogome pitanje lične snage da se u sebi prelomi sa stavom da se radi o *oranju mora*, ili o poslu za koji je zadužen samo Sizif. Svest o tome da *ja kao pojedinac/ka ne mogu mnogo uraditi da bi se postigla promena* je zamka neizgrađene političke kulture i ona blokira ličnu motivaciju i aktivizam. Udružena sa slabim socijalnim kapitalom među akterima civilnog društva, ovakva politička kultura čini da su primeri kritike vlasti i dalje veoma retki i pojedinačni, a u tom slučaju ukupan društveno-politički kontekst više služi kao izgovor nego kao izazov.

Većina intervjuisanih stručnjaka i eksperata koji su predstavnici civilnog društva smatra da je opšta atmosfera u kojoj organizacije deluju jedan od uzroka što se pravo na se kritiku vlasti tako malo koristi. Još uvek je potrebno dosta hrabrosti da bi se iskoračilo iz kulturnih modela koji se u našoj sredini razvijani decenijama. Pojedinačni primeri su vidljivi, ali se smatra da čitavom sektoru nedostaje još više hrabrosti. Bitna je činjenica, navode intervjuisani stručnjaci i eksperti iz redova NVO-a, da je na lokalnom nivou mnogo teže kritikovati vlast zbog direktnijeg kontakta. U manjim sredinama je strah od oponiranja vlastima izražen u većem stepenu, lakše je iznositi kritike na račun vlasti na nacionalnom

¹²¹ Nacrt Zakona o udruženjima građana je dostupan na adresi Građanskih inicijativa <http://www.gradjanske.org/index.php> (pristupljeno 20. jula 2006)

nivou nego na lokalnom. Same organizacije su usled navedenih faktora razvile mehanizme autocenzure. U manjem broju slučajeva kao bitan razlog za to navodi se strah od gubljenja kredibiliteta organizacije kod onih kategorija građana u čije se ime iznose kritike. Neizvesno je, naime, da li će iznete kritike izazvati željene pozitivne reakcije, ili pak negativne, kako po organizaciju, tako i po korisnike. Nemoguće je, dakle, predvideti da li će nakon ukazivanja neke od organizacija na pojedini problem odgovorne osobe biti pozvane na odgovornost i da li će lica u čije se ime kritika iznosi kasnije uspeti da ostvare svoja prava, ili neće. Pitanje vidljivosti NVO-a i njihovih kritičkih aktivnosti zavisi i od medija – rašireno je mišljenje da su oni prisutni u javnosti samo onda kada se bave pitanjima koja su u tom trenutku u žiži javnosti, a da veliki deo njihovih aktivnosti ostaje po strani. Medijima se zamera nedovoljna zainteresovanost za OCD-e i njihove aktivnosti i to što, smatra se, nisu u dovoljnoj meri otvoreni za OCD-e pošto teme kojima se one bave nisu *dovoljno skandalozne*. Lokalni mediji su zatvoreniji za OCD-e i za kritike koje one upućuju na račun lokalne vlasti jer ih je većina pod ingerencijom lokalnih vlasti, pa lokalni novinari imaju razvijene mehanizme autocenzure. U celini gledano, iz svih ovih razloga se čini kao da civilno društvo s velikim razumevanjem gleda na sve propuste aktuelne vlasti, zaključak je jedne grupe *regionalnih ključnih aktera*. Suštinski gledano, u pitanju je *samo strah, nepoverenje i manjak kolektivnog duha i nasleđeni kulturni obrazac nemešanja u politiku*.

Drugi set razloga koji objašnjavaju odsustvo kritike vlasti od strane većine OCD-a se nalazi u manjku legitimiteta organizacija, razgrađenom socijalnom kapitalu u društvu u celini, pa i u samom sektoru. Tu je i (nasleđeni) neprijateljski¹²² i negativni odnos prema nevladinim organizacijama, budući da se još uvek, povremeno, javno aktualizuju kampanje protiv nevladinog sektora u Srbiji, posebno protiv OCD-a koji se bave ljudskim pravima.¹²³

Sve kategorije ključnih informanata izvan civilnog društva saopštavaju da ne postoje zakonska ograničenja po kojima OCD-i ne bi mogli da zastupaju interese građana, ili da iznose kritike na račun vlasti. Pitanje je samo korišćenja ovog prava i može se samo praviti razlika između organizacija koje to pravo koriste i onih koje ga iz najrazličitijih razloga ne koriste. Međutim, predstavnici civilnog društva smatraju da je još uvek donekle prisutna osnovana bojazan da bi zastareli zakonski okvir mogao, kao i u vreme Miloševićevog režima,

¹²² Amnesty International, 29. novembar 2005. „Aktivisti za ljudska prava i nezavisni novinari u Srbiji su sve ugroženiji i čak doživljavaju i fizičke napade ne bi li se sprečila debata o prošlim zverstvima“, kaže se u današnjem novom izveštaju Amnesty International-a. „Njihove prostorije su prekrivene uvredljivim grafitima, preti im se pokretanjem zakonskih postupaka ili otpočinjanjem nečega što bi se moglo nazvati zlonamernim proganjanjem.“ Videti šire na adresi: <http://web.amnesty.org/library/Index/ENGEUR700182005?open&of=ENG-YUG> (pristupljeno 30. novembra 2005)

¹²³ „Poslednjih nedelja je intenzivirana kampanja protiv nekoliko nevladinih organizacija, posebno onih koje se bave ljudskim pravima i koje su sve vreme ukazivale na ratne zločine i pozivale na saradnju sa Haškim tribunalom“, izjavila je predsednica Helsinškog odbora za ljudska prava Srbije Sonja Biserko. „Odižim zbog sve većeg pritiska međunarodne zajednice na Srbiju da u potpunosti sarađuje sa Tribunalom prebacuje se na te organizacije, koje su postale neka vrsta kolateralne štete sadašnjih *normalnih* odnosa između međunarodne zajednice i oficijelnog Beograda“, rekla je Biserko agenciji Beta. Predsednica Helsinškog odbora je navela da promene u Srbiji nisu moguće samo na zvaničnom nivou, već moraju da se sprovode i unutar samog društva, u čemu se nevladin sektor pokazao kao jedan od relevantnih faktora. Biserko je podsetila na transparente koje su okupljeni na mitingu SPS-a nosili protiv Nataše Kandić, Borke Pavićević i ne, navodeći da je to izraz nemoći i straha tih ljudi, ali da to ne znači da oni nisu opasni. Na protestnom mitingu održanom u utorak povodom četvorogodišnjice izručenja bivšeg predsednika SRJ i Srbije Slobodana Miloševića Haškom tribunalu, okupljeni su nosili i transparente protiv direktorke Fonda za humanitarno pravo, Nataše Kandić, predsednice Helsinškog odbora u Srbiji, Sonje Biserko i dramaturga Borke Pavićević. (Dnevni list *Danas*, petak, 1. jul 2005, dostupan na adresi: <http://www.danas.co.yu/> (pristupljeno 20. februara 2006)

da bude (zlo)upotrebljen. To se posebno odnosi na široko definisan član¹²⁴ oba važeća zakona, po kojem se rad organizacije može proglasiti za „neprijateljsko delovanje“. Po ovom članu se svaka kritika vlasti i danas može proglasiti za rušenje poretka i raspirivanje nacionalne i verske mržnje, čak i onda kada o tome uopšte nije reč. Ovaj član su čelnici prethodnog režima često koristili kako bi NVO-e proglasili za *izdajnike nacionalnih interesa i strane plaćenike*, a aktiviste sektora i ostale oponente režima koji su najglasnije kritikovali tadašnju vlast privodili na informativne razgovore, hapsili, maltretirali i prebijali. Jednom broju NVO-a se neretko dešavalo da im *nepoznati počinioci* preko noći *provale u prostorije i pakupe sve kompjutere i dokumenta*. Utoliko pre što se danas dešava da veliki broj zakona prolazi kroz parlament, ali se njihovi efekti ne vide – na snazi su još uvek stari zakoni i stare navike, kažu ključni informanti.

Otud, prema mišljenju 64% *regionalnih ključnih aktera* postojeći zakon stavlja restrikcije i sputava rad OCD-a, s tim što njih 48% smatra da se radi o *razumnim restrikcijama*, a 17% je mišljenja da se radi o *neumesno velikim restrikcijama*. Svega 22% anketiranih ključnih aktera je mišljenja da *nema zakonskih restrikcija*, a 14% *nije znalo* da odgovori na ovo pitanje.

U Srbiji danas postoji samo nekoliko organizacija civilnog društva koje pojedinačno, ili u manjim grupama, povremeno, javno kritikuju vlast po pitanju poštovanja ljudskih prava, suočavanja s prošlošću, poštovanja i implementacije zakona, smanjenja korupcije, sukoba interesa, poštovanja prava na informacije od značaja, haških optuženika itd. (npr. Fond za humanitarno pravo, Transparentnost Srbija, Yukom, CeSID, itd). Ostale organizacije, ili bolje reći organizacije koje su

Političko polje je podeljeno na snage demagogije koje se zalažu za povratak na staru i na nemoćnu, nedovoljno efikasnu i neuverljivu reformsku opciju koja bi morala brže da nas približava Evropi. Opšti je trend društava u tranziciji da nove političke elite za sebe grabe sve zasluge za ostvarene promene, iako je u većini društava pa i našem, do demokratskih promena došlo i pod pritiskom civilnog društva, inicijativa građana i nevladinih organizacija. Političke elite su potisnule civilno društvo na marginu. Mislim da se danas ponovo suočavamo sa potrebom da se civilno društvo aktivira. Vukašin Pavlović, *Danas*, 4. april 2005.

usmerene na socijalna pitanja, probleme marginalizovanih grupa, pitanja položaja romske nacionalne grupe, ekološke probleme, ženska pitanja, organizacije izbeglica i raseljenih lica, osoba s invaliditetom itd. se retko ili znatno manje upuštaju u kritiku vlasti. One, dalje, prema mišljenju značajnog broja ključnih informanata, iz uverenja da će tako više postići, radije biraju kompromisni *dijalog* kojim se neguje empatija prema vlastima, nego otvorenu i javnu kritiku. Otud je, recimo, javna kritika za krajnje usporenu implementaciju Strategije za smanjenje siromaštva, ili za neusvajanje zakona protiv diskriminacije, nerešavanje ekoloških problema i sl. ili veoma retka i nedovoljno artikulisana, ili potpuno izostaje. Udruženja potrošača se ne oglašavaju onako često kao što su to znala raditi ranije, smatra predstavnik ove grupacije, osim individualnih potrošača gasa u Vojvodini povodom poskupljenja gasa.¹²⁵ U ovom trenutku izgleda kao da u Srbiji ili ne postoji problem koji bi okupio većinu OCD-a da izađu sa zajedničkom platformom odgovarajućih rešenja/zahteva, ili će pre biti da je reč o tome da civilno društvo nema dovoljno kapaciteta, socijalnog kapitala i zajedničke inicijative, stav je jednog od predstavnika međunarodnih organizacija.

¹²⁴ Može se zabraniti rad organizacije, „čiji su programski i statutarne ciljevi i način njihovog ostvarivanja usmereni na nasilno rušenje ustavom određenog uređenja; ugrožavanje teritorijalne celokupnosti i nezavisnosti zemlje; kršenje Ustavom SFRJ zajamčenih sloboda i prava čoveka i građanina; raspirivanje nacionalne, rasne i verske mržnje i netrpeljivosti.“ (Službeni list SFRJ, br.42/90).

¹²⁵ Zakon o potrošačima je donet septembra 2005, ali kod nas još uvek nema nezavisne kontrole proizvoda, na svim proizvodima nisu ispisana svojstva samog proizvoda i potrošači nisu zadovoljni načinom na koji se poštuju njihova prava, kaže predstavnik Asocijacije potrošača Srbije. A bez uređenja prava potrošača nema ni sredenog tržišta. Videti šire na adresi: <http://www.consumer.org.yu/index.htm?http://www.consumer.org.yu/propisi/ozastiti/zakon.htm> (pristupljeno 25. februara 2006)

2.5.3 Zakoni o oporezivanju koji su povoljni za organizacije civilnog društva. „Mi plaćamo iste poreze kao što plaća Duvanska industrija Niš, odnosno *Filip Moris*“, „Kod nas nevladine organizacije plaćaju više doprinosa i poreza nego u bilo kojoj državi u okruženju.“¹²⁶ OCD-i koji su u sistemu PDV-a (imaju godišnji promet veći od 2 miliona dinara - oko 23.000€) na sve uplate koje prime, a nemaju potvrdu o oslobađanju od PDV-a treba da plate PDV u iznosu od 18% od poreske osnovice. Dalji porezi i doprinosi koje plaćaju su: 1.731278% na platu zaposlenog, 1.2658227% na autorski honorar za angažovanje stručnog lica (na primer prevodioca), 1.50624% se plaća na ugovor o delu za angažovanje, na primer, terenskog saradnika. S obzirom na to da ih poreska uprava svrstava u mala preduzeća, sve organizacije civilnog društva su po završnom računu u obavezi da do 10. marta tekuće godine plate porez na dobit za prethodnu godinu – kod obračuna poreza za 2004. primenjivala se prosečna stopa od 12.33%.

PDV za socijalne ustanove

Prihvatište za smeštaj odraslih, iako se brine o socijalno najugroženijima, plaća porez na dodatu vrednost za hranu koju kupuje za beskućnike. U restoranu Skupštine Srbije, poslanici, na primer, ne plaćaju PDV. *Politika* 26.02.2005. str. 25

U pogledu poreske politike kojoj podležu OCD-i ključni informanti iz svih kategorija izražavaju negativan stav. Poreska politika se ocenjuje kao krajnje destimulativna za OCD-e i umnogome organizacijama otežava rad. Predstavnici nevladinih organizacija kao osnovnu zamerku iznose visinu različitih poreza kojima ove organizacije podležu.

Većinski stav predstavnika OCD-a, NVO-a i donatora jeste da je ključni problem u izjednačavanju OCD-a sa preduzećima iako se oni suštinski razlikuju. Državi se zamera to što na isti način tretira preduzeća koja su profitna i NVO-e čije delovanje nije usmereno na stvaranje profita.

Predstavnici OCD sektora smatraju da država od njih ubira velika novčana sredstva čime onemogućava njegov razvoj. Novac koji odlazi u budžet bi, po njihovom mišljenju, mogao biti iskorišćen na adekvatniji način, ulaganjem u projekte i aktivnosti namenjene krajnjim korisnicima. Dodatnu teškoću u funkcionisanju OCD-a predstavlja činjenica da je cela oblast koja se tiče poreza veoma komplikovana. Odredbe koje se tiču poslovanja OCD-a su često nejasne tako da zahtevaju dosta komunikacije sa poreskim upravama i nadležnim ministarstvima. Situaciju dodatno pogoršava činjenica da je ova oblast podložna čestim promenama i stoga je teško pratiti je. Posebno apsurdna stvar je, po mišljenju predstavnika NVO-a, plaćanje PDV-a prilikom uvoza humanitarne pomoći. U nekim slučajevima, kada nije bilo sredstava za plaćanje PDV-a, humanitarna pomoć se vraćala, ili se oslobađanje vršilo u pojedinačnim slučajevima preko određenih uredbi, najčešće posle javne kampanje. Zahtev za refundiranje novca od PDV-a se podnosi samo jednom godišnje, 30. juna, i to u godini u kojoj je pomoć primljena. Izmenama Zakona o PDV-u iz jula 2005. humanitarna pomoć je oslobođena plaćanja ovog poreza kao i dobra koja su predmet Ugovora o donaciji iz inostranstva.

2.5.4 Poreske olakšice za davanja u dobrotvorne svrhe. U Srbiji postoji Zakon o donacijama i humanitarnoj pomoći¹²⁷ koji se odnosi na prava i obaveze primalaca donacija i humanitarne pomoći, ali ne postoji zakon koji se odnosi na poreske olakšice za davanja u dobrotvorne svrhe i filantropiju. Ključna stvar na kojoj treba raditi je razvoj mehanizama za poreske olakšice namenjene filantropskim davanjima domaćih privatnih kompanija, smatraju pred-

¹²⁶ Izjave predstavnika NVO - *Politika*, 25. 02. 2005.

¹²⁷ Službeni list SRJ, broj 53/2001, 61/2001. Po ovom zakonu primalac donacije i pomoći ne može biti politička stranka, ali mogu biti državni organi, jedinice lokalne samouprave, javna preduzeća, javne ustanove, druge organizacije i zajednice koje ne ostvaruju dobit, kao i domaće i strane humanitarne organizacije.

stavnicima svih sektora, a posebno civilnog. Sadašnjom poreskom politikom ne stimulišu se bilo kakvi oblici davanja namenjenih organizacijama civilnog društva. Poreska oslobađanja koja postoje u sadašnjem poreskom sistemu odnose se na Zakonu o porezu na dobit preduzeća, prema kojem oslobađanje od poreza može ići do 3% od ukupnog profita. Za taj deo dobiti koji je dat za ostvarivanje ciljeva određenih OCD-a smanjuje se poreska osnovica. Međutim, većina predstavnika OCD-a o tome nije informisana u dovoljnoj meri. Ova činjenica se objašnjava opštim nepoznavanjem poreskog sistema kod nas. Jedan od segmenata na koji ukazuju predstavnici donatora odnosi se na informisanje i razvoj svesti o postojanju određenih poreskih oslobađanja za davanja namenjena OCD-u.

Zaključak predstavnika NVO-a, OCD-a i stranih donatora jeste da se poreska politika mora promeniti i postati mnogo otvorenija za potencijalne donatore iz privatnog sektora. Privatni sektor se vidi kao novi izvor finansiranja aktivnosti civilnog društva u slučaju povlačenja stranih donatora koji su do sada predstavljali dominantan i najznačajniji izvor finansiranja.

2.6. ODNOSI IZMEĐU DRŽAVE I CIVILNOG DRUŠTVA

Ova pod-dimenzija opisuje i analizira karakter i kvalitet odnosa između civilnog društva i države. U tabeli III 2.6 su date ocene za odgovarajuće indikatore.

TABELA III 2.6: Ocene indikatora za odnos između države i civilnog društva

Red. br.	Indikator	Ocena
2.6.1	Autonomija civilnog društva	2
2.6.2	Dijalog između države i civilnog društva	1
2.6.3	Saradnja/podrška države civilnom društvu	1

2.6.1 Autonomija civilnog društva. Odnos države i civilnog društva karakteriše odsustvo političke volje da se prepozna uloga civilnog društva i da se sa njegovim akterima uspostavi dijalog. Civilno društvo, odnosno veliki broj njegovih aktera, još uvek nema dovoljno razvijenu svest o karakteru i političkom značaju uloge civilnog društva u društvu u celini. Njegova uloga u očima šire javnosti još uvek nije izgrađena u dovoljnoj meri. Takva situacija utoliko više doprinosi da, po nekim pitanjima povremeno a po nekim kontinuirano, država ograničava rad OCD-a. Povremeni oblici ograničavanja su, na primer, zahtevi da se promeni predlog Zakona o udruživanju građana koji je usaglašen sa standardima Saveta Evrope u vreme mandata prethodne vlade, ili namera da se društvene organizacije, sportske i humanitarne, transformišu u nevladine.¹²⁸ Kontinuirani oblici ograničavanja se odnose na odugovlačenje da se *poboljšani* tekst zakona nađe na sednici Vlade Srbije i u Skupštini, na što se visokim porezima OCD-i stavljaju u red kompanija i na odsustvo strategije za davanje finansijske podrške civilnom društvu.¹²⁹ Inače, najveća smetnja za razvoj civilnog društva je odsustvo ekonomskih pretpostavki.

S druge strane, država ima selektivan odnos prema organizacijama civilnog društva. Država se, recimo, ne meša u rad kućnih saveta, finansijski donekle podržava organizacije koje su usmerene na zdravstvena i socijalna pitanja, sa delom sektora koji je usmeren na smanjenje

¹²⁸ „Jedan od ključnih problema u izradi nacrtu Zakona o udruživanju građana, odnosno predloga zakona bila je želja ministarstva da transformiše društvene organizacije, sportske i humanitarne u nevladine, što je nemoguće i to se mora rešiti novim zakonom“, ističe Miljenko Dereta, izvršni direktor Građanskih inicijativa, *Danas*, 12. januar 2005.

¹²⁹ Sagovornik *Danas*-a, Dereta, naglašava da je problem u tome što nema budžetskog finansiranja, ali ima i namere Ministarstva za državnu upravu i lokalnu samoupravu da unekoliko promeni status trećeg sektora. *Danas*, 12. januar 2005.

siromaštva ima donekle partnerski odnos, a na sportska i kulturno umetnička društva gleda sa simpatijama. Međutim, „pogoršani su odnosi sa delom civilnog sektora i medijima koji su pokrenuli pitanja ratnih zločina, posebno masakra u Srebrenici, masovnih grobnica, tako da Evropska komisija smatra da ovakav stav vlade odražava kontinuiranu nemogućnost da shvati ulogu civilnog društva i medija u demokratskom društvu i zabrinjavajuću tendenciju ka političkom mešanju u njihov rad.“ (*Danas*, 14. novembar 2005)

Vlada ni sa sindikatima nema, eufemistički rečeno, prijateljski¹³⁰ odnos, a prema organizacijama koje insistiraju na primeni Zakona o dostupnosti informacija od javnog značaja, na smanjenju korupcije, nemešanju u rad sudstva, pitanjima vezanim za vojsku, ekologiju¹³¹ itd, umesto partnerskog, ima najčešće odnos ignorisanja udružen s povremenim prelaćivanjem, opstrukcijama,¹³² zaplenama¹³³ itd. Osim toga i današnja vlast je, kao i u vreme Miloševića, sklona povremenom „etiketiranju nevladinih organizacija i stvaranju negativnog javnog mnjenja prema njima“ smatraju *regionalni ključni akteri* (7%). Prema najučestalijem mišljenju ključnih aktera država se *ponekad* (40%), odnosno *često* (15%) meša u rad civilnog društva.

2.6.2 Dijalog između države i civilnog društva. Upravljanje promenama u Srbiji je još uvek u velikoj meri centralizovano, uz uočljivu nesaglasnost oko pravca promena unutar različitih socijalnih aktera i unutar vlasti. Između države i civilnog društva u Srbiji gotovo da ne postoji ni socijalni ni politički dijalog. Socijalni je blokiran političkim, a politički je blokiran isključivošću (mada ne više toliko polarizovanih ideologija), borbom političkih stranaka za veći rejting i odsustvom kulture dijaloga sa političke scene.

Zamah uspostavljanja dijaloga¹³⁴ između države i civilnog društva pokrenut nakon peto-oktobarskih dešavanja 2000. je sa ubistvom premijera Đinđića splasnuo, a dolaskom nove vlasti 2004. je vraćen na početak. To je bio slučaj posebno sa nevladinim organizacijama. Sa sindikatima je iz nekoliko razloga socijalni dijalog i tada i danas ostao *kost u grlu* svake vlasti u poslednjih pet godina.

Država ne tretira ni sindikate ni udruženja poslodavaca kao ravnopravne partnere, što čini da je teško uspostaviti klimu neophodnog poverenja. Otud poverenje u mogućnost tripartitne saradnje još nije razvijena. Dok udruženja poslodavaca nemaju mnogo razloga da

¹³⁰ Asocijacija slobodnih i nezavisnih sindikata (ASNS) osudila je policijsko prelaćivanje učesnika protesta u Beogradu koji je organizovao ovaj sindikat. Predsednik Asocijacije nezavisnih i slobodnih sindikata (ASNS) Ranka Savić demantovala navode policije da protiv radnika na protestu nije upotrebljena sila. *Danas, Večernje novosti, Politika*, 1.4.2005. i 2.4.2005. Asocijacija slobodnih i nezavisnih sindikata (ASNS) uputila je protestno pismo državnim funkcionerima zbog političkog nasilja nad sindikalnim aktivistima. *Politika*, 2.4.2005.

¹³¹ Ministarstvo nauke i životne sredine demantovalo je juče navode Ekološkog pokreta Novog Sada i Ekološkog pokreta SCG-a da Nacrta zakona o zaštiti od jonizirajućeg zračenja predviđa da će prestati da važi Zakon o zabrani izgradnje nuklearnih elektrana. Ekološki pokret Novog Sada, Ekološki pokret SCG. *Politika* 1.2.2005.

¹³² Nesporazumi između lokalne vlasti u Novom Pazaru i Doma kulture oko toga ko ima pravo da kulturnim i drugim organizacijama sandžačkih Bošnjaka dodeljuje prostorije na korišćenje. *Politika* 8.4. 2005.

¹³³ Grupa nevladinih organizacija zatražila od predsednika Vojnog odeljenja Okružnog suda da se Helsinškom odboru za ljudska prava vrati celokupan zaplenjeni tiraž knjige Vladan Vlakovića *Vojna tajna*. *Danas*, 18.2. 2005. (dostupno na adresi: <http://www.danas.co.yu/> (pristupljeno 2. februara 2006)

¹³⁴ „Promena režima u Srbiji i Jugoslaviji donosi i nove odnose vlasti i nevladinih organizacija. To se već vidi i u dijalogu koji se uspostavlja u vezi sa mnogim zakonskim inicijativama koje se pripremaju – Zakon o amnestiji, o državljanstvu, informisanju, univerzitetu i, za nas najvažnijeg, Zakona o nevladinim organizacijama. U svakom od navedenih slučajeva stručnjaci iz NVO sektora dali su značajan doprinos, zastupajući interese grupa na koje se zakoni odnose. To je, međutim, još daleko od široke javne diskusije koja mora prethoditi donošenju ovakvih zakona i u kojoj mora učestvovati što veći broj zainteresovanih građana, stručnih udruženja i NVO“, Miljenko Dereta, izvršni direktor Građanskih inicijativa, NOVA MREŽA ZA NOVO VREME, Bilten MREŽA – novosti i informacije za nevladine organizacije, Broj 3 – Januar 2001.

se suprotstave principima ekonomije neo-liberalizma, sindikati često nemaju kapacitete da promene trenutne dogovore.¹³⁵ S druge strane, dok se sindikati¹³⁶ u Srbiji često žale da ne postoji reprezentativno udruženje poslodavaca kao socijalnog partnera sa kojim bi mogli da imaju dijalog, poslodavci se, inače slabi i rasparčani, ne zalažu za socijalni dijalog jer ne vide da se u kolektivnom pregovaranju sa predstavnicima radnika, gde treba igrati aktivnu ulogu, nalazi neka dobit. Pored toga, udruženja poslodavaca postoje uglavnom u javnom sektoru i velikim preduzećima, dok je njihovo prisustvo u privatnom sektoru, naročito u malim preduzećima, vrlo limitirano.¹³⁷

Ovo su ključni razlozi što, iako se ulažu povremeni napori,¹³⁸ tripartitni mehanizam dijaloga u Srbiji još uvek nije uspostavljen onako kako se to radi u EU, gde tripartitne komisije aktivno učestvuju u procesu kreiranja politike. Još dva ključna razloga doprinose uspostavljanja socijalnog dijaloga: nizak nivo poverenja u i među institucijama,¹³⁹ otuđenje mnogih građana Srbije od vlade i političkih partija i činjenica da je država marginalizovala socijalne partnere.

Umesto dijaloga, država i civilno društvo u Srbiji komuniciraju *ad hoc* i povremeno na sastancima,¹⁴⁰ okruglim stolovima, tribinama, najčešće preko medija i nešto ređe putem pisama. U Srbiji, za razliku od drugih zemalja u tranziciji, ne postoji mogućnost direktne i kontinuirane internet komunikacije između civilnog društva i recimo, nadležnih ministarstava, ili odgovarajućih tela pri vladi.

¹³⁵ Razjedinjeni, neuticajni sindikati, lišeni značajnijeg stepena poverenja zaposlenih i građana nisu u poziciji da određuju političko tržište i poseduju značajnu pregovaračku moć i politički uticaj. Nasuprot tome, konsenzus o minimalnim zajedničkim ciljevima i jedinstvena pregovaračka pozicija i taktika predstavljali bi jasan signal i upozorenje vlastima da se radi o zahtevima strateškog socijalnog partnera. Istovremeno, to je i jedini način da se, bar delimično, amortizuje negativno delovanje ružičane ekonomije i visoke nezaposlenosti na pregovaračku poziciju i moć sindikata. Zoran Stojiljković, UGS *Nezavisnost*, Bilten br. 28.

¹³⁶ Sindikati su jaki u javnom sektoru ili fabrikama u državnom vlasništvu, a slabi u privatnom sektoru koji predstavljaju budućnost. To je druga vrsta reprezentativnosti i budući socijalni dijalog će sve više postajati bilateralan - učestvovali će poslodavci i sindikati jer država više neće biti vlasnik. Frank Hantke, rukovodilac regionalnog projekta Radni odnosi i socijalni dijalog u Jugoistočnoj Evropi Fondacije Fridrih Ebert. *Danas*, 14. mart 2005.g (dostupno na adresi: <http://www.danas.co.yu/> (pristupljeno 15. januara 2006)

¹³⁷ Sažeto iz govora Lori Clements, predstavnika Američkog centra za međunarodnu radničku solidarnost u Srbiji i Crnoj Gori, na skupu *Socijalni dijalog u Srbiji - novi početak*. Skup je, u organizaciji Partnerstva za demokratske promene i *Solidarity* centra, održan 22. jula 2004. u hotelu *Palas*. *Danas*, petak, 23. jul 2004. (nadalje Lori Clements 2004)

¹³⁸ Socijalno - ekonomski savet je konstituisan 28. marta 2005. „Cilj postojanja Socijalno - ekonomskog saveta je usvajanje dugoročnog socijalnog programa; pred Savetom je važan društveni zadatak, da neguje rad kao vrednost i da doprinosi društvenim promenama koje će se temeljiti na dogovoru socijalnih partnera - rekao je juče predsednik Vlade Srbije Vojslav Koštunica, otvarajući konstitutivnu sednicu Socijalno - ekonomskog saveta. Koštunica je rekao da „težak i bolan teret tranzicije treba ravnomerno rasporediti“ i da će „jedan od najvažnijih tranzicionih zadataka biti restrukturiranje velikih privrednih sistema, javnih preduzeća.“ *Danas*, 29. mart 2005.

¹³⁹ Branislav Čanak, predsednik Ujedinjenih granskih sindikata *Nezavisnost*, saopštio je novinarima da taj reprezentativni sindikat zamrzava svoje članstvo u Savetu, budući da socijalni partneri nemaju jednake uslove rada. U tom kontekstu on je zatražio da *Nezavisnost* dobije deo sindikalne imovine, kako ovaj sindikat više ne bi bio opterećen nepodnošljivo visokom kirijom koju plaća za radne prostorije. *Danas*, 29. mart 2005.

¹⁴⁰ „Za razliku od zemalja u kojima sam ranije bio, u Srbiji na neki način ima mnogo socijalnog dijaloga, ali ovdje socijalni dijalog znači mnogo sastanaka. Najviši predstavnici svih partnera - od vlade do sindikata - sede za stolom relativno često. Ali rezultati tog takozvanog socijalnog dijaloga dosad su veoma mali. Mislim da politička kultura još uvek nije dovoljno razvijena da bi se vodio dijalog, jer dijalog znači dokumentovanje, osporavanje, ali i slušanje. Morate razumeti šta druga strana kaže, kakve su njene ideje, a ne samo govoriti: ja mislim, znam, zahtevam... Ipak, to je manje ili više normalno - pravi dijalog, razmena mišljenja, slušanje drugog nije u tradiciji bivšeg sistema. Osim toga, socijalni dijalog znači preuzimanje saodgovornosti, što je sistem koji se mora naučiti. Ni u Nemačkoj to nije moglo biti naučeno preko noći. Potrebno je vreme i iskustvo i moramo biti strpljivi.“ Frank Hantke, rukovodilac regionalnog projekta Radni odnosi i socijalni dijalog u jugoistočnoj Evropi Fondacije Fridrih Ebert. *Danas*, 14. mart 2005.

Dosadašnji sastanci između vlade i civilnog društva su uglavnom bili konsultativni i često su više ličili na poslovne razgovore kod kojih vlada kontroliše dnevni red, pravi jednostrane promene u toku procesa i pravi predloge koji ne podležu raspravi. Razlozi za neuspostavljanje odgovarajućeg dijaloga su brojni, uključujući centralnu ulogu države, dubinu ekonomske krize, uticaj međunarodnih finansijskih institucija na kreiranje politike, slabljenje sindikata, rast broja malih privatnih preduzeća bez sindikata, nedostatak interesa od strane poslodavca, nedostatak stručnosti i fondova, slaba veza između sindikata. (Lori Clements 2004)

Kada je reč o konsultacijama, valja reći i to da su one danas značajno ređe u odnosu na vreme premijera Đinđića, kada je Savetodavni odbor civilnog društva zajedno sa vladom radio na kreiranju Strategije za smanjenje siromaštva (SSS), ili Zakona o udruženjima građana. Sa ubistvom premijera i dolaskom nove vlasti, komunikacija između države i OCD-a je vraćena na početak, a organizacije civilnog društva su vraćene u ulogu dosta sličnu onoj u kojoj su bile u vreme Miloševića. Tako NVO-i danas po pitanju primene Strategije za smanjenje siromaštva, ili recimo, po pitanju *sećanja* ili *zaboravljanja* prošlosti¹⁴¹ pretežno drže monolog. Zato se sa implementacijom Strategije za smanjenje siromaštva desio zastoje, a nastojanja da se dođe do zakonske regulative o udruživanju građana koja je u vreme prethodne vlade bila formulisana i usaglašena sa standardima Saveta Evrope, sa promenom vlade vraćena su na početak – međutim, ni aktuelna, *poboljšana* verzija ovog zakona još uvek nije stigla na skupštinski dnevni red, a nije neosnovano upitati se i da li će uopšte stići za mandata ove vlade.

U ovakvoj atmosferi ni sindikati ni nevladine organizacije, niti civilno društvo u celini, nisu u mogućnosti da sprovedu svoje dve aktuelno najznačajnije uloge – da ograniče nepovoljan uticaj reformi i da utiču na kontrolu štete. Oni nisu u stanju da uspostave stvarni socijalni dijalog koji znači više od konsultacija – to je *principijelno pregovaranje* gde je naglašena važnost stvarnih interesa strana, a ne pozicija koje su zauzete prema tim interesima.¹⁴²

Ocenjujući aktuelnu komunikaciju između države i civilnog društva 47% *regionalnih ključnih aktera* smatra da je ona *ograničena*, ili *osrednja* (40%). Da komunikacije *uopšte nema* smatra 11% ključnih aktera, dok svega 3% smatra da je komunikacija civilnog društva i države *razvijena*.

2.6.3 Saradnja/podrška države civilnom društvu. Većinu nevladinih organizacija i danas dominantno finansiraju međunarodne organizacije, dok se ostale organizacije civilnog društva, kao što su sportska udruženja, ribolovci, kućni saveti, trgovinska i poslovna udruženja i dr. uglavnom finansiraju od članarine i sopstvenih aktivnosti.

¹⁴¹ „Ima se utisak da državni organi u Srbiji nisu još uvek spremni, ili pod teretom drugih problema, nemaju vremena da se bave pitanjima *sećanja*, ili *zaboravljanja* prošlosti. Zbog toga i nije čudno što se ceo dosadašnji proces istine i pomirenja odvijao na nivou civilnog društva. Međutim, ono što je zabrinjavajuće jeste pre svega odsustvo dijaloga, odnosno koordinacije između vlasti i civilnog društva. Tako, na primer, Komisija istine i pomirenja koju je ustanovio predsednik SRJ, nema u svojim redovima niti predstavnike nevladinih organizacija, niti jasnu koncepciju saradnje i razmene informacija sa njima.“ Vesna Nikolić-Ristanović, autorka je predsednica Viktimološkog društva Srbije i viši naučni saradnik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu. DIJALOG petak, 20. decembar 2002.

¹⁴² „Sindikati, poslodavci i druge civilne društvene grupe ne treba da ograniče svoj uticaj na razvoj socijalnih programa, već treba zajednički da rade na pitanjima kao što su industrijska politika, trgovina, domaća industrija, domaća i strana ulaganja, deficit i druge oblasti koje su važne za nacionalni ekonomski razvoj. Ova pitanja „makroekonomskog dijaloga“ su upravo oblasti kod kojih su vlade ili pritisnute od strane međunarodnih finansijskih institucija koje ih kontrolišu, ili su voljne da pristanu samo na ograničeno učešće ovih grupa. Ova pitanja često nisu uključena u javne rasprave ili konsultacije, a bilo bi korisno da učestvuju u transparentnom dijalogu.“ (Lori Clements 2004)

Prema podacima iz upitnika za *regionalne ključne aktere* najznačajniji izvori finansiranja za najveći broj organizacija su inostrani donatori, članarina i lokalna samouprava. Podaci iz istraživanja *regionalnih ključnih aktera* pokazuju da je od 205 OCD-a u kojima su i sami angažovani, republička vlada za jednu petinu OCD-a većinski izvor finansiranja. Za jednu polovinu OCD-a je to lokalna samouprava, za više od polovine (62) OCD-a većinski izvor finansiranja je članarina, a za 69 OCD-a najveći izvor finansiranja su inostrani donatori. (Videti tabelu III 2.6.3)

TABELA III 2.6.3: Procenite koliko je sredstava u protekloj fiskalnoj godini došlo u OCD u kojem ste angažovani iz nekog od sledećih izvora? (upisan procenat od ukupnih sredstava)

Izvori finansiranja:	Broj organizacija koje finansira:	Prosek finansiranja po organizaciji:
	N	%
Republička vlada	25	68.6%
Lokalna samouprava	53	59.3%
Lokalne privatne firme	23	21.0%
Inostrani donatori	69	88.8%
Individualni donatori	35	35.3%
Članarina	62	74.7%
Novac od prodaje/pružanja servisa	14	49.7%
Ostalo	5	55.0%

Od 25 organizacija koje navode *regionalni ključni akteri* republička vlada je finansirala devet različitih vrsta organizacija civilnog društva i to:

1. Osam zdravstvenih grupa, odnosno udruženja osoba s invaliditetom – sa 65% sredstava u proseku;
2. Tri grupe nacionalnih manjina (Rome, Slovake, Bunjevce) – sa 37% sredstava;
3. Dve ženske grupe – sa 20% sredstava u proseku;
4. Tri profesionalna udruženja (naučna istraživanja religije, udruženja učitelja i školskih odbora) – sa 47% sredstava u proseku;
5. Četiri NVO/udruženja građana – sa 11% sredstava u proseku;
6. Dve organizacija za očuvanje životne sredine – sa 23% sredstava u proseku;
7. Jednu hobi organizaciju (lovačko udruženje) – sa 2% sredstava u proseku;
8. Jednu političku grupu – sa 100%;
9. Jedno sportsko udruženje – sa 20% sredstava.

2.7. ODNOSI IZMEĐU PRIVATNOG SEKTORA I CIVILNOG DRUŠTVA

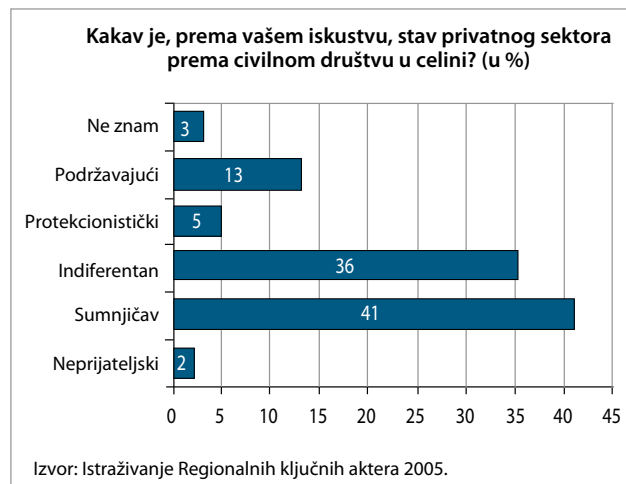
Ova pod-dimenzija opisuje i analizira karakter i kvalitet odnosa između privatnog sektora i civilnog društva. U tabeli III 2.7 su date ocene za odgovarajuće indikatore.

TABELA III 2.7: Ocene indikatora za odnos između privatnog sektora i civilnog društva

Red. br.	Indikator	Ocena
2.7.1	Stav/odnos privatnog sektora prema civilnom društvu	1
2.7.2	Društvena odgovornost preduzeća	1
2.7.3	Filantropija preduzeća	1

2.7.1 *Stav/odnos privatnog sektora prema civilnom društvu.* Prema oceni *regionalnih ključnih aktera* privatni sektor je prema civilnom društvu prvenstveno *sumnjičav* (41%) ili *indiferentan* (36%). Samo 13% ispitanika smatra da privatni sektor *podržava* civilno društvo. Po jedan predstavnik *regionalnih ključnih aktera* iz južne i zapadne Srbije smatra čak da privatni sektori ima *neprijateljski* odnos prema civilnom društvu. (Videti grafikon III 2.7.1)

GRAFIKON III 2.7.1: Stav privatnog sektora prema OCD-u

Privatni sektor u unutrašnjosti Srbije, posebno u manjim mestima, povremeno pomaže organizacije civilnog društva, ali ta pomoć je isključivo zasnovana na interpersonalnim i neformalnim vezama i odnosima, pošto institucionalni okvir saradnje nije razvijen ni prepoznat. To potvrđuje i regionalna analiza – broj ključnih aktera koji smatraju da privatni sektor ima podržavajući stav najmanji je u velikim gradovima, recimo u Beogradu (1 ispitanik), a najveći u južnoj (16%), istočnoj (13%) i zapadnoj Srbiji (16%).

Polovina *regionalnih ključnih aktera*, takođe, smatra da poslovne asocijacije *retko* (49%) učestvuju u inicijativama civilnog društva, oko jedne trećine, 38%, je mišljenja da učestvuju *povremeno*, dok po 4% ključnih aktera misli da nisu *nikad*, ili da su *često* uključene.

Ista je situacija i sa višim klasama i elitom - skoro polovina ključnih aktera (48%) uglavnom iz zapadne, južne i centralne Srbije i Vojvodine smatra da su viša klasa i elite nedovoljno zastupljene u članstvu OCD-a, isto toliko smatra da su podjednako zastupljene u istočnoj Srbiji i Beogradu.

2.7.2 *Društvena odgovornost preduzeća.* Mišljenje jedne trećine *regionalnih ključnih aktera* (36%) je da je društvena odgovornost preduzeća u Srbiji *limitirana*, jedna četvrtina smatra da je *osrednja* (25%), a 12% ocenjuje da je odgovornost preduzeća *beznačajna*. Samo 9% ključnih aktera *nema mišljenje* o ovoj temi. Da je društvena odgovornost velikih kompanija u Srbiji *značajna* ocenjuje svega 17% ključnih aktera.

U južnoj Srbiji je najveći broj ispitanika, 19%, koji smatraju da je društvena odgovornost velikih kompanija beznačajna. Ovaj podatak treba posmatrati i kroz prizmu činjenice da su u dva grada u kojima smo radili anketiranje dva velika domaća preduzeća privatizovana od strane dve velike kompanije. Radi se o *Zdravlju* iz Leskovca i Duvanskoj industriji u Nišu. U Vojvodini je veoma veliki postotak ispitanika, 43%, ocenio društvenu odgovornost kompanija kao *značajnu*, dok je takva ocena najniža u Beogradu i istočnoj Srbiji gde je tek 7% anketiranih dalo istu ocenu.

Iako istraživanjem *Stavovi prema društveno odgovornom poslovanju* (DOP) u Srbiji (*Strateški marketing 2005*) nisu direktno bila upućena pitanja vezana za preuzimanje odgovornosti kompanija za potencijalne negativne uticaje njihovog poslovanja, zaključci istraživanja su:

1. Svest o značaju neke teme nikako ne znači i spremnost na sopstveni angažman - na to ukazuje činjenica da se *očuvanje životne sredine* (najčešće asocirana tema sa DOP-a), istovremeno ocenjuje i kao najviše zanemarena tema tj. oblast u najgorem stanju u Srbiji;
2. Većina predstavnika kompanija izrazilo je stav da teme kao što su *prava žena, manjina i ugroženih grupa* treba da budu teme društveno odgovornog poslovanja, međutim, *odsustvo socijalne diskriminacije* kao temu DOP-a spontano je spomenulo samo 5% domaćih i 14% međunarodnih kompanija;
3. Kao institucije koje treba da budu odgovorne za opšte dobro društva najčešće su pomenute Republička skupština i Republička vlada (96%), a velike međunarodne kompanije i NVO-i se nalaze na dnu liste (76% i 51%);
4. Teme navedene kao najznačajnije za Srbiju (u oblasti DOP-a) u ovom trenutku su etika poslovanja, zakoni, bezbednost proizvoda i odnosi sa potrošačima. Interesantno je da kompanije iznose ove teme kao najvažnije, ali ne navode i aktivnosti koje u ovim oblastima sprovode u praksi.

2.7.3 Davanja preduzeća. Lokalne privatne firme finansiraju manje od jedne četvrtine OCD-a i njihovo učešće u finansiranju tih organizacija je oko jedne petine budžeta organizacija (*regionalni ključni akteri 2005*). Po oceni *regionalnih ključnih aktera* koji su i sami članovi tih organizacija, privatna preduzeća finansiraju 23 OCD-a, a među njima je deset različitih grupa civilnog društva koje navodimo:

1. Jedna grupa nacionalnih manjina (Romi) – sa 1% sredstava;
2. Jedna grupa žena – sa 70% sredstava u proseku;
3. Dve hobi organizacije (lovačko, kinološko i ribolovačko društvo) – sa 17% sredstava u proseku;
4. Četiri kulturna udruženja - sa 26% sredstava u proseku;
5. Pet NVO – sa 18% sredstava u proseku;
6. Tri organizacija za očuvanje i zaštitu životne sredine – sa 30% sredstava u proseku;
7. Jednu političku partiju – sa 60% sredstava;
8. Jedno profesionalno udruženje - sa 50% sredstava;
9. Dva sportska udruženja (teniski i košarkaški klub) – sa 47% sredstava u proseku;
10. Dve zdravstvene grupe (udruženja paraplegičara) – sa 8% sredstava u proseku.

S druge strane, istraživanje *Stavovi prema društveno odgovornom poslovanju u Srbiji (Strateški marketing 2005*¹⁴³) je pokazalo da:

- 14% kompanija ostvaruje neki vid saradnje sa lokalnom zajednicom i smatra da malo učestvuje u razvoju lokalne zajednice;
- 18% kompanija smatra da postoji bliska saradnja sa lokalnom zajednicom; kompanije nisu bile inicijator, ali su učestvovala u nekoliciini akcija pokrenutih od strane lokalne zajednice;
- 65% kompanija ima blisku saradnju sa lokalnom zajednicom i često su bile ne samo realizator, već i inicijator akcija na lokalnom nivou;
- samo 37% kompanija je saradivalo sa lokalnim NVO-ima.

Angažman većine kompanija u DOP-u svodi se na filantropske akcije (donacije i sponzorstva). Većina domaćih (65%) i gotovo sve međunarodne kompanije (93%) tvrde da imaju plan akcija na polju DOP-a za naredne dve godine, ali u tim istim planovima dominiraju filantropske akcije, uprkos deklarativnoj tvrdnji većine kompanija da se sistematski i organizovano bave svim osnovnim temama vezanim za DOP.

ZAKLJUČAK

Analiza dimenzije Okruženja daje odgovore na sledeća pitanja: kakav je politički, socio-ekonomski, kulturološki i pravni okvir u kojem civilno društvo deluje; da li ovi eksterni faktori podržavaju, ili otežavaju delovanje civilnog društva.

Pod pritiskom okruženja u kojem je nastajalo i delovalo, civilno društvo u Srbiji je tokom devedesetih u velikoj meri bilo potisnuto. Osim kratkog i ohrabrujućeg perioda u vreme premijera Đinđića (2000 – 2003) aktuelno okruženje civilnog društva od 2000. naovamo još uvek donekle ograničava njegov razvoj i delovanje. Velike prepreke razvoju civilnog društva predstavlja problematična i nedovoljna implementacija zakona, nedostatak stimulativnog pravnog okvira u celini, zatim političko i socio-kulturno okruženje u kojem civilno društvo funkcioniše. Uz sve to, dva fundamentalna politička preduslova neophodna za razvoj civilnog društva još uvek nedostaju: politički prostor i politička kultura. Politički prostor je zagašen političkim elitama, a političku kulturu dominantno karakteriše odsustvo kulture dijaloga sa neistomišljenicima ili protivnicima. Ovo dodatno otežava uspostavljanje transparentne političke uloge civilnog društva tako da ono ostaje potisnuto na margine, bez posebno prepoznatljive političke, socijalne ili društvene uloge.

Analiza Okruženja civilnog društva u Srbiji je pokazala da je politički kontekst ključna prepreka za njegov razvoj – i to pre svega isključivost političkih neistomišljenika, političko rivalstvo, sporo uspostavljanje pravne i efikasne države, još uvek jaka centralizovana vlast, usporena decentralizacija i nejaki institucionalni mehanizmi za uspostavljanje kontrole nad široko rasprostranjenom korupcijom. Sve ovo doprinosi da uspostavljena politička i građanska prava imaju pre formalni nego suštinski karakter – a to, dalje, doprinosi utisku da je vladavina prava u Srbiji i dalje pritisnuta zaostavštinom Miloševićevog režima.

Ovakav politički kontekst prati nizak ekonomski rast i nizak kvalitet života većine građana, rastuće siromaštvo i visok nivo javnog nepoverenja prema vladi, državnim institucijama i političkim partijama. Okruženje sa ovakvim ekonomskim i društveno

¹⁴³ Rezime nalaza istraživanja je dostupan na adresi: http://www.smartkolektiv.org/corporate_social_responsibility_in_Serbia.pdf (pristupljeno 18. juna 2006)

političkim karakteristikama utiče na porast pasivnosti građana i na rasipanje društvene osnove neophodne za razvoj jakog i uticajnog civilnog društva. Imajući na umu analitički nivo koji se odnosi na građanina kao pojedinca, ICD istraživanje pokazuje da se političko sazrevanje građana Srbije ipak dešava na individualnom planu – o tome svedoči najviša ocena indikatora za društvenu pravednost i relativno visoka ocena za toleranciju – ali da je opšti kvalitet socio-kulturnog konteksta u velikoj meri opterećen dramatičnim, rastućim međusobnim nepoverenjem građana. To, dalje, govori o manjku socijalnog kapitala, sporom uspostavljanju duha zajedništva i kolektivne svesti, o potrebi da se deluje u pravcu zajedničkog, opšteg dobra. Štaviše, prema razmišljanjima učesnika Nacionalne konferencije, činjenica da se u srpskoj političkoj areni nalaze netolerantne partije koje podržava veliki deo glasačkog tela, može biti indicija i za nizak opšti nivo tolerancije unutar društva.

Pravni okvir za delovanje civilnog društva je krajnje destimulativan – počevši od dvostruko destimulativnih poreza: onih koje OCD-i treba da plaćaju državi prema istim kriterijumima kao i velike korporacije, do onih koji ne stimulišu filantropska davanja i saradnju između privatnog sektora i civilnog društva. Štaviše, privatni sektor ne posmatra civilno društvo ni kao partnera, ni kao važnog društvenog aktera, niti ga usled nedostatka stimulaturnih zakona prepoznaje kao korisnika donacija koji uživa široko poverenje javnosti. U celini, stav privatnog sektora prema civilnom društvu je prvenstveno sumnjičav (41%) ili indiferentan (36%). Pojedine privatne firme u unutrašnjosti Srbije, posebno u manjim mestima, povremeno pomažu organizacije civilnog društva, ali ta pomoć je isključivo zasnovana na interpersonalnim i neformalnim vezama i odnosima, budući da institucionalni okvir saradnje nije razvijen ni prepoznat.

Odnos između civilnog društva i države je, kako pokazuje analiza ICD podataka, neadekvatan i nedovoljno razvijen. Između države i civilnog društva u Srbiji gotovo da ne postoji ni socijalni ni politički dijalog. Socijalni je blokiran političkim, a politički je blokiran isključivošću (mada ne više toliko polarizovanih ideologija), borbom političkih stranaka za veći rejting i odsustvom kulture dijaloga sa političke scene. Čini se da je i sam pojam dijaloga redak unutar javnog diskursa. Dosadašnji sastanci između vlade i civilnog društva su uglavnom bili konsultativni i često su više ličili na poslovne razgovore kod kojih vlada kontroliše dnevni red, pravi jednostrane promene u toku procesa i pravi predloge koji ne podležu raspravi. Razlozi za neuspostavljanje odgovarajućeg dijaloga su brojni, uključujući centralnu ulogu države, dubinu ekonomske krize, uticaj međunarodnih finansijskih institucija na kreiranje politike, slabljenje sindikata, rast broja malih privatnih preduzeća bez sindikata, nedostatak interesa od strane poslodavca, nedostatak stručnosti i fondova, slaba veze između sindikata, ali i poslodavaca. Ipak, sve češće konsultacije između predstavnika civilnog sektora i državnih institucija govore u prilog pozitivnim pomacima – predstavnici civilnog društva koji učestvuju na konsultacijama ovakve pomake u javnosti nazivaju dijalogom. Činjenica je, međutim, da ove konsultacije predstavljaju tek prvi korak ka uspostavljanju dijaloga, dijaloga koji znači dokumentovanje, osporavanje, ali i slušanje ili uspostavljanje socijalnog dijaloga koji znači preuzimanje saodgovornosti – što je sistem koji se tek mora naučiti. Naredni razlog koji dodatno odlaže uspostavljanje dijaloga – ili bi možda mogao da ga podstakne – je pravac društveno-ekonomskog razvoja Srbije. Upravljanje društvenim razvojem u Srbiji je još uvek u velikoj meri centralizovano, uz uočljivu nesaglasnost oko pravca promena kako između različitih socijalnih aktera, tako i unutar vlasti. S druge strane, država ne tretira ni sindikate ni udruženja poslodavaca kao ravnopravne partnere, što čini da je teško uspostaviti klimu neophodnog poverenja. Otud ni poverenje u mogućnost tripartitne saradnje još nije razvijeno. Dok se sindikati u Srbiji često žale da ne postoji reprezentativno udruženje poslodavaca kao socijalnog partnera sa kojim bi mogli da imaju dijalog, poslodavci se, inače slabi i rasparčani, ne zalažu za socijalni dijalog jer ne vide da se u kolektivnom pregovaranju sa predstavnicima radnika, gde treba igrati aktivnu ulogu, nalazi neka dobit. Pored toga, udruženja poslodavaca postoje uglavnom u javnom sektoru i velikim

preduzećima, dok je njihovo prisustvo u privatnom sektoru, naročito malim preduzećima, limitirano. Ovo su ključni razlozi što i pored konstituisanja Socijalno-ekonomskog saveta, tripartitni mehanizam dijaloga u Srbiji još uvek nije uspostavljen onako kako se to radi u EU, gde tripartitne komisije aktivno učestvuju u procesu kreiranja politike. Još tri ključna razloga doprinose usporenosti uspostavljanja socijalnog dijaloga: nizak nivo poverenja unutar i među institucijama, otuđenje većine građana Srbije od vlade i političkih partija i činjenica da je država marginalizovala socijalne partnere.

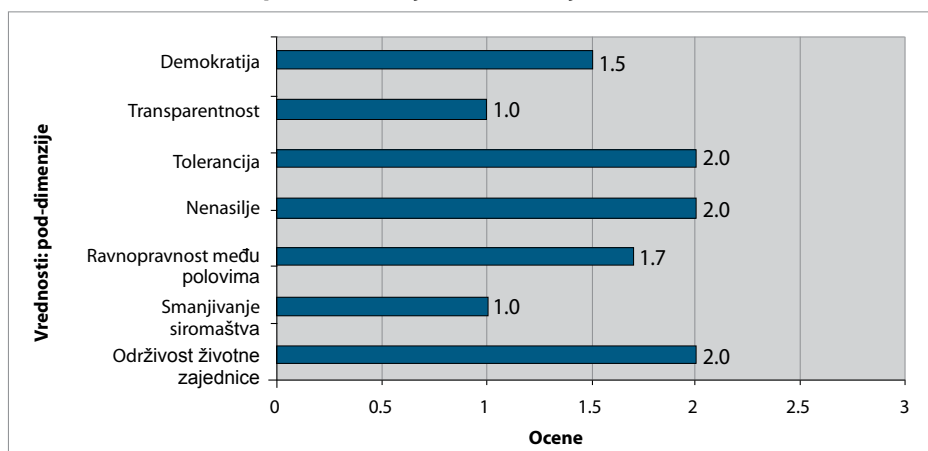
Donacije međunarodnih organizacija od 2000. naovamo imaju, prema mišljenju većine regionalnih ključnih aktera i intervjuisanih eksperata i stručnjaka, nekoliko značajnih karakteristika: donatorska sredstva menjaju namenu – sa humanitarnih se prešlo na finansiranje razvojnih projekata; međunarodne donacije za neke aktivnosti nevladinih organizacija opadaju (npr. aktivnosti usmerene na pomoć izbeglicama i mirovni rad); sredstva su sada redukovana a opada i broj međunarodnih organizacija koje daju donacije. Istovremeno, sredstva za projekte usmerene na razvoj društva i njegovih pojedinih segmenata danas se sve više dodeljuju preko vladinih institucija i kao po pravilu se dešava da idu preko ljudi koji su nekada, do 2000, bili u nevladinom sektoru. To bi svakako mogla biti i prednost za NVO sektor da se, takođe, ne dešava da se sredstva često dodeljuju netransparentno i bez jasno označenih kriterijuma, a NVO retko imaju mogućnost da monitorišu rad komisija. Logično je da konkursi u takvoj situaciji samo zadovoljavaju donatorski uslov i formu. Stoga bi uspostavljanje jasne i efikasne državne politike finansiranja OCD-a, sačinjene u saradnji sa lokalnim vlastima i na osnovu strateških pitanja razvoja, trebalo da bude prioritet.

Optimistički pokazatelji se mogu prepoznati i u prvim koracima učinjenim ka uspostavljanju adekvatnog pravnog okvira i dijaloga između države i civilnog društva, kao i u značajnom napretku saradnje između civilnog društva i lokalnih vlasti. Međutim, budući da aktuelni društveno-politički kontekst u Srbiji nije u potpunosti stimulativan za razvoj civilnog društva, očito je da širok spektar različitih faktora, od političkih, preko ekonomskih do socio-kulturnih, treba da bude unapređen ukoliko postoji volja da se uspostavi stimulatивно i podržavajuće okruženje za razvoj jakog i odgovornog civilnog društva u Srbiji.

3. VREDNOSTI

U ovom odeljku se analiziraju vrednosti koje civilno društvo Srbije praktikuje i promoviše. Dimenzija Vrednosti je dobila ukupnu ocenu od **1.6**, što pokazuje da civilno društvo relativno intenzivno radi na podsticanju tolerancije, nenasilja i održivosti životne sredine, da su njegove aktivnosti na planu daljeg razvoja demokratije donekle izgubile intenzitet, a da su aktivnosti civilnog društva na planu transparentnog delovanja slabe isto onoliko koliko i doprinos smanjenju siromaštva. Kada je reč o nastojanjima civilnog društva da doprinese smanjenju siromaštva, valja naglasiti da je ovako niska ocena pre svega rezultat velikog raskoraka između napora koje ono ulaže i izvora koji to mogu potvrditi. U grafikonu III 3.1. su date ocene za sedam pod-dimenzija u okviru dimenzije Vrednosti.

GRAFIKON III 3.1: Ocene pod-dimenzija za dimenziju VREDNOSTI

3.1. DEMOKRATIJA

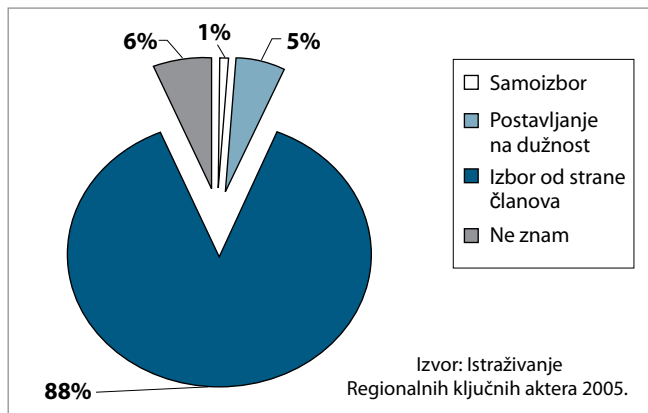
Ova pod-dimenzija utvrđuje stepen u kojem civilno društvo praktikuje i promoviše demokratiju. U tabeli III 3.1 su date ocene za odgovarajuće indikatore.

TABELA III 3.1: Ocene indikatora za demokratiju

Red. br.	Indikatori	Ocena
3.1.1	Demokratska praksa unutar OCD	1
3.1.2	Akcije civilnog društva na promovisanju demokratije	2

3.1.1 *Demokratska praksa unutar OCD-a.* Ovaj indikator se odnosi na merenje demokratije u okviru OCD-a i to kroz izbor rukovodstva u organizacijama i stepen u kojem članovi organizacije utiču na donošenje odluka.

GRAFIKON III 3.1.1: Izbor rukovodstva u OCD-ima

U istraživanju *regionalnih ključnih aktera* od 205 organizacija civilnog društva,¹⁴⁴ u tri četvrtine se izbor rukovodstva vrši od strane članova i to na skupštini organizacije, a samo u dve organizacije je lider izabrao *sam sebe*. (Videti grafikon III 3.1.1)

Članovi imaju *veliki uticaj* na donošenje odluka u skoro dve trećine organizacija (63%), *osrednji uticaj* u 26% i *mali uticaj* u svega 4% OCD-a.

Naspram ovih ocena stoje znatno drugačija mišljenja većine ključnih informanata, odnosno predstavnika lokalne vlasti, akademskih institucija, sindikata, političkih partija, nevladinih organizacija i ostalih organizacija civilnog društva. Većina ih je mišljenja da OCD-i unutar sebe nisu demokratični i da je demokratija veoma razvijena samo kod malog broja organizacija. Obrazloženja ovakvih ocena se grupišu oko nekoliko ključnih razloga koje navode ključni informanti i među njima su najčešći sledeći:

- Pojmovi koji se dovode u vezu sa pitanjem demokratske prakse unutar OCD-a najčešće se odnose na razumevanje **lidera i liderstva** i potrebu ljudi da se vežu za pojedinca. Kulturni obrazac u Srbiji se vidi kao uzrok ovoj pojavi. Najteže je, smatraju ključni informanti, promeniti sistem donošenja odluka, raspodelu moći i delegiranje odgovornosti, jer se s jedne strane nalazi strah lidera od „razvlašćivanja“, a s druge strah članova od preuzimanja odgovornosti i rizika.
- Mnoge organizacije rade po principu *one man band* ili, što je posebno karakteristično za romske nevladine organizacije, deluju kao *porodični biznis* jer se na čelu organizacije nalazi bračni par, a u članstvu bliski rođaci (što se donekle može razumeti imajući u vidu višestruko marginalizovan položaj Roma u društvu). Pitanje uticaja članstva u ovim organizacijama je isto kao i pitanje reizbora rukovodstva, u velikoj meri isključeno. Ovo ističe deo međunarodnih donatora i predstavnika lokalne vlasti, posebno u Beogradu, i jedan broj predstavnika romskih nevladinih organizacija iz unutrašnjosti.
- Motiv koji još uvek nosi prevagu pri osnivanju nevladine organizacije u Srbiji je potreba da se *sebi nađe zaposlenje* i obezbede sredstva za sopstveni život. Otud nije redak slučaj da se predsednik nevladine organizacije vidi kao poslodavac, a rad u organizaciji samo kao izvor prihoda za život. To svakako dodatno inhibira uticaj članstva tako da se ni pitanje reizbora ne stavlja na dnevni red, a i kad se stavi – rezultat se unapred zna. Iz ovih razloga veći deo predstavnika NVO-a smatra da statuti kao dokumenti postoje u svakoj organizaciji, ali da se u većini njih ne primenjuju. Ovi predstavnici, takođe, smatraju da je demokratičnost izražena u velikoj meri samo kod projektnih aktivnosti, dok o donošenju strateških odluka

¹⁴⁴ U okviru istraživanja *regionalnih ključnih aktera 2005.* na upitnik je odgovorilo 185 ispitanika, od čega su 157 bili predstavnici OCD-a, a među njima je bilo i onih koji su članovi i do tri organizacije – tako da je dobijena informacija za 205 organizacija.

koje se tiču kreiranja politike organizacije i pravaca njenog razvoja odlučuju osobe na vrhu organizacije. Veoma mali broj nevladinih organizacija u Srbiji je nastao isključivo s ciljem da se zaštite interesi većine, ili određene ciljne grupe. To velikim delom potvrđuje i podatak da značajan broj organizacija *svaštari* (što je uglavnom rezultat i njihove zavisnosti od međunarodnih donatora), a da većina organizacija čini tek prve korake u procesu svog profilisanja.

- Problem interne primene demokratije je najviše izražen kod manjih organizacija, odnosno organizacija koje imaju manji broj članova, budući da organizacije koje imaju veliki broj članova imaju i razvijenije mehanizme funkcionisanja, imaju statute i pravilnike o radu, razvijene procedure kojima se reguliše izbor lidera i donošenje odluka i da se oni u potpunosti poštuju. Ovog mišljenja su i predstavnici sindikata, akademskih institucija, političkih partija kao i predstavnici lokalne vlasti.

Na kraju, rašireno je mišljenje da se pitanje koje se odnosi na uticaj članstva mora posmatrati u zavisnosti od vrste organizacije. Navode se, s jedne strane, primeri velikih organizacija koje imaju na hiljade volontera¹⁴⁵ i gde je pitanje uticaja članova/volontera minimalno i s druge, primeri organizacija koje su nastale kao rezultat entuzijazma grupe roditelja čija deca imaju neki od (retkih) oblika invaliditeta i gde su uloge drugačije raspoređene, a pitanje uticaja članova se ne postavlja.

Ocenjujući demokratiju unutar organizacija civilnog društva u celini, predstavnici sektora zaključuju da se, ipak, demokratske procedure mnogo više primenjuju u nevladinim organizacijama nego u političkim strankama, sindikatima ili državnim institucijama gde se uloge dodeljuju po principu partijske pripadnosti, a skupštinski mandati tretiraju kao roba na tržištu – *ko da više*.

3.1.2 Akcije koje civilno društvo sprovodi radi promovisanja demokratije. Većina sagovornika tokom CIVICUS istraživanja (i *regionalni ključni akteri* i intervjuisani eksperti i stručnjaci) je jednoglasna u ocenama da je dolazak ideje demokratije u Srbiji najviše zasluga civilnog društva i da je upravo promovisanje demokratije njegov najznačajniji doprinos, posebno u vreme autoritarnog režima tokom devedesetih.

Druga jednoglasna ocena većine ispitanika je da se, u odnosu na taj period, civilno društvo danas znatno manje bavi ovom temom i da su kampanje namenjene promociji demokratije i njenih vrednosti u poslednih godinu dana bile veoma retke. Predstavnici međunarodnih organizacija i jedan deo predstavnika sektora to objašnjavaju time, što se civilno društvo u Srbiji *umorilo i uspavalo, a aktivisti uljuljali ili uplašili posle demokratskih promena koje su predstavljale najveći uspeh njihovih akcija na promociji demokratije*.

Pojedini predstavnici lokalne vlasti idu još dalje i smatraju da civilno društvo *više ne promovise demokratiju onako kako je to radilo u vreme bivšeg režima, kada je sektor delovao poput tadašnje opozicije i nastojao da se nametne kao lider u promovisanju demokratije čak i naspram tadašnje opozicije*.

Deo predstavnika međunarodnih organizacija smatra da bi civilno društvo u Srbiji bilo mnogo uspešnije u promovisanju demokratskih vrednosti kad bi našlo bolju *vezu sa građanima* i kada bi govorilo *jezikom koji građani bolje razumeju*. Tada bi uticaj civilnog

¹⁴⁵ Takav primer je CeSID - Centar za slobodne izbore i demokratiju - nevladina, nestranačka i neprofitna organizacija koja ima veliku mrežu, sa 21 000 volontera/posmatrača, 165 opštinskih timova, 16 lokalnih i 5 regionalnih kancelarija. Na ovaj način CeSID je u stanju da kroz razgranatu mrežu svojim aktivnostima pokrije svaku opštinu u Srbiji i izvede niz različitih aktivnosti i po obimu i po trajnosti. Više videti na adresi: <http://www.cesid.org/onama/index.jsp> (pristupljeno 10. decembra 2005)

društva bio mnogo veći nego što je sada. Iđentičan stav ima i jedan broj predstavnika sektora koji smatraju da civilno društvo aktivno promovise demokratiju, ali da je jezik kojim se većina organizacija obraća građanima namenjen i razumljiv samo donatorima.

Ocenjujući aktuelnu ulogu civilnog društva u promociji demokratije, samo nešto više od jedne trećine (38%) *regionalnih ključnih aktera* je mišljenja da je ona danas *značajna*, a više od polovine ključnih aktera (63%) ne može da navede ni jedan primer takve kampanje u poslednjih godinu dana. Retki ključni akteri (16%) se sećaju *dosta primera* kampanja u kojima je civilno društvo tokom prošle godine promovisalo demokratiju. To su najčešće primeri nacionalnih kampanje od pre dve do tri godine, koje pamti od 1.5 do 3.5%, ključnih aktera: kampanja *Otpora* iz 2000: *Samo vas gledamo!*, zatim Izborne kampanje CeSID-a, razne tribine Helsinškog odbora za ljudska prava, Ukidanje zakona o pomoći haškim optuženicima, obeležavanje 9. maja, Dana Evropske Unije, obeležavanje Dana ljudskih prava, Ženskih politička prava, akcije Žene u politici, Protiv nasilja u porodici, kampanja za porodični zakon i zakon o radu, kampanje ANEM-a koje su se u poslednje dve-tri godine odnosile na sređivanje/demokratizaciju medijske scene u Srbiji i aktuelna kampanja - zalaganje Grupe osam NVO oko zahteva parlamentu u vezi sa usvajanjem Deklaracije o Srebrenici itd.

Među kampanjama na nivou lokalne zajednice pamte se (sa manje od 1%) sledeće: *Dosta zločina* u Sokobanji, *Pomoć opštinama istočne Srbije*, *Žene to mogu*, akcija vezana za obrazovanje i prava žena, Demokratski odnosi među strankama u lokalnoj samoupravi, Izbor građanskog branioca u lokalnoj samoupravi Leskovac, Edukacija za omladinske mreže, kampanje Stalni forum građana u Novom Pazaru, Odbor za zaštitu ljudskih prava u školama, Osnivanje, podrška i rad ueničkog parlamenta, *Lepota različitosti* – Timočki klub, *Protiv korupcije*, *Fors*, Novi Sad itd.

Mediji su (u periodu februar/april 2005) zabeležili svega 17 primera, uglavnom akcija pojedinačnih aktivista, koje su govorile o ljudskim pravima i diskriminaciji,¹⁴⁶ manji broj javnih rasprava¹⁴⁷ i akcije jednog broja nevladinih organizacija,¹⁴⁸ ali ni jednu kampanju. Ovako mali broj priloga u medijima govori u prilog tezi da se doživljava da je demokratija u značajnoj meri dostignuta i da na tome više nije neophodno značajnije raditi.

Razmatrajući ovaj indikator učesnici Nacionalne konferencije su izneli mišljenje da su aktivnosti civilnog društva na promovisanju demokratije značajno opale od 2000. uglavnom zbog toga što međunarodne organizacije od tada finansijski ne pomažu aktivnosti koje su samo usmerene na promovisanje demokratije. Stoga se smatra da je ocena 2 za ovaj indikator realna.

¹⁴⁶ Specijalni dodatak dnevnog lista *Danas*, posvećen pitanjima diskriminacije raznih vrsta u Srbiji na osam strana. Vrlo opširna i detaljna analiza slučajeva diskriminacije, mogućnosti da se građani pravno zaštite od toga, sa prikazom kako diskriminaciju sankcioniše pravo drugih zemalja. U dodatku su uključeni pravni aspekti i podaci o konkretnim slučajevima diskriminacije po bilo kom osnovu - polnom, nacionalnom i posebno pitanje diskriminacije osoba inficiranih HIV virusom. U posmatranom periodu dnevni list *Danas* je jedini od medija koji je imao dodatak ove vrste, posvećen ljudskim pravima. Sagovornici su predstavnici akademskih institucija i manjeg broja NVO-a. *Danas*, 24.2.2005. Dostupno na adresi: <http://www.danas.co.yu/> (pristupljeno 24. februara 2006)

¹⁴⁷ Javna rasprava na temu Kršenje prava na prigovor savesti u SCG-u – saopštenje beogradske kancelarije Evropskog biroa za prigovor savesti, *Danas*, 7.2.2005. Dostupno na adresi: <http://www.danas.co.yu/> (pristupljeno 24. februara 2006)

¹⁴⁸ Grupa nevladinih organizacija optužila ministra policije Dragana Jočića i šefa Bezbedonosno-informativne agencije (BIA) Radeta Bulatovića da su direktno dogovorni za sakrivanje, kako kažu, „istine o spaljivanju tela kosovskih Albanaca u fabrici Mačkatica u Surdulici“- Fond za humanitarno pravo, Građanske inicijative, Komitet pravnika za ljudska prava, Inicijativa mladih za ljudska prava, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji. *Večernje novosti*, 4.2.2005.

3.2. TRANSPARENTNOST

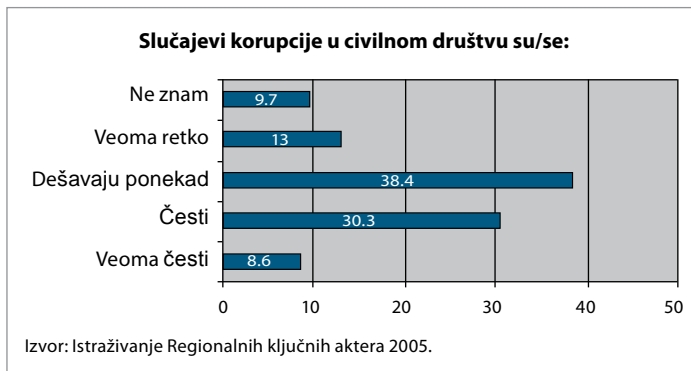
Ova pod-dimenzija utvrđuje stepen u kojem civilno društvo praktikuje i promoviše transparentnost. U tabeli III 3.2 su date ocene za odgovarajuće indikatore.

TABELA III 3.2: Ocene indikatora za transparentnost

Red. br.	Indikatori	Ocena
3.2.1	Korupcija u okviru civilnog društva	1
3.2.2	Finansijska transparentnost organizacija civilnog društva	1
3.2.3	Akcije civilnog društva za promociju transparentnosti	1

3.2.1 *Korupcija u okviru civilnog društva.* Mišljenje 39% regionalnih ključnih aktera je da je korupcija unutar civilnog društva *česta i veoma česta*, dok ih još toliko (38%) smatra da se slučajevi korupcije *ponekad dešavaju* (videti grafikon III 3.2.1). Regionalna analiza pokazuje da su mišljenja o korupciji u civilnom društvu gotovo ujednačeno velika u svim regionima, osim što je u Beogradu najveći broj ključnih aktera (73%) koji smatraju da je korupcija *česta*.

GRAFIKON III 3.2.1: Korupcija unutar civilnog društva (u %)

Objašnjenje ovakvih ocena je, kako navodi jedan broj aktera, da među organizacijama civilnog društva postoje *jednaki i jednakiji*, odnosno da se u pozadini *elitističkog ponašanja* određenog broja organizacija nalaze *čvrste koalicije* vezane, s jedne strane principom *ja tebi ti meni*, a s druge snagom ličnih, neformalnih mreža u koje su uključeni *politički*

centri moći i pojedinci iz domaćih i međunarodnih, donatorskih organizacija. To je „onaj mali broj organizacija čiji predstavnici“, kako se dalje objašnjava, „pod parolom optimizma šire pozitivne ocene o stanju u sektoru i društvu u celini ignorišući svakodnevna loša iskustva i probleme o kojima govori velika većina građana“. Ovakve koalicije govore u negativnom svetlu o sektoru u celini i u značajnoj meri koče njegov razvoj, između ostalog i zato što se sredstva za realizaciju aktivnosti ne dobijaju uvek na osnovu kvaliteta predloženog projekta, već neretko i na osnovu *ličnih veza* sa pojedincima iz donatorskih organizacija i institucija. Razgovor o korupciji u civilnom društvu vođen tokom konsultacija sa ključnim regionalnim akterima je bio dosta uvijen, nemušt i bez navođenja konkretnih primera, što ukazuje na nemoć aktivista civilnog društva da se najpre *u svom dvorištu* izbore sa ovom pojavom. Osim što mu umanjuje kredibilitet, ova pojava govori i o nemoći civilnog društva u celini da utiče na smanjenje korupcije pre svega u neposrednom, pa potom i u širem okruženju. To je, pored ostalog, još jedan u nizu razloga što ni akcije pojedinih organizacija za promovisanje suzbijanja i kontrolu korupcije ne postižu odgovarajući, željeni efekat.

U štampi je o ovoj temi bilo svega tri priloga koji su se odnosili na istu organizaciju: „Inicijativni odbor za smenu Nacionalnog saveta romske nacionalne manjine optužilo je

rukovodstvo tog tela za finansijske malverzacije i zatražilo održavanje vanredne Elektorske skupštine". (*Danas*, 15.3.2005)

Učesnici Nacionalne konferencije smatraju da se korupcija unutar civilnog društva ne odnosi samo na novac, već i na različite trgovine uticajem, kao i na pojedinačne zloupotrebe položaja unutar OCD-a. Naglašeno je, takođe, da primeri korupcije u nekim organizacijama bacaju loše svetlo na ceo sektor, te da bi sami OCD-i trebalo više pažnje da posvete svojoj finansijskoj transparentnosti. Jedan broj učesnika je istovremeno ukazao na mogućnost da političke partije još više doprinose negativnom utisku o transparentnosti OCD-a i ističu da ukoliko se političke partije posmatraju kao deo civilnog društva, onda je ocena 1 za ovaj indikator suviše velika.

3.2.2 Finansijska transparentnost organizacija civilnog društva. Mera transparentnosti koju predlaže CIVICUS je broj organizacija koje su svoje računovodstvene izveštaje dale na uvid javnosti. Pregledom oko 200 sajtova organizacija civilnog društva¹⁴⁹ nije pronađena nijedna organizacija koja je na svoj web sajt postavila izveštaj o finansijskom poslovanju. Istovremeno, *regionalni ključni akteri* su mišljenja da je u 87% organizacija finansijsko poslovanje *transparentno*, izloženo proveru i sudu javnosti, u 6% organizacija je *netransparentno*, dok 8% ključnih aktera kaže da o tome *ne zna ništa*.

Podaci *NGO Policy Group 2001.* pokazuju da su, od 821 organizacije, koliko je učestvovalo u ovom istraživanju, predstavnici samo 52% organizacija bili spremni da na videlo iznesu budžet za poslednjih dvanaest meseci. U istraživanju *Građanskih inicijativa 2005*, od 516 organizacija, o svom budžetu je bilo spremno da govori njih 73%. Ovo pokazuje da se svest o potrebi da nevladine organizacije budu finansijski transparentne menja. Isto istraživanje, međutim, pokazuje sledeće: „Prilikom odgovaranja na pitanje da li je u vašoj organizaciji izvršena finansijska revizija od strane nezavisne revizorske kuće, dobijeni su podaci da su organizacije izvršile reviziju na nivou projekta u 22% slučajeva, na nivou cele organizacije u 8%, dok je ipak najzastupljeniji odgovor bio da nisu izvršile reviziju, njih 68% daje ovaj odgovor“.

Članovi NSG-a i učesnici Nacionalne konferencije su pokrenuli pitanje u kojoj meri se političke partije i sindikati mogu smatrati delom civilnog društva, ističući da ove organizacije u velikoj meri doprinose utisku o netransparentnosti OCD-a.

3.2.3 Akcije koje civilno društvo preuzima kako bi promovisalo transparentnost. Samo 19% *regionalnih ključnih aktera* smatra da je uloga civilnog društva u lobiranju za transparentniji rad vlade *značajna*, najviše je onih koji ocenjuju da je *osrednja* (40%), a 11% ih smatra da je *beznačajna*.

Istraživanje *regionalnih ključnih aktera* pokazuje, da polovina *ne može da se seti* (36%) ili *ne zna ništa* (15%) o kampanjama, akcijama ili programima civilnog društva koji su za cilj imali lobiranje za transparentniji rad vlade u prethodnoj godini. Druga polovina *se seća* samo jednog ili dva primera takvih kampanja (20%), deo *zna za nekoliko primera* (27%), a samo 2% ključnih aktera *zna za dosta primera* takvih kampanja.

Upitani da navedu primer neke kampanje ili aktivnosti koja se odnosila na ovu temu, većina *regionalnih ključnih aktera* (61%) ne može da se seti ni jednog primera. Ostali su navodili imena organizacija ili raznorazne primere koji u osnovi nemaju direktnog dodira sa ovom temom. Malobrojni ključni akteri (od 2 do 5 ispitanika) kao primere kampanja navode istraživanja i okrugle stolove na kojima se insistiralo na transparentnosti javnih nabavki,

¹⁴⁹ Prema CRNPS-u, u Srbiji od ukupno 1935 aktivnih NVO-a, njih 346 (17,9 %) imaju web sajt, 1370 (70,8 %) imaju e-mail adresu.

primeni zakona o javnim nabavkama, sprečavanju sukoba interesa pri vršenju javnih funkcija, dopuni zakona o finansiranju političkih stranaka, slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja i smanjenju korupcije (u tom kontekstu se najčešće pominju Transparentnost Srbija, CeSID i Yukom).

Predstavnici medija ocenjuju da je u Srbiji još uvek nedovoljno razvijena svest o tome da vlast treba da bude transparentna, a monitoring medija pokazuje da štampa ovoj temi posvećuje tri priloga mesečno, a televizija dva i po. Prilozi se najčešće objavljuju u danima vikenda koji inače nisu *prebukirani* dnevno-političkim aktuelnostima, osim RTV B92 koji objavljuje priloge onda kada se događaj i desio. Mediji inače najčešće pišu o istraživanjima korupcije, objavljivanju zbornika na tu temu, aktivnom zalaganju OCD-a za borbu protiv korupcije, zahtevima da se finansiranje političkih stranaka učini transparentnijim i o pokretanju konkretnih akcija čiji je cilj ukidanje poslaničkih imuniteta onim poslanicima koji su umešani u korupcijske afere.

Izvesno je, saglasna je većina predstavnika svih društvenih sektora, da sve organizacije civilnog društva ne mogu ovoj vrsti aktivnosti da posvete punu pažnju i da je samo mali broj onih koje su osposobljene da ulažu konstantne napore u pravcu borbe protiv mita, korupcije i negativnih aspekata novca u politici i društvu. Međutim, ne postoji dovoljan broj *think tank* i *watchdog* organizacija koje bi se bavile ovim problemima, smatra većina sagovornika iz svih sektora i stoga je, kako dalje navode, logična i ocena da se još uvek nedovoljno radi na transparentnosti puteva novca i rada vlade u Srbiji. Korektivna uloga kontrole i ograničenja vlasti bi trebalo da bude u većoj meri razvijena i ona može da bude delatna ukoliko ima podršku civilnog sektora i ukoliko mediji pružaju podršku civilnom društvu tako što će objaviti informacije, smatraju ključni informanti.

Kao problem u aktivnijoj promociji transparentnosti, ključni informanti iz civilnog sektora smatraju da su državne institucije nespremljene na saradnju, dok predstavnici privatnog sektora smatraju da civilno društvo treba da insistira na transparentnosti iako se prema njihovom mišljenju malo može učiniti. Faktori koji *održavaju* ovakvu situaciju su kulturno nasleđe, odnosno mentalitet *nemešanja u politiku* i *opšte siromaštvo u društvu* i oni, po mišljenju predstavnika nevladinih organizacija, predstavljaju i otežavajuće faktore u borbi protiv korupcije. Naredni otežavajući faktor je činjenica da među građanima i dalje preovladava stav da NVO-i *nemaju prava da pitaju o stvarima koje se tiču vlasti* i da su *jedino poslanici pozvani da se time bave*, navodi jedan broj predstavnika civilnog društva. Pojedini ključni informanti iz nevladinih organizacija smatraju da su OCD-i iz unutrašnjosti u većoj meri zainteresovani za transparentnost rada lokalnih samouprava nego za rad vlade, odnosno vlasti na nacionalnom nivou. Ovakav stav se obrazlaže činjenicom da se odluke lokalnih samouprava direktnije tiču građana pa se oni stoga za njih i više interesuju. Stav je ove kategorije ispitanika da je mnogo teže dobiti informacije koje se tiču rada lokalnih vlasti zbog njihove veće zatvorenosti. Predstavnik crkve smatra da se OCD-i trude da promovišu vladinu transparentnost, ali takođe, smatra da je sam nevladin sektor nedovoljno transparentan.

Bez obzira na uspeh nevladinog sektora u primeni Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja, ostali su još zadaci vezani za njegovu punu implementaciju, kao i inicijativa za promenu pojedinih njegovih odredaba koje se odnose na izuzetost pojedinih organa vlasti za žalbe Poverenika za informacije od javnog značaja.¹⁵⁰

¹⁵⁰ Ocenjeno je na okruglom stolu *Odnos organa javne vlasti i nevladinih organizacija prema ostvarivanju prava na slobodan pristup informacijama*, koji je u beogradskom Medija centru organizovao Komitet pravnika za ljudska prava (YUCOM) 31. januara 2006, prenosi Novinska agencija Beta.

3.3. TOLERANCIJA

Ova pod-dimenzija utvrđuje stepen u kojem civilno društvo praktikuje i promoviše toleranciju. U tabeli III 3.3 su date ocene za indikatore tolerancije.

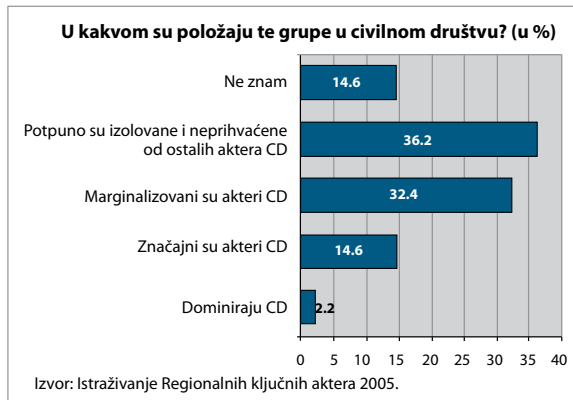
TABELA III 3.3: Ocene indikatora za toleranciju

Red. br.	Indikatori	Ocena
3.3.1	Tolerancija unutar civilnog društva	2
3.3.2	Akcije koje civilno društvo preduzima za promovisanje tolerancije	2

3.3.1 Tolerancija unutar civilnog društva. Istraživanje *regionalnih ključnih aktera* pokazuje da skoro jedna polovina (41%) ključnih aktera civilnog društva ne zna, ili iz različitih razloga ne želi da govori o primerima netolerancije, diskriminacije, neonacizma i rasizma unutar civilnog društva. Među onima koji o tome znaju i govore, većina (34.1%), smatra da postoje jedan ili dva primera takvih organizacija.

O ovakvim grupama najviše govore ključni akteri CD-a iz Beograda, dok akteri koji na ovo pitanje najčešće odgovaraju sa *ne znam*, uglavnom dolaze iz južne Srbije. Među primere ovakvih grupa najčešće se pominju *Obraz* (34%), *Skinhedsi* (18%), Srpska radikalna stranka (4%), *Nomokanon* (2%) i na kraju, sa najmanje procenata, razne sekte i navijači, a među njima i *Nacionalni stroj* (1%), neonacistička organizacija koja u poslednje vreme *batinaški deluje* i protiv čijih 18 pripadnika je, kako navodi dnevni list *Politika* (9.1.2006), upravo podignuta optužnica.¹⁵¹

GRAFIKON III 3.3.1: Položaj netolerantnih grupa

Dve trećine ključnih aktera civilnog društva (69%) smatra da su takve grupe samo marginalizovani akteri (32.4%), ili da su to grupe koje su potpuno izolovane i neprihvaćene od strane ostalih aktera (36.2%) u sektoru. U ovoj grupi su ključni akteri koji u ovom kontekstu nisu pominjali Srpsku radikalnu stranku. Mišljenje više od jedne petine (17%) predstavnika OCD-a je da su navedene grupe značajni akteri civilnog društva (14.6%), a 2.2.% čak smatra da ovakve grupe dominiraju, referirajući se pri tom najviše na

SRS, potom na *Skinhedse* i na kraju na *Obraz*. Ključni akteri civilnog društva koji pripadaju ovoj grupi su većinom iz Vojvodine, a deo ih je iz romskog civilnog društva čiji pripadnici najčešće trpe agresivnost *Skinhedsa*.

Razmatrajući podatke za ovaj indikator, pojedini članovi NSG-a su izneli mišljenje da čak i oni OCD-i koji su aktivni na planu promocije tolerancije, ne mogu biti tolerantni prema pojedinim akcijama određenih organizacija kao što su *Obraz* ili *Skinhedsi*. Imajući, međutim,

¹⁵¹ Predsednik Komiteta pravika za ljudska prava (Yukom) Biljana Kovačević-Vučo pozdravila je podizanje optužnice protiv članova *Nacionalnog stroja* i ocenila da je reč o nekoj vrsti iskupljivanja države. „Kod nas je nasilje institucionalizovano, jer su za raspirivanje nacionalne, verske i rasne mržnje i netrpeljivosti odgovornije najjače političke stranke od ekstremističkih grupa”, izjavila je Vučo Tanjugu. Dnevni list *Politika* od 10.1.2006.

na umu da su ovakvi slučajevi malobrojni i da nisu deo glavnih tokova civilnog društva Srbije, članovi NSG-a su zaključili da je civilno društvo tolerantno i da o tome govori i relativno visoka ocena 2. U tom kontekstu su učesnici Nacionalne konferencije dali komentar da civilno i građansko društvo nisu isto i da je to pitanje razumevanja koncepta civilnog društva unutar kojeg bi trebalo odrediti šta je pro-građansko, a šta nije i koje organizacije spadaju u civilno društvo, a koje ne.

3.3.2 Akcije koje civilno društvo preduzima za promovisanje tolerancije. Ocena skoro dve petine regionalnih ključnih aktera (39%) je da je uloga civilnog društva u promovisanju tolerancije značajna, a svega 7% ocenjuje da je *beznačajna*.

Velika većina regionalnih ključnih aktera (83%) je mišljenja da civilno društvo promoviše toleranciju, ali više od polovine, (51%) njih, ne može da navede nijedan primer akcija za promociju tolerancije. Ostale su upamćene samo dve kampanje: *Da komšiji krava bude živa i zdrava!* (4%), *Nije teško biti fin!* (3%) i kategorična tvrdnja da ima dosta raznih organizacija koje sprovode akcije za promovisanje tolerancije (14%).

Monitoring medija pokazuje da su mediji (februar/april 2005) u 40 priloga pratili akcije CD-a na promovisanju tolerancije. Analizirana štampa objavljuje u proseku po 13 priloga mesečno na ovu temu, a analizirane televizije po četiri i svi prilozi su intonirani pozitivno (ukupno 40 priloga). Gledano prema sadržaju, mediji su pratili širok raspon akcija CD-a na senzibiliziranju javnosti za vrednost tolerancije: od ukazivanja na važnost principa tolerancije uopšte,¹⁵² do podsticanja tolerancije prema svim vrstama različitosti od nacije, konfesije, roda, rase, veroispovesti,¹⁵³ seksualnog opredeljenja, osoba sa invaliditetom,¹⁵⁴ i zabrinutosti za ponašanje političara prema novinarima,¹⁵⁵ itd. Najmanje tekstova je bilo o Romima i toleranciji prema njima.¹⁵⁶

3.4. NENASILJE

Ova pod-dimenzija utvrđuje stepen u kojem civilno društvo praktikuje i promoviše nenasilje. U tabeli III 3.4 su date ocene za odgovarajuće indikatore.

TABELA III 3.4: Ocene indikatora za nenasilje

Red. br.	Indikatori	Ocena
3.4.1	Nenasilje u sektoru civilnog društva	2
3.4.2	Akcije civilnog društva za promociju nenasilja	2

3.4.1 Nenasilje u sektoru civilnog društva. Istraživanje regionalnih ključnih aktera pokazuje da u civilnom društvu dominiraju dve vrste mišljenja: jedno po kojem su nasilničke grupe

¹⁵² Tribina u Centru za kulturnu dekontaminaciju „Javna reč i javni linč“, *Danas* 18.4.2005; U okviru projekta „Koezistencija i razumevanje“ koji je deo omladinskog programa Evropske komisije u Novom Sadu boravili su mladi iz BiH, Slovenije, Makedonije, Belgije i Portugala, Snežana Bačlija iz novosadskog ogranaka *Balkan Idea*, *Dnevnik*, 11.4. 2005.

¹⁵³ Okrugli sto o prednacrta zakona o verskim organizacijama - Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Hrišćanska adventistička crkva, ministar vera Milan Radulović, *Danas*, 3.2.2005.

¹⁵⁴ Kampanja u Vojvodini za smanjenje distance prema osobama sa invaliditetom - Centar *Živeti uspravno* – *Danas*, 8.2. 2005.

¹⁵⁵ Udruženje novinara Srbije izrazilo zabrinutost zbog ponašanja pojedinih političara prema novinarima, *Dnevnik*, 1.4. 2005.

¹⁵⁶ Godišnjica od emitovanja prvih vesti na TV Glas Roma, *Danas*, 10.2. 2005. Dostupno na adresi: <http://www.danas.co.yu/> (pristupljeno 27. februara 2006)

ustvari izolovane grupe koje *ponekad pribegavaju nasilju* (32%) i drugo, po kojem se radi o pojedinačnim grupama koje *redovno pribegavaju nasilju* (29%). Tek manje od jedne trećine ključnih aktera civilnog društva je uvereno da organizacije civilnog društva *retko kad pribegavaju nasilju*.

Regionalna slika pokazuje da su pojedinačne grupe koje redovno pribegavaju nasilju najučestalije u Vojvodini i istočnoj Srbiji i da ih je podjednako visok broj u oba ova regiona (43%). Stav da se radi o izolovanim grupama koje ponekad pribegavaju nasilju dominantan je u centralnoj (34%), zapadnoj (41 %) i južnoj Srbiji (32%). Među beogradskim ključnim akterima najčešći je stav da je pribegavanje nasilju od strane OCD-a *vrlo retko* (33%).

Više od dve trećine *regionalnih ključnih aktera* ne zna ni za jedan primer nasilničkog ponašanja u sektoru, dok nešto manje od jedne četvrtine kao primer navodi većinom organizacije: *Skinhedsi* (9%), *Obraz* (6%), SRS (2%), a najmanje se pominju fašistička grupa *Mađarska Srbija*, verske sekte i paljenje džamija.

Svi slučajevi nasilja su, prema mišljenju ključnih aktera, kritikovani od strane 85% ostalih aktera civilnog društva, mada je kritika i osuda nasilničkog ponašanja prisutna uvek samo kod 22% organizacija, a 6% organizacija nikad, ili retko kad, kritikuje ovakve postupke. Ovo mišljenje je naročito rašireno u Vojvodini.

Štampani mediji ne beleže ni jedan primer nasilja unutar civilnog društva, dok elektronski mediji, unutar tri meseca na koja se analiza odnosi, u 4 ili 3% priloga, govore o pojavama organizacija koje se služe nasilnim sredstvima, kao što su oštećenja imovine, ispisivanje grafita sa netolerantnim porukama i verbalno nasilje u propagandnim materijalima. TV B92, kao i kada je reč o ostalim temama vezanim za civilno društvo, o ovoj temi je govorila najviše, a RTS najmanje. Pojava neonacističke grupe *Nacionalni stroj* čije delovanje je primećeno naročito po ispisivanju rasističkih, antisemitskih i šovinističkih grafita, u novembru 2005, upala je na antifašističku tribinu u Novom Sadu i tako skrenula pažnju javnosti na sebe. Posle njihovog agresivnog nastupa izostala je široka kritika od strane civilnog društva. Iz redova civilnog društva na ovu pojavu je reagovalo svega nekoliko pojedinaca ili pojedinačnih organizacija.

3.4.2 Postupci kojima civilno društvo promovise nenasilje i mir. Zasluga sektora je to što se o nasilju uopšte govori u društvu i OCD-i se smatraju liderom promocije nenasilja, tolerancije, mira i mirnog rešavanja konflikata. Njihov aktivizam je posebno bio izražen tokom devedesetih, u vreme ratova. Današnje kampanje vezane za mir, pitanje suočavanja sa prošlošću i obeležavanje deset godina od zločina u Srebrenici predstavljaju najznačajniji vid borbe protiv nasilja i borbe za poštovanje ljudskih prava.

Postoje i vrlo jake ženske organizacije koje su ušle u saradnju sa institucijama, centrima za socijalni rad i policijom na problemima pedofilije, incesta, nasilja nad decom, zloupotrebe i zanemarivanja dece (npr. Autonomni ženski centar). Civilno društvo se aktivno bavi i problemima nasilja nad ženama i postoji dosta organizacija koje se bave tim problemom i preduzimaju konkretne aktivnosti, kao što su programi psiho-socijalne pomoći, osnivanje skloništa za žene i decu žrtve nasilja (npr. osnivanje *Sigurnih kuća*, od kojih su neke pokrenute/finansirane od strane opština, a neke vode NVO). Određeni broj ženskih organizacija aktivno deluje u oblasti antitrafikinga (npr. *Astra*).

Međutim, imajući na umu aktuelne pojave neonacističkih grupa i stepen raširenosti nasilja unutar civilnog društva o kojem govore *regionalni ključni akteri*, može se reći da OCD-i nisu dovoljno aktivni po ovom pitanju. O tome govore i podaci iz istraživanja *regionalnih ključnih aktera* - nešto jača trećina ključnih aktera smatra da je uloga civilnog društva u promovisanju

nenasilja i/ili mirnog rešavanja konflikata na nivou društva *značajna* (38%), dok 20% smatra da je *ograničena ili beznačajna* (7%). Ova uloga civilnog društva najbolje ocene dobija u južnoj Srbiji, a najlošije u Vojvodini, dok je u ostalim regionima odnos prema ovoj ulozi CD-a manje-više ambivalentan. Kada treba navesti primer ovakvih akcija u poslednjih godinu dana, veliki broj ključnih aktera (55%) to ne može da uradi, ili navodi imena organizacija. Među onima koji se sećaju, najučestaliji su sledeći primeri kampanja/organizacija: *Škola bez nasilja* - 7 ispitanika, *Žene u crnom* - 7 ispitanika, *Ženske grupe* - 3 ispitanika. Kampanja protiv nasilja je najmanje bilo u Vojvodini, gde su u poslednje vreme najučestaliji ekscesi nasilja, smatraju ključni akteri civilnog društva, a najčešće su u Beogradu.

Intervjuisani eksperti i stručnjaci, predstavnici svih sektora društva, smatraju da se civilno društvo u Srbiji bavi promocijom nenasilja i mira, ali ne kontinuirano i ne u dovoljnoj meri. Civilno društvo se nedovoljno bavi i pitanjem nasilja među mladima u srednjim školama, što ističe predstavnik lokalne vlasti u Vojvodini koji smatra da se o nasilju, posebno među mladima, malo govori i da država treba više da se uključi u rešavanje ovog problema. Na osnovu anketa koje je sproveo sekretarijat za omladinu u pokrajinskoj vladi, nasilje je prisutno u srednjim školama u Novom Sadu. U prilog ovom stavu, predstavnik lokalne vlasti iz centralne Srbije navodi da je nova vlada ukinula Odsek za nacionalnu strategiju za mlade pri Ministarstvu obrazovanja (što je prošlo nezapaženo od strane medija i civilnog društva), koji je doneo nacrt akcionog plana za mlade i uveliko radio na njegovoj realizaciji u saradnji sa NVO-ima. Ova odluka vlasti govori o neozbiljnosti države i njenoj nezainteresovanosti za rešavanje problema mladih, mada se za to deklarativno zalaže, kaže ovaj predstavnik lokalne vlasti.

Saradnja organizacija civilnog društva sa državom i medijima se smatra ključnom za uspeh aktivnosti namenjenih promociji nenasilja i nenasilnog rešavanja konflikata. Ipak, sve do sada nisu uspostavljeni mehanizmi efikasne i efektivne veze između policije, socijalnih službi, medicinskih ustanova i OCD-a.

Aktivnosti OCD-a namenjene promociji nenasilja i mira nisu u dovoljnoj meri medijski praćene, tako da se u široj javnosti ne može steći pravi utisak o obimu i efektima njihovog rada i ovaj problem bi se, smatraju predstavnici NVO-a, rešio edukacijom i senzibilizacijom novinara za bavljenje ovom problematikom, kao i adekvatnim prezentovanjem aktivnosti i rezultata OCD-a.

Za razliku od primera nasilnog ponašanja unutar organizacija civilnog društva, u elektronskim medijima su znatno više zastupljene akcije za promovisanje tolerancije. Analizirane televizije o ovoj temi govore u 17, odnosno 14% priloga, što znači da je oko 5-6 priloga mesečno posvećeno aktivnosti kojima civilno društvo promoviše nenasilje.¹⁵⁷

¹⁵⁷ Od ukupnog broja priloga najviše ih je bilo na RTS1 – 7 priloga, zatim na TV B92 -6 priloga i TV Pink - 3 priloga. Prilozi govore o sledećem: angažovanju Pedagoškog društva Srbije u radu na projektu prevencije i resocijalizacije dece sa problemima u ponašanju i sprečavanju nasilja u školama i među maloletnicima; zahtevima organizacija za zaštitu ljudskih prava da se počinioči kršenja ljudskih prava manjina na Kosovu i Metohiji pronađu i kazne u skladu sa zakonom. Nekoliko nevladinih organizacija, pored osude nasilnog ponašanja, putem medija su pozvale na tolerantno ponašanje. Srpska pravoslavna crkva je tokom posete SAD-u, u razgovorima sa predstavnicima *Stejt departmenta* i Ujedinjenih nacija, apelovala na nenasilno razrešenje konflikta na Kosovu i međuetničko pomirenje. Inicijativa mladih za ljudska prava prijavila je netolerantno i nasilno ponašanje taksiste koji je vređao mušteriju na nacionalnoj osnovi njegovoj matičnoj službi tražeći da mu se oduzme dozvola za rad. Aktivisti pokreta *Kapiraj* su na mestu ubistva novinara Slavka Čuruvije organizovali akciju pod nazivom „Nemojte da vam padne na pamet“, čiji je cilj zaustavljanje onih koji pozivaju na nasilje nad političkim neistomišljenicima. Posle aktivnosti Fonda za humanitarno pravo na rasvetljavanju ratnih zločina zabeležena je reakcija državnih organa u sprovođenju istražnih postupaka kojima bi se proverile tvrdnje te organizacije.

Štampa je o ovoj temi izveštavala u 36 članaka, što je 4% od ukupnog broja članaka. Akcije promocije nenasilja su uglavnom registrovane u manjim tekstovima u kojima se apeluje na toleranciju u kontekstu nekog šireg društvenog ili nacionalnog problema.

3.5. RAVNOPRAVNOST MEĐU POLOVIMA

Ova pod-dimenzija utvrđuje stepen u kojem civilno društvo praktikuje i promoviše ravnopravnost među polovima. U tabeli III 3.5 su date ocene za indikatore ravnopravnosti među polovima.

TABELA III 3.5: Ocene indikatora za ravnopravnost među polovima

Red. br.	Indikator	Ocena
3.5.1	Ravnopravnost polova unutar civilnog društva	3
3.5.2	Praktikovanje ravnopravnosti polova unutar OCD	1
3.5.3	Akcije civilnog društva za promociju jednakosti polova	1

3.5.1 Ravnopravnost polova unutar civilnog društva. Ravnopravnost polova je u potpunosti zastupljena unutar *arene* civilnog društva i za razliku od ostalih društvenih sektora u Srbiji, u CD-u se u velikoj meri poštuje rodna ravnopravnost. Ženske organizacije (nastale krajem osamdesetih, početkom devedesetih) i njihovo delovanje je u velikoj meri doprinelo podizanju svesti o rodnoj ravnopravnosti. Dominantno mišljenje predstavnika civilnog društva je da je poštovanje principa rodne ravnopravnosti mnogo bolje u OCD-ima nego generalno u društvu. Predstavnici OCD-a, međutim, takođe smatraju da je unutar organizacija angažovano više žena nego muškarca. Žena ima manje u privredi, posebno na rukovodećim mestima, profesionalnim udruženjima, sindikatima i političkim partijama, gde ravnopravnost polova nije zastupljena u dovoljnoj meri. Razlog koji se navodi za takvu situaciju je da su žene tradicionalno prepuštale bolje pozicije muškarcima, pogotovu u nerazvijenijim i siromašnim delovima zemlje.

Ocena 44% *regionalnih ključnih aktera* je da su seksističke grupe u okviru civilnog društva beznačajne, ili da je njihova uloga *ograničena* (19%). Mali broj ključnih aktera ocenjuje da je značaj ovih grupa *osrednji* (16%), ili da je diskriminacija žena *značajno* izražena u civilnom društvu (2%). Ovakva ocena dolazi iz nevladinih organizacija koje se bave položajem romske etničke grupe čiji predstavnici naglašavaju da je položaj romske žene u Srbiji dvostruko diskriminisan: jednom unutar sopstvene etničke grupe, a potom i unutar većinskog okruženja. U ovu grupu najverovatnije spada i 17% ključnih aktera koji su na ovo pitanje odgovorili sa *ne znam*.

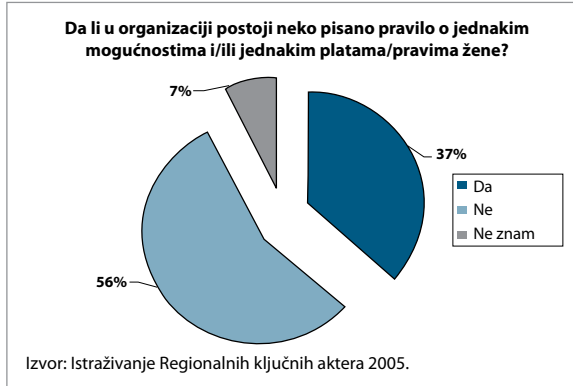
Velika većina (93%) ključnih aktera nije mogla da navede ni jedan primer seksističkih grupa, a retki primeri su se odnosili na negativan odnos prema gej – paradi i osobama koje imaju drugačije seksualno opredeljenje.

Većina ključnih aktera (58%) navodi da i kada se pojave primeri diskriminacije žena, oni naiđu na kritiku ostalih organizacija CD-a, dok svega 16% smatra da se ovakvi slučajevi *uvek* kritikuju. Samo 12% ključnih aktera smatra da se primeri seksističke prakse *retko* kritikuju, a svega 2% misli da te grupe nisu *nikad* kritikovane. Istu sliku daje i regionalna distribucija odgovora na ovo pitanje.

U posmatranom periodu mediji nisu zabeležili ni jedan prilog, članak ili izveštaj na temu (ne)ravnopravnosti među polovima u sektoru civilnog društva.

3.5.2 *Praktikovanje ravnopravnosti polova u organizacijama civilnog društva.* U nešto više od jedne trećine organizacija civilnog društva (37%) postoji pisano pravilo o jednakim pravima i mogućnostima žena, smatraju *regionalni ključni akteri*. Najveći broj organizacija sa takvim pravilima je u Beogradu (71%), a najmanji u Vojvodini (30%).

GRAFIKON III 3.5.2: Pravila o jednakosti polova

Ključni akteri iz svih sektora, uključujući i lokalnu vlast i privatnike, nemaju saznanja o tome da li OCD-i imaju ili nemaju definisanu politiku kojom garantuju jednakost polova. Predstavnici NVO-a smatraju da trenutno ima više žena koje su prisutne u političkim organizacijama i u političkom životu usled normativnog regulisanja njihovog prisustva, ali da to još nije ni blizu dovoljno. Takve inicijative, ipak, samo formalno doprinose prisustvu žena u politici, dok se njihov uticaj u ovoj oblasti ne može regulisati zakonom.

3.5.3 *Akcije koje civilno društvo preduzima na promovisanju ravnopravnosti polova.* Uloga civilnog društva u promovisanju rodne ravnopravnosti je *značajna* po oceni samo jedne četvrtine (24%) *regionalnih ključnih aktera*, a po oceni 18% je potpuno *beznačajna*, što je mišljenje koje ima i velika većina građana Srbije, budući da ih je samo 3% koji smatraju da su organizacije koje se bave pitanjima žena i rodne ravnopravnosti značajne. (*Civilno društvo 2004*)

Ključni informanti smatraju da je unutar civilnog društva zastupljena jednakost polova, ali da s druge strane, civilno društvo nedovoljno promovise rodnu ravnopravnost na nacionalnom nivou. Predstavnici OCD-a ukazuju da se uspehom može nazvati samo činjenica da je jednakost polova priznata kao problem koji treba da se rešava. Predstavnici OCD-a navode da se problemom jednakosti polova najviše bave ženske grupe koje to smatraju *svojom temom*. Utisak predstavnika OCD-a je da je to *rezervisana tema* za njih i da je problematično da ostale organizacije koje se ne bave isključivo ovim pitanjima, promovišu ovu vrednost CD-a na društvenom nivou.

Predstavnik pokrajinske/lokalne vlasti smatra da, iako je u Vojvodini formiran sekretarijat za rodnu ravnopravnost, iako je izabran i pomoćnik za rodnu ravnopravnost pokrajinskog ombudsmana, mnoge žene ne poznaju mogućnosti da mogu da mu se obrate za pomoć. Stoga lokalna vlast smatra da civilno društvo još mnogo toga mora da uradi kako bi kvalitetnije promovisalo jednakost polova, ali ukazuju da je mentalitet građana problem sa kojim se susreću u promociji principa jednakih mogućnosti. Predstavnik lokalne samouprave u južnoj Srbiji navodi primer Komisije za rodnu ravnopravnost koja je formirana na nivou opštine i preko koje predstavnice 5 ženskih NVO-a uz podršku grada realizuju edukativne programe u školama.

Istraživanje pokazuje da dve petine *regionalnih ključnih aktera* (40%) *ne zna* ili *ne može da se seti* ni jednog primera javne kampanje, akcije ili programa civilnog društva koji je, tokom prethodne godine, bio posvećen promovisanju rodne ravnopravnosti, dok svega 8% pamtí dosta primera ovakvih akcija. Među retkim primerima upamćene su najčešće akcije: *Žena u crnom – 16 dana kreativizma* (6 ispitanika), akcija *Da 30% žena bude u skupštini* (4 ispitanika) i *Glas razlike* (3 ispitanika).

Na konferenciji o rodnoj ravnopravnosti marta 2005. istaknuto je da analiza udžbenika pokazuje da u njima i dalje preovlađuju stereotipna shvatanja polnih uloga zbog čega je i pokrenut projekat – *Škola za ravnopravnost: prvi korak ka uključivanju tematike rodne ravnopravnosti u redovne programe za učenike i nastavnike u Srbiji*. „Pokušali smo da predložimo nove časove vanškolskih aktivnosti na kojima nastavnici mogu da utiču na promenu tih stereotipnih shvatanja polnih uloga“, naglašava predstavnica Centra za ženske studije i istraživanja roda na Fakultetu političkih nauka. Nastojeći da pitanje rodne ravnopravnosti uvede u školske programe, Centar je organizovao seminare o rodnoj ravnopravnosti koje je pohađalo više od 300 nastavnika iz devet gradova Srbije. (*Danas*, 29. mart 2005)

Jedno drugo istraživanje javnog mnjenja¹⁵⁸ je pokazalo da, uzimajući u obzir sve vrste rada, žene u Srbiji rade u proseku 75 sati nedeljno, što je 15 sati više od proseka u zapadnoj Evropi i da je očekivana dužina života žena pri rođenju 7 godina manja nego u zapadnoj Evropi (Milosavljević, 2001). Sredinom devedesetih godina, prosečna žena u Srbiji je dnevno provodila 4.2 sata na poslu i preko 6 sati u kućnom radu, nezi dece itd. (UNICEF, 1997)

Štampa u 20 članaka, a elektronski mediji u svega 2 priloga, (februar/april 2005) govore o promovisanju rodne ravnopravnosti od strane civilnog društva. Gledano u celini, pitanje rodne (ne)ravnopravnosti se polako pomalja unutar javnog/medijskog diskursa. Akcije CD-a za promovisanje ravnopravnosti među polovima zabeležene su u vidu tribine na temu seksizma i zloupotrebi žena i ženskog tela u propagandne svrhe. Pored tribina koje organizuju ženske grupe, u medijima je zabeležen slučaj pretučene žene, kada je počinitelj krivičnog dela kažnjen samo novčano. Pretučenoj ženi i dalje pretila ista osoba, a advokat je ispred Odbora za ljudska prava ukazao na paradoksalnost važećeg zakona, ističući da se za izazivanje saobraćajne nesreće sa materijalnom štetom dobija veća novčana kazna, nego za nanošenje ozbiljnih telesnih povreda – koja može biti i do tri puta manja.

U skladu sa diskusijom učesnika Nacionalne konferencije, rodna ravnopravnost je u velikoj meri prisutna unutar civilnog društva, za razliku od političkih partija i politike uopšte, gde gotovo da je nema – broj žena poslanika u parlamentu je svega 7.9%. Na osnovu toga je donet zaključak da bi OCD-i trebalo da budu mnogo aktivniji na planu promocije rodne ravnopravnosti u svom okruženju.

3.6. SMANJIVANJE SIROMAŠTVA

Ova pod-dimenzija utvrđuje koliko akteri civilnog društva promovišu smanjivanje siromaštva. U tabeli III 3.6 je data ocena za ovaj indikator.

TABELA III 3.6: Ocene indikatora za smanjenje siromaštva

Red. br.	Indikator	Ocena
3.6.1	Akcije koje civilno društvo preduzima kako bi iskorenilo siromaštvo	1

3.6.1 *Akcije koje civilno društvo preduzima kako bi iskorenilo siromaštvo*. Uloga civilnog društva u smanjenju siromaštva u javnosti Srbiji nije prepoznata, a ne postoji ni većinska saglasnost o značaju civilnog društva u ovom procesu, čak ni unutar sektora. Značaj njegove uloge prepoznaje nešto manje od jedne trećine (30%) *regionalnih ključnih aktera*, dok ih je 18% uvereno da je ona potpuno *beznačajna*. Mišljenje ove trećine *regionalnih ključnih aktera* je

¹⁵⁸ Ovo istraživanje javnog mnjenja inicirala je organizacija *Veza i akcija* u 33 lokalne zajednice u Srbiji, izuzimajući Kosovo, na uzorku od 900 žena. Cilj istraživanja je bio da se dođe do osnovne slike o društvenom položaju žena u Srbiji kako bi se poboljšala njihova pozicija. Istraživanje su obavile Agencija Medijum Index i Gallup International u oktobru 2001. *Globalizacija.com*, časopis za političku teoriju, istraživanja globalizacije, razvoja i rodnosti. Dostupan na adresi: http://www.globalizacija.com/srpski/s_home.htm

da, uz državu koja u svim sektorima treba da ima ključnu ulogu u preduzimanju mera i akcija za smanjenje siromaštva, civilno društvo ima, iako posrednu, strateški značajnu ulogu unutar svih društvenih oblasti na lokalnom nivou – od ekonomskog razvoja, do zaštite životne sredine, u pogledu izgradnje socijalnog konsenzusa, participativne demokratije, pružanju direktnih socijalnih usluga, informisanju i edukaciji građana, podsticanju preduzetničke kulture radi smanjenja nezaposlenosti itd.

Kada se govori o implementaciji *Strategije za smanjenje siromaštva*, mali broj ispitanika, pre svega predstavnika OCD/NVO, može da navede konkretne primere neke akcije. Tako više od polovine *regionalnih ključnih aktera* (53%) ne može da navede *nijedan primer* javnih kampanja, akcija, ili programa civilnog društva koji su tokom prethodne godine imali za cilj smanjenje siromaštva, a ključni akteri koji pamte *dosta primera* (11%) su po pravilu oni koji su i sami učestvovali u nekoj od akcija. Među retkim primerima dominiraju dva: Strategija za smanjenje siromaštva koju navodi 16% *regionalnih ključnih aktera* i primer Fonda za socijalne inovacije preko kojeg se finansiraju zajednički projekti OCD-a i institucija socijalne zaštite, a koji su namenjeni smanjivanju siromaštva najugroženijih kategorija.¹⁵⁹

Jedna četvrtina ključnih aktera (23%) koja pamti *samo jedan ili dva primera* navodi akcije u pojedinim opštinama gde OCD-i rade na izradi akcionih planova namenjenih smanjivanju siromaštva, ili kroz zajedničku saradnju sa predstavnicima lokalnih samouprava organizuju okrugle stolove na kojima se diskutuje o načinima implementacije Strategije na lokalnom nivou. Ostali, manje od 1%, navode edukacione tribine, narodne kuhinje, pomoć Romima za obrazovanje, pomoć deci sa specijalnim potrebama i zapošljavanje i promociju ženskog zadržavanja.

Jedna trećina (34%) koja kaže da se *seća svega nekoliko primera*, uglavnom navodi institucije/ organizacije koje se time bave, kao što su Ministarstvo za rad i socijalna pitanja, Sindikati i Fondaciju Braće Karić i mrežu *Srbija bez siromaštva*.

Pitanje siromaštva je dosta zastupljeno u medijima. Analizirani dnevni listovi sa 85 članaka (9.7% od ukupnog broja ili približno svaki deseti), za razliku od 3 skromna priloga na elektronskim medijima, značajno prednjače u pogledu zainteresovanosti za temu aktivizma civilnog društva na smanjenju siromaštva. Najčešće se piše o organizacijama civilnog društva koje zastupaju interese grupa koje su izrazito ugrožene (Romi, izbeglice, interno raseljena lica, osobe s invaliditetom, nezaposleni). Kontekst u kojem se o ovoj temi piše ukazuje na krajnju oskudicu ukupnih društvenih resursa koji doprinose minimiziranju učinka i napora organizacija civilnog društva, budući da se radi o grupama koje nisu u mogućnosti da zadovolje ni elementarne potrebe. Elektronski mediji su pažnju posvetili *Dekadi Roma*, dugoročnoj kampanji u organizaciji Svetske banke i Fonda za otvoreno društvo čiji je cilj puna integracija romske zajednice u društvo. Prioritetne oblasti kojima se *Dekada* bavi su oblasti zapošljavanja, stanovanja, obrazovanja i zdravstvene zaštite. Fokus *Dekade* je da se u narednih 10 godina Romi u potpunosti uključe u navedene oblasti društvenog života.

Članovi NSG-a, posebno oni koji su intenzivno uključeni u aktivnosti smanjenja siromaštva, još od komentaranja radne verzije dokumenta Nacionalne strategije (SSS), podvukli su važnost aktuelne saradnje između Fonda za socijalne inovacije (FSI) i nevladinih organizacija. Naglašeno je da je to značajan korak ka uspostavljanju kontinuirane saradnje između

¹⁵⁹ Na drugi konkurs Fonda za socijalne inovacije (FSI) ovlašćene organizacije (institucije sistema socijalne zaštite, lokalni NVO-i, javne ustanove, organi lokalne samouprave, privatni preduzetnici i dr) su prijavile 365 projektnih predloga. Za finansiranje projekata EU je, preko EAR-a, obezbedila 900,000 evra, a Vlada Srbije dodatnih 32,000,000 dinara iz budžeta. Više informacija videti na adresi: www.sif.minrzs.sr.gov.yu. (pristupljeno 26. juna 2006) Bilten o primeni Strategije za smanjenje siromaštva br. 5. Odobreno je finansiranje 51 predloga projekta za koje, u saradnji sa FSI, monitoring sprovodi šest nevladinih organizacija (po abecednom redu): NVO Amity, NVO Argument, NVO Edukacioni centar Leskovac, NVO Sunce, NVO Timočki klub i NVO Zdravo da ste.

civilnog društva i države na planu rešavanja ovog problema. S namerom da stimuliše NVO, posebno same siromašne grupe, FSI je pre tri godine pokrenuo program davanja podrške inovativnim socijalnim inicijativama koje su usmerene na smanjenje siromaštva na nivou lokalne zajednice. Učesnici Nacionalne konferencije izneli su mišljenje da ova vrsta saradnje može tome da doprinese samo donekle jer se lokalni NVO-i još uvek ne smatraju strateškim partnerima, već više realizatorima određenih aktivnosti.

Na kraju, učesnici Nacionalne konferencije su, postajući svesni da manjak izvora za ocenjivanje ovog indikatora predstavlja veliku slabost, predložili da se ovaj indikator podeli na sledeća dva: (a) akcije OCD-a usmerene na smanjenje siromaštva i (b) akcije OCD-a za promociju smanjenja siromaštva.

3.7. ODRŽIVOST ŽIVOTNE SREDINE

Ova pod-dimenzija utvrđuje u kojoj meri akteri civilnog društva praktikuju i promovišu održivost životne sredine. U tabeli III 3.7 je data ocena za ovaj indikator.

TABELA III 3.7: Ocene indikatora za održivost životne sredine

Red. br.	Indikator	Ocena
3.7.1	Akcije civilnog društva za očuvanje životne sredine	2

3.7.1 *Akcije koje civilno društvo preduzima kako bi se očuvala životna sredina.* Dok nešto manje od polovine regionalnih ključnih aktera (41%) ocenjuje da je uloga CD-a u očuvanju životne sredine značajna, dotle samo 1% građana Srbije smatra isto. (Civilno društvo 2004)

Za to vreme većina predstavnika lokalne vlasti smatra da iz civilnog društva dolaze pritisci da se rešavaju ekološki problemi, ali ti problemi su, kažu, isuviše veliki da bi se njima bavili samo OCD-i. Predstavnici političkih partija su gotovo jednoglasni u oceni da je civilno društvo najglasnije i najaktivnije u vršenju pritiska na zagađivače. Većina ključnih informanata navodi značajnu ulogu države u rešavanju ekoloških problema pošto civilno društvo i NVO-i ne mogu da preuzmu njenu odgovornost. Ne mogu to da urade zato što država mora da uskladi postojeće propise sa evropskim zakonodavstvom, gde je pravo na zdravu sredinu mnogim deklaracijama proglašeno jednim od fundamentalnih ljudskih prava, navode intervjuisani stručnjaci i eksperti. U vezi sa tim, primarna uloga organizacija civilnog društva treba da bude usmerena na podizanje ekološke svesti građana, podjednako na lokalnom i na nacionalnom nivou.

Prve ekološke inicijative u Srbiji su krenule još u okviru socijalizma, a ekološke organizacije su bile aktivnije pre 15 godina nego što su danas. Njihov uticaj je danas nesrazmerno mali u odnosu na ekološke probleme zemlje, posebno nakon, naprimer, NATO bombardovanja 1999, mišljenje je predstavnika akademskih institucija.

U Srbiji postoji 212 ekoloških organizacija, društava i pokreta,¹⁶⁰ one se, prema mišljenju većine predstavnika svih društvenih sektora, isto kao i civilno društvo u celini, nedovoljno bave promocijom zaštite životne sredine. Raširen je, takođe, stav da se ekološke aktivnosti svode na kampanje posvećene određenim datumima, ili ekološkim incidentima i one se obično odnose na pojedinačne aktivnosti manjeg broja ljudi. Predstavnik crkve smatra da postoje mnoga društva za ekologiju, ali je loše što ne postoji jedna ekološka partija koja bi se bavila odgovornošću prema životnoj sredini uopšte. Takođe, navodi se da su projekti lokalnih

¹⁶⁰ Prema Direktorijumu CRNPS-a. Dostupno na adresi: http://directory.crnps.org.yu/browse_type.asp (pristupljeno 20. juna 2006)

ekoloških NVO-a niskobudžetni i namenjeni rešavanju manjih, konkretnih problema, a da se veći problemi, kao što su industrijsko zagađenje, otpadne vode, kanalizacija, moraju rešavati na višem nivou i uz mnogo više sredstava. Aktivnosti usmerene na rešavanje ove vrste problema zahteva razvijenu strategiju i kontinuirani rad, a u Srbiji ne postoji sistemski rad na očuvanju prirode, pa samim tim ni civilno društvo nema neku posebnu strategiju, većinska je ocena sagovornika u CIVICUS istraživanjima. Najveći problem za kvalitetnije promovisanje očuvanja prirode i za razvoj civilnog društva su niski standardi i rasprostranjeno mišljenje da su pitanja ekološke štete daleko manje značajna od izvora prihoda koje uzročnik ekološke štete obezbeđuje zaposlenima.

Zaključak predstavnika NVO-a je da ukupna situacija u Srbiji nepovoljno utiče na rešavanje problema zaštite životne sredine,¹⁶¹ a da će vlast u Srbiji na putu evropskih integracija morati više da sarađuje sa NVO-ima kad je reč o ovim pitanjima.

Skoro polovina (47%) *regionalnih ključnih aktera* pamti prošlogodišnje kampanje i akcije civilnog društva na očuvanju životne sredine, 22% se seća *dosta primera*, dok samo 10% anketiranih ne može da se seti *ni jednog*. Najčešći primeri, koje navodi jedna trećina ključnih aktera su lokalne akcije na zaštiti životne sredine i čišćenje grada ili reke, sprovedene u okviru *Lokalnih ekoloških akcionih planova* (LEAP). Ovi planovi predstavljaju pokušaj sistematskog delovanja u oblasti zaštite životne sredine gde se na osnovu analize postojećeg stanja nastoje kreirati lokalne ekološke strategije.¹⁶² Kao primer dobre prakse navodi se opštinski ekofond u Užicu iz kojeg se finansiraju akcije OCD-a. Nije moguće utvrditi da li su i u kojoj meri ovi planovi efikasni i gde su u fazi kreiranja, a u kojoj od opština su implementirani.

Od nacionalnih kampanja pamti se samo ona koja se odnosila na spasavanje reke Tare – *Hoćemo Taru nećemo baru* (9%).

Štampa u 63 članka (7% od ukupno broja) piše o aktivnostima civilnog društva čiji je cilj očuvanje životne sredine, a elektronski mediji ovoj temi gotovo uopšte ne daju važnost, o čemu govori samo jedan prilog. Analizirani dnevni listovi pokazuju da je mreža ekoloških OCD-a dosta dobro razvijena, ali da ekološka svest građana nije. Ekološke organizacije civilnog društva često apeluju na državne institucije da zauzmu aktivniji odnos prema ekološkoj problematici i da koncipiraju održivu strategiju zaštite životne sredine. Iz medijskih objava se može zaključiti da OCD-i daju značajan doprinos, pre svega na planu uobličavanja ekološke svesti u široj javnosti.

¹⁶¹ Uspostavljanjem ambicioznih zakonodavnih programa u oblasti zaštite životne sredine uglavnom je rukovodilo Ministarstvo za zaštitu prirodnih bogatstava i životne sredine, osnovano 2002. U proleće 2004. nova vlada je ukinula to Ministarstvo i područje životne sredine stavila u nadležnost Uprave za zaštitu životne sredine pri Ministarstvu za nauku i zaštitu životne sredine. Još uvek postoji oskudica u pogledu administrativnih resursa u oblasti životne sredine, a oblasti životne sredine mora se dati istaknutije mesto u Agendi sadašnje vlade. Dok su neke takse direktno rezervisane u svrhu zaštite životne sredine, korišćenje finansijskih instrumenata za zaštitu životne sredine, u skladu sa principima „zagađivač plaća“, još uvek nije razvijeno. Izvor: *Studija izvodljivosti*. Dostupno na adresi: <http://www.seio.sr.gov.yu/upload/documents/STUDIJA.pdf> (pristupljeno 20. juna 2006)

¹⁶² Oblast u kojoj je, takođe, napravljen veliki korak napred jeste saradnja sa lokalnim zajednicama u izradi Lokalnih ekoloških akcionih planova. Tokom godine nastavljena je implementacija projekta - Pomoć lokalnim zajednicama u tri opštine u Srbiji i Crnoj Gori u rešavanju problema životne sredine, u vrednosti od 2.000.000 EUR, a realizuje se u opštinama Bačka Topola, Bečej i Kikinda. Ovaj vid saradnje sa lokalnim zajednicama biće nastavljen i 2006. i predstavljaće jedan od prioriteta u angažovanju REC-a u SCG. Izvor: Bilten Regionalnog centara za životnu sredinu za centralnu i istočnu Evropu (REC). REC je osnovan 1990, a u Srbiji i Crnoj Gori je aktivan od 1999. Kancelarija u SCG, septembar- oktobar 2003, www.recyu.org/yz/izdanja/Knjige/sep-okt03.pdf Tokom 2005. u najznačajnija dostignuća REC-a uvršćeno je uspešno privođenje kraju Yuogolex projekta koji je dao veliki doprinos razvoju propisa iz oblasti životne sredine, a u okviru programa pomoći republike Finske. Ukupna vrednost projekta iznosila je 603.000 EUR. Kancelarija u SCG, septembar-oktobar 2003, dostupno na adresi: www.recyu.org/yz/izdanja/Knjige/sep-okt03.pdf (pristupljeno 20. juna 2006).

ZAKLJUČAK

Analiza dimenzije Vrednosti daje odgovore na sledeća pitanja: da li civilno društvo praktikuje i promoviše pozitivne socijalne vrednosti i koliko je u tome uspešno.

Generalno, ocena dimenzije Vrednosti, iako veća od ocena za sve ostale dimenzije, pokazuje da civilno društvo u Srbiji promoviše i praktikuje sve pozitivne vrednosti i norme na vrlo skroman način. Najviši skor za poštovanje rodne ravnopravnosti unutar civilnog društva i nizak skor za promovisanje ove vrednosti izvan civilnog društva ukazuju na ograničen uticaj OCD-a na šire okruženje. Najveća slabost dimenzije Vrednosti civilnog društva Srbije leži u skoro jednako niskoj oceni datoj za *unutrašnje praktikovanje pozitivnih vrednosti* i za njihovu *spoljašnju promociju*. Drugim rečima, civilno društvo Srbije promoviše pozitivne društvene vrednosti gotovo u istoj meru u kojoj ih i samo praktikuje – skromno. Ovaj rezultat je neočekivan za aktiviste civilnog društva i utoliko je više značajan za njegove aktere. Utoliko pre što je praktikovanje pozitivnih društvenih vrednosti ključni argument za njihovu širu promociju. Uz sve to, ovakav nalaz naglašava potrebu za definisanjem i uspostavljanjem mehanizama samoregulacije unutar civilnog društva kako bi vrednosti koje se promovišu, kao argument, imale primere sopstvene dobre prakse. To bi, dalje, doprinelo da efekat promotivnih akcija bude veći nego do sada i da bude takav da može da se kaže da je nadišao promotere.

Niska ocena transparentnosti OCD-a je posebno zabrinjavajuća, s obzirom na to da transparentnost kao koncept kompilira skoro sve ostale norme i vrednosti i da je od ključne važnosti za društvo u celini. Utoliko pre je transparentnost izazovan koncept za promovisanje, posebno ukoliko je ocena transparentnosti samih OCD-a relativno skromna. Uspostavljanje veće transparentnosti OCD-a je važan korak ka unapređivanju njihovog unutrašnjeg menadžmenta, a to istovremeno može značajno da uveća kapacitete OCD-a kao promotera, doprinese rastu poverenja u njihovo delovanje i namere i ubrza dinamiku prihvatanja promovisanih vrednosti.

Činjenica, međutim, da, prema mišljenju većine *regionalnih ključnih aktera*, postoji korupcija unutar civilnog društva govori samo o tome da u zemlji koja po indeksu rasprostranjenosti korupcije drži primat u regionu, nije moguće očekivati društvene oaze, ni sektore u kojima ona nije prisutna. To svakako nije argument za odbranu OCD-a, ali je obrazloženje koje artikuliše činjenicu da su članovi civilnog društva istovremeno i građani iste države. Objašnjenje jednog broja aktera civilnog društva je da među OCD-ima postoje *jednake i jednaki*, odnosno da se u pozadini *elitističkog ponašanja* određenog broja organizacija nalaze *čvrste koalicije* vezane s jedne strane principom *ja tebi ti meni*, a s druge snagom ličnih, neformalnih mreža u koje su uključeni *politički centri moći* i pojedinci iz domaćih i međunarodnih, donatorskih organizacija. Razgovor o korupciji u civilnom društvu, vođen tokom konsultacija sa ključnim regionalnim akterima bio je uvijen, nemošt i bez navođenja konkretnih primera što ukazuje na nemoć njegovih aktivista da se najpre *u svom dvorištu* izbore sa ovom pojavom. Osim što umanjuje kredibilitet OCD-a, korupcija u civilnom društvu čini da ni akcije pojedinih organizacija na promovisanju suzbijanja i kontrole korupcije ne postizu odgovarajući, željeni efekat. Pojedini učesnici Nacionalne konferencije smatraju da se korupcija unutar civilnog društva ne odnosi samo na novac, već i na različite trgovine uticajem kao i na pojedinačne zloupotrebe položaja unutar OCD-a. Naglašeno je, takođe, da primeri korupcije u pojedinim organizacijama bacaju loše svetlo na ceo sektor, te da sami OCD-i treba više pažnje da posvete svojoj finansijskoj transparentnosti. Jedan broj učesnika je ukazao da političke partije još više doprinose negativnom utisku o transparentnosti OCD-a i istakao da ukoliko se političke partije posmatraju kao deo civilnog društva, onda je ocena 1 za ovaj indikator suviše velika.

Delovanje jednog broja OCD-a, posebno NVO-a, na planu smanjenja siromaštva je, još od usvajanja *Strategije za smanjenje siromaštva*, sve intenzivnije. To, međutim, nije poznato ni široj javnosti niti ostatku civilnog društva – što je podatak koji je u velikoj meri neprijatno iznenadio aktiviste ovih organizacija i ne samo njih. To je i jedan od razloga što se, prema mišljenju velike većine građana, pa čak i jednog broja predstavnika akademskih institucija, nevladine organizacije ne smatraju kompetentnim nosiocem mogućih rešenja za ovaj problem. Pored toga, NVO-i još uvek nisu viđeni kao strateški partneri na planu rešavanja problema siromaštva, već pre kao implementatori pojedinih akcija i projekata. Međutim, prvi važan korak u ovom pravcu je već učinjen formiranjem državnog Fonda za socijalne inovacije (FSI). Posvećen rešavanju socijalnih pitanja i problema, FSI nastoji da ojača široku horizontalnu saradnju i razmenu iskustava i da podstakne vertikalno partnerstvo između OCD-a i države, posebno na nivou lokalne zajednice. Članove NSG-a, posebno one koji su od stvaranja SSS-a aktivno uključeni u proces smanjenja siromaštva, zabrinuo je podatak da glas o aktivnostima njihovih organizacija, bez obzira koliko su intenzivne, korisne i uticajne, ne dopire do šire javnosti i do velikog broja ostalih OCD-a. Nedostatak odgovarajućih, širokoj javnosti dostupnih izvora, publikovanih dokumenata, ili druge vrste evidencije je tek jedan deo ovog problema. Drugi se odnosi na neredovnu i nedovoljno artikulisanu saradnju između OCD-a i medija, što je inače problem većine OCD-a. Između ostalog i zbog toga uloga civilnog društva u smanjenju siromaštva nije, kako pokazuju podaci ICD-a, još uvek prepoznata ni priznata, uprkos činjenici da su NVO-i opremljeni da građanima pruže odgovarajuće usluge – osmišljene da odgovaraju potrebama pojedinaca unutar marginalizovanih grupa (npr. socijalne, obrazovne, pravne).

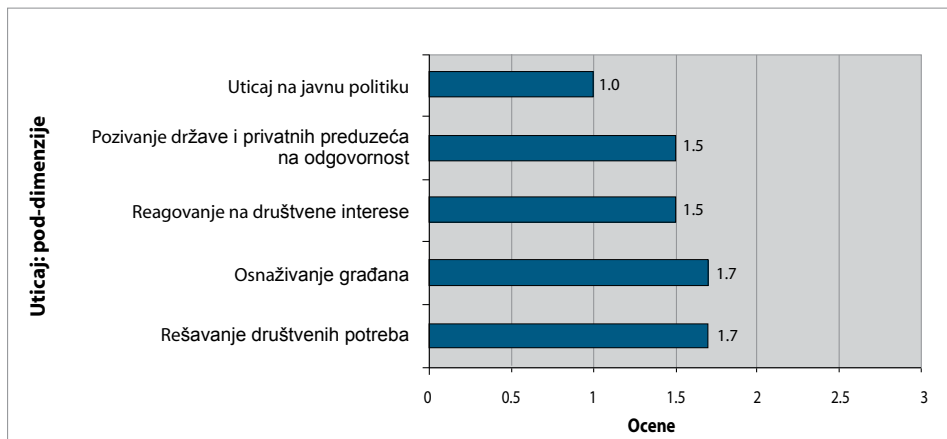
Pojedini članovi NSG-a su izneli mišljenje da čak i oni OCD-i koji su aktivni na planu promocije tolerancije, ne mogu biti tolerantni prema pojedinim akcijama određenih organizacija kao što su *Obraz* ili *Skinheds*. Imajući, međutim, na umu da su ovakvi slučajevi malobrojni i da nisu deo glavnih tokova civilnog društva Srbije, članovi NSG-a su ocenili da se može zaključiti da je civilno društvo tolerantno, o čemu govori i relativno visoka ocena.

Konačno, ICD nalazi pokazuju posvećenost civilnog društva pozitivnim socijalnim vrednostima kao što su nenasilje, tolerancija, podizanje svesti o ekološkim i problemima siromašnih grupa, itd. Podaci, takođe, upućuju i na potrebu za daljim razvojem pojedinih vrednosti, kao što su transparentnost i šira promocija demokratije, s obzirom da, po mišljenju članova NSG-a, aktivnosti OCD-a na planu promocije demokratije kontinuirano opadaju od početka 2000. naovamo.

4. UTICAJ

Ovaj odeljak opisuje i analizira u kojoj meri je civilno društvo aktivno i uspešno u ostvarivanju nekoliko suštinskih funkcija unutar društva Srbije. Ocena za dimenziju Uticaja je **1.5** što govori o niskom nivou uticaja civilnog društva Srbije. U grafikonu III 4.1 su date ocene za pet pod-dimenzija unutar dimenzije Uticaja. Vidno je najniža ocena za uticaj civilnog društva na javnu politiku.

GRAFIKON III 4.1: Ocene pod-dimenzija za dimenziju UTICAJA

4.1. UTICAJ NA JAVNU POLITIKU

Ova pod-dimenzija utvrđuje stepen u kojem je civilno društvo aktivno i uspešno u uticanju na javnu politiku. U tabeli III 4.1. su date ocene za indikatore uticaja.

TABELA III 4.1: Ocene indikatora za uticaj na javnu politiku

Red. br.	Indikatori	Ocena
4.1.1	Uticaj na ljudska prava	<u>1</u>
4.1.2	Uticaj na socijalnu politiku	<u>2</u>
4.1.3	Uticaj civilnog društva na procesuiranje nacionalnog budžeta	<u>0</u>

Pojam *uticaja na javnu politiku* se u širem javnom diskursu i u rečniku unutar sektora veoma retko dovodi u vezu sa organizacijama civilnog društva, ili sa nevladinim organizacijama u Srbiji, bez obzira o kojoj društvenoj sferi da je reč, pokazuju CIVICUS istraživanja. Ne postoji istraživanje koje je, u poslednjih petnaest godina, u celini ili makar u jednom delu, merilo *uticaj* civilnog društva ili nevladinih organizacija na javnu politiku u Srbiji. Takođe, ne postoje ni dostupni izvori, štampani izveštaji ili dokumenta, osim *USAID Indeksa održivosti 2004.* koji govori o značajnom uticaju civilnog društva u smeni vlasti u oktobru 2000. Uz ocenu 3.8, koju daje *USAID Indeks održivosti 2004.* stoji da je tokom 2000. demokratski pokret predvođen civilnim društvom i uz veliku podršku javnosti, smenio vlast u Srbiji. Od tada se pokret civilnog društva rasuo i više nije u stanju da uspostavi nacionalnu kampanju zastupanja kao što je to tada uradio, navodi se u

USAID INDEKS
ODRŽIVOSTI NVO
ZASTUPANJE:
2004. = 3.8
2003. = 3.2
2002. = 3.3
2001. = 3.5
2000. = 4.0
1999. = 6.0
1998. = 6.0

USAID Indeksu održivosti 2004. Sektor je imao određeni uspeh saradujući sa Đinđićevom vladom na pitanjima pravnog okvira, ali od kada je premijer Đinđić ubijen u martu 2003. i inaugurisana Koštuničina vlada u martu 2004, nevladine organizacije nisu imale značajniju ulogu na nacionalnom nivou. Sada je samo nekoliko jačih organizacija u stanju da prevaziđe neprijatnosti koje doživljava od vlade i da održi pitanje ljudskih prava kao deo javnog diskursa (*USAID Indeks održivosti 2004.*)

Pitanje uticaja OCD-a na javnu politiku je, u okviru ICD-a projekta, ispitivano kroz različita istraživanja i studije slučaja i to: (1) putem istraživanja i konsultacija sa ključnim regionalnim akterima; (2) kroz studije slučaja o uticaju civilnog društva na socijalnu politiku, ljudska prava i pitanja vezana za nacionalni budžet i (3) kroz dubinske intervjuje sa ekspertima iz različitih oblasti. Oblasti za ispitivanje uticaja civilnog društva su izabrane u skladu sa CIVICUS ICD metodologijom. Selekcija tema je bila nepristrasna jer je zasnovana na prioritetima za koje se opredelila ispitivana populacija tokom istraživanja javnog mnjenja – *Civilno društvo 2004.* Tako su izabrane teme: siromaštvo i ljudska prava.

4.1.1 Uticaj na ljudska prava. Pitanje promovisanja i zaštite ljudskih prava je do sada bilo prioritet gotovo svih aktivnosti organizacija civilnog društva u Srbiji i to je još jedan razlog zašto je ova tema izabrana za analizu u okviru posebne studije slučaja. (U Aneksu 4. je data celovita studija slučaja).

Organizacije civilnog društva su, prema mišljenju nešto više od polovine *regionalnih ključnih aktera aktivne* (39%) i *veoma aktivne* (16%) u pravcu nastojanja da utiču na javnu politiku po pitanju ljudskih prava, ali su, kako smatra više od polovine ključnih aktera (58.4%), u tome samo *donekle uspešne*. (Videti tabele III 4.1.2 i 4.1.2.a)

TABELA III 4.1.1: Koliko je civilno društvo *aktivno* u uticanju na javnu politiku po pitanju ljudskih prava?(%)

Aktivno	Uopšte nije aktivno	Donekle aktivno	Aktivno	Veoma aktivno	Ne zna/bez odgovora
	5.4	37.9	38.9	16.2	1.6

Izvor: Istraživanje *regionalnih ključnih aktera 2005.*

TABELA III 4.1.1.a: Koliko je civilno društvo *uspešno* u uticanju na javnu politiku po pitanju ljudskih prava? (%)

Uspešno	Nije uspešno	Donekle uspešno	Uspešno	Veoma uspešno	Ne zna/bez odgovora
	14.6	58.4	20.0	3.2	3.8

Izvor: Istraživanje *regionalnih ključnih aktera 2005.*

Mišljenje *regionalnih ključnih aktera* je da u uspešne kampanje spadaju pre svega one koje su usmerene na borbu protiv HIV/AIDS-a (36%), na drugom mestu po uspešnosti su one koje se odnose na zaštitu ljudskih prava (23%), a na trećem su kampanje za smanjenje siromaštva (10%).

Analiza medija je pokazala da je civilno društvo dosta aktivno u cilju nastojanja da utiče na sprovođenje politike ljudskih prava, ali nije jasno u kojoj meri je u tome stvarno uspešno. Štampa u 115 članaka (13% od ukupnog broja), a elektronski mediji u 16 priloga (13% od ukupnog broja) govore o ovim aktivnostima civilnog društva.

Analizirani mediji (februar-april 2005) govore o sledećim primerima zalaganja OCD-a za poštovanje ljudskih prava:

- Nevladina organizacija Centar za prava manjina podnela je krivičnu prijavu protiv N.N. policajca zbog zlostavljanja u službi i nanošenja lakših telesnih povreda maloletnom dečaku romske nacionalnosti;
- Organizacija *Amnesty International* se zalaže za poboljšanje položaja manjinskih zajednica na Kosovu i zahteva da se počinioci krivičnih dela tokom martovskog nasilja na Kosovu izvedu pred lice pravde;
- Liga za zaštitu privatne svojine i Mreža za restituciju traže od Vlade Srbije povlačenje zakona o evidentiranju oduzete imovine iz skupštinske procedure i donošenje zakona o restituciji kojim bi se oduzeta imovina posle II svetskog rata vratila vlasnicima, a ne samo evidentirala;
- Advokat ispred Odbora za ljudska prava zatražio je pooštavanje zakonskih sankcija za krivično delo nanošenja telesnih povreda;
- Predstavnice Udruženja poslovnih žena su se oglasile u slučaju najave nadležnih organa da se porodiljsko bolovanje skрати sa 12 na 6 meseci. Predstavnice udruženja su ocenile da je predlog destimulativan, kako za žene, tako, posredno, za natalitet u Srbiji;
- Primeri zalaganja za ostvarivanje ljudskih prava mogu se videti i u aktivnostima Srpske pravoslavne crkve čiji predstavnici su tokom posete SAD-a u razgovorima sa zvaničnicima *Stejt departmenta* i Ujedinjenih nacija zatražili garancije za poštovanje osnovnih ljudskih i verskih prava za manjinske zajednice na Kosovu;
- Registrovan je i primer saradnje UNICEF-a, nevladine organizacije *Astra* i državnih organa na istraživanju problema trgovine ljudima u Srbiji i Crnoj Gori, kao i informisanje javnosti u vezi sa tom pojavom i zajednički rad u borbi protiv trgovine i trgovaca ljudima;
- U godišnjem izveštaju Helsinškog odbora za ljudska prava, a povodom procene stanja ljudskih prava u Srbiji, naglašava se da je u Srbiji prednost data reformama u odnosu na demokratizaciju. Na listi prioriteta nisu se našli niti vladavina prava, niti demokratizacija države. U izveštaju još stoji da je Srbija nedovršena država, da nije u stanju da definiše politiku ljudskih prava;
- U slučaju upućivanja pretnji ubistvom osobi koja poseduje određena saznanja o počinjenim ratnim zločinima od neimenovanih pojedinaca, Fond za humanitarno pravo zatražio je od Ministra unutrašnjih poslova i specijalnog tužioca za ratne zločine da zaštite tu osobu, kao i da se uhapsu osobe koje su uputile pretnje.

4.1.2 *Uticao na socijalnu politiku.* Smanjenje siromaštva je, kao jedan od značajnih aktuelnih problema Srbije, izabrano da bude tema studije slučaja. (Videti celovitu studiju slučaja u Aneksu 4).

Prema mišljenju više od polovine (58%) *regionalnih ključnih aktera*, civilno društvo je samo donekle aktivno u nastojanjima da utiče na smanjenje siromaštva i samo donekle je u tome i uspešno, kako smatra 65% ključnih regionalnih aktera. (Videti tabele III 4.1.1 i 4.1.1.a)

TABELA III 4.1.2: Koliko je civilno društvo aktivno u uticaju na javnu politiku po pitanju smanjenja siromaštva?(%)

Aktivno	Uopšte nije aktivno	Donekle aktivno	Aktivno	Veoma aktivno	Ne zna/bez odgovora
	10.3	57.8	24.3	7.0	.5

Izvor: Istraživanje regionalnih ključnih aktera 2005.

TABELA III 4.1.2.a: Koliko je civilno društvo uspešno u uticaju na javnu politiku po pitanju smanjenja siromaštva? (%)

Uspešno	Nije uspešno	Donekle uspešno	Uspešno	Veoma uspešno	Ne zna/bez odgovora
	23.2	64.9	7.6	2.2	2.2

Izvor: Istraživanje regionalnih ključnih aktera 2005.

Ocenjujući uspešnost kampanja civilnog društva usmerenih na smanjenje siromaštva, regionalni ključni akteri ih pozicioniraju na treće mesto, smatrajući da je samo 10% uspešnih.

U štampi je (februar-april 2005) bilo svega 18 članaka, a elektronski mediji su u samo dva priloga govorili o civilnom društvu u kontekstu smanjenja siromaštva. Analiza pokazuje da štampani mediji najviše pišu o temama koje se odnose na spor predstavnika sindikata sa Ministarstvom rada, zatim o potrebi da se u Srbiji uspostavi socijalni dijalog, o radničkoj solidarnosti uoči praznika rada, odnosima među liderima sindikata i o materijalnom i socijalnom položaju zaposlenih u SCG. Elektronski mediji govore o aktivnostima Privatne lekarske komore Srbije koja od nadležnog Ministarstva traži potpuno izjednačavanje državnog i privatnog zdravstva, dodajući da je deo evropskog standarda pravo pacijenata na izbor lekara. Mediji ne obaveštavaju o aktivnostima kojima OCD-i nastoje da utiču na socijalnu politiku, čime se stvara utisak da organizacije civilnog društva uopšte nemaju uticaja na socijalnu politiku, niti u tom pogledu preduzimaju određene akcije.

Jedan broj članova NSG-a, posebno predstavnici medija, istakli su činjenicu da mediji sve manje prenose saopštenja NVO-a i njihovih predstavnika. Članovi NSG-a su, takođe, naglasili da iako nema podataka i istraživanja koja govore o uticaju OCD-a na socijalnu politiku, ne može se reći da nema aktivnosti koje su organizacije civilnog društva, posebno NVO-i činili i čine u tom pravcu. Posebno kada se radi o izbeglicama i raseljenim licima, siromašnim i marginalizovanim grupama u celini. Uviđajući raskorak između ostvarenog uticaja u pojedinim oblastima i nedostatka dostupnih izvora kojima se postignuti uticaj može dokumentovati, članovi NSG-a su navodili primere koji govore u prilog ostvarenom uticaju na socijalnu politiku. Većina primera se odnosi na uključenost OCD-a, pre svega NVO-a, u proces izrade nacionalne Strategije za smanjenje siromaštva (SSS) i promene koje su unete u dokument kao rezultat insistiranja organizacija civilnog društva. Tako su, nakon intervencije NVO-a, izbeglice uključene u SSS dokument (npr. NVO Grupa 484), sačinjen je nacionalni plan akcije za zaštitu prava dece, žena, starih, romske populacije, itd. (npr. NVO Amity, NVO RIC itd). Pod uticajem NVO-a je urađena i nova kategorizacija korisnika Centara za socijalni rad u koju su, na insistiranje OCD-a, unete kategorije zlostavljanih žena, kao i zlostavljana i zanemarivana deca. Kako su, dalje, naveli članovi NSG-a, na predlog Centra za samostalan život invalida, program personalnih asistenata je ušao u projekat milenijumskih ciljeva, a analiza predloga Zakona o nediskriminaciji ovog Centra je rezultirala time da su njihovi komentari uneti u *draft* predlog zakona koji čeka glasanje u Skupštini.

Sve ovo upućuje na zaključak po kojem je uticaj OCD-a znatno veći od znanja koja javnost o tome ima. Podaci o akcijama civilnog društva i uticaju koji ostvaruje na javnu politiku ne dopiru do šire javnosti, naprotiv, o tome ostaju najbolje obavješteni samo uski krugovi angažovanih predstavnika NVO-a. Istovremeno, slika koju mediji plasiraju o nevladinim organizacijama i njihovom uticaju na socijalnu politiku ostavlja najviše prostora za sumnju u kapacitete civilnog društva i njegovu delotvornost u pogledu uticanja na ovu problematiku.

4.1.3 Uticaj civilnog društva na procesuiranje nacionalnog budžeta. Pitanje procesuiranja nacionalnog budžeta je kao značajna stavka u upravljanju izabrano za analizu, budući da predstavlja najznačajniju finansijsku odluku srpske vlade. Procesuiranje nacionalnog budžeta nije otvoreno i dostupno za komentare i refleksije javnosti i civilno društvo nema nikakvog uticaja na njegovo pripremanje i distribuciju. Aktivnosti civilnog društva usmerene na nacionalni budžet su beznačajne i gotovo da ne postoje. Studija slučaja nacionalnog budžeta je pokazala samo dva primera u kojima se OCD-i interesuju za nacionalni budžet: jedan koji se odnosi na budžet lokalne zajednice i jedan koji se odnosi na nacionalni nivo budžeta (u Aneksu 4. je data detaljnija studija slučaja).

Budžetski kalendar je definisan u članu 14. zakona o budžetskom sistemu¹⁶³ i on predstavlja postupak pripreme i donošenja budžeta koji izgleda na sledeći način:

1) Kalendar republičkog budžeta

30. april	ministar u saradnji sa organima nadležnim za ekonomski razvoj priprema Memorandum o budžetu koji sadrži podatke o ekonomskoj i fiskalnoj politici i procenu za budžetsku godinu i dve naredne fiskalne godine;
15. maj	vlada usvaja Memorandum o budžetu;
1. jun	ministar donosi uputstvo za pripremu nacrt budžeta Republike;
1. jun	ministar dostavlja Memorandum o budžetu lokalnim vlastima i organizacijama obaveznog socijalnog osiguranja, kao i predlog okvira u kojem lokalne vlasti mogu učestvovati u prihodima od republičkih poreza;
1. avgust	direktni korisnici budžetskih sredstava i organizacije obaveznog socijalnog osiguranja dostavljaju predlog finansijskog plana Ministarstvu;
1. oktobar	ministar revidira Memorandum o budžetu uzimajući u obzir, posle 30. aprila ažurirani makroekonomski okvir;
15. oktobar	ministar dostavlja vladi nacrt budžeta Republike i finansijske planove organizacija obaveznog socijalnog osiguranja;
1. novembar	Vlada usvaja predlog budžeta Republike i dostavlja ga, zajedno sa Memorandumom o budžetu i finansijskim planovima organizacija obaveznog socijalnog osiguranja Narodnoj skupštini;
15. decembar	Narodna skupština donosi budžet Republike.

¹⁶³ Zakon o budžetskom sistemu – Službeni glasnik RS, br. 9/2002 i 87/2002., dostupan na adresi: <http://www.mfn.sr.gov.yu/html/modules.php?op=modload&name=Subjects&file=index&req=viewpage&pageid=138> (pristupljeno 20. juna 2006)

2) Kalendar budžeta lokalne vlasti:

15. jun	lokalni organ uprave nadležan za finansije izdaje uputstvo za pripremu nacarta budžeta lokalne vlasti;
15. jul	direktni korisnici lokalnih budžetskih sredstava dostavljaju predlog finansijskog plana lokalnom organu uprave nadležnom za finansije;
15. septembar	lokalni organ uprave nadležan za finansije dostavlja nacrt budžeta nadležnom izvršnom organu lokalne vlasti;
5. oktobar	nadležni izvršni organ lokalne vlasti dostavlja predlog budžeta lokalnoj skupštini i Ministarstvu;
15. decembar	lokalna skupština donosi budžet lokalne vlasti;
25. decembar	lokalni organ uprave nadležan za finansije dostavlja budžet lokalne vlasti Ministarstvu.

Rokovi iz stava 1. ovog člana predstavljaju krajnji rok u budžetskom kalendaru.

Istraživanje *regionalnih ključnih aktera* je pokazalo da je svega 10% onih koji smatraju da OCD-i imaju aktivnu ulogu i nastoje da utiču na procesuiranje nacionalnog budžeta na ovaj ili onaj način, dok svega 3% smatra da su u tome i uspešni. (Videti tabele 4.1.3 i 4.1.3.a)

TABELA III 4.1.3: Koliko je civilno društvo aktivno u pogledu uticanja na donošenje odluka vezanih za procesuiranje nacionalnog budžeta? (%)

Aktivno	Uopšte nije aktivno	Donekle aktivno	Aktivno	Veoma aktivno	Ne zna/bez odgovora
	26.5	58.4	9.7	2.7	2.7

Izvor: Istraživanje *regionalnih ključnih aktera* 2005.

Među OCD-ima koji su, prema mišljenju *regionalnih ključnih aktera*, donekle aktivni (58%) i donekle uspešni (38%) u uticanju na donošenje odluka vezanih za nacionalni budžet nalaze se pojedine političke partije, sindikati, pojedina profesionalna udruženja i retke lokalne nevladine organizacije koje su donekle aktivne nastojeći da, po pitanju pojedinačnih najsiriromašnijih romskih porodica, utiču na budžet na lokalnom nivou (npr. NVO RIC¹⁶⁴ i NVO YUROM Centar¹⁶⁵).

TABELA III 4.1.3.a: Koliko je civilno društvo uspešno u pogledu uticanja na donošenje odluka vezanih za procesuiranje nacionalnog budžeta? (%)

Uspešno	Nije uspešno	Donekle uspešno	Uspešno	Veoma uspešno	Ne zna/bez odgovora
	52.4	38.4	3.2	0.5	5.4

Izvor: Istraživanje *regionalnih ključnih aktera* 2005.

U Srbiji, međutim, nema nezavisne *think-tank* organizacije koja se sistematski bavi ovim pitanjem, a nema ni OCD-a koji imaju relevantna iskustva, ili su bili uključeni u neku od faza procesuiranja nacionalnog budžeta. Postoje, međutim, primeri organizacija koje su pokušale da se uključe u taj proces. Primeri se odnose na povremene pokušaje pojedinih poljoprivrednih ili profesionalnih udruženja koji su zastupali tezu o potrebi za većim ulaganjima u poljoprivrednu proizvodnju. Sindikati i predstavnici profesionalnih udruženja

¹⁶⁴ Više o Romskom informativnom centru se može naći na adresi: <http://www.ric.org.yu/Podaci/aboutus.htm> (pristupljeno 25. marta 2006)

¹⁶⁵ Više o YUROM centru je moguće naći na adresi: <http://www.yuromcentar.org.yu/about.htm> (pristupljeno 25. marta 2006)

se, takođe, povremeno pojavljuju u javnosti sa zahtevima da se određena sredstva alociraju u zdravstvene ili obrazovne institucije.

Analiza sadržaja medija beleži samo dva članka u štampi i oba su se odnosila na žestoke kritike predloga da se uvede tzv. bečar-porez, odnosno dodatno oporezivanje porodica bez dece ili sa jednim detetom kako bi se suzbila *bela kuga*. Predlog ovakvog oporezivanja je podnelo Udruženje za borbu protiv bele kuge *Opstanak*.

Učesnici regionalnih konsultacija su istakli da OCD-i počinju sve više da se interesuju za temu nacionalnog budžeta i da u tom pravcu počinju sa prvim, mada skromnim koracima, kakav je i priručnik Građanskih inicijativa u kojem se nevladine organizacije upoznaju sa budžetskim kalendarom lokalne vlasti i mogućnostima da se dobiju sredstva na lokalom nivou.¹⁶⁶ S druge strane, učesnici nacionalne konferencije ističu da civilno društvo treba da bude znatno aktivnije u pogledu budžeta lokalne vlasti.

4.2. POZIVANJE DRŽAVE I PRIVATNIH PREDUZEĆA NA ODGOVORNOST

Ova pod-dimenzija analizira i utvrđuje stepen u kojem je civilno društvo aktivno i uspešno u pozivanju države i privatnih preduzeća na odgovornost. U tabeli III 4.3 su date ocene indikatora za pozivanje države i privatnih preduzeće na odgovornost.

TABELA III 4.2: Ocene indikatora za pozivanje države i privatnih preduzeće na odgovornost.

Red. br.	Indikator	Ocena
4.2.1	Pozivanje države na odgovornost	2
4.2.2	Pozivanje privatnih preduzeća na odgovornost	1

4.2.1 *Pozivanje države na odgovornost.* Od kada je Narodni pokret *Otpor* u prvoj godini vladavine nove vlasti (2000) postavio parolu: *Samo vas gledamo!* nevladine organizacije u Srbije su organizovale još nekoliko kampanja kojima su, mada u manjim razmerama, pozivale državu na odgovornost i po pitanju *istine i pomirenja, suočavanja s prošlošću i sećanja na žrtve Srebrenice*.

Manje od polovine *regionalnih ključnih aktera* (44%) je mišljenja da je civilno društvo *aktivno* (34%) ili *veoma aktivno* (10%) u pozivanju države na odgovornost, a svega 4% ih smatra da je ono u tome *uspešno* dok je 63% mišljenja da je ono u tome uspešno samo *do određene mere*. (Videti tabele III 4.2.1 i III 4.2.1.a).

TABELA III 4.2.1: Koliko je civilno društvo aktivno u pozivanju države na odgovornost? (%)

Neaktivno	12.4
Donekle aktivno	41.6
Aktivno	34.1
Veoma aktivno	9.7
Ne zna/bez odgovora	2.2

TABELA III 4.2.1.a: Koliko je civilno društvo uspešno u pozivanju države na odgovornost? (%)

Neuspešno	29.7
Donekle uspešno	62.7
Uspešno	4.3
Ne zna/bez odgovora	3.3

¹⁶⁶ Priručnik Građanskih inicijativa je dostupan na adresi: <http://www.gradjanske.org/index.php> (pristupljeno 20. jula 2006)

Prema mišljenju ključnih informanata, OCD-i još uvek nisu efikasni u nadziranju i monitoringu delovanja i odgovornosti lokalne vlasti, osim pojedinih retkih lokalnih NVO-a koji su usmereni na ekološka pitanja i pojedinih nevladinih organizacija iz romskog civilnog društva koje deluju na ostvarivanju obrazovnih i socijalnih prava romske populacije na lokalnom nivou (npr. NVO RIC i NVO YUROM Centar). Ključni informanti, međutim, smatraju da su ova dosadašnja pozivanja lokalne vlasti na odgovornost uglavnom zasnovana na neformalnim i ličnim vezama i poznanstvima i da su otud i uspešna.

S druge strane, eksperti iz oblasti ljudskih prava navode nekoliko oblasti (posebno onih koje spadaju u prioritete donatora) u kojima OCD-i donekle uspevaju da pozovu državu na odgovornost: ljudska prava i ratni zločini, ali je i tu njihov uticaj još uvek veoma nizak. O većini ovakvih primera se govori i u medijima. Analiza sadržaja pokazuje da mediji (štampa 6 članaka, televizija 18 priloga) svedoče o aktivnim pokušajima civilnog društva da nadgledaju rad države i to po sledećim pitanjima (februar-april 2005):

- **Ispolitizovano delovanje sudske vlasti** i njena sklonost ka zataškavanju pojedinih (posebno političkih) slučajeva. Komitet pravnika za ljudska prava najavljuje da će nevladine organizacije, timovi pravnika i advokata pokrenuti postupke i protiv vršioca pravosudnih funkcija koji zataškavaju činjenice u sudskim postupcima;
- Kancelarija visokog komesara za ljudska prava u Srbiji i Crnoj Gori izrazila je zabrinutost zbog **odlaganja donošenja zakona protiv diskriminacije** u državnoj zajednici, neophodnog za borbu protiv svih oblika diskriminacije;
- Na predstavljanju monografije *Profesija i korupcija*, učesnici okruglog stola saglasili su se da je pravosuđe glavni krivac što u Srbiji nije smanjena korupcija. Upozoreno je na **problem podmićivanja državnih službenika** od strane građana čime oni plaćaju ono na šta već imaju pravo, a novac kojim bi mogao da se unapredi rad javnih službi odlazi u privatne džepove;
- Pozivanje državnih organa na aktivan i odgovoran odnos prema **saradnji sa Međunarodnim sudom** za ratne zločine u Hagu;
- Savez jevrejskih opština Srbije i Crne Gore zatražio je od vlasti Srbije da efikasnije rade na **suzbijanju verske, nacionalne, rasne mržnje** i ksenofobije, uključujući i uvođenje nastave o holokaustu, a povodom antisemitskih ispada koji su se dogodili;
- Organizacije za brigu o mladima kritikovale su najave predloga državnih organa da se **mladima ograniči sloboda kretanja** bez pratnje roditelja posle ponoći;
- Prilikom protesta građana u organizaciji Mreže za restituciju izraženi su zahtevi da se donese zakon kojim bi se ostvario **povraćaj konfiskovane i nacionalizovane imovine** u periodu posle II svetskog rata i da se zakon kojim bi se takva imovina samo evidencijalno povuče iz skupštinske procedure;
- Kritikanje zakonske regulative iz oblasti **antikorupcijskih propisa, obrazovanja** i neprilagođenosti škola i fakulteta potrebama učenika i studenata sa hendikepom;
- Fond za humanitarno pravo govori o potrebi sprovođenja istražnih postupaka u **rasvetljavanju ratnih zločina**;
- Predstavnici jednog političkog pokreta optužili su vladu da štiti organizovani privredni kriminal tvrdeći da državom vladaju bogataši i da su tužilaštvu već **dostavljali informacije o finansijskim malverzacijama**, ali da je odgovor izostao.

Konkretne efekte ovih kritika i pozivanja države na odgovornost nije moguće identifikovati. To, takođe, govori o nedovoljnoj efikasnosti OCD-a u nadziranju rada vlade, pre svega jer OCD-i, a posebno nevladine organizacije, još uvek nisu shvaćene kao legitiman akter koji može da ostvari takvu ulogu.

4.2.2 Pozivanje privatnih preduzeća na odgovornost. U celini gledano, pozivanje privatnih preduzeća na odgovornost je novo i za društvo u celini i za civilno društvo u Srbiji. U skladu s tim, nema ni odgovarajućih aktivnosti organizacija civilnog društva koje se time bave, osim prvih koraka koje čine u pravcu senzibilisanja javnosti na ovu temu. To potvrđuju i ocene *regionalnih ključnih aktera* koji smatraju da su organizacije civilnog društva potpuno *neaktivne* (45%), ili da su samo *donekle aktivne* (30%) u pogledu pozivanja privatnih preduzeća na odgovornost. Svega 18% ključnih aktera smatra da su OCD-i po ovom pitanju *aktivni*. Ocene uspešnosti civilnog društva po ovom pitanju su još skromnije. Više od polovine *regionalnih ključnih aktera* (63%) smatra da su akcije civilnog društva na ovom polju *neuspešne*, nešto više od četvrtine (27%) ih smatra *donekle uspešnim*, a samo četvoro smatra da su OCD-i u tome *uspešni*. U ovoj grupi se uglavnom nalaze OCD-i koji deluju na zaštiti životne sredine i pozivaju privatne kompanije na odgovornost po pitanju smanjivanja zagađenosti reka, zaštite bio-diverziteta i krijumčarenja retkih ptica. (EkoForum¹⁶⁷)

U medijima nema priloga koji bi se odnosili na monitoring rada privatnih preduzeća. Ovako slaba angažovanost OCD-a po pitanju pozivanja privatnih preduzeća na odgovornost se može donekle opravdati nedostatkom institucionalnog okvira na koji bi civilno društvo moglo da se pozove i niskim indeksom poštovanja zakona u Srbiji.

4.3. REAGOVANJE NA DRUŠTVENE INTERESE

Ova pod-dimenzija utvrđuje stepen u kojem akteri civilnog društva odgovaraju na različite društvene interese. U tabeli III 4.3 su date ocene odgovarajućih indikatora.

TABELA III 4.3: Ocene indikatora za reagovanje na društvene interese

Red. br.	Indikatori	Ocena
4.3.1	Osetljivost	2
4.3.2	Poverenje javnosti u organizacije civilnog društva	1

4.3.1 Osetljivost. Ne postoji socijalni problem na koji organizacije civilnog društva nisu reagovale nekom vrstom kampanje ili akcije. Uspešne javne kampanje civilnog društva, po mišljenju *regionalnih ključnih aktera*, su: na prvom mestu borba protiv HIV-a (36%), na drugom, kampanje za zaštitu ljudskih prava (23%) i na trećem mestu su kampanje za smanjenje siromaštva (10%). Kampanje protiv korupcije su neuspešne (5%) gotovo isto koliko i kontrola budžeta od strane OCD-a (4%).

S druge strane, samo 3% građana smatra da organizacije civilnog društva mogu da budu efikasne u iskorenjivanju krajnjeg siromaštva i gladi što je, po mišljenju 75% građana, prioritetni socijalni problem u Srbiji. Prema mišljenju više od dve trećine građana (71%), ključnu ulogu u njegovom rešavanju treba da ima Vlada Srbije. Građani ovakav stav imaju i po pitanju svih ostalih milenijumskih ciljeva i svih ostalih društvenih problema: korupcije, nezaposlenosti, položaja marginalizovanih grupa, itd. (*Civilno društvo 2004*).

¹⁶⁷ Više o EkoForumu i skandalu oko krijumčarenja retkih vrsta ptica može se videti na adresi: http://www.ekoforum.org.yu/news/Balkan_birds_scandal_gets_to_the_Italian_court.htm, (pristupljeno 25. jula 2006)

Medijska slika efikasnosti civilnog društva je, sudeći prema broju priloga, krajnje bleđa i govori u prilog tezi da civilno društvo nije dovoljno efikasno i spremno da reaguje na društvene interese. Elektronski mediji u svega 5 priloga (4%) o ovoj temi govore u kontekstu civilnog društva. Ti malobrojni primeri se odnose na spremnost verskih organizacija da se u većoj meri angažuju kako bi olakšale građanima teret tranzicije i na društvo za borbu protiv raka, koje je, usled povećanja broja obolelih od te bolesti, pozivalo građane na besplatne preglede i testiranja. Štampani mediji su o osetljivosti civilnog društva na prioritete socijalne probleme pisali u svega 7% priloga. Indikativno je, međutim, da su svi praćeni informativni programi imali 10% priloga indirektno ili direktno vezanih za promociju milenijumskih ciljeva, ali da u njima nije pomenut nijedan od OCD-a koji u Srbiji rade na promociji, ili ostvarivanju tih ciljeva. Valja naglasiti da analizirani štampani mediji daleko veću pažnju na udarnim stranama posvećuju angažmanu OCD-a koji reaguju na tekuća politička pitanja, dok akcije organizacija CD-a koje pokrivaju prioritete socijalne probleme i milenijumske ciljeve imaju daleko manji publicitet. Većina ovih vesti je data na *zabačenim* stranama i u *zabačenim* uglovima strana zbog čega se stiče utisak da su one tu više zbog *popunjavanja prostora*, nego zbog procene da bi tu i trebalo da se nalaze. Bez obzira na to, ne može se izbeći teza da civilno društvo Srbije živi virtuelnu stvarnost, s obzirom na to da posledice njegovih napora i efikasnosti u smanjivanju ključnih socijalnih problema građani ne registruju, a mediji ne beleže u dovoljnoj meri.

4.3.2 Poverenje javnosti u organizacije civilnog društva. O civilnom društvu ništa ne zna 65% građana Srbije, a o nevladinim organizacijama 78% (*CeSID 2005*). Poverenje u nevladine organizacije ima 36% građana, puno poverenje ima svega 6%, dok samo 20% građana primećuje njihovu aktivnost na lokalnom nivou, što je čak upola manje od broja građana koji su učlanjeni u organizacije civilnog društva - 47% (*Civilno društvo 2004*).

Jedina institucija koja danas u Srbiji ima poverenje natpolovične većine građana je crkva, a pre deset godina je to bila vojska. Generalno gledano, sve ostale institucije i organizacije su u poslednjih deset godina uspele da *održe* kontinuitet nepoverenja više od polovine građana Srbije. (Videti tabelu III 4.3.2)

Nevladine organizacije u poslednjih deset godina imaju relativno stabilno poverenje jedne trećine građana Srbije i ono je dva do tri puta veće od poverenja koje u istom periodu dobijaju stranke, a veće je i od onog koje je 2004. imala Vlada Srbije. Crkva je jedina institucija kod koje se kontinuirano povećava broj građana koji joj veruju, za razliku od velikih kompanija, političkih partija i vlade Srbije kod kojih je upravo obrnuto – broj građana koji im veruju opada, a raste broj onih koji gube poverenje u njih. Poverenje u policiju, vojsku i medije je donekle poraslo neposredno nakon petooktobarskih dešavanja,¹⁶⁸ ali je u godinama posle, radikalno opalo kod obe ove institucije, posebno kod vojske. Paradoks je da organizacije koje broje najveći broj članova, kao što su partije i sindikati, *uživaju* najmanje poverenje građana.

¹⁶⁸ Što se može videti iz rezultata Svetskog istraživanja vrednosti (World Values Survey) koje je sprovedeno krajem 2000, ali su podaci publikovani tek 2001.

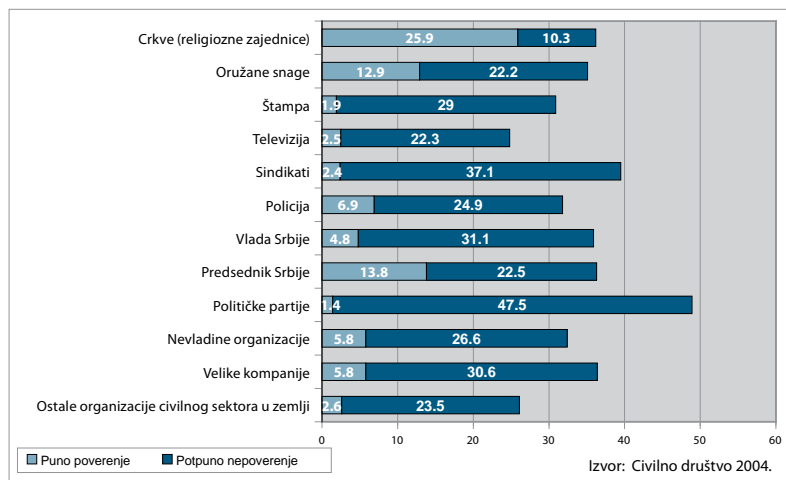
TABELA III 4.3.2: Poverenje građana u OCD-e i ostale društvene i političke aktere u poslednjih deset godina u Srbiji (u %)

Vrste OCD-a:	WVS 1996.		WVS 2001.		Civilno društvo 2004.	
	Ima poverenje	Nema poverenje	Ima poverenje	Nema poverenje	Ima poverenje	Nema poverenje
Crkve [religiozne zajednice]	38.3	61.7	52.9	47.1	65.2	32.2
Oružane snage	61.6	38.4	74.1	25.9	40.6	56.9
Štampa	22.6	77.4	29.0	71.0	20.0	78.5
Televizija	25.1	74.9	29.0	71.0	27.1	71.6
Sindikati	25.3	74.7	23.2	76.8	18.8	70.0
Policija	44.5	55.5	47.4	52.6	35.6	62.5
Vlada Srbije	35.4	64.6	31.3	68.7	27.4	68.1
Političke partije	17.4	82.6	14.6	85.4	11.6	85.3
Nevladine organizacije	37.1	62.9	41.9	58.1	36.3	56.6
Velike kompanije	32.8	67.2	32.1	67.9	29.1	63.2
Ostale organizacije civilnog sektora u zemlji	32.7	67.3	28.9	71.1	25.3	61.5

Podaci iz istraživanja *CeSID 2005*.¹⁶⁹ pokazuju dalji rast poverenja u crkvu (72%), značajan rast poverenja u medije (štampa 40%, a TV – 42%), sindikate (34%), političke partije (30%) i blago opadanje poverenja u nevladine organizacije (34%).

U celini gledano, na porast ili opadanje poverenja najviše utiče odnos između pripadnika različitih stranaka, posebno stranačkih lidera i koncentracija javnih afera u određenom periodu, usled čega se povećava broj građana sa potpunim nepoverenjem. Negativno po socijalni kapital je to što je potpuno nepoverenje po nekoliko puta veće od punog poverenja kod svih institucija i organizacija, izuzev crkve. (Videti grafikon III 4.3.2).

GRAFIKON III 4.3.2: Puno poverenje i potpuno nepoverenje građana u institucije i organizacije

¹⁶⁹ CeSID: Političke podelu u Srbiji – pet godina posle, Istraživanje javnog mnjenja Srbije, proleće 2005.

4.4. OSNAŽIVANJE GRAĐANA

Ova pod-dimenzija utvrđuje u kom stepenu je civilno društvo aktivno i uspešno u osnaživanju građana, posebno marginalizovanih grupa, da mogu da utiču na odluke koje se tiču kvaliteta njihovog života. U tabeli III 4.4. su date ocene za odgovarajuće indikatore.

TABELA III 4.4: Ocene indikatora za osnaživanje građana

Red. br.	Indikatori	Ocena
4.4.1	Informisanje/edukovanje građana	2
4.4.2	Izgradnja kapaciteta za preduzimanje kolektivnih akcija	2
4.4.3	Osnaživanje marginalizovane populacije	2
4.4.4	Osnaživanje žena	2
4.4.5	Izgradnja socijalnog kapitala	1
4.4.6	Pomoć u obezbeđivanju sredstava za život	1

4.4.1 Informisanje/edukovanje građana. Nešto više od jedne trećine (37%) građana Srbije saopštava da ih organizacije civilnog društva informišu i edukuju u vezi sa pitanjima od javnog značaja (*Civilno društvo 2004*). Nešto više od polovine *regionalnih ključnih aktera* smatra da je civilno društvo u ovoj oblasti *aktivno* (37%) i *veoma aktivno* (19%). Više od polovine (60%) ključnih aktera smatra da je, po pitanju informisanja/edukovanja građana, civilno društvo *uspešno do neke mere*, dok svega 4% ocenjuje da je ono u tome *veoma uspešno*.

O ovoj aktivnosti i štampani (15%) i elektronski mediji (18%) dosta pišu u vezi sa civilnim društvom, (februar-april 2005). Neki od primera aktivnosti OCD-a u ovoj oblasti ogledaju se u informisanju javnosti o rezultatima istraživanja o stavovima zaposlenih u Srbiji, o potrebi reformi i promena u Srbiji. Informisanje javnosti se odvija najčešće putem konferencija za štampu čija je svrha saopštavanje rezultata određenih istraživanja, predstavljanje studija koje obrađuju značajne društvene teme i sl. Primer takvih aktivnosti je i konferencija grupe organizacija koja je radila na istraživanju trgovine ljudima u Srbiji i Crnoj Gori (*Astra*). Takođe, zabeleženo je predstavljanje rezultata studije o stanju u medijima u Srbiji od strane Medija centra. OCD-i su građane informisali o pitanjima vezanim za zdravstvenu zaštitu, o broju obolelih od određenih bolesti, dok se neke specijalizovane organizacije za borbu protiv određenih bolesti bave edukacijom građana. Savetovaništa za mlade u pojedinim gradovima bave se kako informisanjem, tako i edukacijom vezanom za reproduktivno zdravlje i probleme vezane za polno prenosive bolesti. Građani su informisani i o pitanjima vezanim za nivo korupcije u Srbiji, kao i o zakonskim koracima koje treba učiniti kako bi se ona umanjila. Pojedine organizacije su putem medija pružale informacije građanima o stanju ljudskih prava u Srbiji. Informisanjem i edukacijom primarno se bave Medija centar, Savetovaništa za mlade, Društvo za borbu protiv raka, telefonski centar *Halo, za zdravu bebu*. O efikasnosti ovih organizacija i preduzetih akcija, na osnovu analize medija, nije moguće pouzdano donositi zaključke.

Organizacije civilnog društva su najaktivnije upravo u ovoj oblasti i nema teme, niti problema o kojem nisu nastojale da informišu građane ili da ih edukuju, a pitanje ljudskih prava je najčešća tema.

4.4.2 Izgradnja kapaciteta za preduzimanje kolektivnih akcija. Nisko međusobno poverenje građana udruženo sa izraženim nepoverenjem u gotovo sve institucije i organizacije, u velikoj meri blokira kolektivnu akciju na lokalnom nivou. To je jedan od ključnih razloga

što se stavovi građana o aktivizmu OCD-a na izgradnji kapaciteta lokalne zajednice u ovom pravcu razlikuju od stavova *regionalnih ključnih aktera*. Svega 29% građana potvrđuje da OCD-i pomažu lokalnoj zajednici da se složi i deluje oko nekog konkretnog problema, dok nešto manje od polovine ključnih aktera (44%) smatra da je CD *aktivno* u izgradnji kapaciteta za kolektivnu akciju, ali da je u tome *uspešno samo do neke mere* (62%). Retki su ključni akteri čije je mišljenje da su OCD-i na ovom polju *veoma uspešni* (4%), odnosno *uspešni* (12%) i to su upravo oni koji bez problema navode konkretne primere kolektivnih akcija lokalne zajednice:

- Sređivanje vodovoda, ispitivanje vode;
- Zajedničko lobiranje za projekte raznih organizacija;
- Uređenje nekih sela, dečijih igrališta;
- Sigurna kuća za žene;
- Renoviranje ambulante;
- Izgradnja škola i omladinskog kulturnog centra;
- Zajednički rad u uspostavljanju demokratskih institucija;
- Romske organizacije učestvuju u formiranju nacionalne kancelarije...

Posmatrano po regionima, najmanji broj ovakvih akcija je u Beogradu, a najveći u zapadnoj i južnoj Srbiji gde je siromaštvo najdublje i najoštrije.¹⁷⁰

Upornost organizacija civilnog društva da izgrade kapacitete za kolektivnu akciju na lokalnom nivou predstavlja jedan od razloga zbog kojih one održavaju stabilno poverenje jedne trećine građana Srbije. To je, uz kontinuirane edukativne i informativne akcije civilnog društva, istovremeno i pokazatelj da ono ima solidnu osnovu za dalju izgradnju socijalnog kapitala lokalne zajednice.

4.4.3 Osnaživanje marginalizovane populacije. Opšta ocena predstavnika civilnog društva, vlade i lokalnih samouprava je da organizacije civilnog društva kroz različite oblike aktivnosti u velikoj meri doprinose osnaživanju marginalizovanih grupa.¹⁷¹ Predstavnici svih sektora su jednoglasni: organizacije civilnog društva, prevashodno nevladine organizacije, dale su najveći doprinos u promociji prava i osnaživanju ugroženih grupa – žena, izbeglica, raseljenih lica, dece, starih i penzionera, osoba sa invaliditetom i mladih. Identičan stav iznose i predstavnici međunarodnih organizacija/donatora koji ističu da je civilno društvo u Srbiji promenilo svest građana jer je ukazalo na potrebe, prava i probleme najugroženijih grupa. Njihovim delovanjem marginalizovane grupe postaju društveno vidljive, što je elementarna pretpostavka za promenu njihovog nezavidnog položaja.

Civilno društvo je pomoglo izbeglicama kada su u protekloj dekadi stizale u Srbiju, a potom i raseljenima koji su došli sa Kosova. Predstavnici NVO-a tvrde da je civilno društvo nedovoljno učinilo na osnaživanju marginalizovanih grupa i da nije postiglo zapažene rezultate iz nekoliko razloga: kao prvo, nedostaje veća partnerska saradnja sa vlastima i institucijama; drugo, društvo još uvek nema razvijen stav o civilnom društvu kao akteru koji radi na rešavanju gorućih socijalnih problema, što je posledica predrasuda prema ovom sektoru.

¹⁷⁰ Podaci Vlade Srbije: <http://www.prsp.sr.gov.yu/dokumenta.jsp>

¹⁷¹ Ocene su dobijene tokom dubinskih intervjuva sa stručnjacima i ekspertima iz različitih oblasti. Intervjui su sprovedeni u leto 2005. Za više detalja pogledati Aneks 3: Pregled ICD metoda istraživanja

Ovi sagovornici tumače uspeh civilnog društva pre svega povezivanjem međunarodnog i lokalnog nivoa. Uvođenjem novih znanja i iskustava kako u sopstveni rad, tako i u rad institucija kao što su Centri za socijalni rad, značajno se unapređuje kvalitet usluga za krajnje korisnike.

Nedostatak finansijskih sredstava je, smatra lokalna vlast, onemogućio civilno društvo da više učini i zato se njegov doprinos sveo na pojedinačne akcije osnaživanja marginalizovanih grupa. Lokalna vlast navodi da se CD-i tek u poslednje vreme bave problemima dece sa posebnim potrebama i osobama sa invaliditetom.

Seksualne manjine su, po mišljenju predstavnika NVO-a i *kišobran* organizacija, kategorija kojom se bavi najmanji broj OCD-a. Ta oblast je najmanje pokrivena aktivnostima sektora. Ključni informanti, takođe, smatraju da je uspeh u osnaživanju Roma manji nego kod ostalih ugroženih grupa. Kada se uporedi broj aktivnosti i sredstava uloženi u ovu oblast sa postignutim rezultatima, vidi se da su rezultati manji nego kod drugih marginalizovanih grupa.

Analiza sadržaja medija pokazuje da štampani mediji u 54 priloga pišu o osnaživanju marginalizovanih grupa, dok se na elektronskim medijima 7 priloga odnosilo na ove aktivnosti civilnog društva. Kroz analizirane medije provejava stav da su OCD-i prisutniji i delotvorniji u procesu stvaranja pretpostavki za poboljšanje položaja marginalizovanih grupa, nego što je to slučaj sa mrežom državnih institucija. OCD-i konkretno pomažu onim kategorijama koje se nalaze na rubovima društva i koje samim tim nisu u prilici da nametnu svoje interese kao društveno prioritete. Civilno društvo svoju strategiju zasniva na premisi da marginalizovani delovi stanovništva moraju zauzeti aktivniji odnos prema svom položaju u društvu i prestati da očekuju da će neko drugi da se postara za njihove potrebe. Primeri akcija CD-a u medijima svedoče o nastojanju organizacija civilnog društva da trajno poboljšaju položaj marginalizovanih grupa. Ove akcije imaju dugoročne ciljeve i planirane efekte. Jedan od ciljeva ovih akcija je osposobljavanje marginalizovanog stanovništva da preuzme kontrolu nad svojim životom. Međutim, iako je primećeno nekoliko akcija u ovoj oblasti, njima nedostaje široka društvena podrška i uticaj, proizilazi iz analize sadržaja medija.

Zaključak svih ključnih informanata je da OCD-i mogu da prepoznaju probleme, široj javnosti ukažu na njih i da ih reše u određenoj meri. Ograničenje predstavlja činjenica da bez pune saradnje OCD-a, institucija i države koja kreira socijalnu politiku nijedan od problema marginalizovanih grupa neće moći da bude rešen u potpunosti. Kad se uz sve ovo navede podatak da svega 25% građana¹⁷² zna da su organizacije civilnog društva u njihovom lokalnom okruženju na konkretan način pomogle siromašnim ljudima da poboljšaju svoj život, postaje očigledno da civilno društvo, iako u poslednje vreme veoma aktivno u ovoj oblasti, za sada ima mali domet i ograničen uticaj, ali da je uspešno *probilo led* i stvorilo solidnu osnovu za ostvarivanje većih i održivih efekata.

4.4.4 Osnaživanje žena. Predstavnik jedne organizacije CD je, navodeći da se u poslednjih godinu dana u njegovom regionu udvostručio broj nezaposlenih lica i da siromaštvo žena postaje vidljivo, posebno istakao da, ukoliko su one iz marginalizovanih grupa, onda je problem još teži. Ova rečenica nedvosmisleno govori o stepenu rodne ravnopravnosti u Srbiji danas. Podaci, međutim, govore da zbog nižih kvalifikacija i kraćeg radnog staža žene u proseku imaju za 15% nižu zaradu od muškaraca. Najveći rizik siromaštva javlja se

¹⁷² Podaci iz istraživanja *Civilno društvo Srbije 2004*. Za više detalja pogledati Aneks 3: Pregled ICD metoda istraživanja

kod starih žena na selu, samohranih majki, domaćica, Romkinja, izbeglica, neobrazovanih i nezaposlenih žena, bolesnih i žena sa invaliditetom, žena žrtava nasilja.¹⁷³

Ključni informanti civilnog društva navode da se kao aktivnosti lokalnih NVO-a koji su namenjeni osnaživanju žena prepoznaju različiti tipovi obuka i kurseva. Najčešće se organizuju kursevi računara, stranih jezika, šivenja, tkanja itd. Zainteresovanost žena za ovakve programe je velika jer u njima vide mogućnost za zapošljavanje, jedini način koji može dovesti do trajnog poboljšanja njihovog položaja. U poslednjih nekoliko godina raste broj organizacija koje reaguju na probleme nasilja u porodici i nad ženama, a deluju i organizacije CD-a koje su svoj rad usmerile na antitrafiking. I mada prema jednom izvoru¹⁷⁴ u Srbiji i Crnoj Gori trenutno ima 102 ženske grupe, a prema drugom 120,¹⁷⁵ ključni informanti CD-a naglašavaju da i ostale organizacije, posebno one koje se bave ljudskim pravima, u većini svojih aktivnosti insistiraju na uključivanju žena na rešavanju njihovih problema.

Istraživanje *Civilno društvo 2004.* pokazuje da je svega 13% građana Srbije registrovalo da su organizacije civilnog društva u poslednjih dvanaest meseci na konkretan način pomogle ženama u lokalnoj sredini da poboljšaju svoj život. Dosadašnji rezultati civilnog društva na ovom planu se ocenjuju kao skromni i ograničeni, reč je o relativno uskom krugu žena koje su dobile podršku, smatraju sagovornici u CIVICUS istraživanjima.

Mediji, tačnije štampa, u ukupno 32 članka pišu o nastojanjima CD da osnaže i okuraže žene za aktivniji odnos prema svom *nezavidnom društvenom položaju*. Nasuprot štampi, TV stanice su bile zatvorene za informacije o delovanjima civilnog društva po ženskom pitanju – bilo je samo 2 priloga. Oslanjajući se na medijsku sliku iz štampe, može se zaključiti da su CD-i sve aktivniji u procesu osnaživanja žena. Primetno je da se CD istovremeno angažovalo u velikom broju oblasti i to prevashodno tamo gde se nepovoljan položaj žena ispoljava na drastičniji način. Mediji sugerišu da naponi civilnog društva ne predstavljaju samo sporadičnu dopunu državne intervencije u procesu osnaživanja žena, već poprilično često OCD-i preostaju jedini društveni akteri na tom polju. OCD-i pokazuju sve veće uspehe po pitanju jačanja samosvesti žena o svom položaju i posledično, njihove mobilizacije zarad poboljšanja svog statusa.

4.4.5 Izgradnja socijalnog kapitala. Poredeći toleranciju, poverenje i javnu svest građana koji su članovi makar jedne organizacije civilnog društva i onih koji nisu članovi OCD-a, može se zaključiti da civilno društvo Srbije ne doprinosi posebno izgradnji socijalnog kapitala budući da, kako pokazuju podaci iz istraživanja *Civilno društvo 2004*, nema značajnijih razlika koje pozitivno govore u prilog uključenih u OCD-e u odnosu na one koji nisu uključeni. Čak se dešava da je, iako za nijansu, distanca prema različitim društvenim grupama veća kod članova civilnog društva, nego kod onih koji to nisu. (Videti tabelu 4.4.5).

¹⁷³ Podaci Vlade Republike Srbije dostupni na adresi: <http://www.prsp.sr.gov.yu/dokumenta.jsp>, (pristupljeno 20. juna 2006)

¹⁷⁴ Videti u Direktorijumu nevladinih organizacija CRNPS - dostupno na adresi: http://directory.crnps.org.yu/browse_type.asp

¹⁷⁵ Ženski pokret – ženska mreža – dostupno na adresi: www.awin.org.yu/srp/dataS/mreza.htm, (pristupljeno 20. juna 2006)

TABELA III 4.4.5: Jačanje socijalnog kapitala

ELEMENTI SOCIJALNOG KAPITALA	% članova OCD i onih koji nisu članovi OCD koji smatraju:					
	WVS 1996.		WVS 2001.		Civilno društvo 2004.	
POVERENJE:	Članovi OCD	Nečlanovi	Članovi OCD	Nečlanovi	Članovi OCD	Nečlanovi
Većini se može verovati	35	29	22	17	10	9
Mora se biti oprezan	65	71	78	83	90	91
TOLERANCIJA:	% članova OCD i onih koji nisu članovi OCD koji za komšije ne bi želeli da imaju:					
	WVS 1996.		WVS 2001.		Civilno društvo 2004.	
	Članovi OCD	Nečlanovi	Članovi OCD	Nečlanovi	Članovi OCD	Nečlanovi
Ljudi druge rase	--	--	4	7	14	13
Ljudi druge religije	--	--	13	14	14	14
Imigranti, strani radnici	--	--	7	8	19	18
Oboleli od AIDS/SIDA, mentalno obolela lica	--	--	50	52	43	46
Homoseksualce/Lezbijke	--	--	50	49	54	56
JAVNA SVEST:	% članova OCD i onih koji nisu članovi OCD koji:					
	WVS 1996.		WVS 2001.		Civilno društvo 2004.	
	Članovi OCD	Nečlanovi	Članovi OCD	Nečlanovi	Članovi OCD	Nečlanovi
Traže od države beneficije koje im ne pripadaju	--	--	--	--	13	13
Izbegavaju da plate javni prevoz	--	--	--	--	26	19
Utaje porez ukoliko im se pruži prilika	--	--	--	--	19	17

Gornja tabela jasno pokazuje da se članovi civilnog društva ne razlikuju na pozitivan način od građana koji nisu članovi OCD-a, što govori u prilog tvrdnji da se civilno društvo ne može smatrati jakim izvorom socijalnog kapitala, niti se za OCD-e može reći da su generator socijalnog kapitala.

4.4.6 Pomoć u obezbeđivanju sredstava za život. Javnost u Srbiji je po ovom pitanju podeljena na one koji smatraju da civilno društvo ne može i ne bi trebalo da ima ulogu u obaranju stope nezaposlenosti i na one druge koji smatraju da može i da je već donekle ima, ali da ovakva podeljenost radi na štetu nezaposlenih i onemogućava veće rezultate civilnog društva. Prva grupa je brojnija, a šav koji deli ove dve grupe je razumevanje uloge države.

U prvoj grupi se nalazi veći broj predstavnika civilnog društva i ključni informanti koji smatraju da se ne može govoriti o značajnoj podršci civilnog društva u borbi za smanjenje

nezaposlenosti. Sledeći razlozi su, po njihovom mišljenju, presudni: nepostojanje projekata ili programa koji se time bave, nedovoljno informacija o *income-generating* mogućnostima, velika nezaposlenost u društvu i sve veći broj ljudi kojima je potrebna pomoć¹⁷⁶ i posebno, „nerazumevanje uloge civilnog društva na ovom planu“. Veliki broj predstavnika lokalnih vlasti, privatnika i crkve navode primat države u ovoj oblasti i to pre svega usled propadanja ekonomije na lokalnom nivou, rasta broja nezaposlenih (posebno žena) i kontinuiranog rasta stope nezaposlenosti. (Videti tabelu III 4.4.6). Sve ovo govori u prilog tome da ovim problemom ne bi trebalo da se bave OCD/NVO i da je uloga države mnogo važnija i potrebija od uloge civilnog društva, stav je velikog dela predstavnika lokalnih vlasti, privatnika i crkve. Ni analizirani mediji ne pokazuju interesovanje za ovu temu osim u svega 6 priloga (četiri u štampi i dva na TV).

TABELA III 4.4.6: Stopa nezaposlenosti u Srbiji i Crnoj Gori:¹⁷⁷

1997.	1998.	1999.	2000.	2001.	2002.	2003.	2005.
25.6	27.2	27.4	26.6	27.5	26.0	27.5	27.10 ¹⁷⁶ – 31.6 ¹⁷⁷

U drugoj grupi su međunarodni donatori koji naglašavaju da se civilno društvo mora aktivnije uključiti u realizovanje programa kojima će se, posebno ženama, pružiti mogućnosti da zarađuju. Utoliko pre, što je stopa nezaposlenosti žena u Srbiji veća od stope nezaposlenosti muškaraca. Predstavnici akademskih institucija dodaju da je civilno društvo ulaskom u prostor u kome se nalaze marginalizovane grupe ljudi (siromašni i žene) učinilo *neke* pomake, ne navodeći konkretne primere. Pojedini predstavnici lokalne vlasti kao dobar primer navode Vojvodinu i nekoliko organizacija koje su na konkretnim primerima pokazale da se ove mogućnosti mogu razvijati (npr. Ženska tkačka radionica *Vrbas, Čovekoljublje*). Lokalna vlast navodi i primer saradnje nevladinih organizacija na projektima ženskih rukotvorina i Etnografskog muzeja u Beogradu, ali smatra da to ne može mnogo da pomogne u pronalazhenju trajnijih rešenja za zarađivanje. U Vojvodini se navodi primer projekta - *Žene to mogu*. Manji broj predstavnika civilnog društva navode nekoliko inicijativa čiji je cilj podrška zarađivanju za život - kao primeri se navode *Udruženje biznis žena*, *NVO Lastavica* koja je nastala kao ženski projekat, a sada je samostalna. Uglavnom je reč o projektima koji su počeli kao projekti psiho-socijalne podrške u protekloj deceniji kad se Srbija suočila sa talasom izbeglih i prognanih. Pored različitih vrsta obuka i kurseva, programi mikrokreditiranja se vide kao potencijalno dobri mehanizmi osnaživanja, posebno žena. Reč je o NVO LINGVA iz Kraljeva u kojoj se sprovodi projekat - *Ženski program za ekonomsko osnaživanje žena* koje prave odevne predmete. Žene su se povezale sa trgovcima koji otkupljuju ono što one naprave. Reč je o 100 korisnica. Takođe, kroz socijalne kooperative pokušava se pomoći nekim porodicama. Osnovana je socijalna kooperativa-knjigovodstvena agencija u kojoj su zaposlene dve socijalno ugrožene žene, a sav profit koji ostvare, po ugovoru sa ovom NVO, namenjen je za pošiljavanje novih korisnica. Ovo je pilot program, a pred ovog, u poslednje četiri godine sprovodi se i program kreditiranja kroz koji je prošlo oko

¹⁷⁶ U Srbiji je, prema Biltenu Nacionalne službe zapošljavanja republike Srbije za novembar 2005. registrovano 896190 nezaposlenih od čega je 486917 žena ili 54.3%. Pogledati više na adresi: <http://www.rztr.co.yu/uzradi-eng.htm> (pristupljeno 24. decembra 2005)

¹⁷⁷ Navedeno prema podacima iz *The Statistical Yearbook of the Economic Commission for Europe 2005*, Dostupno na adresi: <http://w3-dev.unece.org/stat/stat.asp> ili <http://laborsta.ilo.org/> (Od 1999. su dati podaci za SCG bez Kosova i Metohije). (pristupljeno 20. juna 2006)

¹⁷⁸ Podaci za 2005. su uzeti iz Biltena za novembar 2005. god. Nacionalna služba zapošljavanja republike Srbije, Dostupno na adresi: www.rztr.co.yu ; Stopa nezaposlenosti na adresi: <http://www.info.gov.yu/view.php?jezik=e&tid=4> ili <http://www.minrzs.sr.gov.yu/vest.asp?l=s&v=v&ID=169>, <http://search.yahoo.com/search?p=UNEMPLOYMENT+RATE+IN+SERBIA&sm=Yahoo%21+Search&toggl=1&ei=UTF-8&fr=FP-tab-web-t&b=11>, (pristupljeno 20. juna 2006)

¹⁷⁹ CIA - The World Factbook - Serbia and Montenegro, dostupno na adresi: <https://www.cia.gov/cia/publications/factbook/index.html> (pristupljeno 10. januara 2006)

700 porodica. Oko 45% korisnika ovog kredita su žene, navodi predstavnik ove organizacije. U cilju zapošljavanja, prema navodima OCD-a, trebalo bi da civilno društvo u celini ima kvalitetniju saradnju sa biroima za zapošljavanje koji imaju posebne programe. Obe strane se prepoznaju kao partneri u radu. Međutim, OCD-i napominju da je, pored činjenice da postoje linije za kreditiranje žena, novi problem u tome jer su one onemogućene da dobiju kredite jer ne poseduju imovinu. Time je otvoren novi, začaran krug neravnopravnosti. Žena je, po mišljenju predstavnika OCD-a, potpuno blokirana, čak i kad bi htela da uđe u biznis, iako svetska iskustva kazuju da se isplati ulagati u žensko preduzetništvo jer su one mnogo bolji preduzetnici u svim kategorijama nego što su to muškarci. Predstavnici OCD-a smatraju da civilno društvo jeste u stanju da utiče da se ženama pruže dodatna znanja koja će im omogućiti da postanu konkurentnije na tržištu rada (poput kurseva za rad na računaru, kurseva za šivenje). Isti stav ima i predstavnik medija.

Upravo iz navedenih razloga svega 12% građana Srbije navodi da su organizacije civilnog društva u poslednjih dvanaest meseci pomogle članovima njihove lokalne zajednice da započnu aktivnosti koje donose prihode (*Civilno društvo 2004*).

4.5. ODGOVARANJE NA DRUŠTVENE POTREBE

Ova pod-dimenzija utvrđuje stepen u kojem je civilno društvo aktivno i uspešno u rešavanju društvenih potreba, naročito potreba siromašne populacije ili drugih marginalizovanih grupa.

U tabeli III 4.5 su date ocene za odgovarajuće indikatore.

TABELA III 4.5: Ocene indikatora za odgovaranje na društvene potrebe

Red. br.	Indikatori	Oцена
4.5.1	Lobiranje za pružanje usluga od strane države	1
4.5.2	Rešavanje gorućih potreba u društvu	2
4.5.3	Rešavanje potreba marginalizovanih grupa	2

4.5.1 *Lobiranje za pružanje usluga od strane države.* Istraživanje *regionalnih ključnih aktera* 2005. pokazuju da nešto manje od polovine *regionalnih ključnih aktera* (42%) može da se seti nekih pojedinačnih primera lobiranja civilnog društva kod vlade kako bi se omogućio javni servisi građanima. Problemi zbog kojih su OCD-i lobirali kod vlasti su retki i pojedinačni i vezani su za potrebu: za narodnim advokatom i dostupnošću informacija (10%), za npr. otvaranjem narodne kancelarije u Vlasotincima kako bi građani mogli negde da se žale (4%), rešavanje problema sa dosijeima (3%), omogućavanje kretanja osobama sa invaliditetom, uklanjanje arhitektonskih barijera (3%), otvaranje SOS telefona za pomoć ženama, uvođenje personalnih asistenata za invalide (4%), izrada opštinskih uslužnih centara, stvaranje mogućnosti da poslanici primaju ljude na razgovor, obezbeđivanje smeštaja raseljenih, uvođenje ombudsmana (5%), češće kontrole zdravlja starih osoba, rad i efikasnost državnih organa, novi zakon o lokalnoj samoupravi itd.

Ovakvih akcija lobiranja kod države da se građanima pruži javni servis najmanje ima u sećanju ključnih aktera Vojvodine (25%), a najviše kod beogradskih (53%). Na pitanje¹⁸⁰ do koje mere je civilno društvo bilo uspešno u lobiranju vlade za ovaj problem, odgovor je dala jedna četvrtina ključnih aktera i njihova mišljenja su podeljena na one koji smatraju da je *neuspešno* (9%) i *uspešno do neke mere* (35%) s jedne strane i one koji smatraju da je *uspešno* (41%) i *veoma uspešno* (7%), s druge.

¹⁸⁰ Pitanje E.10. iz upitnika za regionalne ključne aktere, 2005.

Analiza sadržaja medija pokazuje da je televizija znatno više od štampe zainteresovana za delovanje CD-a na podsticanju države/vlade u rešavanju gorućih potreba raznoraznih društvenih grupa. Na elektronskim medijima¹⁸¹ je ova tema, po zastupljenosti priloga vezanih za civilno društvo na drugom mestu sa 30 priloga (17% od ukupno 132), dok je u štampi ova tema zastupljena sa 30 članaka (3% od ukupno 874) i oni su gotovo simetrično raspoređeni među analiziranim dnevnicima. Analizirani mediji naglašavaju da je lobiranje nužan i neophodan način delovanja da se od države/vlade traže rešenja, makar privremena i delimična, za elementarne i hitne društvene potrebe. Sve u svemu, lobiranja civilnog društva, sudeći po medijima, retko su ostvarila i konkretan učinak.

4.5.2 Rešavanje gorućih potreba u društvu. Percepcija građana o tome koliko OCD-i odgovaraju na probleme društva se umnogome razlikuje od one koju imaju *regionalni ključni akteri*. Svega 22% građana navodi da postoje organizacije koje su u proteklih 12 meseci poboljšale uslove života članovima lokalne zajednice, ili ih informisale o njihovim pravima (*Civilno društvo 2004*). Nasuprot tome, 83% *regionalnih ključnih aktera* navodi da organizacije CD-a pružaju specifične usluge građanima, a samo polovina ih smatra da to one rade *uspešno* (42%). Svega 7% njih procenjuje da organizacije to rade *veoma uspešno*. Većina organizacija civilnog društva (70%) navodi da je njihova ciljna grupa populacija u celini, 10% organizacija kao svoju ciljnu grupu navodi siromašne zajednice, 6% organizacija izbegla i raseljena lica, a 4% ima žene kao ciljnu grupu.

Ovako različita percepcija između građana i ključnih aktera je rezultat slabe vidljivosti OCD-a nastale delom zbog slabih PR aktivnosti organizacija, a delom usled nedovoljne zainteresovanosti medija za njihove aktivnosti i postignuća.

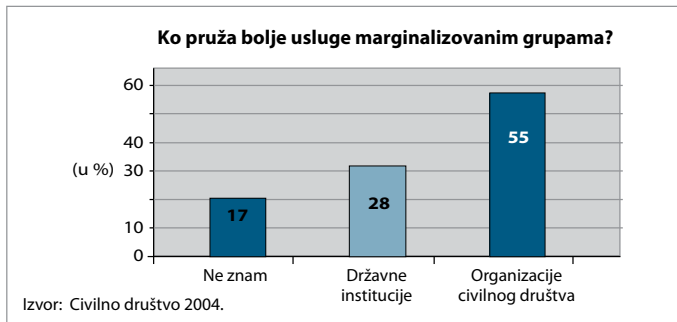
Prema oceni nešto više od jedne četvrtine *regionalnih ključnih aktera* (27%), uloga OCD-a u rešavanju društvenih problema je *značajna*. Ovo se objašnjava i time što su nevladine organizacije, ne retko i danas kao i tokom devedesetih, markirane kao *strani plaćenici i izdajnici nacionalnih interesa*. Ovome svakako treba dodati i nasleđenu političku kulturu po kojoj država ima ključnu ulogu i najviše je *zadužena* da rešava goruće probleme pojedinaca i ugroženih grupa. Ovakvo mišljenje imaju građani, ali i predstavnici većine OCD-a, mada ono kod ovih poslednjih postepeno opada. Očito je da će država zadugo predstavljati adresu na kojoj će se tražiti sredstva za raznorazne socijalne potrebe. OCD-i istovremeno sugerišu građanima da nije uputno očekivati da će vlada/država uvek i obilato izlaziti u susret potrebama svojih građana, koliko god one bile opravdane.

USAID INDEKS ODRŽIVOSTI NVO PRUŽANJE USLUGA: 2004. = 4.5 2003. = 4.1 2002. = 4.2 2001. = 3.8 2000. = 4.0 1999. = 4.0
--

Bez obzira na neprijateljsko okruženje, NVO-i nastavljaju da pružaju širok spektar usluga uključujući socijalnu pomoć, edukacije, zaštitu životne sredine itd, a najtraženije usluge su one koje se odnose na ljudska prava, ili su za njih vezane, kaže se u *USAID Indeksu održivosti za 2004*. U obrazloženju Indeksa 4.5 se navodi da „kao što se grupe za zastupanje suočavaju sa rastućim problemima, tako su davaoci usluga zabrinuti da će implementacija restriktivnih zakona učiniti njihov rad još težim i zahtevnijim“. Navodi se primer CeSID-a kao najpoznatije NVO za nacionalni monitoring izbora koji je iskusio poteškoće oko dobijanja dozvole za monitorisanje nedavnih izbora jer mu je vlada prvo zabranila pristup biračkim mestima, a potom mu je, nakon pritiska NVO zajednice, dala dozvolu.

4.5.3 Rešavanje potreba marginalizovanih grupa. U celini gledano, skoro dvostruko veći broj građana (55%) procenjuje da organizacije civilnog društva pružaju bolje usluge marginalnim grupama nego državne institucije.

¹⁸¹ Nešto manje od polovine pomenutog broja je emitovano na TV B92.

GRAFIKON III 4.5.3: Rešavanje potreba marginalizovanih grupa

U poslednjih 12 meseci (do novembra 2004) jedna četvrtina građana (25%) se lično obratila za pomoć i državnim institucijama i neprofitnim organizacijama. Na pitanje koja od njih vam je bila od veće pomoći, 12% je odgovorilo da su to bile državne institucije, a 13% da su im od veće pomoći bile neprofitne

organizacije. Imajući na umu da su nevladine organizacije u Srbiji više fokusirane na lokalni nego na nacionalni nivo, njihovo profilisanje se sve više kreće u pravcu pružanja usluga i pomoći marginalizovanim grupama kao što su siromašni, osobe sa invaliditetom itd. Ovo je pomak u odnosu na devedesete kada su se ove organizacije uglavnom „borile sa sopstvenim identitetom i imale sporadične i neizgrađene odnose sa korisnicima“ (*NGO Policy Group 2001*) i funkcionisale znatno više kao graditelji civilnog društva. Veliki broj NVO-a još uvek ne uspeva da uključi ove korisnike u ključne aspekte svojih operacija na sistematičan i razumljiv način. To se svakako više odnosi na NVO-e nastale od i tokom devedesetih, dok udruženja građana koja imaju višedecenijsko iskustvo u radu sa osobama sa invaliditetom imaju drugi izazov: izmeštanje medicinskog modela odnosa prema korisnicima i praktikovanje socijalnog – zasnovanog na ljudskim pravima.

Deo organizacija realizuje aktivnosti namenjene izbeglim i raseljenim licima čiji problemi i posle više od 10 godina nisu u potpunosti rešeni.

Područje kojim se civilno društvo nedovoljno bavi je problem narkomanije, smatra veliki broj predstavnika svih sektora. OCD-i bi trebalo aktivnije da se uključe u ovaj problem, s obzirom na to da je on prisutan svuda, da se o njemu najmanje govori i piše u medijima, a da on najviše pogađa mlade. Neophodno je da se povede zajednička akcija u kojoj bi učestvovala i institucije lokalne vlasti, policija, sudovi, javna tužilaštva, centri za socijalni rad, nevladine organizacije, škole.

Posmatrano u kontekstu procesa decentralizacije, rešavanje problema marginalizovanih grupa u Beogradu, Vojvodini i centralnoj Srbiji još uvek bolje rade državne nego neprofitne organizacije, dok u ostalim regionima, pogotovu onim u kojima je rasprostranjenost siromaštva najizraženija, značajnu prevagu u kvalitetu usluga imaju nevladine i organizacije. (Videti tabelu 4.5.3)

TABELA III 4.5.3: Koja od organizacija, dobrovoljna ili državna, vam je bila od veće pomoći kada ste im se obraćali u proteklih 12 meseci¹⁸²

	Beograd = 4.2% siromašnih ¹⁸⁰	Vojvodina = 7.9% siromašnih	zapadna Srbija = 13.2% siromašnih	centralna Srbija = 9.7% siromašnih	istočna Srbija	južna Srbija
	23.5% siromašnih					
Dobrovoljne organizacije	8.6%	12.6%	22.2%	4.1%	19.6%	17.0%
Državne institucije	8.6%	14.6%	12.2%	12.0%	8.7%	14.0%
Nisam komunicirao/la sa ovim institucijama	74.0%	67.9%	60.9%	78.0%	58.7%	60.0%
Ne znam	8.9%	4.9%	4.7%	5.8%	13.0%	9.0%

Može se zaključiti da, iako je razvoj civilnog društva značajan činilac daljeg razvoja demokratije i društva u celini, njegov uticaj na državu i javne politike je sporadičan, a uticaj koji ima na ciljne grupe, građane i javnost u Srbiji je nedovoljan. Unutrašnja snaga civilnog društva u Srbiji je rasuta, neujednačena i heterogena, a pitanje stvaranja zajedničke platforme delovanja još nije stiglo na dnevni red.

ZAKLJUČAK

Analiza dimenzije Uticaja daje odgovore na sledeća pitanja: kakav je uticaj civilnog društva; da li je ono efikasno u nastojanjima da doprinese rešavanju socijalnih, ekonomskih i političkih problema i da li je usmereno ka stvaranju zajedničkog/opšteg dobra.

Pojam *uticaja na javnu politiku* se i u širem javnom diskursu i u rečniku unutar sektora veoma retko dovodi u vezu sa organizacijama civilnog društva, ili sa nevladinim organizacijama u Srbiji, bez obzira o kojoj društvenoj sferi da je reč, pokazuju podaci ICD istraživanja. Ne postoji istraživanje koje je u poslednjih petnaest godina u celini, ili makar u jednom delu, merilo *uticaj* civilnog društva ili nevladinih organizacija *na javnu politiku* u Srbiji.

Kao posledica slabe strukture i destimulativnog okruženja, civilno društvo Srbije ima relativno skroman uticaj na vladine politike i pitanja društvenog razvoja u celini. Ključne prepreke ka održivijoj politici uticaja su nedostatak socijalnog kapitala, manjak javnog poverenja i nedovoljno razvijene veštine zastupanja i lobiranja kod profesionalnih kadrova OCD-a. Faktor, međutim, koji u najvećoj meri limitira uticaj civilnog društva i deluje kao generator većine ostalih prepreka, predstavlja manjak legitimiteta njegovih organizacija. Svest o potrebi da se legitimitet da, ili da se dobije, proizilazi iz političke zrelosti odgovornih pojedinaca – što je proces koji se u Srbiji danas nalazi negde na početku. U prilog tome posebno govore rezultati ICD istraživanja i intenzivna nastojanja određenog broja nevladinih organizacija da podignu svest javnosti o potrebi poštovanja, praktikovanja i zaštite ljudskih prava – bez čega pokretanje pitanja legitimnosti nema suštinski značaj. Budući da je, kako pokazuju podaci ICD-a, uticaj ovih organizacija upola manji od napora koji one ulažu i da većina građana Srbije još uvek nije familijarna sa konceptom ljudskih prava, to vodi ka zaključku da davanje ili dobijanje legitimiteta u Srbiji ima veću kozmetičku nego suštinsku

¹⁸² Podaci o procentima siromašnih po regionima je preuzet sa adrese Vlade Srbije: <http://www.prsp.sr.gov.yu/dokumenta.jsp>

vrednost. S druge strane, većina stanovnika Srbije naviknuta na snažnu i (sve)moćnu državu, još uvek na sebe ne gleda kao na građane odgovorne za sopstvena prava i obaveze, već se i dalje smatra običnim (podređenim) stanovnicima čiji je život u rukama države i čiji problemi su stvar državnih institucija. Ovakav koncept sužava prostor za civilne inicijative i za dosadašnji uticaj OCD-a i uz sve to, govori o tome da se karakteristike legitimiteta date državi razlikuju od legitimiteta datog OCD-u, posebno NVO-u. Legitimnost data državi je bazirana na političkoj pro-patriotskoj ideologiji ukorenjenoj u kolektivnom etno-nacionalističkom identitetu, dok je legitimnost data OCD-u podeljena između organizacija koje podržavaju određeni tip državnih projekata (npr. radikalne političke partije, anti-haški lobiji i grupe pro-patriotskih akademika i univerzitetskih profesora, crkva, itd) i onih koje preuzimaju pro-aktivne korake ka zaštiti ljudskih prava i vladavine zakona i promovišu građanina, pre nego etnos (npr. NVO-i fokusirani na prava, anti-ratne ženske grupe, centri za demokratiju, demokratski pokreti, itd). Ova dva tipa legitimiteta OCD-a čine da je civilno društvo podeljeno na dva dela koji funkcionišu u dva suprotna smeru: OCD-i iz prve grupe svojim delovanjem poriču legitimnost kao osnovnu demokratsku vrednost, dok one druge podstiču osnaživanje ovog ključnog preduslova za razvoj demokratije.

Usled široko rasprostranjenog nepoverenja koje prevladava u društvu, OCD-i imaju ograničen uticaj na kreiranje socijalnog kapitala čak i među svojim članovima. S druge strane pitanje, do kog nivoa je nisko poverenje u OCD-e posledica nedovoljne transparentnosti ovih organizacija, diskutovano je na konsultacijama *regionalnih ključnih aktera*. Učesnici su se složili da takva veza verovatno postoji, ali su, takođe, dodali i druge faktore koji se uočavaju: nedovoljan rad OCD-a na prezentaciji i promociji svog rada u javnosti; negativna slika koju su mediji stvorili o nekim NVO-ima koji se bave ljudskim pravima.

Generalno, kako smatraju *regionalni ključni akteri*, naponi koje OCD-i ulažu nadilaze efekte i ostvareni uticaj. Ovo se posebno odnosi na anti-korupcijske napore civilnog društva koji su, sudeći prema rezultatima istraživanja, pet puta manji u odnosu na ono što je investirano. Na polju zastupanja ljudskih prava razlika između uloženi napore i postignutih uticaja je manja – dva puta manji uticaj u poređenju sa naporima, dok u odnosu na problem siromaštva OCD-i imaju tri puta manji uticaj u odnosu na napore.

Što se tiče uticaja OCD-a na javnu politiku uopšte, konsultovani eksperti su prepoznali određene pomake u smislu da država postaje spremnija da saraduje sa civilnim društvom što, kako su naveli, rezultira porastom broja poziva predstavnicima civilnog društva da učestvuju u radnim grupama, da postanu članovi raznih saveta, da dostave svoje izveštaje o izvesnim pitanjima, svoja razmišljanja i predloge o pojedinim zakonima, itd. Ipak, jedan broj intervjuisanih stručnjaka smatra da su to samo kozmetički pomaci, nastali kao rezultat prihvatanja ugovorene obaveze nametnute od strane donatora, budući da, kako kažu, većina vladinih zvaničnika još uvek nije zaista zainteresovana za obezbeđivanje pravog prostora kako bi organizacije civilnog društva uzele učešća u procesu kreiranja politike.

Nalazi ICD-a pokazuju da OCD-i još uvek nisu efikasni u *pozivanju države i privatnih preduzeća na odgovornost*, utoliko pre što je ovaj pojam nov i za društvo u celini, ali i za civilno društvo. U skladu s tim, nema ni odgovarajućih aktivnosti civilnog društva koje se time bave, osim prvih koraka koje OCD-i čine u pravcu senzibilisanja javnosti na ovu temu. Eksperti iz oblasti ljudskih prava navode nekoliko sfera, posebno onih koje spadaju u prioritete donatora, u kojima OCD-i donekle uspevaju da pozovu državu na odgovornost, to su ljudska prava i ratni zločini, ali je njihov uticaj još uvek veoma nizak. Međutim, od kada je Narodni pokret *Otpor* u prvoj godini vladavine nove vlasti (2000) postavio parolu: *Samo vas gledamo!* nevladine organizacije u Srbije su organizovale još nekoliko kampanja kojima su, mada u

znatno manjim razmerama, pozivale državu na odgovornost po pitanju *istine i pomirenja, suočavanja s prošlošću i sećanja na žrtve Srebrenice*.

Aktivnosti civilnog društva vezane za nacionalni budžet su beznačajne i gotovo da ne postoje. ICD beleži samo dva primera interesovanja OCD-a za nacionalni budžet: jedan koji se odnosi na budžet lokalne zajednice i jedan koji se odnosi na nacionalni nivo budžeta. U Srbiji, međutim, nema nezavisne *think-tank* organizacije koja se sistematski bavi ovim pitanjem, a nema ni OCD-a koji imaju relevantnog iskustva, ili su nekada bili uključeni u neku od faza procesuiranja nacionalnog budžeta. Postoje, međutim, primeri organizacija koje su pokušale da se uključe u taj proces – to su povremeni pokušaji pojedinih poljoprivrednih ili profesionalnih udruženja da insistiraju na potrebi za većim ulaganjima u poljoprivrednu proizvodnju. Sindikati i predstavnici profesionalnih udruženja se, takođe, povremeno pojavljuju u javnosti sa zahtevima da se određena sredstva alociraju u zdravstvene ili obrazovne institucije.

Poredeći poverenje, toleranciju i javnu svest između građana koji su članovi makar jedne organizacije civilnog društva i onih koji nisu članovi, može se zaključiti da civilno društvo Srbije ne doprinosi posebno izgradnji socijalnog kapitala budući da, kako pokazuju ICD podaci, nema značajnijih razlika koje pozitivno govore u prilog članova OCD-a u odnosu na one koji to nisu. Dešava se čak da je, iako za nijansu, distanca prema različitim društvenim grupama veća kod članova civilnog društva – što jasno pokazuje da se akteri civilnog društva ne razlikuju na pozitivan način od ostalih građana. To, dalje, govori u prilog tvrdnji da se civilno društvo ne može smatrati jakim izvorom socijalnog kapitala, niti se za OCD-e može reći da su generator socijalnog kapitala. Analitički nivo *građanina kao pojedinca* pokazuje da akteri civilnog društva dele sudbinu neujednačeno razvijene političke kulture građana Srbije – čime se negira jedna od pretpostavki koncepta civilnog društva po kojoj njegovi akteri na pozitivan način prednjače u odnosu na pojedince izvan sektora. Politička kultura građana Srbije ne može biti unapređena bez znatno razvijenije političke kulture aktera civilnog društva. I obrnuto, civilno društvo ne može da dostigne svoju transparentnu društvenu ulogu bez aktera koji iskazuju viši nivo političke kulture od ostalih građana. To potvrđuje tezu Vukašina Pavlovića da „bez razvijenijeg civilnog društva, ne samo institucije, već i političke partije i čitava politika ne mogu da budu zdravije – što je pogotovo važno za društva poput našeg, suočenog sa deficitom civiliteta.“

CIVICUS Indeks civilnog društva – Izveštaj za Srbiju

IV Prednosti i slabosti civilnog društva Srbije

IV PREDNOSTI I SLABOSTI CIVILNOG DRUŠTVA SRBIJE

154

U ovom odeljku su sumirani rezultati diskusije učesnika Nacionalne konferencije koja je održana na kraju projekta – 8. juna 2006. U radu konferencije je učestvovalo preko 80 učesnika iz civilnog društva, vladinih i javnih institucija, privatnog sektora, medija i istraživačkih organizacija. Nakon prezentacije rezultata ICD projekta učesnici su bili pozvani da analiziraju pojedinačne dimenzije civilnog društva, da ustanove njegove prednosti i slabosti i da daju svoje komentare, sugestije i preporuke za njegovo jačanje. Učesnici su radili u malim grupama i svaka grupa je analizirala podatke koji se odnose na određenu dimenziju civilnog društva: Strukturu, Okruženje, Vrednosti i Uticaj. I mada je svaka grupa razmatrala podatke samo za jednu dimenziju, određena zajednička pitanja i teme su pokrenule diskusiju u svakoj od grupa.

Diskusije na Nacionalnoj konferenciji, tokom konsultacija sa regionalnim ključnim akterima i na sastancima NSG-a su pokazale otvorenost i spremnost predstavnika civilnog društva da analiziraju i ocenjuju razvojna pitanja današnjeg civilnog društva Srbije. Iznoseći kritičke stavove učesnici su bili otvoreni za dijalog u kojem je prepoznato više slabosti nego prednosti civilnog društva. Ispitajući prednosti civilnog društva, učesnici su insistirali na prepoznavanju pozitivnih trendova na pojedinim razvojnim nivoima čak i tamo gde su ocene indikatora ukazivale na značajne aktuelne slabosti.

PREDNOSTI

U ovom odeljku su date ključne prednosti i snage civilnog društva koje su prepoznali i diskutovali učesnici Nacionalne konferencije. S obzirom na to da se odnose na različite nivoe i oblasti civilnog društva, ovde su date u obliku ključnih poenti:

Angažovanje građana:

- *Volontiranje.* Postoji spremnost građana da pomognu drugim ljudima i da se uključe u volonterske akcije u lokalnim sredinama. Istaknuto je, međutim, da najveći broj ljudi želi da pomaže osobama koje poznaje, odnosno osobama sa kojima je u nekoj vrsti redovnog kontakta. Ovo se razume kao solidna osnova za uspostavljanje novih tipova solidarnosti.
- *Kolektivna akcija u lokalnoj zajednici.* Istaknuto je da postoji angažovanje i spremnost ljudi koji nisu iz civilnog sektora da učestvuju u kolektivnim akcijama koje se realizuju u lokalnim sredinama, što se tumači željom građana da participiraju u rešavanju pitanja od opšteg, zajedničkog značaja za zajednicu.
- *Članstvo u OCD-ima.* U OCD-ima su prisutne gotovo sve društvene grupe, bilo da se govori o organizacijama koje štite prava određenih grupa, bilo da su to organizacije čiji su oni osnivači. Na taj način obezbeđuje se društvena dinamika kojoj posebno doprinosi raznovrsnost aktera i pokrivenost velikog broja tema i ciljnih grupa.

Nivo organizovanosti:

- *Međunarodne veze.* Istaknuto je da veliki broj OCD-a, posebno NVO-a, ima veoma dobro razvijenu saradnju sa međunarodnim organizacijama i donatorima. Predstavnici OCD-a smatraju da imaju izuzetno dobru saradnju sa OCD-ima u zemljama iz okruženja što se može ilustrovati velikim brojem prekograničnih

projekata. Kao osnova za dalje jačanje međunarodnih veza vidi se učešće u radu međunarodnih mreža, koalicija ili foruma posvećenih rešavanju konkretnih problema. Na taj način će same organizacije, ali i naša zemlja, biti viđene kao relevantni partneri za međunarodnu zajednicu. Značaj komunikacije sa međunarodnim organizacijama ogleda se u prepoznavanju primera dobrih praksi i modela koje treba prilagoditi specifičnostima našeg društva.

Međusobni odnosi:

- *Komunikacija unutar CD-a.* Komunikacija aktera unutar CD-a se ocenjuje kao veoma dobra, posebno kada se govori o organizacijama koje se bave istom tematikom ili ciljnom grupom. Razvojem i uvođenjem tehnologije, unapređena je i ubrzana komunikacija tako da su se u poslednjih 5 godina intenzivnijom upotrebom Interneta srušile mnoge komunikacijske barijere. Takođe, kao značajan faktor za unapređivanje međusobne komunikacije unutar CD-a navodi se i snižavanje troškova, do čega je dovela komunikacija preko Interneta. OCD-i između sebe razmenjuju informacije, znanja i relevantna domaća i inostrana iskustva. Komunikacija unutar sektora se ocenjuje i kao brža jer se informacije prenose na neformalne načine.
- *Saradnja između OCD-a.* Istaknuto je da veliki broj OCD-a međusobno saraduje, posebno oni koji se bave istom tematikom. Takođe, kod OCD-a je veoma izražena spremnost za uspostavljanjem *ad hoc* saradnje, kao i saradnje kroz različite mreže i koalicije čime je omogućen brz protok informacija i razmena iskustava.

Resursi:

- *Ljudski resursi.* Članstvo OCD-a se vidi kao jedan od najvećih potencijala civilnog društva. Osobe angažovane u OCD-ima se ocenjuju kao obrazovane, profilisane u znanjima, entuzijaste i fleksibilne u radu, kritičkog duha, inovativne i sposobne da brzo reaguju na probleme uočene u društvu.

Odnos civilnog društva i države:

- *Saradnja/podrška* – Dijalog OCD-a i države je uspostavljen. U poređenju sa 2000. može se reći da je došlo do značajnog intenziviranja kako međusobnog dijaloga, tako i saradnje i podrške aktivnostima OCD-a. Podrška države ogleda se u budžetskim izdvajanjima za OCD-e, podršci konkretnim aktivnostima ili putem raspisivanja tendera za njihove projekte. Kao posebno značajna, izdvaja se podrška socio-humanitarnim aktivnostima.

Demokratija:

- *Akcije koje civilno društvo sprovodi za promovisanje demokratije.* Civilno društvo, posebno NVO-i smatraju se aktivnim promoterima demokratskih vrednosti. Demokratske vrednosti se promovišu različitim akcijama namenjenim podizanju i jačanju svesti građana, ali i radom u obezbeđivanju adekvatnog zakonskog okvira koji bi omogućio zaštitu i ostvarenje njihovih prava.

Tolerancija:

- *Akcije koje civilno društvo preduzima za promovisanje tolerancije.* Mnogi OCD-i su aktivni u promovisanju tolerancije. Promovisanje tolerancije prema određenim

manjinskim grupama i promocija i zaštita njihovih prava čine značajan deo aktivnosti civilnog sektora.

Smanjenje siromaštva:

- *Akcije koje civilno društvo preduzima kako bi iskorenilo siromaštvo.* Značajan deo civilnog društva se kroz svoje aktivnosti bavi smanjivanjem siromaštva, posebno socio-humanitarne organizacije kojima je to deo misije. Marginalizovane grupe poput siromašnih, osoba sa invaliditetom, Roma, samohranih roditelja, izbeglih i interno raseljenih lica su tek njihovim angažovanjem postale vidljive javnosti. Mnoge aktivnosti kao što su direktna humanitarna pomoć, pravna i psihološka pomoć, a kasnije edukacije i programi jačanja kapaciteta, usmerene su ka smanjivanju siromaštva.

Reagovanje na socijalne interese:

- *Osetljivost.* Civilno društvo se ocenjuje kao izrazito osetljivo na društvene probleme. OCD-i veoma efikasno uočavaju i prepoznaju probleme u sredinama u kojima deluju, kao i potrebe ciljnih grupa kojima se bave. Takođe, kod OCD-a postoji spremnost za brzo reagovanje i rešavanje tih problema.

SLABOSTI

Na osnovu nalaza istraživanja, diskusija tokom konsultacija sa ključnim regionalnim akterima, sastanaka NSG-a i Nacionalne konferencije, ustanovljen je veliki broj slabosti i izazova za civilno društvo Srbije. Glavni izazovi daljem razvoju civilnog društva Srbije su sledeći:

Građanski aktivizam:

- *Nezavisne političke akcije.* Uočava se opadanje broja nezavisnih političkih akcija i aktivizma građana uopšte. Može se, međutim, reći da su sada, u odnosu na raniji period kada su za cilj imale uspostavljanje demokratskog poretka, akcije građana usmerene na lokalni nivo.

Raznolikost učesnika civilnog društva:

- *Rukovodstvo u OCD-ima.* Veliki broj OCD-a se ocenjuje kao organizacija sa velikim uticajem jedne osobe (obično predsednika organizacije). Kao ilustracija tog stava koristi se izraz „jedan čovek – jedna organizacija“. Takođe, česte su pojave da rukovodeće strukture ili upravni odbori nisu menjani godinama, što se ocenjuje kao loše, jer se na taj način ne unose nove, inovativne ideje i na taj način se ne unapređuje rad.
- *Geografska distribucija OCD-a.* Civilno društvo Srbije se, geografski gledano, prepoznaje kao nejednako razvijeno. Jače organizacije se mahom nalaze u velikim gradovima.

Nivo organizovanosti:

- *Samouređivanje/samoregulacija.* Navedeno je da unutar civilnog društva ne postoje razvijeni mehanizme samoregulacije. Iako postoje statuti organizacija u kojima su definisane procedure donošenja odluka, funkcionisanja i organizacije rada, oni se mahom ne poštuju, već se organizacije prilagođavaju novonastalim situacijama

i funkcionišu *ad hoc*. Uspostavljanjem mehanizama samoregulacije međusobnih odnosa (između OCD-a), sektor bi dobio na kredibilitetu.

- *Infrastrukturna podrška.* Istaknuto je da se nedovoljno radi na jačanju kapaciteta novih, „mladih“ organizacija. Članovi novih OCD-a moraju sami da obezbede mnoga znanja koja su im neophodna za rad.

Odnosi između OCD-a:

- *Saradnja između OCD-a.* Mišljenja u vezi sa saradnjom među OCD-ima su podeljena. Značajan deo smatra da je saradnja između OCD-a veoma dobra, da postoje razvijeni kanali komunikacija i razmene informacija, efikasan rad u mrežama i koalicijama. Ta saradnja se, mahom, vezuje za OCD-e koji deluju unutar iste ili slične oblasti, ciljne grupe, ili teme. Međutim, široko je rasprostranjen i stav da između OCD-a postoji neslaganje, sukob interesa, sujeta i neloyalna konkurencija.

Resursi:

- *Finansijska sredstva.* Velikom broju OCD-a nedostaju finansijska sredstva. Sve teže se dolazi do sredstava za realizaciju aktivnosti, što rad organizacija čini neizvesnim. Značajan faktor predstavlja i zavisnost od donatorskih sredstava iz međunarodne zajednice i još uvek nedovoljno prisutno finansiranje projekata iz domaćih sredstava.
- *Ljudski resursi.* Iako su ljudski resursi navedeni kao jedna od prednosti OCD-a, navode se i neki elementi koji se mogu posmatrati kao slabost. U tom smislu se navodi osipanje kadrova iz OCD-a u druge sektore u kojima su zarade veće, a finansiranje izvesnije. Ceo civilni sektor slabi jer najkvalitetniji edukovani kadar odlazi. Takođe, iako postoje višestruka članstva u OCD-ima, smatra se da je samo mali broj članova aktivno uključen u njihov rad.

Pravni okvir:

- *Registracija OCD-a.* Ukupan zakonski okvir civilnog društva u Srbiji se ocenjuje kao neadekvatan. Iako je bilo brojnih pokušaja za donošenje novog zakona koji bi uredio oblast delovanja OCD-a, još uvek nema značajnijih rezultata.

Odnos države i civilnog društva:

- *Autonomija.* Rad OCD-a do izvesne mere limitiraju česte političke promene, posebno promene vrha lokalne vlasti. Promene lokalne administracije utiču na kontinuitet saradnje između OCD-a i lokalne vlasti i čine da se saradnja uvek mora iznova uspostavljati sa svakom novom administracijom. To, s obzirom na prekide u pružanju servisa ili obavljanju drugih aktivnosti, doprinosi daljem padu poverenja građana u OCD-e. Politička stabilnost je faktor od kojeg u velikoj meri zavisi rad OCD-a i delovanje civilnog društva.

Demokratska praksa u OCD-ima:

- *Demokratska praksa unutar OCD-a.* U jednom broju organizacija nisu razvijene demokratske procedure i šire članstvo gotovo nikad ne učestvuje u donošenju bitnih odluka vezanih za rad organizacije. Uticaj lidera organizacija se ocenjuje kao izuzetno visok.

Transparentnost:

- *Finansijska transparentnost OCD-a.* Većina OCD-a se smatra nedovoljno transparentnim kada se govori o finansijskom poslovanju. Samo jako mali broj organizacija javno iznosi podatke o svom finansijskom poslovanju što još više doprinosi negativnom imidžu civilnog društva kao sektora u kome postoje velike količine novca i dobre zarade.

Tolerancija:

- *Tolerancija u okviru civilnog društva.* Iako veliki broj OCD-a promoviše vrednosti tolerancije u društvu, može se reći da postoje primeri netolerantnog odnosa. Ovakva praksa se uglavnom vezuje za OCD-e koji zastupaju dijametralno suprotne vrednosti, odnosno sukob se može vezati za OCD-e koji promovišu ljudska prava i vrednosti demokratije i „un-civil” organizacije.

Uticao na javnu politiku:

- *Uticao na socijalnu politiku.* Konstatovano je da OCD-i ulažu tri puta veći napor od uticaja koji ostvaruju. Razlozi za ovako mali uticaj OCD-a na socijalnu politiku (i na društvo u celini) su višestruki, a sledeća dva spadaju u ključne: nerazvijeni mehanizmi za promociju ostvarenog uticaja, nedovoljno razvijeni mehanizmi OCD-a za monitoring i evaluaciju sopstvenog uticaja i efekata svog delovanja. Naredni, veoma značajan faktor koji limitira uticaj je mali broj OCD- a koji zagovaraju realizaciju socijalnih i ekonomskih prava građana.

Reagovanje na socijalne interese:

- *Poverenje javnosti.* Poverenje u OCD-e, posebno poverenje u NVO-e, u odnosu na period devedesetih, znatno je poraslo, ali još uvek u većinskom delu građanstva opstaju negativni stavovi i nepoverenje u njihov rad. Na nepoverenje javnosti u OCD-e u najvećoj meri utiče negativno nasleđe, nejedinstvenost sektora, kao i netransparentnost finansijskog poslovanja. Takođe, medijima se zamera što u većoj meri ne izveštavaju o radu i rezultatima aktivnosti OCD-a, čime bi se doprinelo da se svest građana postepeno menja.

CIVICUS Indeks civilnog društva – Izveštaj za Srbiju

V Preporuke

Na osnovu navedenih slabosti, učesnici Nacionalne konferencije su dali i specifične prepreke koje su grupisane u tri kategorije: (1) preporuke za organizacije civilnog društva; (2) preporuke za civilno društvo i državu i (3) preporuke za ostale relevantne aktere.

PREPORUKE ZA ORGANIZACIJE CIVILNOG DRUŠTVA:

- **Razvijati demokratske procedure unutar civilnog društva.** Stvoriti eksterne nadzorne odbore/tela i razvijati mehanizme za uključivanje šireg članstva u procese donošenja odluka. Sprečavati izraženo liderstvo.
- **Raditi na poboljšanju imidža u javnosti.** Razvijati saradnju sa medijima koji bi promovisali primere dobrih praksi iz rada OCD-a. Raditi na promovisanju sopstvene transparentnosti kako u pogledu izvora finansiranja, finansijskog poslovanja, tako i načina funkcionisanja i donošenja odluka. Promovisati rezultate dosadašnjeg rada široj javnosti jer se do sada puno radilo i postignuti su dobri rezultati, a nepoverenje građana u OCD-e je i dalje prisutno i uticaj se ocenjuje kao nizak. Obezbediti mehanizme za regulisanje odnosa unutar civilnog društva. Sprečavati nelojalnu konkurenciju. Na ovakav način civilno društvo bi javnosti bilo predstavljeno kao veoma organizovano, sa jasno definisanim pravilima i standardima vezanim za komunikaciju i kvalitet standarda.
- **Raditi na daljem razvoju saradnje sa međunarodnim organizacijama.** Uključivati se u rad međunarodnih tela, koalicija i foruma i na taj način obezbediti povećanje vidljivosti i promociju, ali i sticati nove kontakte, nova znanja i iskustva.
- **Raditi na jačanju građanskog aktivizma.** Ovaj zahtev se može postići što većim uključivanjem građana u aktivnosti OCD-a.
- **Lobirati.** Razvijati mehanizme za lobiranje bilo da se radi o donošenju predloga zakona urađenih od strane OCD-a, bilo o lobiranju za uključivanje u lokalne ili nacionalni budžet. Dalje razvijati saradnju sa predstavnicima političkih partija, nacionalnom vladom i lokalnim samoupravama kako bi se uticalo na donošenje određenih zakona, ili unapredio položaj ciljnih grupa OCD-a.
- **Osigurati stabilno finansiranje OCD-a.** Orjentisani se na dobijanje sredstava iz lokalnih budžeta čime bi se sprečila neizvesnost od povlačenja donatora i obezbedila održivost. Ovo može da se postigne uspostavljanjem partnerstva sa lokalnom samoupravom i sprovođenjem zajedničkih projekata, ili lobiranjem za donošenje zakona koji bi doprineli porastu broja izvora finansiranja OCD-a i povećanju budžetskih sredstava za rad OCD-a na lokalnom i nacionalnom nivou.
- **Obezbediti transfer znanja i informacija unutar civilnog društva.** Umrežavati se, stvarati mreže i koalicije, razmenjivati informacije i znanja sa drugim OCD-ima. Stvarati objedinjene i dostupne baze podataka po oblastima delovanja.
- **Razvijati mogućnosti za saradnju sa drugim sektorima (privatnim i državnim).** Kontaktirati stručnjake iz različitih oblasti i uspostavljati saradnju sa njima.

- **Obezbediti kontinuitet rada.** Ne odustajati od bavljenja nekom temom. Ne stajati na pola puta. Raditi na razvoju OCD-a u onim oblastima delovanja i geografskim područjima u kojima nije dovoljno razvijen radi ujednačavanja stepena razvijenosti ukupnog civilnog društva.
- **Razviti finansijsku transparentnost OCD-a.** Omogućiti javni uvid u godišnje finansijske izveštaje OCD-a, štampati te izveštaje, ili ih postaviti na web stranice.
- **Raditi na obezbeđivanju kontinuiteta delovanja.** Fokusirati se na održivi razvoj organizacija obezbeđivanjem stabilnijih izvora finansiranja. Raditi na stvaranju jače infrastrukturne podrške za novoformirane OCD-e u vidu baza podataka, resursnih i obrazovnih centara. Neophodno je podsticati kontinuiranu edukaciju OCD kadrova kako bi se podigao nivo kvaliteta aktivnosti, servisa u usluga. Razviti mehanizme koji će smanjiti odliv OCD kadrova, posebno onih koji su iskusni, obučeni i visoko obrazovani.

PREPORUKE ZA CIVILNO DRUŠTVO I DRŽAVU:

- **Promovisati zajedničku saradnju** između države, njenih institucija, lokalne vlasti i predstavnika civilnog društva.
- **Razviti modele i prakse u skladu sa specifičnostima Srbije.** Ne kopirati modele i prakse sa zapada. Iako su se neki modeli na zapadu pokazali kao dobri, treba ih prilagoditi našim okolnostima i našim specifičnostima i potrebama. U saradnji sa državnim institucijama ustanoviti specifične potrebe različitih ciljnih grupa i odgovarajuće zakonske okvire kako bi se postigli najbolji rezultati.
- **Raditi na daljem razvoju OCD-a.** Ova sugestija se odnosi na one oblasti u kojima OCD-i nisu dovoljno iskusni i potrebu da se ujednači nivo razvijenosti sektora u svim regionima. Formiranjem obrazovnih i centara za podršku koji bi OCD-ima davali odgovarajuća znanja, informacije, *know how* brošure, ovo se može popraviti. Drugi način je stvaranje zajedničke baze podataka vezane za servise koje bi OCD-i ili državne institucije ponudili građanima.
- **Formirati stabilne fondove za OCD-e.** Raditi na stvaranju programskog budžeta na nacionalnom nivou. Ova strateška mera može da osigura da OCD-i dobijaju veća finansijska sredstva koja su za njih izdvojena unutar nacionalnog budžeta. Time bi OCD-i imali stabilnije i sigurnije izvore finansiranja što bi im osiguralo kontinuitet u radu. Zavisnost od međunarodnih donatora bi u tom slučaju bila značajno redukovana, budući da su oni još uvek najznačajniji izvor finansiranja za OCD-e.
- **Pravni okvir.** Podsticati implementaciju novousvojenih zakona. Država treba da kreira mehanizme za adekvatnu primenu zakona, a civilno društvo bi trebalo da u saradnji sa ekspertima iz različitih oblasti pripremi radne nacрте zakona i amandmane i da radi monitoring njihove primene. Posebno značajan deo aktivnosti OCD-a bi trebalo da bude insistiranje na usvajanju adekvatnog zakona o OCD/NVO. Treba obezbediti adekvatan zakonski okvir za funkcionisanje civilnog društva u celini.

PREPORUKE ZA OSTALE RELEVANTNE AKTERE:

- **Razmenjivati znanja sa ostalim relevantnim akterima.** Ovo može da se postigne adekvatnom razmenom znanja eksperata iz različitih oblasti, udruživanjem

eksperata za određene teme iz civilnog društva, države, javnih institucija i privatnog sektora, kao i uključivanjem eksperata iz privatnog sektora u rad OCD-a kroz razmenu znanja i iskustava. To bi mogao da bude dobar mehanizam za izgradnju kapaciteta OCD-a, stvaranje profita i razvoj održivosti.

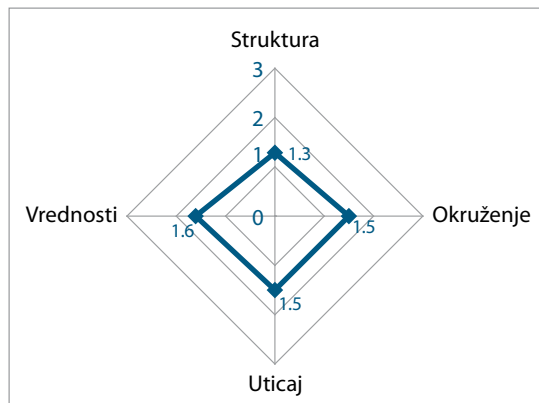
- **Oснаžiti saradnju između civilnog društva i medija.** Mediji mogu dosta da doprinesu stvaranju pozitivne javne slike o civilnom društvu i njegovim postignućima u poslednjoj dekadi. Posebnu pažnju bi trebalo posvetiti medijima na nacionalnom nivou s obzirom na to da oni dopiru do najšire publike. Preporuka je da se uspostavi partnerski odnos sa medijima koji bi redovno i pravovremeno izveštavali o aktivnostima civilnog društva, prezentovali njegov rad široj javnosti i time podizali svest o njegovoj ulozi i značaju.

CIVICUS Indeks civilnog društva – Izveštaj za Srbiju

VI Zaključak

Zaključak sažima osnovne nalaze projekta ICD-a u Srbiji i može se vizuelno predstaviti u obliku *Dijamanta civilnog društva* za Srbiju. (Videti grafikon IV 1.1).

GRAFIKON IV 1.1: Dijamant civilnog društva Srbije

Dijagram koji vizuelno predstavlja stanje civilnog društva u Srbiji u obliku dijamanta, pokazuje da je civilno društvo u Srbiji u velikoj meri ujednačeno ravnomerno razvijeno i na nivou je između srednje i niže-razvijenog. Dimenzija Struktura civilnog društva je nešto slabije razvijena i kao takva uključuje veći broj slabosti nego ostale tri dimenzije.

Osnovna bojazan u pogledu strukture civilnog društva je nedostatak široko rasprostranjenog i aktivnog članstva OCD-a, kao i nedostatak građanskog aktivizma na nivou lokalne zajednice.

Ova činjenica se tumači pre kao posledica dekompozicije socijalnog kapitala, a manje usled zamora dugogodišnjim protestima i demonstracijama tokom devedesetih godina dvadesetog veka. Navedeni činoci dodatno objašnjavaju pritrvečnost između porasta broja članova OCD-a i pasivnosti većine članstva. Slaba umreženost i nedovoljna saradnja između OCD-a se pojavljuju kao posledica manjka poverenja među OCD-ima, a nedostatak mehanizama za samoregulaciju ga dodatno održava. Geografska distribucija OCD-a ukazuje na pretežno urbani karakter ovih organizacija. Sudeći prema podacima ICD-a i postojećim izvorima, OCD-i u Srbiji su slabo umreženi i na širem, međunarodnom nivou, iako jedan deo učesnika Nacionalne konferencije iznosi stav da određeni broj OCD-a, posebno NVO-a, ima dobru saradnju sa međunarodnim organizacijama i donatorima. Sledeća slaba strana dimenzije strukture su ograničeni finansijski i infrastrukturni resursi OCD-a budući da većina NVO-a u značajnoj meri zavisi od sredstava međunarodnih donatora, da ima relativno zastarelu opremu i nema legalne kompjuterske softvere. Nedostatak stabilnih izvora finansiranja je ozbiljna prepreka uspostavljanju održivog razvoja civilnog sektora i samim tim održivosti demokratskog društvenog uređenja. Tim povodom su u ovom izveštaju iznete korisne preporuke, jedna od njih je formiranje nacionalnog budžetskog programa namenjenog civilnom društvu kako bi se osigurao kontinuitet njegovog rada i doprinelo održivom razvoju njegovih organizacija. Ovo bi, po mišljenju učesnika Nacionalne konferencije, moglo značajno da umanja zavisnost od međunarodnih donatora i obezbedi stabilnije i sigurnije izvore finansiranja. Posmatrajući dimenziju Struktura kao bazu civilnog društva koja kao kapacitete za saradnju ima većinom pasivno članstvo, *ad hoc* dobrotvorna davanja, nestabilne i promenljive ljudske resurse, nestabilne finansije, neadekvantnu tehničku infrastrukturu i nelegalne softvere, može se zaključiti da se, donekle razvijena dimenzija Uticaja, uglavnom zasniva na dominantnim prednostima civilnog društva a to su: ljudski kapital, entuzijazam aktivista i vrednosti koje promovišu.

Međutim, ljudski resursi se pojavljuju kao osnovna prednost, ali i kao osnovna slabost civilnog društva u Srbiji. Ceo civilni sektor se vidi kao oslabljen, usled odlaženja

najkvalifikovanijih i najobrazovanijih kadrova u finansijski stabilnije sektore, pre svega u privatni sektor. Stoga dalje jačanje civilnog društva zavisi i od budućeg ulaganja u odgovarajuće ljudske resurse.

Čini se da u meri u kojoj dimenzija Okruženja stimulatивно deluje na civilno društvo, u toj meri i civilno društvo ima mogućnost da utiče na javnu politiku i razvoj u Srbiji – obe dimenzije su podjednako, osrednje razvijene i uzročno-posledično povezane. Osnovni strukturni faktori koji ograničavaju razvoj civilnog društva su: nizak ekonomski rast, nasleđe prethodnog režima i ratova, opšta politička kultura i generalno, negativna slika o civilnom društvu u Srbiji, posebno negativan odnos prema NVO sektoru. Međutim, kao što je detaljno izloženo u glavnom tekstu ovog izveštaja, uz manjak političke volje ide i suštinsko nerazumevanje potencijalne uloge civilnog društva i njegove neizostavno važne uloge u demokratskim društvima/procesima. I upravo time su obuhvaćeni svi gore navedeni faktori koji, zajedno sa povremeno intenzivnim napadima na predstavnike pojedinih NVO-a, onemogućavaju da se javno prepozna značaj civilnog društva i unapredi njegov razvoj i održivost. Kada je reč o stvaranju znatno jasnijeg i manje restriktivnog okvira za delovanje civilnog društva, moguće je na relaciji država-civilno društvo uočiti i pozitivne i negativne elemente razvoja. Sve češće i gotovo redovno učešće predstavnika civilnog društva u konsultativnim procesima sa vladinim institucijama svakako spada u set pozitivnih pomaka. Međutim, ostaje još mnogo oblasti u kojima vlada treba da demonstrira podršku razvoju civilnog društva i time pokaže razumevanje da je u društvenoj tranziciji i izgradnji demokratije uloga civilnog društva veoma važna. Odgovorna država treba da stvara povoljno okruženje za razvoj civilnog društva, tj. da prilagodi zakonsku i poresku regulativu nesmetanom funkcionisanju civilnog sektora i time ga učini ravnopravnim sa ostalim društvenim sektorima (državnim i privatnim profitnim sektorom), a među njima su za dalji održivi razvoj civilnog društva presudni – nenaklonjen poreski okvir i nedostatak zakonske regulative za njihov rad. OCD-i plaćaju iste poreze kao i najveće privatne firme, a odlaganje donošenja zakona koji bi išli u korist civilnom društvu, samo za sebe govori do koje mere je civilno društvo gurnuto u stranu. Pozitivni pomaci u odnosima države i civilnog društva su dvojaki. Finansijska podrška civilnom društvu od strane različitih nivoa vlasti je značajna, ali je u suštini uslovljena stranim donacijama. Sa druge strane, najveći deo odnosa države i civilnog društva se uspostavlja na osnovu neformalnih, ličnih kontakata – i na nacionalnom i na lokalnom nivou. Nepostojanje formalizovanog i zvanično regulisanog okvira saradnje vlasti i civilnog društva ima korene u političkoj kulturi i nasleđu iz prethodnog režima. Uz sve to, privatni sektor još uvek ne pokazuje veće interesovanje za aktere civilnog društva i aktuelni odnosi privatnog i civilnog sektora su, kako ističe većina ispitanika, takođe, u najvećoj meri zasnovani na neformalnim, ličnim vezama. Osim toga, ovakvi slučajevi saradnje se uglavnom odvijaju na nivou malih i srednjih preduzeća i to pre svega na lokalnom nivou. Međutim, međunarodne firme sa sobom donose i nove primere saradnje, otvorene su za društveno odgovorno poslovanje i saradnju sa organizacijama civilnog društva (npr. Tigar, Carlsberg, Tuborg, Coca-Cola, US Steel, Ball-Packaging itd.), ali to je tek nagoveštaj trenda.

Dimenzija Vrednosti ukazuje na to da iako OCD-i praktikuju i promovišu širok spektar pozitivnih društvenih vrednosti, o njima još uvek preovladava negativno mišljenje kreirano od strane medija i ukorenjeno u široj javnosti. Po medijima, OCD-i su netransparentni, u službi stranih interesa, a ponekad se doživljavaju čak i kao kriminalne grupe, što se zasniva na upornim tvrdnjama o pranju novca kroz poslovanje OCD-a. Svakako da retki primeri korupcije u nekim OCD-ima stvaraju negativnu sliku o celokupnom sektoru, pa su stoga zahtevi za većom finansijskom transparentnošću u potpunosti opravdani. U suštini, transparentnost, odgovornost i demokratsko upravljanje organizacijom su neke od specifičnih oblasti u kojima civilno društvo u Srbiji tek treba da stekne poverenje javnosti. U pogledu uloge civilnog društva u promovisanju društvenih vrednosti u društvu u celini, uočeni su iznenađujući nalazi. Studija ICD pokazuje da uprkos relativno aktuelnom i rastućem siromaštvu, OCD-i u Srbiji, iako veoma aktivni na rešavanju ovog društvenog problema, još uvek nemaju legitimitet i u široj javnosti, nisu prepoznati kao značajan akter

u smanjivanju siromaštva i mobilisanju društva ka odlučnijem rešavanju ovog socijalnog problema. Ovakvo ograničeno shvatanje uloge CD-a je, svakako, posledica socijalističkog nasleđa po kojem je država viđena kao isključivi odgovorni akter nadležan za socijalna pitanja. Međutim, kako je aktuelna vlast u znatnoj meri zaokupljena drugim političkim pitanjima (npr. saradnjom sa haškim tribunalom, statusom Kosova i Metohije) a efektivna borba protiv siromaštva ostaje po strani, civilno društvo bi trebalo sa ovim izazovom da se suoči na mnogo efikasniji način, i to pre svega u pogledu javnog zagovaranja i PR aktivnosti, utoliko pre ukoliko hoće da ostvari vodeću ulogu u senzibilisanju i mobilizaciji društva po pitanju smanjenja siromaštva.

Uticaj civilnog društva na javnu politiku i razvoj u Srbiji je relativno skroman i ima tek nešto veću ocenu od one koja je data za nivo razvijenosti dimenzije Strukture. Na osnovu rezultata ICD studija slučaja sprovedenih u oblasti socijalne politike i zaštite ljudskih prava se može zaključiti da su pokazatelji koji govore o rastućoj ulozi OCD-a u upravljanju još uvek slabi. U ovim oblastima civilno društvo deluje tek kao prethodnica u uspostavljanju nove institucionalne infrastrukture koja bi odgovarala na rastuće socijalne potrebe i dalje imala ulogu u prepoznavanju potreba marginalizovanih grupa. Međutim, ICD podaci jasno pokazuju da se članovi civilnog društva ne razlikuju na pozitivan način od građana koji nisu članovi OCD-a, što govori u prilog tvrdnji da se civilno društvo ne može smatrati jakim izvorom socijalnog kapitala, niti se za OCD-e može reći da su oni generator socijalnog kapitala. Drugim rečima, članovi OCD-a ne pokazuju viši stepen uvažavanja građanskih normi i vrednosti u odnosu na građane koji nisu uključeni u aktivnosti civilnog društva, a uz sve to široko rasprostranjeno nepoverenje prisutno u društvu se ne završava na vratima kancelarija OCD-a. Uz sve to, civilno društvo u Srbiji je još uvek daleko od toga da može efikasno da prati aktivnosti vlade i da postigne efikasnost u pogledu pozivanja i vlade i privatnog sektora na odgovornost.

Šta su perspektive civilnog društva u Srbiji? Postoji nekoliko pokazatelja koji ukazuju na to da je civilno društvo u Srbiji trenutno u pat poziciji: nemogućnost za napredovanjem usled navedenih ograničenja iz okruženja i usled unutrašnjih ograničavajućih faktora kao što su: fluktuacija profesionalaca, rastuće prepreke za aktiviste civilnog društva kao posledica zamora usled dugogodišnjih intenzivnih napora sa jedne strane i nezadovoljstva ograničenim uticajem i neprepoznavanjem njihovih napora sa druge strane. Ne treba zaboraviti ni na povremene diskreditujuće ocene izrečene putem nekih medija i iznad svega – nedostatak transparentnog i održivog sistema finansiranja za većinu NVO-a. Interesovanje lokalnih preduzetnika i lokalnih vlasti za saradnju sa civilnim društvom je ograničeno nedostatkom stimulativne zakonske regulative za civilno društvo, kao i suprotstavljenim (nasleđenim) navikama koje favorizuju neformalne veze u odnosu na formalizovanu saradnju zasnovanu na zakonskim i poreskim olakšicama i podržavajućem okruženju. U celini gledano, na osnovu nalaza ICD-a, dalji održivi razvoj civilnog društva u Srbiji je trenutno kritična tema i oblast kojoj je potrebna značajna pažnja predstavnika države, učesnika i ključnih aktera iz civilnog društva, bez obzira na činjenicu da se, kako ističu intervjuisani eksperti i stručnjaci, mali broj elitnih OCD-a ubrzano razvija. Pored toga, civilno društvo je nakon 16 godina napora još uvek na početku izgradnje na zakonu zasnovanih odnosa partnerstva sa drugim ključnim akterima u zemlji.

Međutim, mora se priznati da je stvoren značajan prostor za dijalog među različitim ključnim društvenim akterima, kao i to da je on mnogo uočljiviji i mnogo verovatniji na lokalnom nivou, dok su ovi odnosi na nacionalnom nivou još uvek uvek slabi usled opšteg submisivnog odnosa prema (nacionalnoj) vlasti. Stoga postoje realni izgledi za razvoj jakog civilnog društva u lokalnim sredinama - onog koje će raditi u saradnji sa lokalnim vlastima i lokalnom privredom - razvoj koji predstavlja značajno postignuće i koji obećava dugoročnu održivost civilnog društva u Srbiji, a samim tim je za očekivati i prepoznavanje njegovog značaja i uloge na nacionalnom nivou.

Lista aneksa

ANEKS 1 – Lista članova Nacionalne savetodavne grupe

ANEKS 2 – Lista konsultovanih regionalnih ključnih aktera

ANEKS 3 – Pregled ICD metoda istraživanja

ANEKS 4 – Uticaj na javnu politiku - Studije slučaja

ANEKS 5 – Analiza sadržaja medija – Studija o civilnom društvu u medijima

ANEKS 6 – Analiza civilnog društva Srbije bez političkih partija i sindikata

ANEKS 7 – ICD matrica za ocenjivanje

ANEKS 1: LISTA ČLANOVA NACIONALNE SAVETODAVNE GRUPE 168

Balić Osman	YU ROM centar
Dereta Miljenko	Građanske inicijative
Ješić Goran	Građanski savez Srbije
Kiš Jelena	R E C
Kuburić Zorica	CEIR i Filozofski fakultet, Novi Sad
Maletin Biljana	Autonomni ženski centar <i>Glas Razlike</i>
Orlandić Lukšić Tamara	Fond za otvoreno društvo
Petrović Vesna	Beogradski centar za ljudska prava
Plavšić Željko	Edukacioni centar Leskovac
Satarić Nada	NVO <i>Amity</i>
Stefanović Danica	NVO Panonija
Stepanović Žarko	Beogradski centar za političku izuzetnost
Stevanović Ivana	RTV B92
Stošić Dragoljub	Unija slobodnih sindikata Jugoslavije
Tatić Damjan	Centar za samostalan život invalida
Vuković Danilo	Fond za socijalne inovacije
Žiravac Borko	Unija poslodavaca Srbije i Crne Gore

ANEKS 2: LISTA KONSULTOVANIH REGIONALNIH KLJUČNIH AKTERA

169

1. Aida Ćorović, *Urban in*
2. Aneta Ilić, Udruženje paraplegičara, Niš
3. Biljana Davidovski, Ženski centar
4. Blagoje Stanislavljević, Unija poslodavaca Niša, Niš
5. Bogdan Đurović, *Junir*, Niš
6. Bogdan Kavazović, Unija poslodavaca Srbije
7. Branka Pavlović, NVO *Osvit*
8. Čedomir Cicović, Novosadsko udruženje studenata sa invaliditetom
9. Darko Savić, Centar za kreativni razvoj
10. Delić Tahir, Društvo za pomoć MNRL Novi Pazar
11. Dolovac Muamer, NVO Građanski forum
12. Dragan Savkić, TV Šabac
13. Dragana Đorđević, Udruženja paraplegičara nišavskog okruga, Niš
14. Dragiša Vučić, Udruženje privatnih preduzetnika
15. Đura Simić, Savez Roma SCG
16. Đurđica Kovačević, G17+
17. Emir Mustafić, *Odgovor mladosti*, Niš
18. Gordana Vladislavljević, NVO *Nada*
19. Ismet Suljović, Muslimansko humanitarno društvo *Merhamed*, Sandžak
20. Jastr Stevanović, Udruženje romskih studenata i Centar za decu i omladinu *Mala srećna kolonija*
21. Jelena Vujović, *Integra partner*, Beograd
22. Jordan Erčević, Udruženje likovnih umetnika
23. Lidija Vučković, Centar za ljudska prava Niš, Niš
24. Ljubica Simić, *Homohomini*
25. Marina Kocić, DSS, Niš
26. Marko Mirković, Novosadsko udruženje studenata sa invaliditetom
27. Milan Grbović, Udruženje paraplegičara
28. Milutin Milutinović, UG *Snaga sela*
29. Minja Ilijeva, Društvo za zaštitu Suve planine, Niš
30. Miroljub Nokolić, *Caritas*
31. Mirsad Jusufović, Centar za decu i omladinu *Duga*
32. Nada Jovanović, Crveni krst
33. Nenad Ristović, Radio televizija Kragujevac
34. Nenad Živadinović, *Druga boja RKG*
35. Ninoslav Krstić, *OGI*, Niš
36. Nebojša Zekić, Društvo Rom *Sait Balić*, Niš
37. Pavićević Srećko, Udruženje golubara
38. Predrag Jevtić, Udruženje slepih i slabovidih Srbije *Beli štap*, Beograd
39. Rade Ćirić, Centar za humane resurse, Beograd
40. Radiša Biorac, Asocijacija slobodnih i nezavisnih sindikata – ASNS
41. Ramiz Crnišanin, Sandžački intelektualni krug
42. Sanja Džakula, Timočki klub
43. Saša Srećković, Društvo *Izvor*, Beograd
44. Sava Ibrahimović, Društvo Rom *Sait Balić*, Niš
45. Slavica Bošković, Društvo ljubitelja čoveka
46. Slavoljub Đorđević, Romski informativni centar
47. Slobodan Nikolić, *Seoski prag*
48. Slobodan Peladić, Udruženje likovnih stvaralaca Šapca
49. Smiljka Vukelić, NVO *Vojvođanka*
50. Tomislav Kovačević, Sindikat *Nezavisnost*
51. Trifun Drobnjak, Šabački ekološki pokret
52. Veronika Mitro, Ženske studije i istraživanja
53. Vesna Nestorović, Radio Beograd 202, Beograd
54. Vladimir Paunović, NVO *Milenium*
55. Vojislav Aranđelović, Književni klub *Branko Miljković*
56. Vukoslav Ristić, Savez samostalnih sindikata opštine
57. Živan Veselinović, Udruženje pčelara

ANEKS 3: PREGLED ICD METODA ISTRAŽIVANJA

Za implementaciju projekta Indeks civilnog društava (ICD) u Srbiji upotrebljene su sledeće metode: istraživanje *regionalnih ključnih aktera*, konsultacije *regionalnih ključnih aktera*, istraživanje javnog mnjenja na reprezentativnom uzorku, pregled sekundarnih izvora podataka, strukturisani intervjui sa stručnjacima i ekspertima, studije slučaja i analiza sadržaja medija. Pristup svakoj metodi prikupljanja podataka je detaljnije opisan ispod.

ISTRAŽIVANJE REGIONALNIH KLJUČNIH AKTERA

Istraživanje regionalnih ključnih aktera je sprovedeno u periodu od početka juna 2005. do kraja jula 2005. Selekcija uzorka *regionalnih aktera* je sprovedena u saradnji sa članovima NSG-a iz različitih regiona. Cilj istraživanja je bio da se kontaktiraju različite grupe aktera, u proseku po 30 učesnika iz svakog regiona koje bi u potpunosti pokrile strukturu OCD-a unutar tog regiona. Posebna pažnja pri selekciji ključnih aktera je bila usmerena na stvaranje izbalansiranog uzorka predstavnika različitih tipova OCD-a na osnovu oblasti njihovog delovanja. Za ove potrebe je korišćen Direktorijum NVO CRNPS, kao i kontakti sa regionalnim kancelarijama CRNPS-a i lokalnim OCD-om. Akteri van sektora civilnog društva su bili: predstavnici države, javnog sektora, okruga, grada i tela lokalne vlasti, akteri iz korporativnog sektora, medija; zatim predstavnici istraživačkih organizacija i međunarodnih donatorskih organizacija. Obuhvaćeno je 6 regiona i 12 opština.

Istraživanje je sprovedeno telefonskom anketom. Početni kontakt sa svim akterima je načinjen telefonom ili e-mailom kako bi se odredilo vreme za telefonski intervju. Realizovano je ukupno 185 telefonskih intervjua unutar 6 regiona i 12 opština Srbije. Od ukupnog broja intervjuisanih 79.5% su bili predstavnici raznih OCD-a, a 20.5% su bili predstavnici sektora izvan civilnog društva. (Videti tabelu A.1).

TABELA A.1: Vrste i distribucija ispitanika u istraživanju regionalnih ključnih aktera

Ispitanici iz organizacija civilnog društva:	Uzorak (%)	Ukupan % ispitanika
Poljoprivredna/Ribolovačka udruženja ili kooperativa/zadruga	.7	79.5
Trgovinska ili poslovna udruženja	3.4	
Profesionalna udruženja	7.5	
Sindikati	4.8	
Verske organizacije	.7	
Političke grupe, pokreti i partije	9.5	
Kulturne grupe i asocijacije	7.5	
Obrazovne grupe	2.0	
Zdravstvene grupe	6.1	
Sportske organizacije	2.7	
Studentske i omladinske organizacije	3.4	
Ženske grupe	8.2	
NVO	28.6	
Grupe nacionalnih manjina	4.1	
Organizacije za zaštitu životne sredine	6.1	
Hobi organizacije	4.8	
Ispitanici izvan civilnog društva:	Uzorak (%)	Ukupan % ispitanika
Lokalna vlast i javni sektor	23.7	20.5
Poslovni/privatni biznis sektor	39.5	
Mediji	36.8	

Kada se uzme u obzir struktura ispitanika (videti tabelu A.2), broj muškaraca je nešto veći od broja žena. Ženska populacija preovladava u OCD-ima, ali muškaraca ima više u javnim službama koje saraduju sa OCD-ima. Obrazovna struktura je takva da u uzorku dominiraju visoko obrazovani ispitanici, što odlikava strukturu civilnog društva i aktera izvan civilnog društva koji su uključeni u pitanja vezana za civilno društvo. Gledano prema starosnoj strukturi, u uzorku ispitanika je, u odnosu na opštu populaciju, bilo dva puta više onih koji su starosti 30–39 i 40–49 godina, a upola manje ima mladih 20–29 godina. Najslabije reprezentovana je grupa preko 60 godina starosti. Nacionalna i religijska struktura ostvarenog uzorka je gotovo u potpunosti u skladu sa brojčanim stanjem u populaciji.

TABELA A.2: Struktura regionalnih ključnih aktera

Struktura i karakteristike ispitanika	Uzorak	Udeo u populaciji (Popis 2002)
Polna struktura		
Žena	30.8%	51.4%
Muškaraca	69.2%	48.6%
Obrazovna struktura		
Doktori	2.2%	--
Magistri	7.0%	--
Visoko obrazovanje	46.5%	6.5%
Viša škola	21.6%	4.5%
Gimnazija, srednja škola	22.2%	41.1%
Osnovna škola	.5%	23.9%
Ostali (nezavršena osnovna škola)	0.5%	16.2%
Nacionalnost		
Srbi	74.6%	82.9%
Bosanci	4.9%	1.8%
Mađari	2.2.	3.9
Romi	1.6%	1.4%
Hrvatska	1.1%	0.9%
Izjašnjavaju se kao građani sveta	4.9%	--
Izjašnjavaju se kao građani grada	2.7%	0.2%
Jugosloveni	2.2%	1.1%
Ostali	5.8%	--
Religija		
Pravoslavna	72.4%	85.0
Katolička	5.9%	5.5
Muslimanska	5.4%	3.2
Neopredeljeni	13%	2.6
Ostali	2.1%	--
Starosna struktura (populacija starija od 20 godina)		
20-29	7.0%	13.6%
30-39	30.8%	12.8%
40-49	31.4%	15.4%
50-59	25.9%	12.8%
60+	4.9%	22.5%

KONSULTACIJE SA REGIONALNIM KLJUČNIM AKTERIMA

Sedam regionalnih konsultacija na kojima su učešće uzeli i pojedini ispitanici iz istraživanja *regionalnih aktera* bilo je organizovano sledećim redosledom: Beograd 28. septembar, Niš 29. septembar, Novi Pazar 30. septembar, Kragujevac 3. oktobar, Šabac 4. oktobar, Novi Sad 5. oktobar i Knjaževac 6. oktobar 2005. Konsultacije sa regionalnim ključnim akterima su organizovane kako bi se dobila mišljenja širokog spektra aktera iz svih regiona – nerazvijenih i relativno razvijenih. Cilj ovih konsultacija je bio da formira zajedničko gledište o pojedinim pitanjima, izgrade konsenzus i/ili pojasne teme oko kojih postoje neslaganja.

TABELA A.3: Učešće na konsultacijama sa regionalnim ključnim akterima

Region	Broj učesnika	Stopa učešća (%)
Beograd	5	33
Niš	11	79
Novi Pazar	7	44
Kragujevac	9	56
Šabac	13	81
Novi Sad	5	38
Knjaževac	7	50
Total	57	55

Svaka regionalna konsultacija je trajala skoro čitav dan (od 10.30 pre podne do 4.30 po podne) i sastojala se od tri glavna bloka: (1) predstavljanje ICD projekta, metodologije i načina implementacije, uključujući i diskusiju o tome šta je zapravo *civilno društvo*, (2) predstavljanje i diskusija o nalazima istraživanja *ključnih regionalnih aktera* i (3) razmatranje pitanja koja se odnose na prednosti i slabosti civilnog društva unutar određenog regiona. Dva predstavnika ARGUMENT-a su učestvovala u svakoj od regionalnih konsultacija. Predstavnici ARGUMENT-a su predstavljali rezultate, modelirali diskusiju, učestvovali u diskusijama i vodili beleške. Svaka od konsultacija se završavala pisanom evaluacijom u kojoj su učesnici ocenjivali kvalitet održanih konsultacija.

Prvi deo konsultacija je bio posvećen predstavljanju ICD projekta, ciljevima projekta i trenutnom statusu implementacije u Srbiji. Učesnicima je bilo omogućeno da postavljaju dodatna pitanja i daju komentare. Učesnici su često imali teškoće sa definicijom civilnog društva koju je predložio CIVICUS. Predloženo je da se umesto pojma *arena* kao adekvatniji koristi termin *prostor* s obzirom na to da reč *arena* asocira na borbu. Ipak, na kraju diskusije je dogovoreno da se koristi predložena ICD definicija. Na pojedinim konsultacijama se dešavalo da učesnici imaju teškoću da razumeju koncept *ključnih aktera*. Pored toga, pitanje da li radnički sindikati i političke partije treba da budu uključeni u koncept civilnog društva je, gotovo redovno, pokretano na svim regionalnim konsultacijama. Na jednoj od konsultacija je čak bilo predloženo da se političke partije isključe iz koncepta civilnog društva. Ipak, razmatrajući *pro* i *kontra* argumente, zaključeno je da je najbolje koristiti ICD listu OCD-a kako bi podaci bili uporedivi i dali realnu sliku sa terena.

U drugom delu konsultacija su prezentovani nalazi istraživanja *regionalnih ključnih aktera* za taj region. Održane su pojedinačne diskusije o svakoj o četiri dimenzije ICD *Dijamanta*. Učesnici su postavljali pitanja i davali primere za inicijative i dostignuća pojedinog regiona, a komentarisali su, takođe, i razvoj civilnog društva u celini. ARGUMENT je uporedio rezultate istraživanja u svim regionima i načinjen je značajan napor kako bi se objasnile specifične karakteristike regiona.

U trećem delu svake konsultacije održana je završna diskusija o prednostima i slabostima civilnog društva u pojedinačnim regionima. U ovom kontekstu su razmatrane i mogućnosti

preduzimanja odgovarajućih akcija i novih projekata usmerenih na osnaživanje civilnog društva u regionu.

Dinamika diskusija je varirala od regiona do regiona, ali su učesnici u svim konsultacijama ponudili mnogo praktičnih primera za pitanja o kojima se diskutovalo. Konsultacije su, takođe, doprinele većem povezivanju predstavnika unutar regionalnih grupa civilnog društva i bile su mesto za razmenu informacija i (horizontalno) učenje. Značajan broj učesnika je pokazao interesovanje za ocenu civilnog društva u svom regionu i za način korišćenja ICD metodologije. Lideri ICD projekta su, na ovakav način, dobili obimnu bazu značajnih informacija, uvid u trenutna dešavanja u pojedinim regionima i specifičnosti civilnog društva u njima.

ISTRAŽIVANJE JAVNOG MNJENJA – CIVILNO DRUŠTVO 2004.

U periodu od oktobra do novembra 2004. sprovedeno je istraživanje javnog mnjenja na reprezentativnom uzorku ispitanika. Istraživanje pod nazivom *Civilno društvo 2004.* sproveo je tim ARGUMENT-a. Istraživanjem javnog mnjenja su prikupljeni stavovi građana Srbije o različitim pitanjima civilnog društva. Podaci su prikupljeni upitnikom *licem u lice* na reprezentativnom uzorku od 1750 građana starosti 18 godina naviše, u 31 opštini unutar 6 regiona u Srbiji. (Videti tabelu A.4). Nakon pilot testiranja upitnik je pretrpeo sitne izmene koje nisu uticale na sadržaj pitanja. Cilj istraživanja je bio da se utvrdi nivo uključenosti građana Srbije u organizacije civilnog društva, da se istraže njihovi stavovi o civilnom društvu, kao i da se izmeri njihova spremnost da se uključe u aktivnosti civilnog društva unutar svojih lokalnih zajednica.

TABELA A.4: Distribucija uzorka prema regionima i opštinama

REGIONI:	BROJ OPŠTINA:	BROJ ISPITANIKA PO REGIONIMA:
BEOGRAD	4	350
VOJVODINA	8	492
CENTRALNA SRBIJA	6	291
ZAPADNA SRBIJA	4	279
ISTOČNA SRBIJA	5	138
JUŽNA SRBIJA	4	200
TOTAL	31	1750

PREGLED SEKUNDARNIH IZVORA PODATAKA

ICD projektna metodologija uključuje i pregled relevantnih nacionalnih i međunarodnih sekundarnih izvora podataka.

Tim ARGUMENT-a je pregledao više od 500 nacionalnih i međunarodnih sekundarnih izvora, studija i publikacija i oko 800 web stranica lokalnih i međunarodnih organizacija. Prikupljeni podaci su analizirani i uključeni u ovu studiju.

Analiza domaćih sekundarnih izvora je obuhvatila veliki broj dostupnih dokumenata i podataka koji nisu objavljeni (npr. studije, eseji, dostupna istraživanja, statistički podaci sakupljeni u ime organizacija civilnog društva, vladinih agencija, baza podataka, direktorija, zvaničnog registra OCD-a i dostupnih rezultata istraživanja OCD-a, akademskih institucija, i dr). (Videti šire u odeljku bibliografija)

Analiza međunarodnih sekundarnih izvora je uključivala podatke dobijene iz studija međunarodnih organizacija kao što su: *Amnesty International*, *Svetska banka*, *Freedom*

House, USAID, Transparency International, United Nations University (UNU), itd. (Videti šire u odeljku bibliografija).

Konačno, podaci su, takođe, prikupljeni i kroz 52 dubinska intervjua sa ekspertima i stručnjacima iz različitih sektora, predstavnicima međunarodnih organizacija u Srbiji, istraživačima i predstavnicima različitih sektora unutar 11 opština, odnosno 6 regiona u Srbiji. Lista ključnih ispitanika je bila sačinjena u saradnji sa članovima NSG-a.

LISTA UČESNIKA U DUBINSKIM INTERVJUIMA

1. Aida Ćorović, *Urban In*
2. Aleksandar Milojković, Demokratska stranka
3. Aleksandar Resanović, Centar za antiratnu akciju
4. Azem Hajdarević, predsednik Skupštine opštine
5. Danijel Pantić, Evropski pokret
6. Dejan Milenković, YUKOM
7. Dejana Razić – Ilić, Predstavnik vlade
8. Dragan Bogićević, Mlekara, Šabac
9. Dragan Dobrašinović, Toplički centar za demokratiju i ljudska prava
10. Dragan Srojić, *Interdrvo*
11. Dragica Vujadinović, Pravni fakultet
12. Dragiša Vučić, Privatna firma *Giga taxi*
13. Dragoslav Pop-Mitić, Užički centar za ljudska prava i demokratiju
14. Dubravka Velat, Građanske inicijative
15. Dušan Bajec, Veće Skupštine grada
16. Duško Morić, *Olea*
17. Duško Torbica, Otvoreni univerzitet Subotica
18. Imre Kern, Savez vojvođanskih Mađara
19. Jasmina Milutinović, Opštinsko veće, društvene delatnosti Šabac
20. Jelena Marković, Pomoćnik Ministra za ljudska i manjinska prava
21. Jovan Nicić, Fond za humanitarno pravo
22. Ksenija Vlaović, *Fortuna*
23. Lana Đukić, EAR
24. Ljubica Nikolić, Predstavnik lokalne vlasti
25. Ljubinko Milenković, Turistička organizacija
26. Marija Žikić, Sokograd
27. Milomir Šljivić, SPO
28. Milomir Sredojević, Demokratska stranka
29. Miodrag Shrestha, NVO Grupa 484
30. Mira Ćirković, Kolo srpskih sestara
31. Miroslav Đorđević, Predsednik opštine
32. Nada Satarić, *Amity*
33. Nemanja Nenadić, *Transparency International* Srbija
34. Radovan Milićević, *Lingva*
35. Rajko Božić, Građanski pakt za Jugoistočnu Evropu
36. Saša Milenić, zamenik gradonačelnika
37. Sibina Golubović, ANEM
38. Slobodan Donovan, predstavnik vlade
39. Snežana Stanković, Gradski sekretarijat za omladinu i sport Novi Sad
40. Sonja Biserko, Helsinški odbor za ljudska prava za Srbiju
41. Srđan Nikolić, G17+ Leskovac
42. Tamara Gojković, Resurs centar, Leskovac
43. Tigrin Kačar, Stig
44. Velibor Petković, Odbor za građanske inicijative
45. Vesna Ječmenica, *Nitea*
46. Vladimir Živaljević, *PaCom*
47. Žarko Šunderić, Predstavnik vladinog tela za SSS
48. Zeljko Jovanović, *Freedom House*
49. Zibija Šarenkapić, DAMAD
50. Zivica Tucić, urednik *Pravoslavljja*
51. Zivka Vasilevska, CRNPS
52. Zoran Stoilković, Predstavnik sindikata

PREGLED PRETHODNIH ISTRAŽIVANJA I STUDIJE SLUČAJA

Pregled studija slučaja i istraživanja se fokusira na odabrana polja OCD aktivnosti. Tim ARGUMENT-a je u periodu od septembra do novembra 2005. sproveo pojedinačne studije slučaja. Svaki dokument je imao oko 20 strana.

Sprovedene su sledeće studije slučaja:¹⁸³

- Uticaj civilnog društva na ljudska prava;
- Uticaj civilnog društva na smanjenje siromaštva;
- Uticaj civilnog društva na proces pripreme, usvajanja i implementacije državnog budžeta.

ANALIZA SADRŽAJA MEDIJA

ICD projektna metodologija je obuhvatila pregled relevantnih medija i njihovog izveštavanja o pitanjima civilnog društva.¹⁸⁴ Analiza sadržaja medija je obuhvatila pisanje četiri dnevna lista u periodu od 1. februara do 30. aprila 2005: *Večernje novosti*, *Politiku*, *Danas* i regionalni dnevni list *Dnevnik*. Nadalje, analiza sadržaja elektronskih medija je uključivala sledeće tri TV stanice i njihove dnevno informativne programe: RTS 1, Dnevnik 2, 19.30h; TV Pink, Infotop, 18.50h; TV B92, Dnevnik, 19.15h u periodu od 9. marta do 30. aprila 2005. Pregled medija je izveden prema metodologiji koja je razvijena od strane CIVICUS-a. Članci i analizirane emisije su klasifikovani prema datim indikatorima a rezime članaka/emisija su, zajedno sa akterima koji se pominju, uključeni u standardizovanu bazu podataka. Cilj ove analize je bio da se utvrdi na koji način mediji pišu/govore o srpskom civilnom društvu i da se utvrdi na koji način mediji prikazuju civilno društvo. Tokom analize su posebno izdvojeni važni članci kako bi poslužili kao ilustrativni primeri za ključna pitanja o srpskom civilnom društvu.

¹⁸³ Videti Aneks 4: Uticaj na javnu politiku

¹⁸⁴ Pogledati Aneks 5 za rezultate studije o načinu na koji je civilno društvo predstavljeno u medijima.

Kako bi se izmerio uticaj civilnog društva na javnu politiku, u okviru ICD projekta su sprovedene analize različitih politika. One su analizirale uticaj civilnog društva iz perspektive ljudskih prava, smanjenja siromaštva i procesuiranja nacionalnog budžeta. Studije slučaja uticaja na različite politike su bile izabrane na osnovu nalaza istraživanja i konsultacija sa regionalnim ključnim akterima koje su pokazale da civilno društvo ulaže mnogo više napora u poređenju sa nivoom uticaja koji ostvaruje.

Zbog nedostatka adekvatnih izvora i podataka izabrane studije slučaja se uglavnom zasnivaju na nalazima iz dubinskih intervju sa ekspertima i stručnjacima iz državnog sektora i civilnog društva i iz analize medija.

UTICAJ CIVILNOG DRUŠTVA NA JAVNU POLITIKU UOPŠTE

I kako je već rečeno u glavnom delu izveštaja, pojam *uticaja na javnu politiku* ne spada u ključne reči javnog diskursa kada se govori o organizacijama civilnog društva ili nevladinim organizacijama u Srbiji. Ne postoji istraživanje koje je u poslednjih petnaest godina, u celini ili makar u jednom delu, merilo *uticaj* civilnog društva ili nevladinih organizacija *na javnu politiku* u Srbiji niti, do ove CIVICUS ICD studije, ima dostupnih izvora, publikovanih izveštaja ili dokumenata.

Jedina tema kojom su se, u ovom kontekstu, bavili retki istraživači je bilo pitanje *socijalne moći*¹⁸⁵ *organizacija civilnog društva u odnosu na jačinu njihovog doprinosa prevazilaženju krize u zemlji* (CeSID, Mihailović 2005:19). Ova studija javnog mnjenja je izvedena od strane CeSID-a u proleće 2005. Istraživanje je otkrilo da čak dve trećine građana veruje da među akterima i institucijama civilnog društva mediji mogu da doprinesu *mnogo* (26%), ili bar *do nekog nivoa* (40%) u prevazilaženju krize. Svi ostali akteri civilnog društva i institucije: radnički sindikati, udruženja poslodavaca, crkva, NVO-i i profesionalna udruženja, prema mišljenju polovine građana, igraju manje-više pozitivnu ulogu u prevazilaženju krize. Njihova uloga se smatra važnom samo od strane svakog sedmog ili osmog ispitanika. Da civilno društvo ima samo parcijalnu, dodatnu i korektivnu pozitivnu ulogu, mišljenje je trećine građana, to jest, dve petine ispitanika, sa osvrtom na radničke sindikate. (CeSID 2005) Sa druge strane, tokom ICD dubinskih intervju sa ključnim ispitanicima i stručnjacima, neki stručnjaci za ljudska prava su izjavili da „pojedini segmenti civilnog društva ne funkcionišu, kao npr. crkva, koja je više u funkciji države i nacionalnog projekta“.

Zaključujući iz navedenog, izgleda da je ključna tačka uticaja civilnog društva na javnu politiku legitimitet i odgovornost civilnog društva u celini, kao i legitimitet i odgovornost pojedinih OCD-a. Nalazi dubinskih intervju sa ekspertima i stručnjacima su pokazali da uticaj civilnog društva na javnu politiku treba da se posmatra u odnosu na tip organizacije, jer npr. crkva ima i legitimitet i moć da utiče na javnu politiku, a NVO-ima i radničkim sindikatima se i jedno i drugo osporava. Njihova legitimnost je manja ne samo zato što većina građana nema (dovoljno) poverenja u njihovu snagu i moć, već i zato što ovi akteri civilnog društva do izvesne mere i sami ovako smatraju. Još jedna prepreka uspostavljanju

¹⁸⁵ Merenje socijalne moći je bazirano na „proceni dosega njihovog doprinosa u prevazilaženju krize. Ako građani, kao naši ispitanici procene da OCD-i imaju važnu i dalekosežnu ulogu u prevazilaženju krize, možemo da zaključimo da pojedinačni OCD-i imaju značajnu socijalnu moć.“, CeSID, Srpska studija javnog mnjenja, proleće 2005. Politička podela civilnog društva u Srbiji, (*Mogućnosti bazičnog konsenzusa i Mogućnosti formiranja demokratskog bloka*) dostupno na srpskom na <http://www.cesid.org.yu> (pristupljeno 10. februara 2006)

legitimiteta i odgovornosti OCD-a je negativan imidž civilnog društva, NVO-a posebno koji izvestan broj intelektualaca i mediji u Srbiji stalno podgrevaju. (Pogledati više u Aneksu 5)

S druge strane, većina stanovnika Srbije naviknuta na snažnu i (sve)moćnu državu još uvek na sebe ne gleda kao na građane odgovorne za sopstvena prava i obaveze, već se i dalje smatra običnim (podređenim) stanovnicima čiji je život u rukama države i čiji problemi su stvar državnih institucija.¹⁸⁶ Ovakav koncept sužava prostor za civilne inicijative i za dosadašnji uticaj OCD-a i uz sve to, govori o tome da se karakteristike legitimiteta date državi razlikuju od legitimnosti OCD-a, posebno NVO-a. Legitimnost data državi je bazirana na političkoj *pro-patriotskoj* ideologiji ukorenjenoj u kolektivnom etno-nacionalističkom identitetu, dok je legitimnost data OCD-ima podeljena između organizacija koje podržavaju određenu tip državnih projekata (npr. radikalne političke partije, anti-haški lobiji i grupe, grupe *pro-patriotskih* akademika i univerzitetskih profesora, crkva, itd) i onih koje preuzimaju pro-aktivne korake ka zaštiti ljudskih prava i vladavine zakona i promovišu *građanina*, pre nego *etnos* (npr. NVO fokusirane na prava, anti-ratne ženske grupe, centri za demokratiju, demokratski pokreti, itd.¹⁸⁷). Ova dva tipa legitimiteta OCD-a čine da je civilno društvo podeljeno na dva dela koji funkcionišu u dva suprotna smera: OCD-i iz prve grupe svojim delovanjem poriču legitimnost kao osnovnu demokratsku vrednost, dok one iz druge grupe podstiču osnaživanje ovog, za razvoj demokratije ključnog preduslova.

U skladu s tim, uticaj OCD-a iz prve grupe je mnogo širi nego uticaj onih iz druge i to je jedan od ključnih razloga zašto uloga civilnog društva još uvek nije prepoznata i što su tvrdnje da civilno društvo u Srbiji ne postoji, na izvestan način, još uvek aktuelne.

Relativno visoka ocena (3.8) u *USAID-ovom Indeksu održivosti iz 2004*, kojom je ocenjen doprinos civilnog društva pozitivnoj društvenoj promeni obrazložena je činjenicom da je demokratski pokret u Srbiji, predvođen civilnim društvom i uz veliku podršku javnosti, doprineo smeni režima u oktobru 2000. Od tada, navodi se dalje u *USAID-ovom* obrazloženju, pokret civilnog društva se rasuo i više nije u stanju da sprovede nacionalnu kampanju zastupanja, kao što je tada učinio. Sektor je imao uspeha u saradnji sa vladom premijera Đinđića dajući svoj doprinos institucionalizovanju pravnog okvira, ali od ubistva premijera Đinđića u martu 2003. i inaugurisanja vlade Vojislava Koštunice u martu 2004, nevladine organizacije nisu više imale značajnu ulogu na nacionalnom nivou. Trenutno, samo nekoliko organizacija je u mogućnosti da pitanje ljudskih prava održi u javnom diskursu.

Odnos između vlade i civilnog društva još uvek nije formalizovan imajući na umu vladinu odgovornost za stvaranje pravne regulative i stumilativnog okruženja u kojem neprofitno i civilno društvo mogu nesmetano da deluju. Učinjen je, ipak, prvi korak ka uspostavljanju obostrano korisnog odnosa s obzirom na to da su predstavnici vladinih institucija sa neprofitnim organizacijama dogovorili zajedničku saradnju na planu socijalnih servisa. U nedostatku partnerstva između vladinih agencija i NVO-a i medija koji ne govore dovoljno i nisu zainteresovani ili senzibilisani za pojedina socijalna pitanja, mehanizmi kroz koje NVO-i mogu da kanališu svoj uticaj na javnu politiku su okrugli stolovi, letnje škole, radionice, povremene konferencije za štampu, potpisivanje peticija, glasnogovorništvo i zastupanje, prosleđivanje važnih izveštaja/nalaza kompetentnim domaćim i međunarodnim institucijama, izveštavanje o raznim pitanjima međunarodnih konferencija i foruma,

¹⁸⁶ U današnjoj Srbiji „ima nekoliko političkih opcija, ali su dve bazične. Jedna opcija smatra da Srbija treba da bude nacionalna država, dok je druga ubeđena da treba da bude država građana. Takođe, postoje gledišta koja pokušavaju da kombinuju ove opcije, ili bar neke njihove sastojke.“ (Vučina Vasović 2004:7)

¹⁸⁷ „Stoga su nevladine organizacije viđene kao liberalne, kosmopolitske, alternative, željne da *prevaspitaju* srpski narod.“ (Helsinški komitet za ljudska prava u Srbiji 2004)

itd. Povremeno, predstavnici međunarodnih organizacija tokom svojih poseta vladinim zvaničnicima imaju sastanke i sa pojedinim NVO-ima, nastojeći da u razvojne planove uključe i njihovo mišljenje. Stoga se može zaključiti da NVO-i imaju više indirektan nego direktan uticaj na javnu politiku.

1. UTICAJ CIVILNOG DRUŠTVA NA LJUDSKA PRAVA

Uvod

U ovoj studiji se analizira do koje mere su organizacije civilnog društva bile *aktivne i uspešne* u uticanju na javnu politiku. Aktivno unapređivanje politike ljudskih prava se smatra jednim od najvažnijih pitanja za građane Srbije i ono bi, kako naznačavaju brojni teoretičari, trebalo da se rešava na tri nivoa. Prvo, na nivou države, glavne prepreke još uvek nisu otklonjene i usporavaju praktkovanje ljudskih prava jer još uvek nije postignut konsenzus o pravcima i strategiji društvenog razvoja, nacionalnim interesima i zajedničkim ciljevima, a reforme su spore i nekonzistentne. Izgradnja institucija u današnjoj Srbiji još uvek nije završena i ti procesi su još uvek neefikasni i nedelotvorni. Iz toga proizilazi da Srbija još uvek nije definisala svoju politiku ljudskih prava. Drugo, većina građana još uvek nije upoznata sa ljudskim pravima, nema snage i samopouzdanja da ih zahteva i da se na njih pozove. Iako u velikoj meri opada, politička kultura real-socijalizma je još uvek dominantna i prati je nedostatak iskustva u ispoljavanju i poštovanju ljudskih prava, kao i manjak znanja o tome gde i na koji način da se ona artikulišu. Treće, nevladine i druge organizacije u Srbiji, posebno one sa fokusom na ljudskim pravima koje promovišu *građanina*, a ne *pripadnost etničkoj grupi*, preostaju kao jedini proaktivni mehanizam kojim se mogu načiniti prvi koraci ka zaštiti ljudskih prava i insistiranju na vladavini zakona. One, međutim nemaju odgovarajući uticaj.¹⁸⁸ (Helsinški komitet za ljudska prava u Srbiji 2004)

Nalazi istraživanja

Prvi značajan uticaj NVO-a je u tome što su pitanja ljudskih prava ušla u javni diskurs i time postala vidljiva u javnosti i to zahvaljujući na prvom mestu nevladinim organizacijama. Ove nevladine organizacije su još devedesetih ocenjene kao najaktivnije, jer su i tada intenzivno radile na zaštiti i promovisanju ljudskih prava i posebno na podizanju svesti o njihovom značaju kod pripadnika marginalizovanih grupa i različitih etničkih manjina.

Rašireno mišljenje među stručnjacima civilnog društva je da su NVO-i koji se bave ljudskim pravima (npr. YUKOM, Fond za humanitarno pravo, Helsinški komitet, itd) postigli mnogo više na poboljšanju ljudskih prava nego svi drugi NVO-i u svom polju delovanja. Ipak, njihov uticaj na javno mnjenje je mali zbog negativnog imidža koji je formirala medijska kampanja protiv NVO sektora.¹⁸⁹ (Pogledati više u Aneksu 5)

Znatno pre nego što su brojna politička i pitanja ljudskih prava bila zvanično regulisana, NVO-i su ih javno zagovarali. Takav primer je *civilna vojna služba*, koju je NVO YUKOM još

¹⁸⁸ "Stigmatizovane su kao 'diseminatori zla u ime Amerike i anglo-saksonskog uticaja.'" Zastupanje koncepta ljudskih prava - koje se jedino logično tiče zastupanja Haškog tribunala - je preuzeto za anuliranje nacionalnog suvereniteta i posledično, nacionalnog identiteta. (Ljudska prava i kolektivni identitet - Srbija 2004. Helsinški komitet za ljudska prava u Srbiji 2004:14, LJUDSKA SIGURNOST U NEDOVRSJENOJ DRŽAVI, Srbija 2005, Helsinški komitet za ljudska prava u Srbiji 2005:90) Pogledati na: <http://www.helsinki.org.yu/report.php?lang=en> (pristupljeno 26. jula 2006)

¹⁸⁹ "U prvim redovima kampanje protiv nevladinih organizacija su akademici i profesori univerziteta i podržani su od strane medija. Prihvaćeni kao najuticajniji, „mediji aktivno govore protiv lidera nevladinih organizacija: posebno diskredituju i demonizuju one fokusirane na ljudska prava. Skoro svi akademici i intelektualci iz patriotskog bloka su govorili o konceptu ljudskih prava. „(Ljudska prava i kolektivni identitet, Srbija 2004. Helsinški komitet za ljudska prava u Srbiji 2004:34/35). Godišnji izveštaj, Helsinški komitet za ljudska prava u Srbiji 2005:90).

od početka 2000. intenzivno zagovarao. Pitanje civilne vojne službe je zvanično regulisano 2003, a uslovi odsluženja su dopunjeni dekretom donetim januara 2005.¹⁹⁰ Naredni primer je Zakon o ombudsmanu – “nakon beskrajnih delegiranja i neopravdanih odlaganja, srpski parlament je nakon višegodišnjeg insistiranja od strane NVO-a, konačno, u septembru 2005. godine doneo Zakon o ombudsmanu.”¹⁹¹ Isto važi i za Zakon o pristupu informacijama,¹⁹² potrebi da se ispune obaveze prema Haškom tribunalu,¹⁹³ uspostavljanju prava etničkih manjina,¹⁹⁴ Zakonu o udruženjima,¹⁹⁵ slobodnim izborima,¹⁹⁶ suočavanju sa prošlošću,¹⁹⁷ itd.

NVO-i su, takođe, skrenuli pažnju i na pitanja prava žena, trgovinu ljudima, porodično nasilje i slučajeve zlostavljanja dece koji su prethodnih godina bili u žiži pažnje šire javnosti. Mediji su povodom ovakvih slučajeva dali svoju punu podršku postavljajući ih intenzivno u vidokrug javnosti. Ovo je dodatno ojačalo poziciju ženskih organizacija i onih koje zastupaju prava žena, a posebno onih koje obezbeđuju usluge i smeštaj žrtvama porodičnog nasilja. (npr. NVO *Astra*, NVO *Anti Trafficking Centar*, itd). Dvostruka diskriminacija romskih žena je, takođe, artikulisana i to ne samo od strane romskih NVO-a. (npr. NVO *Bibija*)

Pored podizanja svesti o ljudskim pravima i njihovog zastupanja, brojni NVO-i su obezbedili i besplatnu pravnu pomoć za sve socijalne grupe, uključujući Rome, interno raseljene, izbeglice, itd. (npr. YUKOM, Fond za humanitarno pravo, NVO Grupa 484, Centar za ljudska prava i demokratiju u Užicu, itd).

Pored svega toga, održane su konsultacije između Ministarstva za ljudska i manjinska prava i NVO-a po pitanju kreiranja Zakona protiv diskriminacije i monitoringa standarda ljudskih prava (NVO YUKOM); zatim konsultacije sa Centrom za regionalizam (Novi Sad) po pitanjima regionalne saradnje - *Igmanska inicijativa*; sa Helsinškim komitetom u Vojvodini na zaštiti prava manjina; sa albanskim NVO-ima u opštini Preševo na pitanjima mladih u južnoj Srbiji; sa Beogradskim centrom za ljudska prava na publikovanju *Vodiča za ljudska prava* itd. Ipak, kritička analiza ovih konsultacija između vladinih agencija i neprofitnih organizacija ukazuje na to da ovakve konsultacije nisu odraz partnerstva *jednakih* – čime se naglašava da postoje različiti oblici i *nivoi partnerstava*.

ZAKLJUČAK

Kako nema dostupnih izvora ni analiza o stvarnom uticaju OCD-a, ostaje nejasno do koje mere su oni do sada uticali na određene promene, a koliko su sve češće konsultacije samo rezultat *pritiska* međunarodne zajednice.

Gledišta o stvarnom uticaju civilnog društva na politiku ljudskih prava variraju među stručnjacima i regionalnim ključnim akterima. Većina *regionalnih ključnih aktera* je ubeđena da NVO-i nemaju značajan uticaj na javnu politiku, za razliku od upoznavanja građana

¹⁹⁰ Za više detalja pogledati: <http://www.helsinki.org.yu/report.php?lang=en> (pristupljeno 27. jula 2006)

¹⁹¹ Ibidem

¹⁹² Videti na: <http://www.cesid.org/eng/onama/index.jsp> (pristupljeno 27. jula 2006)

¹⁹³ Videti na: http://www.hlc.org.yu/english/Facing_The_Past/Reports/index.php (pristupljeno 14. jula 2006)

¹⁹⁴ Za više detalja pogledati na: <http://www.helsinki.org.yu/report.php?lang=en> (pristupljeno 14. jula 2006)

¹⁹⁵ Nacrt zakona o udruženjima je posebno blokiran tokom 2005. Jedini korak koji je načinjen je potekao od Ministarstva državne administracije i lokalne samo-vlade- zapravo, Ministarstvo je usvojilo preporuke ekspertskog tima Saveta Evrope i prepravilo prvu verziju zakona sačinjenog u novembru 2004. Za više detalja pogledati na: <http://www.helsinki.org.yu/report.php?lang=en>

¹⁹⁶ Videti na: <http://www.cesid.org/eng/onama/index.jsp> (pristupljeno 14. jula 2006)

¹⁹⁷ Videti na: <http://www.b92.net/doc/kazimir/ebart-e.php> i <http://www.helsinki.org.yu/confront.php?lang=en> (pristupljeno 16. jula 2006)

na lokalnom nivou sa ljudskim pravima gde je uticaj na visokom nivou. Intervjuisani predstavnici vlasti imaju oprečne stavove, neki od njih tvrde da je uticaj OCD-a na javnu politiku bezgraničan. Mišljenje drugih je da NVO-i imaju izvestan nivo uticaja na političku elitu i da bi ove elite mogle donekle promeniti politiku kako bi izbegle konfrontaciju sa NVO-ima. Predstavnici NVO-a za ljudska prava misle da civilno društvo u celini nema uticaj na javnu politiku, već samo deo NVO sektora. Zamoljeni da opišu uticaj NVO-a na političku elitu, jedan od njih je rekao: „Mi smo kao komarci, ne dozvoljavamo im da spavaju“.

Ovakva raznolikost stavova je rezultat nekoliko razloga, a najvažniji su: (a) način na koji mediji informišu o aktivnostima i uticaju pojedinih NVO-a, (b) odsustvo partnerstva između vladinih agencija i neprofitnih organizacija koje podrazumeva da oba partnera imaju jednak status, da rade zajedno i slede zajednički cilj i (c) ozbiljan manjak solidarnosti između NVO-a.

2. UTICAJ CIVILNOG DRUŠTVA NA SMANJENJE SIROMAŠTVA (SOCIJALNA POLITIKA)

Uvod

Ovo pitanje je važno za sve NVO-e koji rade na polju socijalne politike, a smanjenje siromaštva je njen ključni deo. Da bi se procenio uticaj civilnog društva po ovom pitanju, upotrebene su sledeće istraživačke tehnike: intervjui sa stručnjacima, pregled medija i analiza relevantnih članaka i drugih informacija.

Strategija za smanjenje siromaštva u Srbiji usvojena je 16. oktobra 2003. na zasedanju Vlade Republike Srbije. Strategija se na taj način profilisala kao nacionalni dokument nastao kao rezultat političke volje, rada domaćih eksperata i širokog konsultativnog procesa koji je uključio veliki broj građana Srbije. Svetska banka je SSS ocenila kao jedan od najuspešnijih dokumenata ove vrste i najnovija Strategija pomoći zemlji (Country Assistance Strategy) Svetske banke za 2005-2007. u potpunosti se oslanja na SSS. (Brošura SOCD, 2005)¹⁹⁸

Nalazi istraživanja

Aktivnosti na izradi nacionalne Strategije za smanjenje siromaštva u Srbiji su počele 2002. U okviru konsultativnog procesa formirani su odbori koji su zastupali interese građana Srbije u raznim oblastima. Tako je pokrenuta i inicijativa za obrazovanje Savetodavnog odbora civilnog društva (SOCD) za Strategiju za smanjenje siromaštva. Odbor je formiran u jesen 2002. Članovi i članice su predstavnici/e 11 nevladinih organizacija nominovanih od strane tri najveće mreže nevladinih organizacija Srbije – Građanske inicijative, Centra za razvoj neprofitnog sektora i mreže Srbija bez siromaštva. Tokom procesa izrade dokumenta Strategije za smanjenje siromaštva Srbije, SOCD je kroz mreže iz kojih dolaze članice organizacije aktivirao oko 250 nevladinih organizacija u Srbiji da učestvuju u konsultativnom procesu. Uz stalnu i stručnu podršku Ujedinjenih nacija – Programa za razvoj (UNDP), SOCD je obrađivao prispele komentare i prosleđivao zaključke i preporuke ekspertskoj radnoj grupi koja je pisala dokument Strategije. SOCD je tokom 2003. bio aktivan i u lokalnim inicijativama Strategije za smanjenje siromaštva. (Brošura SOCD, 2005)

Predstavnici svih sektora su, međutim, jednoglasni u oceni da je najznačajnija dosadašnja uloga civilnog društva bila usmeravanje pažnje javnosti na ovu temu i značaj njenog rešavanja. To se ocenjuje kao jedan od većih uspeha civilnog društva. Drugi veći uspeh je činjenica da je civilno društvo kroz Savetodavni odbor civilnog društva (SOCD), dao veliki doprinos konačnoj verziji Strategije za smanjenje siromaštva (SSS) time što je njegovo

¹⁹⁸ U saradnji sa UNDP-om SOCD je pružio pun doprinos u izradi publikacije o učešću civilnog društva u smanjenju siromaštva u Srbiji iz različitih sektorskih perspektiva, sa prikazom studija slučajeva. Studija pod nazivom Smanjenje siromaštva u Srbiji – Uloga civilnog društva, štampana je i promovisana je 14.10.2005.

uporno zastupanje multidimenzionalnog pristupa siromaštvu dalo kao rezultat uključivanje ljudskih prava u završnu verziju dokumenta. Po usvajanju Strategije, SOCD je tokom 2004. nastavio da vrlo aktivno promoviše ovaj nacionalni razvojni dokument kako u okviru rada svojih matičnih organizacija, lokalnih zajednica i regiona, tako i u radu samog Odbora. Strategija kao dokument je objasnila da siromaštvo nije samo pitanje nedostatka novca, nego pre svega pitanje poštovanja ljudskih prava, naglašavaju predstavnici nevladinih organizacija.

I dok se, prema rečima predstavnika vlade, dalja uloga civilnog sektora vidi pre svega u kreiranju akcija i mera efikasne socijalne politike i promovisanju dokumenta Strategije na lokalnom nivou, predstavnici NVO-a smatraju da država još uvek nije počela sa implementacijom Strategije, kao što ni cilj da se utemelji nacionalno vlasništvo nad SSS-om još uvek nije otišlo dalje od inicijative. Ključni informanti, posebno iz južne i zapadne Srbije gde je siromaštvo najšire, takođe, smatraju da se u poslednjih godinu dana stalo sa projektima namenjenim smanjivanju siromaštva.

Pitanje siromaštva je dosta zastupljeno u medijima. Analizirani dnevni listovi sa 85 članaka (9.7% od ukupnog broja ili približno svaki deseti), za razliku od 3 skromna priloga na elektronskim medijima, značajno prednjače u pogledu zainteresovanosti za temu aktivizma civilnog društva na smanjenju siromaštva. Najčešće se piše o organizacijama civilnog društva koje zastupaju interese grupa koje su izrazito ugrožene (Romi, izbeglice, interno raseljena lica, hendikepirani, nezaposleni). Kontekst u kojem se o ovoj temi piše ukazuje na krajnju oskudicu ukupnih društvenih resursa koji doprinose minimalizovanju učinaka i napora organizacija civilnog društva, budući da se radi o grupama koje nisu u mogućnosti da zadovolje ni elementarne potrebe. Elektronski mediji su pažnju posvetili *Dekadi Roma*, dugoročnoj kampanji u organizaciji Svetske banke i Fonda za otvoreno društvo čiji je cilj puna integracija romske zajednice u društvo. Prioritetne oblasti kojima se akcija bavi su oblasti zapošljavanja, stanovanja, obrazovanja i zdravstvene zaštite. Fokus akcije je da se u narednih 10 godina Romi u potpunosti uključe u navedene oblasti društvenog života.

ZAKLJUČAK

Predstavnici svih sektora su jednoglasni u oceni da je najvažnija uloga civilnog društva do sada bila u usmeravanju pažnju javnosti na smanjenje siromaštva i na urgentnost njegovog rešenja. Štaviše, ovo je istaknuto kao jedno od najvećih dostignuća civilnog društva. Još jedno veliko dostignuće je činjenica da je civilno društvo kroz Savetodavni odbor civilnog društva (SOCD) u velikoj meri doprinelo finalnoj verziji dokumenta Strategije za smanjenje siromaštva (SSS), jer je kontinuirano insistiralo na multidimenzionalnom pristupu siromaštvu. To je dovelo do uključivanja ljudskih prava u finalnu verziju dokumenta. Nakon usvajanja Strategije, SOCD je, tokom 2004/5. istovremeno, kroz aktivnosti svojih matičnih organizacija i u saradnji sa srodnim organizacijama, lokalnim zajednicama i regionima, ali i kroz rad Odbora, nastavio aktivno da promoviše ovaj dokument nacionalnog razvoja.¹⁹⁹ Dokument Strategije shvata siromaštvo ne samo kao rezultat nedostatka novčanih sredstava, već prvenstveno kao pitanje nepoštovanja ljudskih prava, kako su naglašavali predstavnici nevladinih organizacija.

¹⁹⁹ U saradnji sa UNDP-om, SOCD je potpuno doprineo pripremi publikacije o učešću civilnog društva u procesu smanjenja siromaštva u Srbiji iz perspektiva različitih sektora i pregledom studija slučaja. Studija pod nazivom *Smanjenje siromaštva u Srbiji – Uloga civilnog društva*, objavljena je i promovisana 14.10.2005.

3. UTICAJ CIVILNOG DRUŠTVNA NA PROCES PRIPREME, PRIHVATANJA, IMPLEMENTACIJE I MONITORINGA DRŽAVNOG BUDŽETA

Uvod

Nacionalni budžet je jedna od najznačajnijih aktivnosti nacionalne vlade. To nije samo finansijski, već i politički dokument jer odražava politički izbor i stoga prioritet postavljen od strane vladajućih političkih snaga društva. Otud su u brojnim zemljama širom sveta tokom poslednje dekade dvadesetog veka ustanovljene posebne organizacije civilnog društva kako bi posebno osvetlile motive pojedinih odluka tokom faze pripreme budžeta i kako bi čitav proces budžetiranja postao transparentniji, dostupniji i bliži građanima. Međutim, ni jedna budžetska grupa civilnog društva se ne može naći na web stranama Međunarodnog budžetskog projekta 2004.²⁰⁰

ICD je istražio uticaj civilnog društva na procesuiranje nacionalnog budžeta i ova studija ima cilj da razjasni do koje mere OCD-e u Srbiji interesuje ovaj proces u sve četiri faze - pripremnoj, zakonskoj, fazi implementacije i monitoringa na nacionalnom i lokalnom nivou. Za očekivati je da NVO-i diskutuju i promovišu izmene budžeta u pojedinim oblastima (npr. povodom borbe protiv siromaštva, brige o deci, jednakih šansi za žene, održivog razvoja, itd) i da razmatraju pitanja procesuiranja budžeta, tj. koliko je transparentan, koliko su procedure formalizovane, da li je u saglasnosti sa rokovima, itd. Zadatak ove studije je bio da objasni aktivnosti NVO-a u pojedinim fazama procesa budžetiranja i da oceni njihov domet i uticaj. Studija se zasniva na sekundarnim izvorima i intervjuima sa stručnjacima i ključnim akterima iz državnog i sektora civilnog društva.

Nalazi istraživanja

Studija slučaja nije zabeležila ni jednu aktivnost OCD-a koja je vezana za nacionalni budžet, njegovu analizu ili bilo koju njegovu fazu. Svi intervjuisani stručnjaci i ključni akteri su jednoglasno istakli da OCD-i nisu uključeni ni u jednu od faza budžetskog procesa, niti pokazuju interesovanje za ovu temu – osim do neke mere pojedini NVO-i u veoma malom broju lokalnih zajednica.

Zabeležena su samo dva primera NVO-a koji su se bavili pitanjima vezanim za budžet – jedan primer se odnosi na lokalni, a jedan na nacionalni nivo budžeta. Lokalni NVO Centar za demokratiju i ljudska prava Toplice je tokom jednogodišnjeg projekta, pripremio i distribuirao liflet u kojem su lokalnim stanovnicima ukratko predstavljena sva glavna pitanja opštinskog budžeta. Predstavnik ove organizacije je naveo da je cilj projekta bio da upozna lokalno stanovništvo sa budžetom njihove lokalne uprave, s obzirom na to da „niko od njih ranije o tome nije ništa znao ni čuo“. Liflet sa grafikonima i ciframa je jasno ukazivao da su troškovi izdržavanja opštine duplo veći od ostalih troškova, što znači da ima tri puta više zaposlenih nego što je potrebno – ovo je inače slučaj u svim opštinama u Srbiji. Lokalni zvaničnici su, suočeni sa ovim grafikonima, zažalili što su *dozvolili* štampanje ovog lifleta – navodi predstavnik NVO-a.

Drugi primer je zabeležen u studiji pod nazivom *Ima li novca za borbu protiv trgovine ljudima*²⁰¹ (Beogradski centar za ljudska prava, 2004), gde je nacionalni budžet analiziran u kontekstu pitanja vezanih za trgovinu ljudima. Studija je pokazala da srpska javnost ne pokazuje dovoljno interesovanja za pitanja nacionalnog budžeta, a u skladu sa tim, donosioci političkih odluka ne smatraju da transparentnost budžeta treba da bude prioritet.

²⁰⁰ Pogledati na: www.internationalbudget.org (pristupljeno 29. juna 2006)

²⁰¹ Pogledati više na: <http://www.bgcentar.org.yu/index.php?p=269> (pristupljeno 1. jula 2006)

Ovo doprinosi da budžet i njegove faze za prosečnog građanina i civilno društvo izgledaju kao *crna kutija*. U studiji se navodi: „državni budžet je nepoznanica za širok krug aktera: ustavno načelo javnosti rada državnih organa i javnosti postupka pred državnim organima ne predstavlja dovoljnu garanciju transparentnosti formulisanja i usvajanja i realizacije državnog budžeta, zvanične konstitucionalne regulative za državu“ i potrebno je ustanoviti dodatne garancije za transparentnost kroz ceo proces budžetiranja. (Beogradski centar za ljudska prava, 2004:50). Slobodan pristup informacijama (Zakon o slobodi pristupa informacijama od javnog značaja) kao preduslov je već ustanovljen u Srbiji, ali takođe nije dovoljan. Ključno je za transparentnost budžetskog ciklusa da organizacije civilnog društva postanu aktivnije u obrazovanju građanstva i njihovom ohrabivanju da učestvuju u pripremi nacionalnog budžeta. Lista metoda za ohrabivanje je duga, počevši od pripreme i distribucije lifleta, preko organizovanja debata i okruglih stolova, do različitih tipova vodiča sličnih onima publikovanim u Hrvatskoj 2000.²⁰² Sledeće opcije su treninzi za novinare, članove državne administracije, NVO aktiviste itd, kako je zaključeno u studiji *Ima li novca za borbu protiv trgovine ljudima*.

ZAKLJUČAK

Uopšteno govoreći, procesuiranje budžeta se uglavnom vidi kao pitanje za ekonomiste i državne zvaničnike, dok rad civilnog društva na budžetima nacionalne i lokalne zajednice nije ni predviđen ni uključen, osim povremeno na nivou lokalnog budžeta u retkim opštinama. Ne postoje OCD-i koji se eksplicitno bave ovim pitanjem i nijedan donator do sada nije ponudio podršku takvim aktivnostima.

Ovo može biti objašnjeno i činjenicom da je do sada međunarodna zajednica visokim finansijskim donacijama u velikoj meri pomagala prevazilaženje ekonomskih problema u zemlji. Finansijske injekcije su još uvek neophodne u ovoj fazi tranzicije u Srbiji i to može biti jedan od razloga zašto NVO-i nisu zabrinuti za pitanje transparentnosti budžeta.

ICD studija slučaja je ustanovila da civilno društvo Srbije ne smatra proces nacionalnog budžetiranja kao važan način uticanja na vladinu politiku. Možda će rezultati ovog istraživanja rada civilnog društva u procesu budžetiranja dati impuls onim OCD-ima kojih se tiču pitanja vladine socijalne i ekonomske politike. Takođe je moguće da će OCD-i, sledeći primer civilnih društava u mnogim zemljama u razvoju i tranziciji, početi da utiču i nadgledaju procesuiranje nacionalnog budžeta.

Važno je na kraju istaći da „budžet jedne države predstavlja sredstvo putem kojeg nadležni organi te države prikupljaju i raspoređuju finansijska sredstva kojima zemlja raspolaže. Budžet je mnogo više od zbirke brojeva – on je svojevrsna deklaracija nacionalnih prioriteta. Posmatrano iz perspektive zaštite ljudskih prava, kroz alokaciju sredstava iz budžeta za određene namene, država ih može povrediti ili ih zaštititi i unaprediti. Kombinovanje preciznosti finansijske analize državnog budžeta sa moralnom i pravnom težinom rada na promociji i zaštiti ljudskih prava proizvelo bi, između ostalog, lako proverljive i pouzdane pokazatelje o značaju koji državni organi pridaju ostvarivanju i zaštiti ljudskih prava. Ako su kvalitetni, ti argumenti bi bili teško osporivi. Borba za ljudska prava i ostvarivanje ekonomske i socijalne pravde bi na taj način dobila vetar u leđa.“ (Beogradski centar za ljudska prava, 2004:9)

²⁰² Pogledati *Građanski vodič za budžet* Katarina Ott (ed.), Institut za javne finansije, Zagreb, 2000. Dostupno na adresi: www.ijf.hr ili <http://www.ijf.hr/eng/budget-guide/guide.pdf> (pristupljeno 2. jula 2006)

ANEKS 5: ANALIZA SADRŽAJA MEDIJA – STUDIJA O CIVILNOM DRUŠTVU U MEDIJIMA

1. Uvod

Prepoznati kao najuticajniji, mediji i danas povremeno vode aktivne kampanje protiv lidera nevladinih organizacija demonizujući posebno one koji su usmereni na ljudska prava. Nazivaju ih *domaćim izdajnicima* ili *stranim plaćenicima, protivnicima srpskog naroda*. U prvim redovima kampanja protiv nevladinih organizacija su akademici i profesori univerziteta iz *patriotskog bloka*²⁰³ snažno podržani od strane medija. Sve učestalije uvrede NVO predstavnika, uključujući i fizičke napade, logičan su nastavak medijske kampanje protiv nevladinog sektora iz perioda devedesetih. (Helsinški komitet za ljudska prava, Godišnji izveštaj 2004:35)

Negativna medijska kampanja se pojačavala tokom proteklih nekoliko meseci i slična je onoj vođenoj pod režimom Slobodana Miloševića kada su njegovi sledbenici opisivali NVO-e i njihove aktiviste kao *domaće izdajnike* ili *strane plaćenike, protivnike srpskog naroda*. (Godišnji izveštaj, Helsinški komitet za ljudska prava u Srbiji 2004:35). Ovakva kampanja protiv NVO-a je vrlo široka i čine je aktuelne političke vlasti, opozicija, politički analitičari, tabloidi i *ozbiljni mediji*, takođe, predstavnici *priznatih* NVO-a i nezavisni pojedinci. Početna tačka u ozloglašavanju i poricanju NVO sektora su optužbe da su one moderan izum uvezen sa Zapada i da su samim tim anti – pravoslavne i anti – srpske. (Godišnji izveštaj, Helsinški komitet za ljudska prava u Srbiji 2005:90).

Kroz ICD projekt bilo je posmatrano predstavljanje civilnog društva u medijima u periodu od tri meseca: štampanih medija u periodu od 1. februara do 30. aprila 2005, dok su elektronski mediji bili pokriveni u periodu od dva meseca od 9. marta do 30. aprila 2005. Proces monitoringa medija je bio zasnovan na kriterijumima koje je definisao CIVICUS i koji uključuje preliminarni pregled medija u potrazi za vestima koje se tiču civilnog društva i praćen je klasifikacijom istih prema standardizovanom kriterijumu. Prikupljeni podaci su obrađeni u MS Access bazi podataka koju je pripremio CIVICUS.

Medijski tim ARGUMENT-a je sproveo analizu sadržaja sedam medija, među kojima su tri elektronska i četiri štampana medija. Među elektronskim medijima monitorisana su tri koja

²⁰³ „Mirjana Vasović, profesor na Fakultetu političkih nauka, kaže: „NVO posebno one koje se bave ljudskim pravima, su neformalni centri moći. One čine dominantnu političku elitu, tj. para-političku elitu i ugrožavaju zdravo jezgro političke elite. Vrlo su agilne i agresivne. One onemogućavaju artikulisanu političku akciju, to jest, stoje na putu političkom konsenzusu. Naša država je izložena ogromnim napadima i udarcima ovih neformalnih centara moći. Nisu bile regrutovane da čine prirodnu elitu, ali su iz krugova koji su prvenstveno bili privilegovani, a onda su im te privilegije bile uskraćene. Ovo znači, kao pravilo, da imaju samo sopstvene interese na umu. One opanjkavaju naše ljude, rugaju se celoj naciji. Stereotipi nametnuti sa njihove strane imaju uticaj na međunarodnu javnost... Njihova legitimnost dolazi iz vrednosti i interesa koje dele sa stranim centrima moći. Željne su da prevaspitavaju, ponašaju se kao misionari. Otišle su u *političku* šumu i zauzete su subverzivnim aktivnostima protiv sopstvene države. Većni su obožavaoci nečijeg *lika i dela* – sačinioi neformalnih centara moći koji slede svoju misiju kroz zastupanje *primalaštva* i neparlamentarne demokratije“. Prema Kostić Čavoškom, profesoru na Pravnom fakultetu, „nevladine organizacije su bile nevladine samo u vreme Miloševićevog režima, ali su u stvari bile plaćenici stranih vlada – Amerike, na prvom mestu, onda Evropske Unije i pojedinih evropskih zemalja.“ „Do današnjeg dana,“ kaže Čavoški, „ove nevladine organizacije su finansirane iz stranih izvora...sve je ovo o nevladinim organizacijama koje su pripadale ili stranim vladama ili našoj vladi u vreme Zorana Đinđića. Stoga, one nisu sve nevladine organizacije sa stanovišta zapadne pravne i političke javnosti, pogotovu one koje su agresivne i rade protiv interesa svog naroda.“ Ekmečić kaže, „Prijatelj mi je rekao da fondovi koji se potroše na razne nevladine organizacije širom Srbije prevazilaze budžet zvanične srpske vlade.“ (Ljudska prava i kolektivni identitet, Srbija 2004. Helsinški komitet za ljudska prava u Srbiji 2004:34/35). Godišnji izveštaj, Helsinški komitet za ljudska prava u Srbiji 2005:90.

pokrivaju nacionalne vesti: RTS1,²⁰⁴ TV Pink²⁰⁵ i TVB92.²⁰⁶ Četiri analizirane dnevne novine su bile: *Politika*, *Večernje novosti*, *Danas* i *Dnevnik*. Prva tri su nacionalni dnevni listovi, dok je poslednji regionalna novina. Sve monitorisane novine imaju drugačiju ideološku orijentaciju, od populističke, pro-vladine do levičarske. (Videti tabelu A.5).

TABELA A.5: Analizirani mediji, tiraž/pokrivenost,²⁰⁷ vlasništvo i orijentacija

Štampani mediji	Tiraž	Vlasništvo	Orijentacija
Politika	95.000	Državni	Neutralna/Pro-vladina
Danas	25.000	Privatni	Levo/Liberalna
Dnevnik	15.000	Privatni	Neutralna/Nema jasno uočljivu levu ili desnu orijentaciju
Večernje novosti	220.000	Državni	Populističko/konzervativna
Elektronski mediji	Pokrivenost (%) ⁷	Vlasništvo	Orijentacija
RTS 1	98.3	Državni	Neutralna/Pro-vladina
TV Pink	91.8	Privatni	Komercijalna
TV B92	88.6	Privatni	Levo/Liberalna

Sve rubrike unutar četiri novine su bile analizirane, osim zabavnih, sportskih i stranica o crnoj hronici i kriminalu. Kod elektronskih medija analizirani su njihovi dnevni informativni programi: RTS1, Dnevnik 2, 19:30h; TV Pink, Infotop, 18:50h i TV B92, Dnevnik, 19:15h.

²⁰⁴ Sadašnje javno preduzeće RTS1 je glavni državni izveštač. Radio televizija Srbije (*Radio televizija Srbije – RTS*) osnovana je 1929. kada je osnovan i Radio Beograd. RTS je zajedno sa drugim državnim ispostavama i agencijama predstavljao jedan od stubova Miloševićevog režima. „Većina najvećih, najstarijih i najprestižnijih medija predvođenih izdavačkom kućom *Politika*, državnim *Glasnikom*, *Radiotelevizija Srbije* – RTS i državnom novinskom agencijom Tanjug – spremno je podržavala režim, nakon što su vlasti slomile početni otpor nekih novinara u ovim organizacijama. Državna televizija je uvek ostajala prenosilac vesti i trenutnih afera, ali je takođe imala i kvalitetnu produkciju drama, dokumentaraca, dečjeg i obrazovnog programa.“ (EUMAP, *Monitoring izveštaji 2005:1320*)

²⁰⁵ *TV Pink* je počeo rad 1994. kao jedan od komercijalnih medija koji je prvi dobio dozvolu za rad zato što je bio posvećen zabavi i političkoj podršci režimu. *TV Pink* je najuspešniji među privatnim izveštačima u smislu tržišta i publike. (EUMAP, *Monitoring izveštaji 2005:1324*)

²⁰⁶ B92 je osnovan kao omladinska radio stanica 1989. i počeo je da funkcioniše kao B92 radio 1990-tih i kao B92 televizija septembra 2000. B92 pripada medijima koji su izgradili publiku za alternativne programe i visoko se kotira zbog velikog dostignuća u borbi za slobodu medija pre 2000. Proslavljena radio stanica Radio B92 je inicirala ANEM, mrežu nezavisnih elektronskih medija 1993. kao alternativu dominantnoj RTS u to vreme. Trenutno, mreža se sastoji od 16 televizijskih stanica i 28 radio stanica i ima preko 70 pridružnica. Stoga TV B92, potomak Radija B92 koji je postao srpska najslavnija nezavisna radio stanica tokom Miloševićevih godina, je redak izuzetak među privatnim medijima, jer stavlja javni interes ispred komercijalnog profita (EUMAP *Monitoring izveštaji 2005:1333*). Više informacija o TV B92 je dostupno na <http://www.b92.net/english/aboutus/ownershipstructure> (pristupljeno 4. jula 2006.). Više informacija o ANEM-u je dostupno na adresi: <http://www.anem.org.yu/eng/clanice/index.html> (pristupljeno 4. jula 2006.)

²⁰⁷ “Sa novinskim tiražem koji spada među najniže u Evropi – procenjenim na 100 kopija prodatih na 1000 stanovnika – televizija ostaje najznačajniji medij u pogledu društvenog uticaja. Televizija je najznačajniji medij i u pogledu tržišta i gledačke publike.” (EUMAP, *Monitoring Izveštaji 2005:1329*)

²⁰⁸ AGB Nielsen Media Research, pregled televizijske scene u Srbiji za period januar-juli 2005. Dostupno na adresi: <http://www.agbnelsen.co.yu/srpski/vesti/index.shtml#37> (pristupljeno 1. jula 2006.)

2. NALAZI ISTRAŽIVANJA

Sledeći odeljak opisuje na koji način je civilno društvo predstavljeno u medijima u Srbiji i izložen je kroz sledeće četiri celine:

- 1) Glavne karakteristike izveštavanja o civilnom društvu u medijima;
- 2) Tematske oblasti;
- 3) Akteri i pitanja civilnog društva i
- 4) Imidž civilnog društva u medijima.

2.1. GLAVNE KARAKTERISTIKE IZVEŠTAVANJA O CIVILNOM DRUŠTVU U MEDIJIMA

Frekvencija izveštavanja

Tokom tri meseca monitoring perioda natpisi o civilnom društvu su zabeleženi u 874 članka u sva četiri dnevna lista i u 126 priloga u analiziranim elektronskim medijima. Analiza pokazuje da su tokom 53 dana monitoringa elektronski mediji o pitanjima civilnog društva u Srbiji objavljivali u proseku 2.4 priloga dnevno, a više od polovine ih je objavljeno na TV B92 (55%). Štampani mediji su tokom tri meseca (89 dana) monitoringa, o aktivnostima OCD-a objavljivali u proseku 10 (ili 2.5) tekstova dnevno, a *Večernje novosti* su u tome učestvovali u najmanjoj meri. (Videti tabelu A.6)

TABELA A.6: Broj i procenat članaka/priloga koji se odnose na civilno društvo

Štampani mediji	Broj članaka u kojima se piše o civilnom društvu	% u odnosu na ukupan broj članaka
Politika	251	28.7
Danas	232	26.5
Dnevnik	234	26.8
Večernje novosti	157	18.0
Total	874	100.0
Elektronski mediji	Broj priloga u kojima se govori o civilnom društvu	% u odnosu na ukupan broj priloga
RTS 1 / Dnevnik 2	31	24.6
TV Pink / Infotop	26	20.6
TV B92 / Dnevnik	69	54.8
Total	126	100.0

Sudeći prema broju medijskih priloga očito je da aktivnosti civilnog društva ne privlače posebnu pažnju medija. Računica pokazuje da svaki od monitorisanih dnevnih listova ima ukupno od 100 do 170 tekstova dnevno, a da se pitanjima civilnog društva tokom 89 dana monitoring perioda, prosečno bavilo samo u 2% tekstova dnevno. U okviru elektronskih medija koji su imali od 23 do 26 priloga dnevno, vesti koje su se odnosile na civilno društvo su u proseku išle u 3% priloga dnevno, tokom 53 dana monitoring perioda – toliko je ograničeno vreme posvećeno pitanjima civilnog društva tokom dana.

Pozicioniranost unutar medija

Tokom monitoring perioda samo 70 članaka (8%) koji se odnose na civilno društvo se pojavilo na naslovnim stranama novina, a samo 5 je bilo objavljeno kao prvi prilog (ili među prva tri) na tri televizijska kanala (TV B92 je imao 3, – TV Pink i RTS 1 – svaki po 1).

Od 70 udarnih vesti o civilnom društvu, 34 se pojavilo na naslovnim stranama regionalnog dnevnog lista *Dnevnik*, a ostalo je bilo podeljeno između beogradskog lista *Danas* (16), *Večernjih novosti* (12) i *Politike* (8). Većina članaka je pozicionirana u *društvenu* (44%) i u rubriku *unutrašnje politike* (30%). Sedamnaest procenata članaka je bilo objavljeno u rubrici kolumne.

Teme iz civilnog društva obično ne spadaju u udarne vesti i uglavnom služe da pokriju *praznine* u novinama. Izuzetak su OCD aktivnosti povezane sa političkim temama kao što su saradnja sa Haškim tribunalom, kažnjavanje ratnih zločinaca i aktivnosti vezane za ubistvo premijera Zorana Đinđića i novinara Slavka Ćuruvije koji je bio vlasnik *Dnevnog telegrafa*.

Forme izveštavanja

Analiza novinske forme izveštavanja o civilnom društvu pokazuje da je civilno društvo retko u fokusu medijske analize izvan izveštaja i kratkih vesti. (Videti tabelu A.7). Najveći broj priloga (70%) čine izveštaji vezani za civilno društvo. Ovo potvrđuje tezu o tome da predstavnici civilnog društva novinarima dostavljaju svoje pres izveštaje, ili im samo daju neophodne informacije. Interesantno je da su se aktivnosti civilnog društva pojavile u samo 2.3% autorskih tekstova. U skladu s tim, samo mali broj članaka direktno citira aktere civilnog društva. To govori da je mogućnost OCD-a da proguraju svoje mišljenje u medijima vrlo ograničena. Podaci pokazuju da je civilno društvo u Srbiji predmet samo površne medijske pažnje, ali ne uticajan kreator javnog mišljenja putem medija.

TABELA A.7: Broj priloga prema vrsti novinarske forme

Vrsta priloga	Štampani mediji		Televizija	
	N	%	N	%
Izveštaj	611	70	111	88
Kratke vesti	190	22	14	11
Uvodnik	2	.2	0	0
Autorski tekst	20	2.3	0	0
Reportaža/analiza	23	3	0	0
Javno mnjenje	1	.1	0	0
Intervju	23	3	1	.8
Pisma uredniku	3	.3	0	0
Ostalo	1	.1	0	0
Total	874	100.0	126	100.0

Od 874 članaka u novinama, jedna petina (20%) je bila praćena slikama i grafikonima. Vesti o civilnom društvu su obično date kao izveštaji, retko kao mišljenja i intervju, a informacije o civilnom društvu su pisane na tipično vrlo *suv* i nezainteresovan način.

2.2. TEMATSKI FOKUS

Glavne teme

ICD metodologija je zahtevala da svaki članak o civilnom društvu bude klasifikovan prema primarnoj i sekundarnoj temi, centralnoj za članak. Članci su klasifikovani kao lista od 36 CIVICUS tema koje se tiču vesti o civilnom društvu u Srbiji. (Videti tabelu A.8)

TABELA A.8: Glavne teme izveštavanja o civilnom društvu

Tema članka/priloga	Štampani mediji		Televizija	
	N	%	N	%
Korupcija – uključujući mito i prevare – prisustvo i suzbijanje u svim društvenim sektorima	37	4.2	13	10.3
Obrazovanje / Treninzi – obrazovna politika i sva pitanja koja se odnose na formalno i neformalno obrazovanje, kao i jačanje kapaciteta za obrazovanje i obuku	74	8.5	16	12.7
Siromaštvo – strategije smanjena siromaštva, zajednice ugrožene siromaštvom	65	7.4	5	4.0
Ljudska prava – pojave kršenja ljudskih prava, afirmisanje ljudskih prava i teme vezane za ljudska prava	285	32.6	32	25.4
Rasizam, nacionalizam, ksenofobija – pojave diskriminacije na osnovu nečije manjinske, nacionalne ili verske pripadnosti, uključujući etničke konflikte i rasističke stavove	58	6.6	19	15.1
Rodna ravnopravnost – zakoni o rodnoj ravnopravnosti, zastupanje rodne ravnopravnosti, polna diskriminacija i nasilje	32	3.7	2	1.6
Seksualna prava – pitanje informisanosti o seksualnim pravima, zaštita i promocija reproduktivnog zdravlja, pitanja seksualne orijentacije, prava lezbijki i homoseksualaca	1	.1	0	0
Deca – pitanja prava deteta, zlostavljanje i briga o deci	82	9.4	21	16.7
Mediji i informacione tehnologije – internet kao novi medij, štampani mediji, elektronski mediji, sloboda i progon štampe	54	6.2	5	4.0
Specifična pitanja civilnog društva – umrežavanja i saradnja među organizacijama civilnog društva, radionice koje organizuju OCD	37	4.2	8	6.3
Održivi razvoj – ekologija, zaštita životne sredine, turizam i ekonomski razvoj	73	8.4	1	.8
Kultura, tradicija, religija i pitanja jezika – negovanje tradicionalnih vrednosti, kulturna, verska i tradicionalna uverenja, praksa i pitanje upotrebe jezika/pisma	79	9.0	16	12.7
Zdravstvo – opšta pitanja iz oblasti zdravstva i politike koja uključuju bolesti kao što su karcinom, tuberkuloza i HIV/AIDS	68	7.8	10	7.9
Total	874	100.0	126	100.0

Kako tabela A.8. pokazuje, teme koje su najčešće pokrivena u medijima se odnose na ljudska prava. Skoro svaki treći analizirani članak u dnevnim listovima je bio posvećen ljudskim pravima i aktivnostima OCD-a u vezi sa promocijom i zaštitom ljudskih prava, sa ratnim zločinima, etničkim incidentima u Vojvodini, diskriminacijom Roma i posebno romskih žena itd. Sve ostale teme su pokrivena od 3 do 7 puta manje nego pitanja ljudskih prava, osim pitanja seksualnosti i seksualnih prava koja su se pojavila samo u jednom članku. Skoro isto važi i za elektronske medije, iako razlika u kvantitetu i šarolikosti tema nije tako velika kao u okviru štampanih medija. Što se tiče kvantiteta, teme kao što su dečja prava, zlostavljanje dece i briga o deci, kao i pitanja etničkih konflikata, zauzimaju drugo i treće mesto u

elektronskim medijima. Pitanja kao što su obrazovna politika, izgradnja kapaciteta i treninga, zajedno sa temama koje se tiču tradicije i religije, dele četvrto mesto sa 16 televizijskih priloga (12.7%). Najmanje važna tema u okviru elektronskih medija su OCD aktivnosti vezane za održivi razvoj, uključujući i pitanja životne sredine, turizma i ekonomskog razvoja, zatim rodni i polni prava. Kao što je očekivano, prevladavajuće teme su uglavnom prisutne na TV B92.

Geografski fokus

Oba medija, tj. novine (51.6%) i dnevni informativni programi (57.9%), u više od polovine priloga bavili su se aktivnostima OCD-a koje su se odnosile na nacionalni nivo. (Videti tabelu A.9). Ovo može biti posledica i toga što se radi o medijima koji imaju nacionalne frekvencije i centralizovan fokus vesti. Aktivnosti lokalnih OCD-a nisu bile interesantne za novine (11.2%) u poređenju sa informativnim TV programima gde su njihove aktivnosti bile na drugom mestu sa 31.7% priloga. Realno je očekivati da će sa promenjenim imidžom NVO-a u budućnosti, sa priznatom ulogom civilnog društva i lokalne organizacije zasluživati više pažnje i postati vidljivije u medijima.

TABELA A.9: Fokus teme

Nivo	Štampani mediji		Televizija	
	N	%	N	%
Međunarodni	109	12.5	11	8.7
Nacionalni	451	51.6	73	57.9
Regionalni	98	11.2	2	1.6
Lokalni	216	24.7	40	31.7
Total	874	100.0	126	100.0

Novine su više zainteresovane za međunarodne aktivnosti OCD-a nego televizija. Ograničena integracija srpskih OCD-a u međunarodne mreže je bila vidljiva u 12.5% članaka i samo u 8.7% TV priloga. Ovo, takođe, može biti shvaćeno kao posledica skromnog broja organizacija koje se bave međunarodnim pitanjima, posebno na regionalnom nivou.

2. 3. AKTERI I PITANJA CIVILNOG DRUŠTVA

Kako se ICD u Srbiji držao CIVICUS liste i tipologije OCD-a, neophodno je istaći da su samo političke partije bile isključene iz liste monitoringa medija zbog činjenice da njihove aktivnosti prevladavaju u vestima obe vrste medija. Ovo, takođe, može biti jedan od glavnih razloga slabog izveštavanja o grupama civilnog društva generalno. Što se tiče slabog izveštavanja o OCD-ima, kao što su socijalna služba i ekološke OCD, studentska i omladinska udruženja, potencijalni razlozi mogu biti njihove aktivnosti koje manje interesuju medije, manje razvijene PR veštine, ili nedostatak odnosa sa novinarima pojedincima.

Što se tiče specifičnih vrsta OCD-a, obe vrste medija su redovno i podjednako izveštavali o aktivnostima OCD-a koji se bave zastupanjem i to sa 27.1% priloga u štampi i 23.0% priloga na televiziji. Pored toga, verski orijentisane organizacije su dobile značajnu pažnju elektronskih medija, dok su ostali OCD-i bili zastupljeni u manje od 10% priloga i kod štampanih i elektronskih medija. Obe vrste medija imaju dosta priloga u kojima se ne pominje konkretna organizacija civilnog društva. (Videti tabelu A.10).

TABELA A.10: Izveštavanje o pojedinim organizacijama civilnog društva

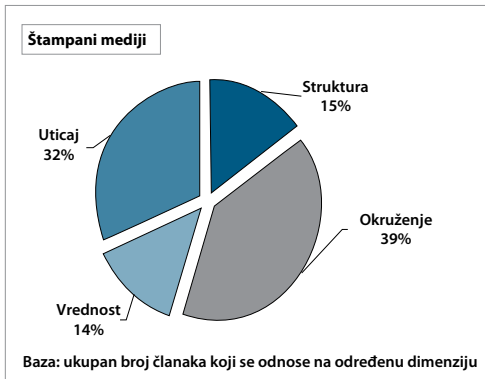
Vrsta organizacije civilnog društva	Štampani mediji		Televizija	
	N	%	N	%
Sindikati	52	5.9	7	5.5
Verske organizacije	13	1.5	19	15.1
Organizacije civilnog društva za zastupanje (npr. Ljudska prava, prava dece, grupe potrošača)	237	27.1	29	23.0
Servisni OCD-i (npr. OCD-i koji pružaju različite vrste servisa, od podučavanja do određenih socijalnih servisa)	30	3.4	7	5.5
Organizacije civilnog društva koje se bave obrazovanjem, treninzima, istraživanjima (npr. <i>Think-tanks</i> , resursni centri itd)	71	8.1	9	7.1
Neprofitni mediji	16	1.8	2	1.6
Ženska udruženja i organizacije	26	3.0	3	2.4
Studentske i omladinske organizacije	58	6.6	11	8.7
Udruženja društveno i ekonomski marginalizovanih grupa (npr. siromašni, raseljena lica, izbeglice)	79	9.0	6	4.8
Etnička udruženja/organizacije za očuvanje nacionalnog identiteta/tradicije	82	9.4	4	3.2
Organizacije civilnog društva za zaštitu životne sredine	52	5.9	1	.8
Mreže organizacija civilnog društva/savezi/kišobran tela/ jednokratne koalicije	39	4.5	8	6.3
Društveni pokreti (npr. mirovni pokreti)	19	2.2	0	0
Nije pomenuta konkretna organizacija CD	106	12.1	20	15.9
Total	874	100.0	126	100.0

Izveštavanje o OCD-ima je do izvesne mere povezano i sa ključnim medijskim temama kao što su: status Kosova, saradnja sa Haškim tribunalom i posledice neadekvatne saradnje sa Tribunalom i to uglavnom u *Danas-u* i do izvesne mere u *Politici*. Dnevni list *Večernje novosti* je uglavnom izveštavao o OCD-ima koji se bave kulturom, zdravljem, socijalnim pitanjima i specifičnim socijalnim grupama kao što su deca, kulturna udruženja srpskih etničkih grupa, itd. Regionalni dnevni list *Dnevnik* je uglavnom orijentisan ka lokalnim i pitanjima koja se tiču regiona Vojvodine i u manjoj meri pokriva teme povezane sa glavnim nacionalnim vestima.

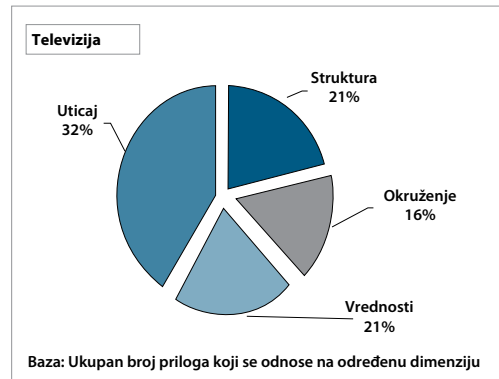
Pitanja civilnog društva

Analizirajući izveštavanje medija u odnosu na četiri dimenzije ICD *dijamanta* vidi se da štampani i elektronski mediji imaju drugačiji fokus. Monotorisani dnevni listovi su se više fokusirali na dimenziju Okruženja (39%), dok su informativne emisije više bile zainteresovane za aktivnosti OCD-a koje se tiču njihovih konkretnih dostignuća i uticaja (42%). (Videti grafikone A.1 i A.2).

GRAFIKON A.1: Distribucija dimenzija u štampanim medijima

GRAFIKON A.2: Distribucija dimenzija u elektronskim medijima

Ova razlika u fokusu između štampanih i elektronskih medija je delimično rezultat dvostrukog pristupa medija: štampani mediji znatno dublje istražuju i govore o karakteru civilnog društva, njegovim aktivnostima. O njegovom uticaju govore najviše u kontekstu ključnih uslova iz okruženja. Suprotno tome, na televiziji sve tri ostale dimenzije služe kao pozadina za glavnu informaciju o civilnom društvu koja se tiče njegovih postignuća ili uticaja. Ovo kao zaključak proizilazi iz činjenice da se od 874 članka u novinama, 761 odnosio na indikatore dimenzije Okruženja, i da se 106 priloga na televiziji (od 126 ukupno) odnosilo na indikatore dimenzije Uticaja.

Frekvencija izveštavanja prema indikatorima

Ukupno 874 članaka u novinama i 126 priloga na televiziji u kojima se izveštava o temama iz civilnog društva, odnose se na 64 indikatora (od 74 CIVICUS ICD indikatora ukupno).

Struktura civilnog društva u medijima

Dimenzija Strukture je bila pokrivena sa 295 tekstova u štampanim medijima i 55 priloga u okviru glavnog dnevno-informativnog programa tri televizije. U okviru dimenzije Strukture, pod-dimenzija, širina građanske participacije je bila u fokusu i štampanih i elektronskih medija, dok su unutrašnji odnosi između OCD-a bili dominantni na televiziji. Može se pretpostaviti da je dubina građanske participacije bila najmanje interesantna za obe vrste medija. U isto vreme, TV kanali su ispoljavali tri puta veće interesovanje za resurse OCD-a nego dnevne novine koje su bile deset puta više zainteresovane za nivo organizovanosti OCD-a od televizije. (Videti tabelu A.11).

TABELA A.11: Broj članaka po indikatorima unutar dimenzije Strukture

1. STRUKTURA Pod-dimenzije	Indikatori	Štampa		Televizija		% po pod-dimenziji	
		N	%	N	%	Štampa	TV
1.1 – Širina učestvovanja građana	1.1.1 Nezavisne političke akcije	16	5.4	0	0	36.6	30.9
	1.1.2 Dobrotvorna davanja	10	3.4	4	7.3		
	1.1.3 Članstvo u OCD	1	.3	1	1.8		
	1.1.4 Volontiranje	4	1.4	2	3.6		
	1.1.5 Kolektivne akcije	77	26.2	10	18.2		
1.2 – Dubina učestvovanja građana	1.2.1 Dobrotvorna davanja	7	2.4	1	1.8	2.7	1.8
	1.2.3 Članstvo u OCD	1	.3	0	0		
1.3 – Raznovrsnost učesnika CD	1.3.1 Članstvo u OCD	1	.3	1	1.8	1.7	1.8
	1.3.2 Liderstvo u OCD	3	1.0	0	0		
	1.3.3 Geografska distribucija OCD	1	.3	0	0		
1.4 – Nivo organizovanosti	1.4.1 Postojanje kišobran tela za OCD	4	1.4	0	0	28.5	3.6
	1.4.3 Samoregulacija	1	.3	0	0		
	1.4.5 Međunarodna povezanost	79	26.8	2	3.6		
1.5 – Međusobni odnosi unutar CD	1.5.1 Komunikacija	17	5.8	3	5.5	23.4	41.8
	1.5.2 Saradnja	52	17.6	20	36.4		
1.6 – Resursi civilnog društva	1.6.1 Izvori finansiranja OCD	19	6.4	2	3.6	7.1	20
	1.6.2 Ljudski resursi OCD	0	0	2	3.6		
	1.6.3 Tehnološki i infrastrukturni resursi	2	0.7	7	12.7		
Total	18 indikatora od 21 ukupno	295	100.0	55	100.0	100.0	100.0

Okruženje civilnog društva u medijima

Dimenzija Okruženja je bila pokrivena sa 761 člankom u štampi i sa 41 prilogom u elektronskim medijima, sa izraženo nejednakom raspodelom priloga među pod-dimenzijama. Očigledno je da OCD-i najčešće dotiču ove teme posebno u odnosu na politički kontekst. Pitanja političkih prava i političke konkurencije su samo marginalno predstavljena u medijima, u poređenju na primer sa vladavinom prava i efikasnošću države. (Videti tabelu A.12).

Vladavina zakona i pitanja efikasnosti države su se pojavila u izveštavanju o svim drugim temama i bila su povezana sa širokim spektrom tema: od svakodnevne zaštite ljudskih prava, korupcije, poverenja, dijaloga između OCD-a i države itd, do odlaganja primene brojnih novo-usvojenih zakona. Proces stagnacije demokratske tranzicije je, takođe, česta tema i to u kontekstu sporosti reformi posebno nakon 2004. kada je vlada Vojislava

Koštunice skoro izbrisala uverenje da će Srbija proći kroz tranziciju brže nego bilo koja druga zemlja u regionu, kako je nagoveštavala vlada premijera Zorana Đinđića (2001–2003).

Može se zaključiti da su mnoga pitanja u Srbiji još uvek tesno povezana sa politikom. Ovo može biti i objašnjenje zašto su srpski mediji preplavljeni temama o političkom okruženju, kao i zašto aktivnosti civilnog društva koje se tiču političkog konteksta često dobijaju značajnu pažnju medija.

TABELA A.12: Broj članaka po indikatorima unutar dimenzije Okruženja

2. OKRUŽENJE Pod-dimenzije	Indikatori	Štampani mediji		Televizija		% po pod-dimenziji	
		N	%	N	%	Štampa	TV
2.1 – Politički kontekst	2.1.1 Politička prava	3	0.4	1	2.4	67.4	51.2
	2.1.2 Politička konkurencija	1	0.2	2	4.9		
	2.1.3 Pravna država	258	33.9	3	7.3		
	2.1.4 Korupcija	23	3.0	13	31.7		
	2.1.5 Efikasnost države	228	29.9	2	4.9		
2.2 – Osnovna prava i slobode građana	2.2.1 Građanske slobode	9	1.2	4	9.8	7.6	22
	2.2.2 Pravo na informisanje	9	1.2	1	2.4		
	2.2.3 Sloboda medija	40	5.3	4	9.8		
2.3 – Društveno-ekonomski kontekst	2.3.1 Društveno-ekonomski kontekst	15	1.9	1	2.4	2	2.4
2.4 – Socio-kulturni kontekst	2.4.1 Poverenje	12	1.5	0	0	4.7	0
	2.4.2 Tolerancija	2	0.3	0	0		
	2.4.3 Društvena pravednost	22	2.9	0	0		
2.5 – Pravni okvir	2.5.1 Registracija OCD	19	2.5	0	0	3.2	0
	2.5.3 Poreski zakoni naklonjeni OCD	5	0.7	0	0		
2.6 – Odnos države i civilnog društva	2.6.1 Autonomija	11	1.4	1	2.4	13.7	24.4
	2.6.2 Dijalog	52	6.8	7	17.1		
	2.6.3 Kooperacija/podrška	41	5.4	2	4.9		
2.7 – Odnos privatnog sektora i civilnog društva	2.7.1 Odnos privatnog sektora prema CD	1	0.2	0	0	1.4	0
	2.7.3 Filantropija preduzeća	10	1.3	0	0		
Total	19 indikatora od 23 ukupno	761	100.0	41	100.0	100.0	100.0

Vrednosti civilnog društva u medijima

Dimenzija Vrednosti je opisana u 263 članka u štampanim i u 55 priloga u elektronskim medijima. Pod-dimenzije smanjenje siromaštva i održivost okruženja su prisutne u najvećem broju priloga u štampanim medijima, dok su elektronski mediji više pažnje posvetili pod-dimenzijama tolerancije i nenasilja. (Videti tabelu A.13).

TABELA A.13: Broj članaka po indikatorima unutar dimenzije Vrednosti

3. VREDNOSTI Pod-dimenzije	Indikatori	Štampani mediji		Televizija		% po pod-dimenziji	
		N	%	N	%	Štampa	TV
3.1 – Demokracija	3.1.1 Demokracija unutar civilnog društva	1	0.4	0	0	4.6	10.9
	3.1.2 Akcije CD za promociju demokracije	11	4.2	6	11		
3.2 – Transparentnost	3.2.1 Korupcija unutar civilnog društva	3	1.2	0	0	3	9.1
	3.2.3 Akcije CD za promociju transparentnosti	5	1.9	5	9.1		
3.3 – Tolerancija	3.3.1 Tolerancija unutar civilnog društva	1	0.4	5	9.1	14.8	32.7
	3.3.2 Akcije CD za promociju tolerancije	38	14.4	13	23.6		
3.4 – Nenasilje	3.4.1 Nenasilje unutar civilnog društva	0	0	4	7.3	13.7	36.4
	3.4.2 Akcije CD za promociju nenasilja i mira	36	13.7	16	29		
3.5 – Rodna ravnopravnost	3.5.3 Akcije CD za promociju rodne ravnopravnosti	20	7.6	2	3.6	7.6	3.6
3.6 – Smanjenje siromaštva	3.6.1 Akcije CD za promociju smanjenja siromaštva	85	32.3	3	5.5	32.3	5.5
3.7 – Održivost prirode	3.7.1 Akcije CD za promociju očuvanja prirode	63	23.9	1	1.8	23.9	1.8
Total	12 indikatora od 14 ukupno	263	100.0	55	100.0	100.0	100.0

Izgleda da mediji nemaju mnogo toga da kažu o vrednostima unutar civilnog društva. Zato su prilozi bili pretežno usmereni na aktivnosti OCD-a koje u svom okruženju promovišu demokratske vrednosti, kao što su demokracija, tolerancija, nenasilje i mir. Ovakva distribucija medijskih priloga unutar svih pod-dimenzija može biti rezultat dva faktora: (a) većina OCD-a ne preispituje vrednosti civilnog društva po sebi, niti su po tom pitanju aktivni, (b) mediji ne posmatraju civilno društvo kao značajan izvor informacija zahvaljujući pre svega činjenici da njegova uloga još uvek nije javno prepoznata i priznata i da termin *civilno društvo* još uvek ne spada u ključne reči javnog diskursa. Ipak, objekti medijske pažnje su često aktivnosti onih organizacija koje se odnose na glavne političke vesti ili ključna politička pitanja kao što su siromaštvo, nenasilje i tolerancija ili akcije za podsticanje održivosti prirode.

Uticaj civilnog društva u medijima

Dimenzija Uticaja je bila druga po frekventnosti izveštavanja u obe vrste medija, sa 613 članaka u štampi i 106 priloga na tri televizije. Nalazi monitoringa medija su ukazali da su OCD-i najmanje aktivni i efikasni u pozivanju države i privatnog sektora na odgovornost i u pružanju pomoći u obezbeđivanju sredstava za život. Isti zaključak se odnosi i na uticaj OCD-a na procesuiranje nacionalnog budžeta i na pitanja vezana za poverenje javnosti. OCD-i su,

sudeći prema analizi medija, najveći uticaj postigli na informisanju i obrazovanju građana, promovisanju i zaštiti ljudskih prava i izlaženju u susret potrebama marginalizovanih grupa. (Videti tabelu A.14) Suprotno od štampanih medija, elektronski mediji su pridavali više pažnje lobiranju za obezbeđivanje usluga od strane države i pozivanju države na odgovornost.

TABELA A.14: Broj članaka po indikatorima unutar dimenzije Uticaja

4. UTICAJ Pod-dimenzije	Indikatori	Štampani mediji		Televizija		% po pod-dimenziji	
		N	%	N	%	Štampa	TV
4.1 – Uticaj na javnu politiku	4.1.1 Ljudska prava	115	18.8	16	15.1	22	17
	4.1.2 Socijalna politika	18	2.9	2	1.9		
	4.1.3 Uticaj na procesuiranje nacionalnog budžeta	2	0.3	0	0		
4.2 – Pozivanje države i privatnih preduzeća na odgovornost	4.2.1 Pozivanje države na odgovornost	6	1	18	17	1.8	17
	4.2.2 Pozivanje privatnih preduzeća na odgovornost	5	0.8	0	0		
4.3 – Reagovanje na socijalne interese	4.3.1 Osetljivost	63	10.3	6	5.7	10.4	5.6
	4.3.2 Poverenje javnosti	1	0.2	0	0		
4.4 – Osnajivanje građana	4.4.1 Informisanje/edukacija građana	129	21	24	22.6	39.6	34
	4.4.2 Izgradnja kapaciteta za kolektivnu akciju	24	3.9	1	0.9		
	4.4.3 Osnajivanje marginalizovanih grupa	54	8.8	7	6.6		
	4.4.4 Osnajivanje žena	32	5.2	2	1.9		
	4.4.6 Pomoć u obezbeđivanju sredstava za život	4	0.6	2	1.9		
4.5 – Ostvarivanje socijalnih potreba	4.5.1 Lobiranje za pružanje usluga od strane države	30	4.9	21	19.8	26.1	26.4
	4.5.2 Rešavanje gorućih potreba u društvu	30	4.9	3	2.8		
	4.5.3 Rešavanje potreba marginalizovanih grupa	100	16.3	4	3.8		
Total	15 indikatora od 16 ukupno	613	100.0	106	100.0	100.0	100.0

2.4. IMIDŽ CIVILNOG DRUŠTVA U MEDIJIMA

Obe vrste medija su izveštavale o civilnom društvu na neutralan način, dok je negativna slika civilnog društva u monitorisanim medijima bila zanemarljiva. Štampani mediji su negativno izveštavali samo u 1.9% priloga, dok su monitorisani elektronski mediji imali veći broj negativnih izveštaja *vis à vis* OCD-a (2.4%). Veliki broj neutralnih članaka o civilnom društvu može biti direktno povezan sa činjenicom da su većina monitorisanih priloga bile kratke vesti o događajima iz civilnog društva.

Tabela A.15: Način predavljanja OCD-a u medijima

Način na koji se u medijima piše/govori o OCD	Štampani mediji		Televizija	
	N	%	N	%
Prikazuju OCD u negativnom svetlu	17	1.9	3	2.4
Prikazuju OCD na neutralan način	742	85.0	77	61.1
Prikazuju OCD u pozitivnom svetlu	9	1.0	26	20.6
Ne pominje se konkretna OCD	106	12.1	20	15.9
Total	874	100.0	126	100.0

O civilnom društvu se na negativan način najviše pisalo u dnevnom listu *Večernje novosti* što je razumljivo, budući da ovaj list u okviru svoje populističke i konzervativne orijentacije ima tradicionalno vodeću ulogu u kreiranju negativnog, neprijateljskog odnosa prema nevladinim organizacijama. Dnevni listovi *Danas*, *Politika* i *Dnevnik* koji su o civilnom društvu izveštavali frekventnije i na neutralan način, imali su, u poređenju sa *Večernjim novostima*, nešto manji broj članaka u kojima se ne pominje konkretni OCD.

TABELA A.16: Način predavljanja OCD-a u pojedinim medijima

Način na koji se u medijima piše/govori o OCD	Štampani mediji								Televizija					
	Danas		Politika		Dnevnik		V. novosti		RTS1		TV Pink		TVB92	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Negativno	1	0.4	3	1.2	3	1.3	10	6.4	1	3.2	0	0	2	2.9
Neutralno	210	90.5	210	85.3	203	88.0	119	77.1	14	45.2	15	57.7	48	69.6
Pozitivno	3	1.3	1	0.4	2	0.9	3	1.9	9	29.0	7	26.9	10	14.5
Ne pominje se konkretna OCD	18	7.8	37	13.1	26	9.8	25	14.6	7	22.6	4	15.4	9	13.0
Total	232	100	251	100	234	100	157	100	31	100	26	100	69	100

3. ZAKLJUČAK

Analiza sadržaja četiri dnevna lista i tri TV kanala navodi na zaključak da mediji ne obezbeđuju dovoljno prostora za izveštavanje o civilnom društvu. Ovo je važan nalaz s obzirom na to da i kvalitet i kvantitet informacija u obe vrste medija pozicioniraju civilno društvo na margine javnog diskursa, što zauzvrat doprinosi stvaranju predstave o OCD-ima kao beznačajnim društvenim akterima u očima javnosti.

NVO-i za zastupanje jasno dominiraju u izveštavanju medija, međutim, većina izveštaja ne uključuje pojedinačne aktere civilnog društva i ograničena je na faktografsku prezentaciju događaja. Grupe civilnog društva i pojedinci nemaju dovoljno prostora i uticaja da predstave sopstveno gledište u medijima. Pored toga, prema analizi medija, samo mali broj novinara smatra da je civilno društvo važan izvor informacija. U celini, tretman pitanja civilnog društva u srpskim medijima je vrlo uopšten, površan i fokusiran na mali deo OCD-a. U skladu s tim, rezultati analize medija su pokazali da se važne političke odluke u zemlji još uvek donose bez uzimanja u obzir glasa civilnog društva.

Iako većina analiziranih medijskih priloga prezentuje civilno društvo na neutralan način, šteta od ukorenjenog negativnog imidža NVO-a i njihovih aktivista u medijima tek treba

da se popravi. Slika NVO-a u medijima nikada nije bila dobra.²⁰⁹ Kao rezultat ovih medijskih kampanja čitav NVO sektor je bio stigmatizovan. Nažalost, ovakvi članci još uvek nisu privukli pažnju većeg broja predstavnika civilnog društva i do danas nije bilo artikulisanih odgovora na negativno medijsko portretisanje civilnog društva.

Medijski imidž aktera civilnog društva može biti popravljen znatno aktivnijom saradnjom OCD-a i medija. Njihova saradnja je na ovom nivou razvoja civilnog društva veoma važna. OCD-i zahtevaju više prostora u medijima kako bi dobili više pažnje šire javnosti i mobilisali podršku za realizaciju svojih ciljeva. S druge strane, predstavnicima OCD-a su, takođe, potrebne veštine i znanja kako bi efikasno artikulisale svoju poruku medijima, dok novinari treba bliže da se upoznaju sa konceptom i značenjem *civilnog društva* i njegovom društvenom ulogom. Izgrađivanje PR kapaciteta kod predstavnika NVO-a i drugih aktera civilnog društva kao i obezbeđivanje razmene između medija i aktivista civilnog društva može dosta da doprinese. Međutim, jedan od ključnih preduslova je kreiranje prostora za civilno društvo unutar javnog diskursa koji je trenutno zagašen političkim i ideološkim isključivostima na mestima gde bi dijalog trebalo da bude jedino merilo.

²⁰⁹ Više o kampanjama protiv lidera nevladinih organizacija u Srbiji pogledati: Srbija i Crna Gora, Pisanje na zidu: srpski branioci ljudskih prava u riziku, Amnesty International 29. novembar 2005. (Serbia and Montenegro, The Writing on the Wall: Serbian Human Rights Defenders at Risk, Amnesty International). Dostupno na adresi: <http://web.amnesty.org/library/index/engneur700162005> (pristupljeno 31. juna 2006).

ANEKS 6: CIVILNO DRUŠTVO SRBIJE BEZ POLITIČKIH PARTIJA I SINDIKATA

198

Uvod

Analiza civilnog društva bez političkih partija i sindikata je sprovedena tako što su ispitanici uključeni u ove organizacije isključeni iz baze podataka prikupljenih tokom istraživanja javnog mnjenja *Civilno društvo 2004*. Ovo istraživanje se smatra jednom od najvažnijih komponenti ICD-a i zbog toga što su se njime dopunili podaci prikupljeni upotrebom ostalih istraživačkih metoda, posebno onih koje su bile usmerene na prikupljanje stavova, mišljenja i ocena *regionalnih ključnih aktera* civilnog društva, eksperata iz različitih oblasti i na analizu medija. Time je istraživanje *Civilno društvo 2004*. omogućilo da se stavovi i mišljenja aktera civilnog društva dopune i uporede sa stavovima i mišljenjima ostalih građana i njihovih viđenja sopstvenog angažmana u civilnom društvu i ličnih iskustava sa organizacijama civilnog društva. Ovde valja naglasiti da se prikupljanje podataka za sve indikatore ICD-a oslanjalo na *više od jednog* instrumenta i na *više od jedne metode* (videti šire u aneksu br. 3), čime je omogućena primena metoda triangulacije i *unakrsne* provere dobijenih podataka i informacija. Isključivanje partija i sindikata iz baza podataka prikupljenih ostalim metodama korišćenim u ICD-u (videti tabelu A.17) i iz ostalih primarnih i sekundarnih izvora podataka, međutim, nije bilo moguće kako zbog karaktera tih metoda, tako i zbog prirode korišćenih izvora. U narednoj tabeli je dat sažet pregled metoda korišćenih za prikupljanje podataka za indikatore unutar svake pojedinačne dimenzije.

TABELA A.17: Metode korišćene za prikupljanja podataka po dimenzijama ICD (Videti detaljnije u aneksu 3)

STRUKTURA:	OKRUŽENJE:
<ul style="list-style-type: none"> ■ Istraživanje javnog mnjenja – <i>Civilno društvo 2004</i>. ■ Konsultacije sa ključnim regionalnim akterima ■ Analiza domaćih i međunarodnih sekundarnih izvora 	<ul style="list-style-type: none"> ■ Analiza domaćih i međunarodnih sekundarnih izvora ■ Istraživanje javnog mnjenja – <i>Civilno društvo 2004</i>. ■ Konsultacije sa ključnim regionalnim akterima
VREDNOSTI:	UTICAJ:
<ul style="list-style-type: none"> ■ Konsultacije sa ključnim regionalnim akterima ■ Analiza sadržaja medija ■ Analiza domaćih i međunarodnih sekundarnih izvora 	<ul style="list-style-type: none"> ■ Konsultacije sa ključnim regionalnim akterima ■ Istraživanje javnog mnjenja – <i>Civilno društvo 2004</i>. ■ Analiza sadržaja medija ■ Analiza domaćih i međunarodnih sekundarnih izvora

Javnomnjenjskim istraživanjem *Civilno društvo 2004*. su, kako gornja tabela pokazuje, prikupljeni podaci za određeni broj indikatora unutar dimenzija Strukture, Okruženja i Uticaja, dok su podaci za dimenziju Vrednosti prikupljeni upotrebom ostalih metoda ICD-a.

Cilj analize civilnog društva bez političkih partija i sindikata je bio da se dobije slika civilnog društva bez ovih organizacija i da se ustanovi da li i u kojoj meri svrstavanje ovih organizacija u civilno društvo Srbije *utiče na sliku* o njegovom aktuelnom stanju, odnosno na njegovu strukturu, vrednosti koje praktikuje i promoviše i uticaj koji postiže, kako na različite politike i procese odlučivanja tako i na građane Srbije. Drugim rečima, cilj ovakve analize je bio da se

prostor civilnog društva sagleda bez političkog balasta koje sa sobom nose partije i profitne orijentacije na koju bi trebalo da su usmereni sindikati.

Potreba da se sprovede ovakva analiza je nastala kao rezultat raskoraka između dominantnog teorijskog koncepta civilnog društva u Srbiji i podataka prikupljenih međunarodno priznatim instrumentom koji, kako se pokazalo, sa domaćim konceptom nije imao mnogo dodirnih tačaka. U tom kontekstu je realizacija ICD-a pokrenula pitanja vezana za definisanje civilnog društva, dinamiku njegovog razvoja, (poželjan) karakter odnosa sa državom i privatnim sektorom, karakter i diverzitet nosilaca civilnih inicijativa, i na kraju pitanja koja se odnose na zone uticaja civilnog društva. ICD se tako potvrdio kao instrument koji značajno doprinosi boljem razumevanju teorije i prakse civilnog društva i podstiče smanjivanje raskoraka između njih, ali i kao alat kojim civilno društvo može da skicira svoju agendu. Otud su se, na sastancima NSG-a, kao i tokom Nacionalne konferencije pokrenula i pitanja ko spada u civilno društvo, a ko ne i da li se političke partije²¹⁰ i sindikati²¹¹ mogu smatrati delom civilnog društva u Srbiji ili ne.²¹²

Sprovođenje ovakve analize su podstakli i prikupljeni podaci budući da su dobijene vrednosti po pojedinim indikatorima iznenadile i veterane, aktiviste civilnog društva (npr. veliki broj članova OCD-a i izrazito nizak nivo aktivnih članova; nizak nivo međusobnog poverenja i relativno visok nivo javne svesti; raskorak između vrednosti koje OCD-i praktikuju i promovišu; relativno veliko angažovanje jednog broja OCD-a na smanjivanju siromaštva i izrazito slaba vidljivost njihovih aktivnosti usmerenih u ovom pravcu i do sada postignutih rezultata, itd.). Centralni, međutim, razlog za sprovođenje ove analize su podaci dobijeni za indikatore unutar dimenzije Vrednosti koji ukazuju na značajan raskorak između intenziteta kojim civilno društvo unutar sebe praktikuje pozitivne društvene vrednosti i intenziteta kojim ih promoviše u svom okruženju. Ocene po pojedinim indikatorima unutar dimenzije Vrednosti su pokazale, naime, da civilno društvo npr. intenzivnije promoviše demokratske vrednosti nego što ih samo, unutar svojih organizacija, praktikuje. Zatim, da podjednako slabo promoviše i praktikuje transparentnost; a da recimo u velikoj meri praktikuje rodnu ravnopravnost, ali da je istovremeno veoma slabo i retko promoviše, itd. Ove razlike su, među članovima NSG-a i među učesnicima nacionalne konferencije, prevashodno tumačene kao posledica uvrštavanja političkih partija i sindikata u civilno društvo Srbije, a obrazloženje

²¹⁰ „Brojni su teoretičari koji u civilno društvo uključuju i političke stranke. Verujem da u dugovečnim društvima stabilne demokratije takav pristup ima barem izvesno ako ne i puno opravdanje. Međutim u uslovima sraslosti partije i države, kako je to bilo u vreme socijalizma, a i kako je to u post-socijalističkim društvima, na svojevrsan način obnavljano u prvim godinama višestranačja, stranke ne treba odvajati od države. Država i političke stranke su deo jedne celine, oni su političko društvo koje stalno iznova uspostavlja hegemoniju nad civilnim društvom.“ Videti šire u Srećko Mihajlović „Kako nevladine organizacije vide političku moć i kako politička moć vidi nevladine organizacije“, ProConcept 2005. Dostupno na adresi: www.proconcept.org.yu (pristupljeno 25. januara 2006)

²¹¹ „Ima različitih mišljenja oko pripadanja sindikata civilnom društvu. V. Pavlović je izraziti zastupnik mišljenja o sindikatima kao segmentu civilnog društva (videti Pavlović, 2004: 248 i dalje). Bitna je promena u statusu i ulozi (jednog) sindikata u vreme jednopartijskog sistema i više sindikata u pluralističkom društvu. U našem slučaju, posebno je indikativno istraživati i analizirati teškoće u formiranju i funkcionisanju socijalnog saveta, s obzirom na specifičnu ulogu države u svemu tome (koncentracija moći naspram slabih partnera, poklapanje dve funkcije - državne i poslodavačke, s obzirom na to da je u nas, već dugo a i danas, država najveći poslodavac).“ Ibidem, str. 17–18.

²¹² Tri su razloga ključna što su političke partije i sindikati bili uvršteni u ovu analizu civilnog društva Srbije. Prvi je bio rukovođen potrebom da se što potpunijom primenom međunarodnog instrumenta, koji ove organizacije po definiciji svrstava u civilno društvo, omogući komparativnost dobijenih podataka sa podacima iz ostalih zemalja, posebno onih u neposrednom okruženju. Drugi razlog je bio to što su i političke partije i nezavisni sindikati u Srbiji nastali početkom devedesetih kao deo civilnih inicijativa čija je namera, pored ostalog, bila da se suprotstave tadašnjem režimu. Treći razlog je vezan uz činjenicu da u Srbiji postoji nekoliko različitih lista OCD-a koje, kako se zaključilo na sastanku NSG-a, nisu u saglasnosti sa realnom situacijom u Srbiji, pa je, budući da je najšira, odlučeno da se upotrebi ponuđena CIVICUS lista, a da se nalazi sa terena kasnije upotrebe kao relevantna osnova za stvaranje liste koja bi u velikoj meri odgovarala realnosti u Srbiji.

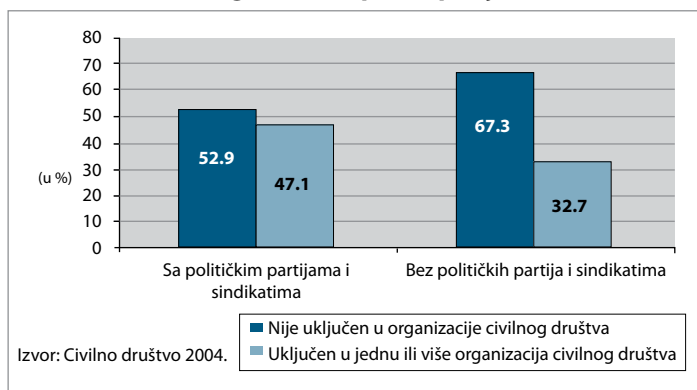
je bilo da bi pomenute razlike bile *manje* a podaci *precizniji* i *objektivniji* ukoliko bi se ove dve organizacije isključile iz civilnog društva.

Analiza civilnog društva bez političkih partija i sindikata je ovde zasnovana na svim indikatorima za koje su podaci prikupljeni u okviru istraživanja *Civilno društvo 2004*. i obuhvatila je 21 od ukupno 74 indikatora ICD-a. Analiza je izložena prema redosledu koji je dat i u glavnom delu izveštaja, odnosno prema redosledu indikatora unutar odgovarajućih dimenzija i pod-dimenzija.

CIVILNO DRUŠTVO SRBIJE – ANALIZA PODATAKA BEZ POLITIČKIH PARTIJA I SINDIKATA

U celini gledano, analiza pokazuje da se isključivanjem političkih partija i sindikata iz prostora civilnog društva Srbije njegov obim smanjio za nešto manje od jedne trećine (14.4%) građana – sa 47.1% na 32.7%. (Videti grafikon A.3)

GRAFIKON A.3: Širina građanske participacije

Analiza takođe pokazuje da sa isključivanjem partija i sindikata opada i broj građana koji su uključeni u barem jednu organizaciju, a da se broj organizacija civilnog društva koje su bile obuhvaćene uzorkom gotovo prepolovio – sa 809 na 394 OCD-a. (Videti tabelu A.18) Ovaj podatak upućuje na zaključak da su građani koji su na bilo koji način uključeni u političke

partije i sindikate dvostruko više skloni uključivanju u ostale organizacije CD od građana koji su uključeni u bilo koju drugu OCD-e. Podatak takođe govori u prilog činjenici da se prostor civilnog društva od početka devedesetih intenzivno širio i to nezavisno od brojnosti političkih partija i tadašnjeg raširenog uverenja da su partije jedini okvir za ličnu inicijativu i aktivno (grupno) delovanje. To posredno potvrđuje i tezu da se organizacije civilnog društva sve više vide kao mogućnost za pokretanje akcija i prostor za aktivno delovanje za razliku od početka devedesetih kada se smatralo da se uticaj i promena može postići jedino uključivanjem u neku od političkih partija. Podsećanja radi, broj novoosnovanih organizacija civilnog društva je početkom devedesetih u velikoj meri zaostajao za brojem novoosnovanih stranaka – na 104 partije i grupe građana koje su izašle na prevremene parlamentarne izbore 1992. (što je za 60 više nego na prvim slobodnim izborima 1990)²¹³ bilo svega 52 novoosnovane nevladine organizacije, i to su one koje su osnovane u periodu od 1981. do početka devedesetih.²¹⁴ Broj novoosnovanih organizacija civilnog društva je ubrzano rastao tokom devedesetih i posebno početkom 2000, tako da je se njihov broj danas meri u hiljadama.

²¹³ Pogledati u *Srbija između prošlosti i budućnosti*, Vladimir Goati, IDN i Forum za etničke odnose, Beograd, 1995. str. 155

²¹⁴ Pogledati u *Srbija između prošlosti i budućnosti*, Žarko Paunović, IDN i Forum za etničke odnose, Beograd, 1995. str. 421

TABELA A.18: Broj OCD obuhvaćenih istraživanjem *Civilno društvo 2004.*

Organizacije civilnog društva:	Sa političkim partijama i sindikatima			Bez političkih partija i sindikata		
	Broj OCD u uzorku:	Broj građana uključenih u ocd:	% građana uključenih u OCD (N = 824):	Broj OCD u uzorku:	Broj građana uključenih u OCD:	% građana uključenih u OCD (N = 449):
1. Farmer/Ribolovac grupa ili kooperativa/zadruga	60	108	13.1	9	63	14.3
2. Trgovinska ili poslovna udruženja	33	41	5.7	8	28	6.2
3. Profesionalna udruženja	68	99	12.0	49	50	11.1
4. Radnički sindikat	103	221	26.8	-	-	-
5. Kućni savet/Mesni odbor	18	141	17.1	38	80	18.0
6. Verske ili duhovne organizacije	16	73	8.9	14	41	9.1
7. Političke grupe, pokreti ili partije	29	218	26.5	-	-	-
8. Kulturne grupe ili udruženja	88	109	13.2	39	66	14.9
9. Pogrebno društvo	4	3	0.4	1	1	0.2
10. Kreditna ili štedna kooperativa/zadruga	26	54	6.6	8	22	4.9
11. Obrazovne grupe	3	70	8.5	2	29	6.5
12. Zdravstvene grupe	50	90	10.9	13	61	13.6
13. Sportska udruženja	142	153	18.6	134	91	20.9
14. Grupe mladih	25	37	4.5	16	19	4.2
15. Ženske grupe	26	36	4.4	13	13	2.9
16. NVO	57	156	18.9	25	88	19.6
17. Grupe nacionalnih manjina	9	18	2.2	2	4	0.9
18. Organizacije za očuvanje i zaštitu životne sredine	21	41	5.0	8	19	4.2
19. Hobi organizacije	17	35	4.2	9	18	4.2
20. Druge grupe	14	32	3.9	6	18	4.2
Ukupno:	809			394		

S druge strane, političke partije i sindikati još uvek imaju najbrojnije članstvo i to su, kako su pokazali podaci, po pravilu najčešće građani koji su uključeni u dve i više organizacija.

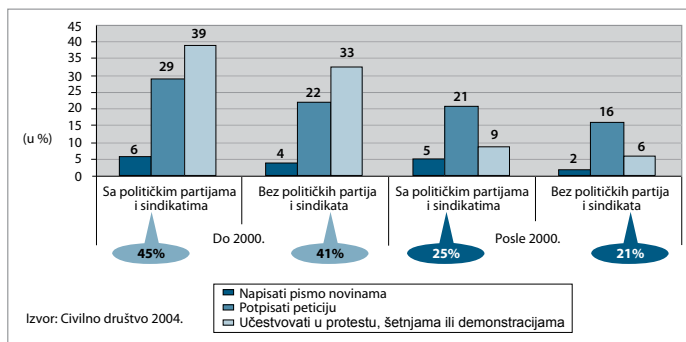
1. STRUKTURA

1.1. Širina uključenosti građana u civilno društvo

1.1.1 Nezavisne političke akcije. Uključenost u političku partiju ili sindikat ne utiče značajno na nezavisne političke akcije pojedinaca budući da je među učesnicima protestnih šetnji tokom devedesetih bilo svega oko 6% građana koji su članovi neke političke partije ili sindikata,

a da se nakon petooktobarskih promena njihov broj prepolovio - svega oko 3% građana uključenih u partije i sindikate je i dalje ostalo aktivno.

GRAFIKON A.4: Nezavisne političke akcije građana pre i posle 2000.

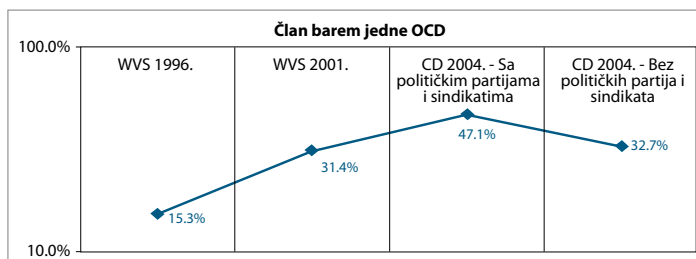
Pripadnost političkoj partiji ili sindikatu nije, dakle, bila presudan faktor za političko angažovanje pojedinaca ni pre ni nakon petog oktobra 2000, bez obzira na to o kojoj vrsti pojedinačne političke akcije da je reč. (Videti grafikon A.4) Podaci pokazuju da su građani koji nisu uključeni u političke partije ili sindikate aktivniji od onih koji

su uključeni u ove organizacije i to posebno u pogledu učesća u protestima, šetnjama ili demonstracijama.

1.1.2 Dobrotvorna davanja. Uključenost u političke partije i sindikate ne utiče značajno na dobrotvorna davanja građana. Podaci iz istraživanja *Civilno društvo 2004.* pokazuju da su dobrotvorna davanja bez građana uključenih u političke partije i sindikate neznatno niža (52.2%) u odnosu na davanja kada se uključeni u obe ove organizacije uzmu u obzir (56%). Očito je da dobrotvorna davanja u najvećoj meri idu kroz organizacije civilnog društva i da one, za razliku od političkih partija i sindikata, u značajnoj meri podstiču ovaj oblik solidarnosti.

1.1.3 Članstvo u OCD. Broj građana koji su uključeni u barem jednu OCD je, nakon isključivanja političkih partija i sindikata, opao za 14.4%. (Videti grafikon A.5)

GRAFIKON A.5: Članstvo u OCD-ima

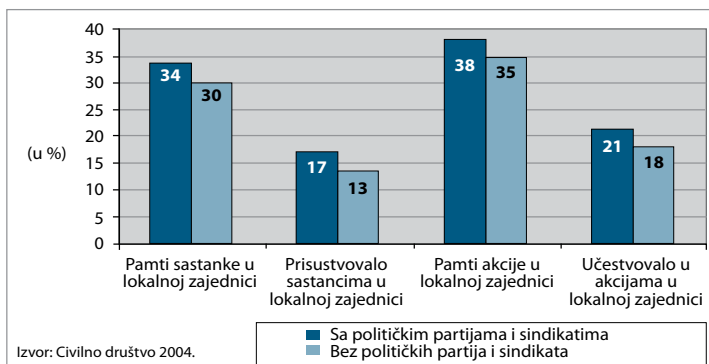

Analiza pokazuje da je, isključivanjem političkih partija i sindikata iz civilnog društva, značajno opao broj građana uključenih u gotovo sve ostale OCD, posebno onih koji su uključeni u NVO, kućne savete i mesne odbore i verske organizacije. (Videti

grafikon A.6) Prepolovio se, dakle, broj građana koji su uključeni u nevladine organizacije (sa 18.9% na 9.1%), a broj uključenih u kućne savete i mesne odbore je opao za više od polovine - sa 17.1% na 7.3%. Visoku korelaciju sa članstvom u političkim partijama i sindikatima pokazuju i uključeni u verske i duhovne organizacije - njihov broj se smanjio sedam puta - sa 8.9% na 2.2%. S druge strane, kako grafikon A.6 pokazuje, najmanje je opao broj uključenih u sportska udruženja, kulturne i zdravstvene grupe i štedne zadruge.

GRAFIKON A.6: Uključenost građana u pojedinačne OCD

raširenosti civilnih inicijativa na nivou lokalne zajednice, ionako veoma nizak, ne zavisi od toga da li su građani uključeni u bilo koju partiju ili sindikat. Procenat građana koji su, u poslednjih dvanaest meseci, prisustvovali sastancima, ili učestvovali u akcijama u lokalnoj zajednici je samo neznatno opao – u proseku za 3 do 4% u zavisnosti od vrste akcije. (Videti grafikon A.7)

GRAFIKON A.7: Stepen raširenosti civilnih inicijativa na nivou lokalne zajednice

Ovaj podatak gotovo u potpunosti osporava mišljenje jednog broja učesnika Nacionalne konferencije koji smatraju da uključenost građana u kolektivne akcije na nivou lokalne zajednice korespondira sa njihovim političkim opredeljenjem, odnosno sa njihovim članstvom u određenim partijama. S druge strane, isti podatak donekle potvrđuje stav onog dela učesnika Nacionalne konferencije koji su uvereni da građani imaju potencijala da aktivno učestvuju samo u onim akcijama lokalne zajednice za koje ocene da su politički neutralne i da su u njihovom najboljem interesu.

1.2. Dubina uključenosti građana u civilno društvo

1.2.1 Dobrotvorna davanja. Pripadnost političkoj partiji ili sindikatu gotovo uopšte ne utiče na davanja u dobrotvorne svrhe niti na iznose davanja. *Civilno društvo 2004.* pokazuje da je 56% građana Srbije, odnosno 52.2% ako se izuzmu partije i sindikati, u poslednjih 12 meseci, u dobrotvorne svrhe davalo (novca ili robe u vrednosti novca) u iznosima od 500 do 10.000

1.1.4 Volontiranje. Uključenost u političke partije i sindikate ne utiče značajno na aktivno pružanje pomoći članovima zajednice budući da je broj građana koji volontiraju, a nisu članovi partija ili sindikata, opao tek za nešto manje od 3%, sa 43% na 40.1%. (*Civilno društvo 2004.* – bez političkih partija i sindikata)

1.1.5 Kolektivna akcija u lokalnoj zajednici. Podaci iz istraživanja *Civilno društvo 2004.*, nakon isključivanja političkih partija i sindikata, otkrivaju da stepen

i više dinara. (Videti tabelu A.19) Organizacije civilnog društva su, kako pokazuju podaci, zaslužne za podsticanje solidarnosti i uspostavljanje kontinuiteta dobrotvornih davanja.

TABELA A. 19: Davanja u dobrotvorne svrhe

Iznosi:	Sa političkim partijama i sindikatima (% građana*)	Bez političkih partija i sindikata (% građana**)
do 500 dinara	25	26
501-1000 dinara	17	16
1001-5000 dinara	27	27
5001-10000 dinara	9	8
10001 i više dinara	7	7

Baza: Ispitanici koju su dali novac ili robu (*N=974) ili (**N 718)

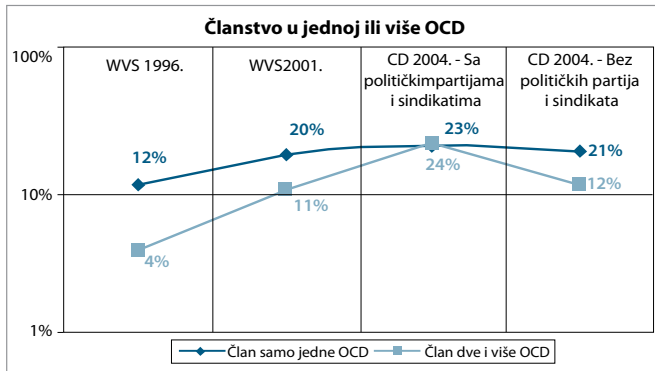
1.2.2 Volontiranje. Podaci iz istraživanja *Civilno društvo 2004.* pokazuju da ne postoji korelacija između pripadnosti partijama i sindikatima i broja volonterskih sati budući da je broj sati volontiranja, nakon isključivanja ovih organizacija iz uzorka, ostao isti ili je samo zanemarljivo opao. (Videti tabelu A.20). Očito je da je volontiranje zasluga aktivista civilnog društva i da ono ne zavisi od političke pripadnosti.

TABELA A.20: Volonterski sati

Broj sati:	Sa političkim partijama i sindikatima (% građana*)	Bez političkih partija i sindikata (% građana**)
1-2 sata	9	9
2.1-5 sati	15	15
5.1-8 sati	7	6
8.1 i više sati	42	41
Ne znam	27	29

Baza: ispitanici koju su pružali pomoć članovima zajednice (*N=747) ili (**N=551)

1.2.3 Članstvo u organizacijama civilnog društva. Postoji, kako pokazuju podaci iz istraživanja *Civilno društvo 2004.*, visoka korelacija između uključenosti građana u partiju ili sindikat i njihovog članstva u dve i više OCD budući da se, isključivanjem ovih organizacija iz uzorka, višestruko članstvo prepolovilo – sa 24% na 12%, a da je jednostruko članstvo neznatno opalo. (Videti grafikon A.8) Drugim rečima, podaci pokazuju da je broj građana koji su uključeni u samo jednu partiju ili sindikat veoma mali – takvih građana ima svega 2%. Očito je da se, nakon isključivanja partija i sindikata iz uzorka, smanjio upravo broj onih građana koji su uključeni u više od jedne organizacije civilnog društva, čime se potvrđuje teza da su građani koji su na bilo koji način uključeni u neku od partija ili sindikata skloniji višestrukome članstvu od građana uključenih u bilo koji drugi OCD-e.

GRAFIKON A.8: Članstvo u OCD-ima

Organizacije koje najčešće idu u paru unutar višestrukog članstva su političke partije i nevladine organizacije što ne čudi budući da se porast broja nevladinih organizacija posebno intenzivira nakon peto-oktobarskih promena (o čemu je bilo više reči u tekstu izveštaja). Kako podaci bez političkih partija i sindikata pokazuju njihovi osnivači su većinom uključeni upravo u ove organizacije. Među

građanima koji imaju višestruko članstvo opao je broj onih koji su članovi dve organizacije (sa 12% na 7.3%), dok je broj onih koji su članovi tri organizacije skoro tri puta manji (sa 6% na 2.6%). Članstvo u četiri OCD se prepolovilo sa 3% na 1.2%, a članstvo u pet (sa 2% na 0.4%), šest i više (sa 2% na 0.4%) organizacija je postalo još manje.

1.3. Raznovrsnost učesnika civilnog društva

1.3.1 Zastupljenost društvenih grupa u članstvu OCD-a. Raznovrsnost članova civilnog društva se nakon isključivanja političkih partija i sindikata nije radikalno promenila. (Videti tabelu A.21) Procenat uključenih muškaraca je i dalje veći mada je neznatno opao, dok se broj žena uključenih u OCD-e povećao za nešto više od 5%. Gledano prema prihodu domaćinstva - broj građana čiji je prihod po domaćinstvu ispod linije siromaštva²¹⁵ je opao za 5.5%, dok je broj građana čiji su prihodi iznad linije siromaštva porastao za 9.5%.

TABELA A.21: Raznovrsnost učesnika civilnog društva

Društvene grupe	% u uzorku sa uključenim političkim partijama i sindikatima	% u uzorku sa isključenim političkim partijama i sindikatima
Muškarci	53.4	53.0
Žene	40.9	46.3
Građani čiji je prihod po domaćinstvu ispod linije siromaštva	44.0	38.5
Građani čiji je prihod po domaćinstvu iznad linije siromaštva	52.0	61.5
Urbano stanovništvo	49.0	34.5
Ruralno stanovništvo	39.0	23.7

Može se zaključiti da je raznovrsnost učesnika civilnog društva bez političkih partija i sindikata uglavnom ostala u istim proporcijama osim kada je reč o broju žena koje su očito manje uključene u političke partije i sindikate, a više u ostale OCD-e. Civilno društvo bez

²¹⁵ Podaci o prosečnom mesečnom prihodu domaćinstva (21037 dinara) su grupisani u dve kategorije: domaćinstva sa mesečnim prihodom iznad linije siromaštva i domaćinstva sa prihodom ispod linije siromaštva. Kao granica linije siromaštva uzeta je vrednost prosečne potrošačke korpe za decembar 2004. godine i ona je iznosila 14299 dinara. Savezni zavod za statistiku, dostupan na adresi: www.szs.sr.gov.yu/korpa/korpa.htm Statistički podaci su bez Kosova. (pristupljeno 22. decembra 2005)

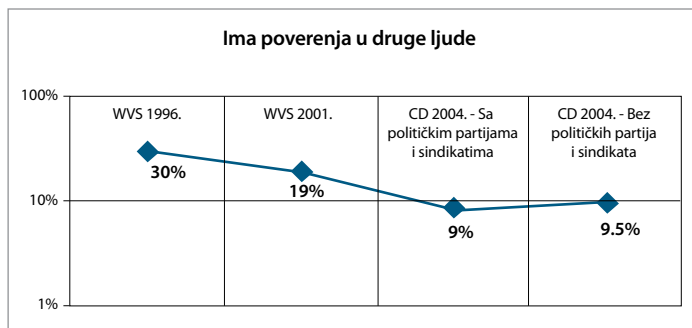
partija i sindikata ima, dakle, više žena i građana čiji je prihod po domaćinstvu **iznad** linije siromaštva, dok je urbano stanovništvo opalo za 14.5%, a ruralno za 15.3%.

2. OKRUŽENJE

2.4. Socio-kulturni kontekst

2.4.1 Poverenje. Građani Srbije u poslednjih deset godina sve manje veruju jedni drugima i to, kako pokazuju podaci iz istraživanja *Civilno društvo 2004*, nezavisno od njihove uključenosti u bilo koju od OCD-a.

GRAFIKON A.9: Međusobno poverenje građana Srbije

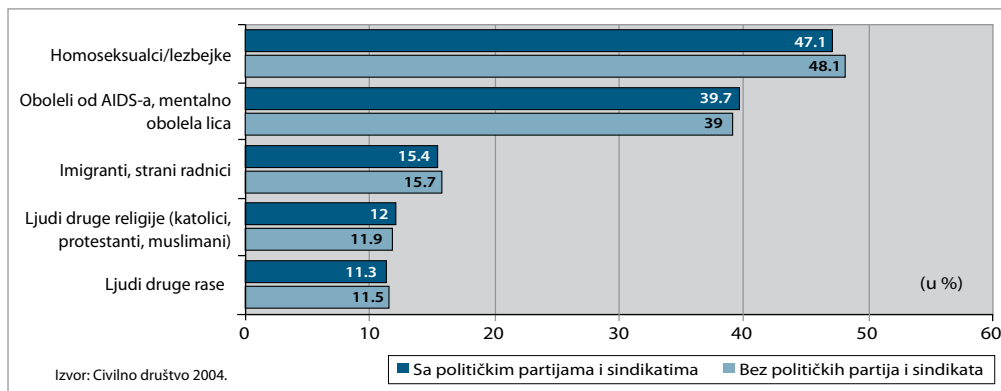

Podaci takođe pokazuju da je isključivanjem političkih partija i sindikata iz civilnog društva stepen poverenja porastao tek za neznatnih pola procenta. (Videti grafikon A.9)

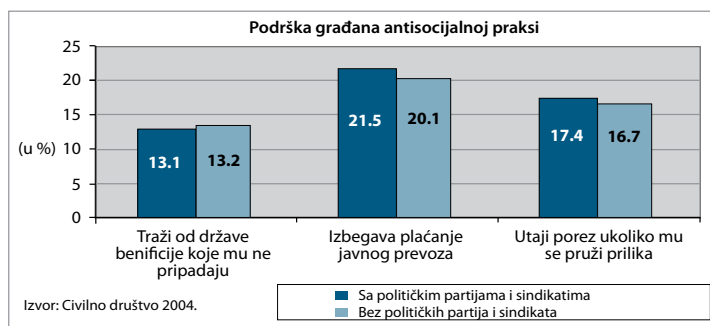
2.4.2 Tolerancija. Pripadnost političkim partijama i sindikatima ne utiče značajno na stepen tolerancije građana. *Civilno društvo*

2004. pokazuje da tolerancija prema određenim grupama (npr. homoseksualcima/lezbijkama, itd) čak blago opada sa isključivanjem ovih organizacija iz civilnog društva što, čak i u ovako malim razmerama, ne govori o pozitivnoj razlici koju bi civilno društvo trebalo da neguje. (Videti grafikon A.10)

GRAFIKON A.10: Koje od navedenih grupa ljudi ne biste želeli da imate kao komšije?

2.4.3 Javna svest. Nivo javne svesti u Srbiju u poslednjih deset godina raste nezavisno od toga da li su građani uključeni u političke partije, sindikate ili neku drugu organizaciju civilnog društva. (Videti grafikon A.11)

GRAFIKON A.11: Javna svest građana Srbije**4. UTICAJ**

4.3.2 Poverenje javnosti u organizacije civilnog društva. Podaci pokazuju da ne postoji korelacija između pripadnosti političkoj partiji i sindikatima i poverenja javnosti u organizacije civilnog društva budući da su promene procenata nakon isključivanja ovih organizacija iz uzorka zanemarljivo male. (Videti tabelu A.22)

TABELA A.22: Poverenje građana u OCD-e i ostale društvene i političke aktere u Srbiji (u %)

	Civilno društvo 2004. – sa političkim partijama i sindikatima		Civilno društvo 2004. – bez političkih partija i sindikata	
	Ima poverenje	Nema poverenje	Ima poverenje	Nema poverenje
Crkve [religiozne zajednice]	65.2	32.2	64.4	32.9
Oružane snage	40.6	56.9	40.6	56.7
Štampa	20.0	78.5	19.3	79.1
Televizija	27.1	71.6	26.6	72.0
Sindikati	18.8	70.0	16.6	69.9
Policija	35.6	62.5	35.7	62.5
Vlada Srbije	27.4	68.1	26.2	68.9
Političke partije	11.6	85.3	10.0	86.5
Nevladine organizacije	36.3	56.6	33.8	58.0
Velike kompanije	29.1	63.2	27.5	63.6
Ostale organizacije civilnog društva	25.3	61.5	24.9	61.2

Imajući na umu podatak iz istraživanja *CeSID 2005.g* po kojem o civilnom društvu ništa ne zna 65% građana Srbije, a o nevladinim organizacijama 78% može se zaključiti da na porast ili opadanje poverenja ne utiče ni stranačka pripadnost ni dnevno politička dešavanja već pre svega slaba vidljivost organizacija CD, nizak socijalni kapital među njegovim akterima i nisko međusobno poverenje građana, čak i unutar civilnog društva.

4.4. Osnaživanje građana

4.4.1 Informisanje/ edukovanje građana. Pripadnost političkim partijama i sindikatima ne utiče značajno na ocene građana o tome koliko civilno društvo aktivno i uspešno informiše i edukuje građane u vezi sa pitanjima od javnog značaja budući da je procenat građana koji imaju potvrđan stav po ovom pitanju nakon isključivanja ovih organizacija iz uzorka opao za svega 3.8% (sa 37% na 33.2%).

4.4.2 Izgradnja kapaciteta za preduzimanje kolektivnih akcija. Značajne promene se ne dešavaju ni kada je reč o broju građana koji smatraju da civilno društvo aktivno i uspešno jača njihove kapacitete da se sami organizuju, mobilišu sredstva i zajedno rade na rešavanju zajedničkih pitanja – sa uključenim političkim partijama i sindikatima to smatra 29% građana Srbije, a bez ovih organizacija takvo mišljenje ima 25.6%. Ovaj podatak upravo potvrđuje tezu da upornost organizacija civilnog društva da izgrade kapacitete za kolektivnu akciju na lokalnom nivou predstavlja jedan od razloga zbog kojih one održavaju stabilno poverenje jedne trećine građana Srbije. To je istovremeno i pokazatelj da civilno društvo, uz kontinuirane edukativne i informativne akcije koje sprovodi, ima solidnu i stabilnu osnovu za dalju izgradnju socijalnog kapitala na nivou lokalne zajednice. Preduslov za dinamičnije i efikasnije postizanje održivih rezultata na ovom planu je pojačan rad na vidljivosti kako samih organizacija i njihovih aktivnosti i akcija, tako posebno njihovih dosadašnjih rezultata.

4.4.3 Osnaživanje marginalizovane populacije. Relativno stabilna petina građana Srbije zna da su organizacije civilnog društva u njihovom lokalnom okruženju na konkretan način pomogle siromašnim ljudima da poboljšaju svoj život. Na ovu ocenu ne utiče pripadnost političkoj partiji ili sindikatu budući da je procenat građana koji imaju ovakvo mišljenje nakon isključivanja ovih organizacija iz uzorka neznatno opao - sa 25% na 23.6%. Podatak navodi na zaključak da su među ovim građanima najbrojniji upravo oni kojima su organizacije pružile neku vrstu pomoći, a da ostali građani nisu obavешteni o ovim akcijama i rezultatima OCD-a. Utisak je da organizacije CD koje su veoma aktivne u ovoj oblasti imaju izraženu posvećenost i doslednost u ostvarivanju značajnih i održivih rezultata, ali i očigledan manjak nastojanja da o svojim dobrim rezultatima redovno obavешtavaju javnost, makar na nivou lokalne zajednice.

4.4.4 Osnaživanje žena. Iz istog razloga je svega 13% građana Srbije, odnosno 11.2% kada se isključe političke partije i sindikati, registrovalo da su organizacije civilnog društva u poslednjih dvanaest meseci na konkretan način pomogle ženama u lokalnoj sredini da poboljšaju svoj život. Očito je reč o relativno uskom krugu žena koje su i same dobile podršku od OCD-a.

4.4.5 Izgradnja socijalnog kapitala. Razlika u stepenu tolerancije, poverenja i svesti o javnom interesu između članova OCD-a i građana koji nisu uključeni ni u jednu organizaciju je neznatna, a pripadnost političkim partijama i sindikatima, kako pokazuje tabela A.23, na to veoma malo utiče i to samo po pitanju tolerancije prema pojedinim grupama (homoseksualcima, lezbijkama, obolelima od AIDS-a i mentalno obolelim licima). (Videti tabelu A.23)

TABELA A.23: Jačanje socijalnog kapitala

ELEMENTI SOCIJALNOG KAPITALA	% članova OCD i onih koji nisu članovi OCD koji smatraju:			
	<i>Civilno društvo 2004. – sa uključenim političkim partijama i sindikatima</i>		<i>Civilno društvo 2004. – bez političkih partija i sindikata</i>	
POVERENJE:	Članovi OCD	Nečlanovi	Članovi OCD	Nečlanovi
	Većini se može verovati	10	9	10.5
Mora se biti oprezan	90	91	87.3	88.1
TOLERANCIJA:	% članova OCD i onih koji nisu članovi OCD koji za komšije ne bi želeli da imaju:			
	<i>Civilno društvo 2004. – sa uključenim političkim partijama i sindikatima</i>		<i>Civilno društvo 2004. – bez političkih partija i sindikata</i>	
	Članovi OCD	Nečlanovi	Članovi OCD	Nečlanovi
Ljudi druge rase	14	13	12.2	10.9
Ljudi druge religije	14	14	12.7	11.7
Imigranti, strani radnici	19	18	15.6	15.3
Oboleli od AIDS-a / mentalno obolela lica	43	46	37.6	40.7
Homoseksualce/Lezbijke	54	56	43.4	48.9
JAVNA SVEST:	% članova OCD i onih koji nisu članovi OCD koji:			
	<i>Civilno društvo 2004. – sa uključenim političkim partijama i sindikatima</i>		<i>Civilno društvo 2004. – bez političkih partija i sindikata</i>	
	Članovi OCD	Nečlanovi	Članovi OCD	Nečlanovi
Traže od države beneficije koje im ne pripadaju	13	13	13.8	13
Izbegavaju da plate javni prevoz	26	19	24.1	18.3
Utaje porez ukoliko im se pruži prilika	19	17	17.4	16.4

Podaci jasno pokazuju da članovi civilnog društva po stepenu poverenja, tolerancije i javne svesti ne idu ispred građana koji nisu članovi OCD-a, što govori u prilog tvrdnji da se civilno društvo ne može smatrati izvorom socijalnog kapitala dovoljnim da stimulatивно deluje na svoje okruženje, niti se za OCD-e može reći da su njegov generator.

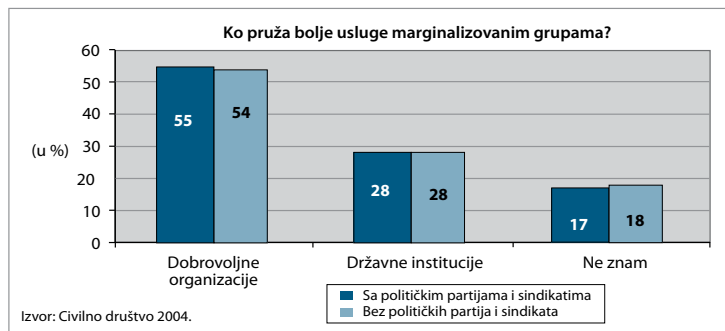
4.4.6 Pomoć u obezbeđivanju sredstava za život. Da su organizacije civilnog društva u poslednjih dvanaest meseci pomogle članovima svoje lokalne zajednice da započnu aktivnosti koje donose prihode tvrdi 12%, odnosno 10% građana Srbije kada se izuzmu uključeni u političke partije i sindikate.

4.5. Odgovaranje na društvene potrebe

4.5.2 Rešavanje gorućih potreba u društvu. Svega 22% građana, odnosno 18.2% nakon isključivanja partija i sindikata, navodi da postoje organizacije koje su u proteklih 12 meseci poboljšale uslove života članovima lokalne zajednice, ili ih informisale o njihovim pravima.

4.5.3 *Rešavanje potreba marginalizovanih grupa.* Pripadnost političkim partijama i sindikatima očito ne utiče na procene građana ko pruža bolje usluge marginalizovanim grupama - državne institucije ili dobrovoljne organizacije - budući da je broj onih koji tvrde da organizacije civilnog društva pružaju bolje usluge, nakon isključivanja ovih organizacija iz uzorka, opao samo za 1% - sa 55% na 54%. (Videti grafikon A.12)

GRAFIKON A.12: Rešavanje potreba marginalizovanih grupa

Značajnih promena nema ni kod broja građana koji su se lično obratili za pomoć i državnim institucijama i neprofitnim organizacijama - njihov broj je opao neznatno - sa 25% na 24.4%. Isto je i sa odgovorom na pitanje koja od ovih organizacija je građanima bila od veće pomoći.

Procenat onih koji navode da su to bile državne institucije je opao sa 12% na 11.6%, a procenat onih koji kažu da su im od veće pomoći bile neprofitne organizacije je opao još manje sa 13% na 12.8%.

ZAKLJUČAK

Analiza civilnog društva bez političkih partija i sindikata je pokazala da, gledano u celini, pripadnost ovim dvema organizacijama, odnosno svrstavanje ovih organizacija u civilno društvo Srbije, ne menja značajno sliku njegovog aktuelnog stanja. Značajne razlike koje se pojavljuju isključivanjem političkih partija i sindikata iz prostora civilnog društva se odnose na smanjenu širinu građanske participacije (sa 47.1% na 32.7%), opadanje višestrukog članstva (sa 24% na 12%) i visoku korelaciju između članstva u ovim organizacijama i broja nevladinih organizacija u preostalom uzorku. Isključivanjem političkih partija i sindikata iz civilnog društva značajno opada broj uključenih građana u gotovo sve ostale OCD-e. Prepolovio se broj građana koji su uključeni u nevladine organizacije (sa 18.9% na 9.1%), a broj uključenih u kućne savete i mesne odbore je opao za više od polovine - sa 17.1% na 7.3%. Visoku korelaciju sa članstvom u političkim partijama i sindikatima pokazuju i uključeni u religiozne i duhovne organizacije – njihov broj se smanjio sedam puta - sa 8.9% na 2.2%.

Snaga civilnog društva je u stepenu aktivizma građana, pozitivnim vrednostima koje promovise, uticaju koji ima na donosiocde odluka na lokalnom i nacionalnom nivou i efektima koje ostvaruje pružanjem usluga građanima, ciljnim grupama i korisnicima. Civilno društvo Srbije se, kako pokazuju podaci, međutim, suočava sa izazovima koji se odnose upravo na nizak nivo učešća građana koje održava nizak nivo njihovog međusobnog poverenja i manjak poverenja u državne institucije. Naredni izazovi civilnog društva Srbije se ipak najviše odnose na razumevanje, prepoznavanje i priznavanje njegove praktične društvene i političke uloge u svim oblastima društva,²¹⁶ a posebno u oblasti smanjivanja siromaštva, prevencije kriznih situacija, uspostavljanja demokratskih principa, planiranja društvenog razvoja, itd. i to kako od strane samih građana tako i od njihovih predstavnika u državnim institucijama.

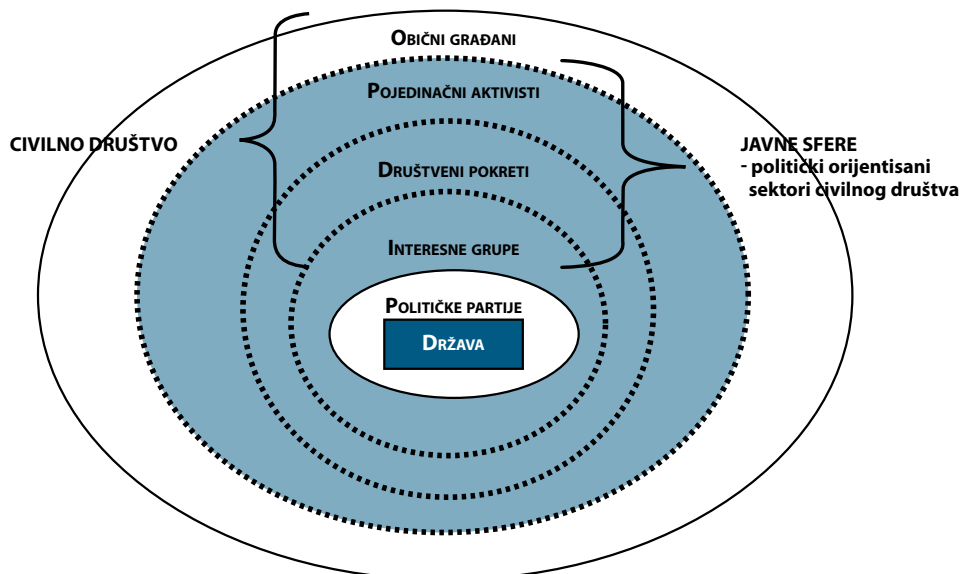
²¹⁶ Organizacije civilnog društva se, kako pokazuju podaci ICD-a, mogu naći u svim oblastima društva Srbije, sprovede bezbroj različitih vrsta zadataka i uključuju građane iz svih društvenih grupa.

Podsticaj za planiranje mogućih akcija u tom pravcu mogu biti i pitanja koja, nezavisno od rezultata bilo koje vrste istraživanja civilnog društva, uvek iznova ostaju otvorena, a odnose se na sledeće: kako građane koji cinično gledaju na važnost da se njihov glas čuje i da je važan, ubediti da se aktivno uključe u rad organizacija civilnog društva; kako ljude sa različitim iskustvima i pogledima na svet ubediti u značaj dijaloga sa neistomišljenicima i u to da dijalog može da vodi do pozitivne promene i ka zajedničkoj koristi; kako možemo najbolje raditi ka ostvarenju zajedničkih ciljeva i istovremeno zadržati i negovati sopstvene identitete, specifičnosti i kulture, posebno u multikulturalnim društvima; kako možemo biti sigurni da naše akcije imaju značaja za ljude u našem okruženju; kako možemo osigurati da ljudi imaju koristi od promene i da se društvo razvija i raste na način na koji to sami građani žele.

Shvaćen kao potpuno pozitivna društvena „snaga“ naspram države, kao ključni izvor legitimiteta i jedinstven praktični pokazatelj stepena razvijenosti demokratije, pojam civilnog društva ipak ostaje nejasan u pogledu svoje suštine, granica sa ostalim sektorima i dometa uticaja koji ostvaruje na upravljanje i društveni razvoj. Pored toga, pojam civilno društvo se naizmenično koristi i kao sinonim za javno mnjenje ili javnost, a pitanje stepena aktivizma građana kao pokazatelj demokratskog deficita, odnosno suficita. Bez obzira na sve to, konsenzus o tome šta civilno društvo obuhvata nije jednostavno postići. Definisanje civilnog društva određuje najpre širi društveni kontekst, zatim način artikulacije ovog pojma unutar javnog diskursa, potom njegovi nosioci/akteri kao i vrste i ciljevi njihovih akcija i, na kraju, pravni okvir delovanja. Sačiniti jedinstvenu definiciju civilnog društva koja bi bila opšte prihvaćena je gotovo nemoguće i to iz nekoliko ključnih razloga: (1) maglovitog karaktera i koncepta, (2) nedefinisanih granica sa ostalim sferama društva (3) heterogene strukture, (4) različite usmerenosti pojedinih sektora unutar civilnog društva – od ciljnih grupa korisnika na lokalnom nivou, do uticaja na donosiocima odluka, (5) različitih vrednosnih orijentacija pojedinih grupa (6) različitih resursa, uticaja i moći, (7) različite dostupnosti informacijama i finansijama i (8) različitom smeru delovanja pojedinih sektora.

Nemaju sve civilne inicijative nameru da utiču na državu niti na politiku. Neke su više usmerene na politiku ili na donosiocima odluka (npr. intersne grupe, *watch dog* organizacije) nego ostale (npr. socijalni pokreti), neke deluju na nivou lokalne zajednice, neke na nivou regiona ili na međunarodnom nivou. Jedan od načina razlikovanja različitih sektora unutar civilnog društva je stepen u kojem oni, pored uticaja koji žele da ostvare na građane i izabrane ciljne grupe, nastoje da ostvare uticaj na aktivnosti države. Na osnovu samo ovog kriterijuma civilno društvo se može razumeti kao serija koncentričnih krugova oko države (videti grafikon A.13). Što su pojedini sektori civilnog društva više politizovani to su centrirani bliže državi i predstavljaju sferu javnosti, odnosno postaju prepoznatljiv deo javne sfere, odnosno deo različitih javnih mnjenja. Javne sfere omogućavaju različitim diskursima i idejama civilnog društva da se čuju i da *podstaknu političku efikasnost*. (Hendriks 2002:3)

GRAFIKON A.13: Sektori unutar civilnog društva – diferencirani prema stepenu uticaja koji žele da ostvare na državu (Hendriks 2002:3).

Civilno društvo je jedan od onih amorfnih pojmova²¹⁷ sa višestrukim značenjima od kojih svako ima drugačiju (političku) konotaciju. To čini da ono i dalje ostaje maglovit koncept, čemu, kako ističu pojedini teoretičari iz zemalja sa razvijenim civilnim društvom, posebno doprinosi *planska demokratija*²¹⁸ unutar koje se pojam civilnog društva koristi nekritički i

²¹⁷ „Ono je opisivano kao ‘pileća supa’ društvenih nauka a skoriji tokovi komparativne literature o civilnom društvu osvetljavaju mnoštvo raznovrsnih interpretacija koje pojam civilno društvo ima unutar različitih političkih teorija. Konsenzus o tome šta *civilno društvo* obuhvata nije ništa manje lako postići čak ni unutar pojedinačne teorije.” (Hendriks 2002:3) Hendriks, Carolyn, (October 2002), Social and Political Theory Program, Research School of Social Sciences, Australian National University, Refereed paper presented to the, Jubilee conference of the Australasian Political Studies Association, Australian National University, Canberra, Dostupno na adresi: <http://arts.anu.edu.au/sss/apsa/Papers/hendriks.pdf> (pristupljeno 10. oktobra 2006)

²¹⁸ „*Planska demokratija (deliberative democracy)*, odnosno *diskurzivna demokratija* kako je ponekad nazivaju, je pojam koji pojedini savremeni teoretičari politike koriste kada govore o političkim odlukama zasnovanim na bilo kojoj vrsti *političke trgovine, odlukama donetim konsenzusom i reprezentativnoj demokratiji*. U poređenju sa tradicionalnom i ekonomski zasnovanoj teoriji demokratije koja glasanje smatra centralnom institucijom demokratije, teoretičari *planske (diskurzivne) demokratije* osporavaju da legitimna vlast može nastati jedino na osnovu javnog promišljanja i planiranja glasača. Pojam *planska demokratija* je skovao Joseph M. Bessette u delu *Deliberative Democracy: The Majority Principle in Republican Government*, tokom 1980. godine i dalje elaborirao i definisao ideju *planske demokratije* u *The Mild Voice of Reason* (1994. godine). Značajan teorijski doprinos razradi ideje *planske demokratije* su dali Jon Elster, Jürgen Habermas, Joshua Cohen, John Rawls, Amy Gutmann, Dennis Thompson i Seyla Benhabib. *Planska demokratija* danas postaje jedna od naj-aktuelnijih tema savremene političke misli i njome se bavi veliki broj teoretičara demokratije. Unutar rastućeg broja literature u kojoj se govori o *planskoj demokratiji* prepoznaju se dve ključne struje od kojih svaka na svoj način i drugačije govori o ulozi civilnog društva. Postoje teoretičari *mikro planske demokratije* koji su usmereni na definisanje *proceduralnih uslova za stvaranje strukturisanih planskih foruma* (Elster 1986; Gutmann i Thomson 1996) i postoje teoretičari *makro planske demokratije* koji su više zabrinuti za neorganizovano i nestrukturizano planiranje koje se odvija unutar javne sfere (Dryzek 1990; 2000; Habermas 1996). Ove dve struje *planske demokratije* implicitno nude polarizovane ideje o ulozi civilnog društva koju ono treba da ima u odnosu na državu. Fokusrajući se na procedure *teoretičari mikro struje* ohrabruju civilno društvo da se angažuje u pravcu zajedničkog delovanja sa državom. Nasuprot tome, *teoretičari makro struje* zagovaraju angažovanje civilnog društva izvan i protiv države kroz opoziciono delovanje. Civilno društvo za ove teoretičare ima dominantnu ulogu i pozvano je da nesmetano igra opozicionu ulogu državi i to pre svega angažovanjem u sferi komunikaciju jer je, kako smatraju, njegova ključna uloga formiranje javnog mnjenja koje se prenosi u diskusije unutar institucionalizovanih procesa za donošenje odluka, kao što su parlament i druge državne institucije. Na osnovu ovakve predstave *planske demokratije* sektori unutar civilnog društva kao što su interesne grupe i građani mogu biti široko uključeni u planiranje i to naprimer doprinoseći razvoju odgovarajućeg ili uključivanjem u određeni društveni pokret.” (Hendriks 2002 : 11)

bez posebnog propitivanja šta ono obuhvata, šta je njegova normativna, a na šta je usmerena njegova mobilizatorska uloga (Hendriks 2002:3). Pojam civilno društvo²¹⁹ je, u javnom diskursu Srbije, odomaćen unutar uskih naučnih i akademskih krugova i među aktivistima jednog broja organizacija civilnog društva, a gotovo da se ne koristi u svakodnevnom govoru ili u svakodnevnom životu pojedinaca, u govoru političara, dnevno-političkim dešavanjima ili u planiranju društvenog razvoja. To je prvi pokazatelj stepena razvijenosti demokratije ali i pokazatelj razvijenosti civilnog društva, utoliko pre što „danas više nije kontroverzno reći da bismo bez aktivnog učešća civilnog društva živeli u svetu sa više nasilja i zloupotrebe ljudskih prava, opterećeni većom socijalnom nepravdom i manje opremljeni senzibilitetom za ekološke probleme sa kojima se suočavamo.”²²⁰

²¹⁹ "I pored duge i kompleksne istorije upotrebe pojma, civilno društvo je tek od Svetskog Samita 1993. dobilo značaj koji danas ima. U deklaraciji sa tog Samita, nazvanoj "Agenda 21", pojam civilnog društva je, u kontekstu razvoja, po prvi put upotrebljen u jednom zvaničnom međunarodnom dokumentu. Pojam je takođe dobio na značaju sa padom Sovjetskog Saveza i organizacijama kao što su "Solidanošč", u Poljskoj i "Eco-Forum", u Bugarskoj koje su obznanile želju građana da se udruže u "civilno društvo", i deluju izvan kontrole države. Od tog momenta ono je postalo mantra svih programa razvoja jer su i vlade i međunarodni donatori naglašavali od kolike je važnosti civilno društvo (i od kolike je važnosti konsultovati ga). U većini slučajeva, međutim, nema jasne saglasnosti šta civilno društvo stvarno znači, a nema ni opšte prihvaćene definicije. Za većinu to su (pogrešno) NVO, zvanične, nevladine, neprofitne organizacije kreirane da pomognu trećim licima. Na Jugu se NVO vezuju za razvojne aktivnosti i često su veoma zavisne od međunarodnih donacija od kojih zavisi i njihova održivost. Na Severu one, međutim, uglavnom imaju širok spektar aktivnosti zasnovanih na volonterskom radu, ali su sve više finansirane od strane vlada kako bi preuzele aktivnosti socijalnog sektora." Navedeno prema: "Assessing the Health of Civil Society", by Richard Holloway, 2001, First Edition, Copyright Civicus, 2001, str. 2.

²²⁰ Videti šire u Eigen, Peter (1997) peto poglavlje *The Role of Civil Society u studiji Corruption & Integrity Improvement Initiatives in Developing Countries*, str. 83. Dostupno na adresi: <http://magnet.undp.org/Docs/efa/corruption/Corrupti.htm> (Pristupljeno 2. novembra 2006)

ANEKS 7: ICD MATRICA ZA OCENJIVANJE

214

1. STRUKTURA

1.1. - ŠIRINA UKLJUČENOSTI GRAĐANA U CIVILNO DRUŠTVO

Opis: Koliko je raširena uključenost građana u civilno društvo? Koji deo građana se uključuje u aktivnosti civilnog društva?

1.1.1 - Nezavisne političke akcije

Opis: Koji je procenat ljudi ikada učestvovao u bilo kojem obliku vanstranačke političke akcije (npr. uputio pismo novinama, potpisao peticiju, učestvovao na demonstracijama)?

Veoma mali broj (manje od 10%).	Ocena 0
Manjina (10% do 30%).	Ocena 1
Prilično veliki broj (31% do 65%).	Ocena 2
Velika većina (više od 65%).	Ocena 3

1.1.2 - Davanja u dobrotvorne svrhe

Opis: Koji procenat ljudi redovno daje donacije u dobrotvorne svrhe?

Veoma mali broj (manje od 10%)	Ocena 0
Manjina (10% do 30%)	Ocena 1
Prilično veliki broj (31% do 65%)	Ocena 2
Velika većina (više od 65%)	Ocena 3

1.1.3 - Članstvo u organizacijama civilnog društva

Opis: Koji procenat ljudi je uključen u najmanje jednu organizaciju civilnog društva?

Veoma mali broj (manje od 30%)	Ocena 0
Manjina (30% do 50%)	Ocena 1
Većina (51% do 65%)	Ocena 2
Velika većina (više od 65%)	Ocena 3

1.1.4 - Volontiranje

Opis: Koji procenat ljudi se redovno bavi volonterskim radom (najmanje jedan put godišnje)?

Veoma mali broj (manje od 10%)	Ocena 0
Neznatna manjina (10% do 30%)	Ocena 1
Manjina (31% do 50%)	Ocena 2
Većina (više od 50%)	Ocena 3

1.1.5 - Akcije koje su zajednički sprovedene u lokalnoj zajednici

Opis: Koji je procenat ljudi učestvovao u nekoj zajedničkoj akciji sprovedenoj prošle godine u lokalnoj zajednici (npr. prisustvovao nekom sastanku u zajednici –organizovanom događaju ili zajedničkom pokušaju da se reši neki problem koji postoji u zajednici)?

Neznatna manjina (manje od 30%)	Ocena 0
Manjina (30% -50%)	Ocena 1
Većina (51% to 65%)	Ocena 2
Velika većina (više od 65%)	Ocena 3

1.2. - DUBINA UKLJUČENOSTI GRAĐANA U CIVILNO DRUŠTVO

Opis: Koliko je duboko/značajno učešće građana u civilnom društvu? Koliko često/mnogo se građani uključuju u aktivnosti civilnog društva?

1.2.1 - Davanja u dobrotvorne svrhe

Opis: Kolika su procentualna redovna godišnja izdavanja (tj. procenat ličnog dohotka) građana u dobrotvorne svrhe?

Manje od 1%	Ocena 0
1% do 2%	Ocena 1
2.1% do 3%	Ocena 2
Više od 3%	Ocena 3

1.2.2 - Volontiranje

Opis: Koliko sati u proseku, mesečno, volonteri provode u volonterskom radu?

Manje od 2 sata	Ocena 0
2 do 5 sati	Ocena 1
5.1 do 8 sati	Ocena 2
Više od 8 sati	Ocena 3

1.2.3 - Članstvo u organizacijama civilnog društva

Opis: Koji procenat članova organizacija civilnog društva je učlanjen u više organizacija?

Neznatna manjina (manje od 30%)	Ocena 0
Manjina (30% do 50%)	Ocena 1
Većina (51% to 65%)	Ocena 2
Velika većina (više od 65%)	Ocena 3

1.3. - RAZNOVRSNOST UČESNIKA CIVILNOG DRUŠTVA

Opis: Koliko je raznovrstan/represntativan sektor civilnog društva? Da li sve društvene grupe ravnopravno učestvuju u civilnom društvu? Da li postoje neke dominantne ili isključene grupe?

1.3.1 - Članstvo u organizacijama civilnog društva

Opis: Koliko su u organizacijama civilnog društva zastupljene sve značajnije društvene grupe (npr. žene, seoska populacija, siromašna populacija i manjine)?

Značajnije društvene grupe nisu prisutne/isključene su iz organizacija civilnog društva	Ocena 0
Značajnije društvene grupe su veoma isključene iz organizacija civilnog društva	Ocena 1
Značajnije društvene grupe nedovoljno su zastupljene u organizacijama civilnog društva	Ocena 2
Sve društvene grupe su ravnopravno zastupljene u organizacijama civilnog društva. Ni jedna društvena grupa nije vidno zapostavljena	Ocena 3

1.3.2 - Rukovodstvo u organizacijama civilnog društva

Opis: Koliko je rukovodstvo organizacija civilnog društva raznovrsno? Koliko su u rukovodstvu organizacija civilnog društva zastupljene sve značajnije društvene grupe (npr. žene, seoska populacija, siromašna populacija i manjine)?

Značajnije društvene grupe nisu prisutne/isključene su iz rukovodstva organizacija civilnog društva.	Ocena 0
Značajnije društvene grupe su veoma isključene iz rukovodstva organizacija civilnog društva.	Ocena 1
Značajnije društvene grupe nedovoljno su zastupljene u rukovodstvu organizacija civilnog društva.	Ocena 2
Sve društvene grupe su ravnopravno zastupljene u rukovodstvu organizacija civilnog društva. Ni jedna društvena grupa nije vidno zapostavljena.	Ocena 3

1.3.3 - Teritorijalna rasprostranjenost organizacija civilnog društva

Opis: Kako su organizacije civilnog društva rasprostranjene u zemlji?

Organizacije civilnog društva koncentrisane su u veoma velikom obimu u velikim urbanim centrima.	Ocena 0
Organizacije civilnog društva uglavnom su koncentrisane u urbanim područjima.	Ocena 1
Organizacije su prisutne u svim osim u najzabačenijim područjima zemlje.	Ocena 2
Organizacije civilnog društva prisutne su u svim krajevima zemlje.	Ocena 3

1.4. - NIVO ORGANIZOVANOSTI CIVILNOG DRUŠTVA

Opis: Koliko je civilno društvo dobro organizovano? Kakvom vrstom infrastrukture raspolaže civilno društvo?

1.4.1 - Postojanje kišobran organizacija za organizacije civilnog društva.

Opis: Koji procenat organizacija civilnog društva pripada nekom savezu ili kišobran organizaciji srodnih organizacija?

Neznatna manjina (manje od 30%)	Ocena 0
Manjina (30% do 50%)	Ocena 1
Većina (51% do 70%)	Ocena 2
Velika većina (više od 70%)	Ocena 3

1.4.2 - Efikasnost kišobran tela organizacija civilnog društva.

Opis: Koliko su, prema mišljenju regionalnih ključnih aktera, postojeće kišobran organizacije ili savezi civilnog društva efikasni u postizanju svojih utvrđenih ciljeva?

Potpuno neefikasni (ili ne postoje)	Ocena 0
Prilično neefikasni	Ocena 1
Nedovoljno efikasni	Ocena 2
Efikasni	Ocena 3

1.4.3 - Samouređenje

Opis: Da li organizacije civilnog društva nastoje da uspostave mehanizme unutrašnjeg samouređenja/samoregulacije? Koliko su efikasni i sprovodljivi postojeći mehanizmi samouređenja? Koji procenat organizacija civilnog društva se pridržava zajedničkog pravilnika o ponašanju (ili neke druge vrste samouređenja)?

Ne postoje pokušaji da organizacije civilnog društva postignu samouređenje.	Ocena 0
Učinjeni su preliminarni pokušaji da se organizacije civilnog društva uredi unutar sebe ali se samo neznatna manjina organizacija civilnog društva u ovo uključila te je ishod bio veoma nezadovoljavajući.	Ocena 1
Postoje neki mehanizmi za regulativu unutar organizacija civilnog društva, ali u ovo su uključeni samo neki sektori organizacija civilnog društva i ne postoji efikasan metod da se oni sprovedu, što ima za posledicu nezadovoljavajući ishod.	Ocena 2
Mehanizmi za regulativu unutar organizacija civilnog društva postoje i prilično su efikasni. Ostvarili su vidan uticaj na ponašanje organizacija civilnog društva.	Ocena 3

1.4.4 - Pomoćna infrastruktura

Opis: Koji je nivo infrastrukture kojom civilno društvo raspolaže? Koliko organizacija za podršku civilnom društvu postoji u zemlji? Da li su efikasne?

Civilno društvo nema pomoćnu infrastrukturu.	Ocena 0
Civilno društvo raspolaže veoma ograničenom infrastrukturom.	Ocena 1
Pomoćna infrastruktura postoji za neke sektore civilnog društva i ona se širi.	Ocena 2
Civilno društvo raspolaže dobro razvijenom pomoćnom infrastrukturom.	Ocena 3

1.4.5 - Međunarodne veze

Opis: Koliki deo organizacija civilnog društva ima međunarodne veze (npr. članovi su međunarodnih mreža, učestvuju u globalnim događanjima)?

Samo šačica "elitnih" organizacija civilnog društva ima međunarodne veze.	Ocena 0
Ograničen broj (uglavnom na nacionalnom nivou) organizacija civilnog društva ima međunarodne veze.	Ocena 1
Umeren broj (uglavnom na nacionalnom nivou) organizacija civilnog društva ima međunarodne veze.	Ocena 2
Značajan broj organizacija civilnog društva iz različitih sektora i različitih nivoa (od lokalnih do nacionalnih) ima međunarodne veze.	Ocena 3

1.5. - MEĐUSOBNI ODNOSI UNUTAR CIVILNOG DRUŠTVA

Opis: Koliko su jaki / produktivni odnosi između aktera civilnog društva?

1.5.1 - Komunikacija

Opis: Kakva je komunikacija među akterima civilnog društva?

Veoma mala	Oцена 0
Nedovoljna	Oцена 1
Umerena	Oцена 2
Značajna	Oцена 3

1.5.2 - Saradnja

Opis: Koliko akteri civilnog društva međusobno saraduju po pitanjima od zajedničkog interesa? Da li se mogu izdvojiti primeri međusektorskih saveza/koalicija organizacija civilnog društva (u vezi sa određenim pitanjem ili zajedničkim interesom)?

Akteri civilnog društva međusobno ne saraduju po pitanjima od zajedničkog interesa. Nema primera sklapanja saveza/koalicija organizacija civilnog društva između sektora (po pitanjima od zajedničkog interesa).	Oцена 0
Akteri civilnog društva retko međusobno saraduju po pitanjima od zajedničkog interesa. Jako je malo primera sklapanja saveza/koalicija organizacija civilnog društva između sektora.	Oцена 1
Akteri civilnog društva povremeno međusobno saraduju po pitanjima od zajedničkog interesa. Postoje neki primeri sklopljenih saveza/koalicija organizacija civilnog društva između sektora.	Oцена 2
Akteri civilnog društva redovno međusobno saraduju po pitanjima od zajedničkog interesa. Postoje brojni primeri saveza/koalicija organizacija civilnog društva među sektorima.	Oцена 3

1.6. - RESURSI CIVILNOG DRUŠTVA

Opis: Koliko su resursi organizacija civilnog društva adekvatni za postizanje njihovih ciljeva?

1.6.1 - Finansijska sredstva

Opis: Koliko su finansijska sredstva kojima organizacije civilnog društva raspolažu adekvatna?

U principu, organizacije civilnog društva imaju ozbiljne finansijske probleme.	Oцена 0
U principu, organizacije civilnog društva ne raspolažu adekvatnim finansijskim sredstvima kako bi mogle da postignu svoje ciljeve.	Oцена 1
U principu, organizacije civilnog društva imaju većinu finansijskih sredstava koja su im potrebna kako bi postigle svoje utvrđene ciljeve.	Oцена 2
U principu, organizacije civilnog društva raspolažu adekvatnom i sigurnom finansijskom osnovom.	Oцена 3

1.6.2 - Ljudski resursi

Opis: Koliko je adekvatan nivo ljudskih resursa kojima raspolažu organizacije civilnog društva?

U principu, organizacije civilnog društva imaju ozbiljne probleme sa ljudskim resursima.	Oцена 0
--	---------

U principu, organizacije civilnog društva ne raspolažu adekvatnim ljudskim resursima kako bi mogle da postignu svoje ciljeve.	Ocena 1
U principu, organizacije civilnog društva uglavnom imaju ljudske resurse koji su im potrebni kako bi postigle svoje utvrđene ciljeve.	Ocena 2
U principu, organizacije civilnog društva raspolažu adekvatnom i sigurnom bazom ljudskih resursa.	Ocena 3

1.6.3 - Tehnološki i infrastrukturni resursi

Opis: Koliko je adekvatan nivo tehnoloških i infrastrukturnih resursa kojima raspolažu organizacije civilnog društva?

U principu, organizacije civilnog društva imaju ozbiljne probleme sa tehnološkim i infrastrukturnim resursima.	Ocena 0
U principu, organizacije civilnog društva ne raspolažu adekvatnim tehnološkim i infrastrukturnim resursima kako bi mogle da postignu svoje ciljeve.	Ocena 1
U principu, organizacije civilnog društva uglavnom imaju tehnološke i infrastrukturne resurse koji su im potrebni kako bi postigle svoje utvrđene ciljeve.	Ocena 2
U principu, organizacije civilnog društva raspolažu adekvatnom i sigurnom bazom tehnoloških i infrastrukturnih resursa.	Ocena 3

2. OKRUŽENJE

2.1. - POLITIČKI KONTEKST

Opis: Kakva je politička situacija u zemlji i kakve su njene posledice po civilno društvo?

2.1.1. - Politička prava

Opis: Koliko su jaka ograničenja političkih prava građana (npr. da slobodno učestvuju u političkim procesima, biraju lidere na slobodnim i nepristrasnim izborima, slobodno se organizuju u političke partije)?

Postoje jaka ograničenja političkih prava građana. Građani ne mogu da učestvuju u političkim procesima.	Ocena 0
Postoje neka ograničenja političkih prava građana i njihovog učešća u političkim procesima.	Ocena 1
Građanima su data prilično velika politička prava i značajne mogućnosti za političko učešće. U izolovanim slučajevima, postoje manja ograničenja pune slobode građana da ostvare politička prava i učestvuju u političkim procesima.	Ocena 2
Građani imaju punu slobodu i izbor u ostvarivanju svojih političkih prava i uzimanju značajnog učešća u političkim procesima.	Ocena 3

2.1.2 - Političko rivalstvo

Opis: Koje su glavne karakteristike stranačkog sistema u smislu broja političkih partija, ideološkog spektra, institucionalizacije i konkurencije među strankama?

Jednopartijski sistem.	Ocena 0
Mali broj političkih partija koji je zasnovan na personalizaciji, klijentizmu ili uniformnoj politici.	Ocena 1
Višepartijski sistem ali slabo institucionalizovan i /ili mu nedostaje ideološko razlikovanje.	Ocena 2

Velika konkurencija u okviru višepartijskog sistema sa dobro institucionalizovanim i ideološki različitim partijama.	Ocena 3
--	---------

2.1.3.- Pravna država

Opis: U kojoj meri je u vašoj zemlji uspostavljena pravna država?

Postoji opšte ignorisanje zakona od strane građana i države.	Ocena 0
Građani i država imaju jako malo poverenja u zakon i često ga krše.	Ocena 1
Postoji umeren nivo poverenja u zakon. Nisu retki slučajevi kršenja zakona od strane građana i države.	Ocena 2
Društvo se rukovodi pravičnim i utvrđenim pravilima koja se generalno poštuju.	Ocena 3

2.1.4.- Korupcija

Opis: Kako se ocenjuje nivo korupcije u javnom sektoru?

Visok	Ocena 0
Prilično visok	Ocena 1
Umeren	Ocena 2
Nizak	Ocena 3

2.1.5. - Efikasnost države

Opis: Koliko je država u stanju da obavlja svoje utvrđene funkcije?

Državna birokratija se raspala ili je u potpunosti neefikasna (npr. usled političke, ekonomske ili društvene krize).	Ocena 0
Kapacitet državne birokratije je izuzetno ograničen.	Ocena 1
Državna birokratija funkcioniše ali se doživljava kao nesposobna i/ili neosetljiva na potrebe.	Ocena 2
Državna birokratija u potpunosti funkcioniše i smatra se da radi u interesu građana.	Ocena 3

2.1.6. – Decentralizacija

Opis: U kojoj meri je vlada potrošnju delegirala na podnacionalne organe?

Učešće podnacionalnih organa u državnoj potrošnji je manje od 20,0%.	Ocena 0
Učešće podnacionalnih organa u državnoj potrošnji iznosi između 20,0% i 34,9%.	Ocena 1
Učešće podnacionalnih organa u državnoj potrošnji iznosi između 35,0% i 49,9%.	Ocena 2
Učešće podnacionalnih organa u državnoj potrošnji iznosi više od 49,9%.	Ocena 3

2.2. - OSNOVNA PRAVA I SLOBODE

Opis: Koliko je obezbeđeno ostvarivanje osnovnih prava i sloboda, kako zakonom tako i u praksi?

2.2.1. - Građanske slobode

Opis: Koliko je obezbeđeno ostvarivanje osnovnih prava (npr. pravo izražavanja, udruživanja, okupljanja), kako zakonom tako i u praksi?

Građanske slobode se sistematski krše.	Ocena 0
Građanske slobode se često krše.	Ocena 1

Postoje izolovani ili povremeni slučajevi kršenja građanskih sloboda.	Ocena 2
Građanske slobode su u potpunosti zagarantovane, kako zakonom tako i u praksi.	Ocena 3

2.2.2. - Pravo na informisanje

Opis: Koliko zakon garantuje dostupnost informacija javnosti? Koliko su državna dokumenta dostupna javnosti?

Ne postoje zakoni kojima se garantuje pravo na informisanje. Dostupnost državnih dokumenata građanstvu je izuzetno ograničena.	Ocena 0
Dostupnost državnih dokumenata građanstvu je ograničena ali se ova situacija popravlja.	Ocena 1
Zakonodavstvo u vezi sa dostupnošću informacija javnosti postoji, ali u praksi je teško doći do državnih dokumenata	Ocena 2
Državna dokumenta su u velikoj meri i lako dostupna javnosti.	Ocena 3

2.2.3.- Sloboda štampe

Opis: U kojoj meri je sloboda štampe zagarantovana kako zakonom, tako i u praksi?

Sloboda štampe se sistematski krši.	Ocena 0
Sloboda štampe se često krši.	Ocena 1
Postoje izolovani slučajevi kršenja slobode štampe.	Ocena 2
Sloboda štampe je u potpunosti zagarantovana kako zakonom, tako i u praksi.	Ocena 3

2.3. - DRUŠTVENO-EKONOMSKI KONTEKST ²²¹

Opis: Kakva je društveno-ekonomska situacija u zemlji i koji je njen uticaj na civilno društvo?

2.3.1. - Društveno-ekonomski kontekst

Opis: Koliko društveno-ekonomski uslovi u zemlji predstavljaju prepreku za efikasno funkcionisanje civilnog društva?

Društveno-ekonomski uslovi predstavljaju ozbiljnu prepreku za efikasno funkcionisanje civilnog društva. Prisutno je više od pet niže navedenih uslova: 1. Rašireno siromaštvo (npr. više od 40% građana živi sa 2\$ dnevno) 2. Građanski rat (oružani sukob u poslednjih 5 godina) 3. Oštar nacionalni i/ili verski sukob 4. Velika ekonomska kriza (npr. spoljni dug je veći od BDP) 5. Jaka socijalna kriza (tokom poslednje 2 godine) 6. Velika društveno-ekonomska neravnopravnost (Džini koeficijent > 0,4) 7. Velika nepismenost odraslih (preko 40%) 8. Nedostatak infrastrukture za informacionu tehnologiju (npr. manje od 5 servera na 10.000 stanovnika)	Ocena 0
Društveno-ekonomski uslovi značajno ograničavaju efikasno funkcionisanje civilnog društva. Prisutno je tri, četiri ili pet navedenih uslova.	Ocena 1

²²¹ Zbog olakšavanja i pojednostavljenja ocenjivanja, ova pod-dimenzija/indikator nije podeljena u pojedinačne indikatore kao ostale. Ova pod-dimenzija/indikator se sastoji od 8 društveno-ekonomskih uslova koji su značajni za civilno društvo i ocene su kreirane tako da pokažu sa koliko se prepreka susreće civilno društvo (maksimum: 8; minimum: 0). Zadatak Nacionalne savetodavne grupe je da, na sastanku predviđenom za zajedničko ocenjivanje indikatora, jednostavno potvrdi broj prepreka (koje su identifikovane na osnovu sekundarnih podataka) i, shodno tome, da ocenu.

Društveno-ekonomski uslovi čine funkcionisanje civilnog društva nedovoljno efikasnim. Postoje jedan ili dva navedena uslova.	Oцена 2
Društveno-ekonomski uslovi ne predstavljaju prepreku za efikasno funkcionisanje civilnog društva. Nije prisutan ni jedan od navedenih uslova.	Oцена 3

2.4. - DRUŠTVENO-KULTUROLOŠKI KONTEKST

Opis: Koliko su društveno-kulturološke norme i stavovi sprovodljivi ili pogubni po civilno društvo?

2.4.1.- Poverenje

Opis: Koliko članovi društva veruju jedni drugima?

Međusobne odnose članova društva karakteriše nepoverenje (npr. ocenjeno kao manje od 10% na osnovu indikatora poverenja iz globalnog istraživanja vrednosti (WVS)).	Oцена 0
Među članovima društva postoji rašireno nepoverenje. (npr. ocenjeno kao 10% do 30% na osnovu indikatora poverenja WVS).	Oцена 1
Među članovima društva postoji umereno poverenje. (npr. ocenjeno kao 31% do 50% na osnovu indikatora poverenja WVS).	Oцена 2
Među članovima društva postoji visok nivo poverenja (npr. ocenjeno kao više od 50% na osnovu indikatora poverenja).	Oцена 3

2.4.2.-Tolerancija

Opis: Koliko su tolerantni članovi društva?

Društvo karakteriše raširena netolerancija (npr. prosečna ocena na osnovu indikatora tolerancije iz WVS je 3,0 ili više).	Oцена 0
Društvo karakteriše nizak nivo tolerancije (npr. indikator se kreće između 2,0 i 2,9).	Oцена 1
Društvo karakteriše umeren nivo tolerancije (npr. indikator između 1,0 i 1,9).	Oцена 2
Društvo karakteriše visok nivo tolerancije (npr. indikator je manji od 1,0).	Oцена 3

2.4.3.- Javna svest²²²

Opis: Koliko je jaka javna svest među članovima društva?

Veoma nizak nivo javne svesti u društvu (npr. prosečna ocena na osnovu indikatora javne svesti je veća od 3,5)	Oцена 0
Nizak nivo javne svesti (npr. indikator se kreće između 2,6 i 3,5)	Oцена 1
Umeren nivo javne svesti (npr. indikator se kreće između 1,5 i 2,5)	Oцена 2
Visok nivo javne svesti. (npr. indikator se kreće manji od 1,5)	Oцена 3

2.5. - ZAKONSKO OKRUŽENJE

Opis: Koliko je postojeće zakonsko okruženje ohrabrujuće ili restriktivno za civilno društvo?

²²² Ocena za ovaj indikator je izvedena na osnovu srednje vrednosti za sledeće tri varijable: 1. zahtevanje državnih povlastica, 2. švercovanje u javnom prevozu, 3. utaju poreza.

2.5.1. - Registracija organizacija civilnog društva²²³

Opis: Koliko je proces registracije olakšan za organizacije civilnog društva? Da li je taj proces (1) jednostavan, (2) brz, (3) nije skup, (4) poštuje zakonske odredbe (5) dosledno se primenjuje?

Proces registracije organizacija civilnog društva uopšte nije olakšan. Četiri od pet navedenih karakteristika nisu prisutne.	Ocena 0
Proces registracije civilnog društva nije mnogo olakšan. Dve ili tri navedene karakteristike nisu prisutne.	Ocena 1
Proces registracije organizacija civilnog društva može se oceniti kao relativno olakšan. Nedostaje jedna od navedenih karakteristika.	Ocena 2
Proces registracije organizacija civilnog društva je olakšan. Sve navedene karakteristike su prisutne.	Ocena 3

2.5.2.- Dopuštene aktivnosti zastupanja

Opis: Koliko organizacije civilnog društva mogu slobodno da se bave zastupanjem / izlažu vladu kritici?

Organizacijama civilnog društva nije dozvoljeno da se bave zastupanjem ili izlažu vladu kritici.	Ocena 0
Postoje velika i / ili nejasno definisana ograničenja aktivnosti zastupanja.	Ocena 1
Ograničenja aktivnosti zastupanja organizacija civilnog društva su minimalna i jasno definisana, kao što je, na primer, zabrana vođenja političke kampanje.	Ocena 2
Organizacijama civilnog društva je dozvoljeno da se slobodno bave zastupanjem i izlažu rad vlade kritici.	Ocena 3

2.5.3. - Zakoni o oporezivanju koji su povoljni za organizacije civilnog društva

Opis: Koliko je sistem oporezivanja povoljan za organizacije civilnog društva? Koliko je skućen/širok dijapazon organizacija civilnog društva koje se kvalifikuju za oslobođenje od poreza, ukoliko ih ima? Koliko je značajno ovo izuzeće?

Sistem oporezivanja koči rad organizacija civilnog društva. Za organizacije civilnog društva ne postoji oslobođenje od poreza ili bilo kakve druge olakšice.	Ocena 0
Sistem oporezivanja opterećuje rad organizacija civilnog društva. Oslobođenje od poreza ili olakšice dostupne su samo malom broju organizacija civilnog društva (npr. humanitarnim organizacijama) ili ograničenim izvorima prihoda (npr. donacije).	Ocena 1
Sistem oporezivanja uključuje određene stimulacije povoljne za organizacije civilnog društva. Samo mali broj organizacija civilnog društva je isključen iz izuzeće od poreza ili olakšica i/ili izuzeća od poreza ili olakšice dostupne su za neke poreze i neke olakšice.	Ocena 2
Sistem oporezivanja favorizuje organizacije civilnog društva. Oslobođenje od poreza ili olakšice dostupni su za niz poreza i aktivnosti a ograničeni su samo u odgovarajućim okolnostima.	Ocena 3

2.5.4. - Poreske olakšice za davanja u dobrotvorne svrhe

Opis: Koliko su široko dostupni poreski odbici ili krediti ili neke druge poreske olakšice kojima se podstiču individualna davanja i davanja preduzeća?

²²³ Ovaj indikator kombinuje 5 pojedinačnih karakteristika koji govore o kvalitetu registracije OCD, naime da li je registracija (1) jednostavna, (2) brza, (3) nije skupa, (4) nepristrasno se primenjuje, i (5) primenjuje se dosledno. Proces korišćenja ovih pet 'da/ne' varijabli za ocenjivanje indikatora registracije organizacija civilnog društva od strane Nacionalne savetodavne grupe prati proces koji je naznačen za pod-dimenziju 3. Ocene indikatora definisane su time koliko su ovih pet karakteristika prisutne, odnosno nisu prisutne.

Ne postoje poreske olakšice za davanja u dobrotvorne svrhe (bilo za pojedince ili preduzeća).	Oцена 0
Poreske olakšice postoje za veoma ograničene namene i vrste organizacija.	Oцена 1
Postoje poreske olakšice za prilično velik broj namena ili vrsta organizacija.	Oцена 2
Postoji dovoljan broj poreskih olakšica za širok dijapazon namena i vrsta organizacija.	Oцена 3

2.6. - ODNOSI IZMEĐU DRŽAVE I CIVILNOG DRUŠTVA

Opis: Kakvi su priroda i kvalitet odnosa između civilnog društva i države?

2.6.1.- Autonomija

Opis: Koliko je civilno društvo u stanju da postoji i funkcioniše nezavisno od države? Koliko organizacije civilnog društva mogu da svoj rad slobodno obavljaju bez većeg upliva države? Da li je nadzor države razumno osmišljen i ograničen na zaštitu legitimnih javnih interesa?

Država kontroliše civilno društvo.	Oцена 0
Organizacije civilnog društva često su izložene neopravdanom mešanju države u njihov rad.	Oцена 1
Država prihvata postojanje nezavisnog civilnog društva ali organizacije civilnog društva izložene su povremenom mešanju države u njihov rad.	Oцена 2
Organizacije civilnog društva obavljaju svoj rad slobodno. One podležu samo razumnom nadzoru u vezi sa jasnim i legitimnim javnim interesima.	Oцена 3

2.6.2. – Dijalog

Opis: U kojoj meri je uspostavljen dijalog između države i civilnog društva? Koliko uslovi i pravila za učestvovanje u ovom dijalogu, ukoliko postoje, omogućavaju uključivanje i koliko su institucionalizovani?

Ne postoji neki svrsishodan dijalog između civilnog društva i države.	Oцена 0
Država pristaje da ostvari dijalog samo sa malim brojem ogranaka organizacija civilnog društva i to ad hoc.	Oцена 1
Država uspostavlja dijalog sa relativno širokim dijapazonom organizacija civilnog društva ali, u priličnoj meri, na ad hoc osnovi.	Oцена 2
Postoje mehanizmi koji omogućavaju sistematski dijalog između države i širokog i različitog dijapazona organizacija civilnog društva.	Oцена 3

2.6.3 - Saradnja/podrška

Opis: Koliko je mali /širok dijapazon organizacija civilnog društva koje deo sredstava dobijaju od države (u vidu poklonjenih sredstava.)?

Sredstva koja država izdvaja za organizacije civilnog društva su beznačajna.	Oцена 0
Država izdvaja sredstva samo za vrlo ograničen broj organizacija civilnog društva.	Oцена 1
Država izdvaja sredstva za umeren broj organizacija civilnog društva.	Oцена 2
Država izdvaja značajna sredstva za veliki broj organizacija civilnog društva.	Oцена 3

2.7. - ODNOSI IZMEĐU PRIVATNOG SEKTORA I CIVILNOG DRUŠTVA

Opis: Kakvi su priroda i kvalitet odnosa između civilnog društva i privatnog sektora?

2.7.1. - Stav privatnog sektora

Opis: Kakav je generalni stav privatnog sektora prema akterima civilnog društva?

Generalno neprijateljski	Ocena 0
Generalno ravnodušan	Ocena 1
Generalno pozitivan	Ocena 2
Generalno podržavajući	Ocena 3

2.7.2 - Društvena odgovornost preduzeća

Opis: Koliko su razvijene predstave o društvenoj odgovornosti preduzeća kao i postupci?

Velika preduzeća zanemaruju posledice koje njihov rad ima po društvo i životnu sredinu.	Ocena 0
Velika preduzeća svesna su svoje društvene odgovornosti samo na rečima. Međutim, u svom radu vrlo često zanemaruju negativne uticaje koje on ima na društvo i životnu sredinu.	Ocena 1
Velika preduzeća počinju da uzimaju u obzir potencijalno negativne posledice koje bi njihov rad mogao da ima po društvo i životnu sredinu.	Ocena 2
Velika preduzeća preduzimaju efikasne mere kako bi društvenu i životnu sredinu zaštitili.	Ocena 3

2.7.3. - Davanja preduzeća ²²⁴

Opis: Koliko je mali/širok dijapazon organizacija civilnog društva koje privatni sektor finansijski podržava?

Davanja preduzeća su beznačajna.	Ocena 0
Privatni sektor finansira samo veoma ograničen broj organizacija civilnog društva.	Ocena 1
Privatni sektor finansira umeren broj organizacija civilnog društva.	Ocena 2
Privatni sektor izdvaja sredstva za veliki broj organizacija civilnog društva.	Ocena 3

3. VREDNOSTI

3.1. - DEMOKRATIJA

Opis: Koliko akteri civilnog društva praktikuju i promovišu demokratiju?

3.1.1 - Demokratska praksa u okviru organizacija civilnog društva

Opis: Koliko organizacije civilnog društva praktikuju demokratičnost u svojim redovima? Koliko su njegovi članovi uključeni u proces odlučivanja? Da li se lideri biraju na demokratski sprovedenim izborima?

Velika većina (npr. više od 75%) organizacija civilnog društva ne praktikuje demokratiju u svojim redovima (npr. članovi malo / uopšte ne učestvuju u procesu odlučivanja, organizacije civilnog društva karakteriše snishodljivost i nepotizam).	Ocena 0
---	---------

²²⁴ Zadatak Nacionalne savetodavne grupe je da, prilikom ocenjivanja indikatora, proceni značaj podrške koju preduzeća pružaju civilnom društvu. Opisi ocena se odnose na dva elementa: (1) ukupnu veličinu podrške koju preduzeća daju civilnom društvu, (2) dijapazon organizacija civilnog društva koje ovaj sektor podržava. Neophodno je da se obrati pažnja na to da se oba ova elementa kombinuju u opisu ocene indikatora.

Većina organizacija civilnog društva (npr. više od 50%) ne praktikuje demokratiju u svojim redovima (npr. članovi malo/uopšte ne učestvuju u procesu odlučivanja, organizacije civilnog društva karakteriše snishodljivost i nepotizam).	Ocena 1
Većina organizacija civilnog društva (tj. više od 50%) praktikuje demokratiju u svojim redovima (npr. članovi u velikoj meri učestvuju u procesu donošenja odluka; lideri se biraju na demokratski sprovedenim izborima).	Ocena 2
Velika većina organizacija civilnog društva (tj. više od 75%) praktikuje demokratiju u svojim redovima (npr. članovi u velikoj meri učestvuju u procesu donošenja odluka; lideri se biraju na demokratski sprovedenim izborima).	Ocena 3

3.1.2 - Akcije koje civilno društvo sprovodi za promovisanje demokratije

Opis: Koliko civilno društvo aktivno promoviše demokratiju u društvu?

Nema aktivnu ulogu. Ne primećuje se bilo kakva aktivnost civilnog društva u ovoj oblasti.	Ocena 0
Mogu se primetiti samo nekoliko aktivnosti civilnog društva u ovoj oblasti. Njihova zapaženost je mala i civilno društvo u celini nije pridalo ovim pitanjima mnogo značaja.	Ocena 1
Može se primetiti izvestan broj aktivnosti civilnog društva u ovoj oblasti. Međutim, ovakvim inicijativama nedostaje široka podrška i/ili zapaženost u javnosti.	Ocena 2
Civilno društvo predstavlja pokretačku snagu za promovisanje demokratskog društva. Aktivnosti civilnog društva u ovoj oblasti imaju široku podršku i/ili veliku zapaženost u javnosti.	Ocena 3

3.2. – TRANSPARENTNOST

Opis: Koliko akteri civilnog društva praktikuju i promovišu transparentnost?

3.2.1 - Korupcija u okviru civilnog društva

Opis: Koliko je u okviru civilnog društva raširena korupcija?

Primeri korumpiranog ponašanja u okviru civilnog društva su vrlo česti.	Ocena 0
Primeri korumpiranog ponašanja u okviru civilnog društva su česti.	Ocena 1
Postoje povremeni primeri korumpiranog ponašanja u okviru civilnog društva.	Ocena 2
Primeri korumpiranog ponašanja u okviru civilnog društva veoma su retki.	Ocena 3

3.2.2 - Finansijska transparentnost organizacija civilnog društva

Opis: Koliki broj organizacija civilnog društva je finansijski transparentan? Koji procenat organizacija civilnog društva daje svoje računovodstvene izveštaje na uvid javnosti?

Veoma mali broj organizacija civilnog društva (manje od 30%) daje svoje računovodstvene izveštaje na uvid javnosti.	Ocena 0
Manji broj organizacija civilnog društva (30% -50%) daje svoje računovodstvene izveštaje na uvid javnosti.	Ocena 1
Manja većina organizacija civilnog društva (51% -65%) daje svoje računovodstvene izveštaje na uvid javnosti.	Ocena 2
Velika većina organizacija civilnog društva (više od 65%) daje svoje računovodstvene izveštaje na uvid javnosti.	Ocena 3

3.2.3 - Akcije koje civilno društvo preduzima kako bi promovisalo transparentnost

Opis: Koliko civilno društvo aktivno promoviše transparentnost vlade i preduzeća?

Nema u tome aktivnu ulogu. Ni jedna aktivnost civilnog društva nije primećena u ovoj oblasti.	Ocena 0
Samo nekoliko aktivnosti organizacija civilnog društva mogu se primetiti u ovoj oblasti. Njihova primećenost je mala i civilno društvo u celini ne pridaje mnogo značaja ovim pitanjima.	Ocena 1
Može se primetiti izvestan broj aktivnosti civilnog društva u ovoj oblasti. Međutim, nedostaje im široka podrška i/ili primećenost.	Ocena 2
Civilno društvo predstavlja pokretačku snagu prilikom zahtevanja transparentnosti vlade i preduzeća. Aktivnosti civilnog društva u ovoj oblasti imaju široku podršku i/ili veliku primećenost u javnosti.	Ocena 3

3.3. – TOLERANCIJA

Opis: Koliko akteri civilnog društva i organizacije praktikuju i promovišu tolerantnost?

3.3.1 - Tolerancija u okviru sektora civilnog društva

Opis: Koliko civilno društvo predstavlja tolerantan sektor?

Civilnim društvom dominiraju netolerantne struje. Toleriše se samo mali broj stavova.	Ocena 0
Značajne struje u okviru civilnog društva ne tolerišu tuđe stavove, ali ovo nailazi na protest civilnog društva u celini.	Ocena 1
Postoje izvesne netolerantne struje u okviru civilnog društva, ali one su izolovane od civilnog društva u celini.	Ocena 2
Civilno društvo predstavlja otvorenu arenu u kojoj se iznošenje svih stavova aktivno podstiče. Netolerantno ponašanje nailazi na jaku osudu civilnog društva u celini.	Ocena 3

3.3.2 - Akcije koje civilno društvo preduzima za promovisanje tolerancije

Opis: Koliko civilno društvo aktivno promoviše toleranciju u društvu?

Nema u tome aktivnu ulogu. Ni jedna aktivnost civilnog društva nije primećena u ovoj oblasti.	Ocena 0
Samo nekoliko aktivnosti organizacija civilnog društva mogu se primetiti u ovoj oblasti. Njihova primećenost je mala i civilno društvo u celini ne pridaje mnogo značaja ovim pitanjima.	Ocena 1
Može se primetiti izvestan broj aktivnosti civilnog društva u ovoj oblasti. Međutim, nedostaje im široka podrška i/ili primećenost.	Ocena 2
Civilno društvo predstavlja pokretačku snagu u promovisanju tolerantnog društva. Aktivnosti civilnog društva u ovoj oblasti imaju široku podršku i/ili veliku primećenost u javnosti.	Ocena 3

3.4. – NENASILJE

Opis: Koliko akteri civilnog društva praktikuju i promovišu nenasilje?

3.4.1 - Nenasilje u sektoru civilnog društva

Opis: Koliko je među akterima civilnog društva rašireno pribegavanje nasilju (kao što je oštećenje imovine ili individualno nasilje) kako bi se izrazili njihovi interesi u javnom životu?

Jake masovne grupe u okviru civilnog društva pribegavaju nasilju kao osnovnom sredstvu izražavanja svojih interesa.	Ocena 0
Neke izolovane grupe u okviru civilnog društva redovno pribegavaju nasilju kako bi izrazili svoje interese bez ikakvog izražavanja negodovanja od strane civilnog društva u celini.	Ocena 1
Neke izolovane grupe u okviru civilnog društva povremeno pribegavaju nasilnim radnjama ali njih civilno društvo u celini oštro osuđuje.	Ocena 2
Postoji veliki konsenzus u okviru civilnog društva u vezi sa principom nenasilja. Pribegavanje nasilju od strane aktera civilnog društva veoma je retko i podleže oštroj osudi.	Ocena 3

3.4.2 - Postupci kojima civilno društvo promovise nenasilje i mir

Opis: Koliko civilno društvo aktivno promovise nenasilno društvo? Na primer, koliko civilno društvo podržava nenasilno razrešenje društvenih konflikata i mir? Koliko se bavi pitanjima nasilja nad ženama, zlostavljanjem dece, nasiljem među omladinom itd.?

Nema aktivnu ulogu. Ne može se primetiti ni jedna značajnija aktivnost civilnog društva u ovoj oblasti. Neke akcije civilnog društva zapravo i doprinose nasilju u društvu.	Ocena 0
Mogu se primetiti samo nekoliko aktivnosti u ovoj oblasti. Njihova primećenost je mala i civilno društvo u celini ovim pitanjima ne poklanja mnogo značaja.	Ocena 1
Može se primetiti izvestan broj aktivnosti civilnog društva u ovoj oblasti. Međutim, nedostaje široka podrška i/ili primećenost ovakvih inicijativa u javnosti.	Ocena 2
Civilno društvo predstavlja pokretačku snagu u promovisanju nenasilnog društva. Postupci civilnog društva u ovoj oblasti uživaju široku podršku i/ili su veoma primećeni u javnosti.	Ocena 3

3.5. - RAVNOPRAVNOST MEĐU POLOVIMA

Opis: Koliko akteri civilnog društva praktikuju i promovisu ravnopravnost među polovima?

3.5.1 - Ravnopravnost među polovima u sektoru civilnog društva

Opis: Koliko civilno društvo predstavlja sektor u kome postoji ravnopravnost među polovima?

Žene su isključene iz liderskih uloga u civilnom društvu.	Ocena 0
Žene uglavnom nisu prisutne u rukovodstvu civilnog društva.	Ocena 1
Žene nisu dovoljno zastupljene na liderskim pozicijama u civilnom društvu.	Ocena 2
Žene su podjednako zastupljene u rukovodstvu i članstvu civilnog društva.	Ocena 3

3.5.2 - Praktikovanje ravnopravnosti među polovima u okviru organizacija civilnog društva

Opis: Koliko organizacije civilnog društva praktikuju ravnopravnost među polovima? Koji procenat organizacija civilnog društva sa plaćenim osobljem ima utvrđene politike kojima obezbeđuje ravnopravnost među polovima?

Veoma mali broj (manje od 20%).	Ocena 0
Manjina (20%-50%)	Ocena 1
Manja većina (51% - 65%)	Ocena 2
Velika većina (više od 65%)	Ocena 3

3.5.3 - Postupci koje civilno društvo preduzima kako bi promovisalo ravnopravnost među polovima

Opis: Koliko civilno društvo aktivno promovise u društvu ravnopravnost među polovima?

Nema aktivnu ulogu. Ne može se primetiti ni jedna značajnija aktivnost civilnog društva u ovoj oblasti. Neke akcije civilnog društva zapravo i doprinose nejednakosti među polovima.	Oцена 0
Može se primetiti samo nekoliko aktivnosti u ovoj oblasti. Njihova primećenost je mala i civilno društvo u celini ovim pitanjima ne poklanja mnogo značaja.	Oцена 1
Može se primetiti izvestan broj aktivnosti civilnog društva u ovoj oblasti. Međutim, nedostaje široka podrška i/ili primećenost ovakvih inicijativa u javnosti.	Oцена 2
Civilno društvo predstavlja pokretačku snagu u promovisanju ravnopravnosti među polovima u društvu. Postupci civilnog društva u ovoj oblasti uživaju široku podršku i/ili su veoma primećeni u javnosti.	Oцена 3

3.6. - SMANJIVANJE SIROMAŠTVA

Opis: Koliko akteri civilnog društva promovišu iskorenjivanje siromaštva?

3.6.1 - Akcije koje civilno društvo preduzima kako bi iskorenilo siromaštvo

Opis: U kojoj meri civilno društvo nastoji da iskoreni siromaštvo?

Nema aktivnu ulogu. Ne može se primetiti ni jedna značajnija aktivnost civilnog društva u ovoj oblasti. Neke akcije civilnog društva zapravo i doprinose postojećim ekonomski neravnopravnim pozicijama.	Oцена 0
Može se primetiti samo nekoliko aktivnosti u ovoj oblasti. Njihova zapaženost je mala i civilno društvo u celini ovim pitanjima ne poklanja mnogo značaja.	Oцена 1
Može se primetiti izvestan broj aktivnosti civilnog društva u ovoj oblasti. Međutim, nedostaje široka podrška i/ili zapaženost ovakvih inicijativa u javnosti.	Oцена 2
Civilno društvo predstavlja pokretačku snagu u promovisanju smanjenja siromaštva. Postupci civilnog društva u ovoj oblasti uživaju široku podršku i/ili su veoma zapaženi u javnosti.	Oцена 3

3.7. - ODRŽIVOST ŽIVOTNE SREDINE

Opis: Koliko akteri civilnog društva praktikuju i promovišu održivost životne sredine?

3.7.1 - Akcije koje civilno društvo preduzima kako bi se održala životna sredina

Opis: U kojoj meri civilno društvo nastoji da održi životnu sredinu?

Nema aktivnu ulogu. Ne zapaža se ni jedna značajnija aktivnost civilnog društva u ovoj oblasti. Neke akcije civilnog društva zapravo doprinose da se praktikovanje neodrživosti životne sredine intenzivira.	Oцена 0
Može se primetiti samo nekoliko aktivnosti u ovoj oblasti. Njihova zapaženost je mala i civilno društvo u celini ovim pitanjima ne poklanja mnogo značaja.	Oцена 1
Može se primetiti izvestan broj aktivnosti civilnog društva u ovoj oblasti. Međutim, nedostaje široka podrška i/ili zapaženost ovakvih inicijativa u javnosti.	Oцена 2
Civilno društvo predstavlja pokretačku snagu u zaštiti životne sredine. Postupci civilnog društva u ovoj oblasti uživaju široku podršku i/ili su veoma zapaženi u javnosti.	Oцена 3

4. UTICAJ

4.1. - UTICAJ NA JAVNU POLITIKU

Opis: Koliko civilno društvo aktivno i uspešno utiče na javnu politiku?

4.1.1. – 4.1.2. - *Studije slučaja o ljudskim pravima i uticaju socijalne politike*

Opis: Koliko civilno društvo aktivno i uspešno utiče na javnu politiku?

Ne može se primetiti ni jedna aktivnost civilnog društva u ovoj oblasti.	Ocena 0
Aktivnost civilnog društva u ovoj oblasti vrlo je ograničena i ne postoji neki značajniji uticaj.	Ocena 1
Civilno društvo je u ovoj oblasti aktivno ali njegov uticaj je ograničen.	Ocena 2
Civilno društvo igra važnu ulogu. Mogu se videti primeri postizanja značajnog uspeha / uticaja.	Ocena 3

4.1.3. - *Uticaj civilnog društva na proces sastavljanja nacionalnog budžeta-studija slučaja*

Opis: Koliko civilno društvo aktivno i uspešno utiče na ukupan proces sastavljanja nacionalnog budžeta?

Ne može se primetiti ni jedna značajnija aktivnost civilnog društva u ovoj oblasti.	Ocena 0
Aktivnost civilnog društva u ovoj oblasti vrlo je ograničena i usmerena na određene elemente budžeta ²²³	Ocena 1
Civilno društvo aktivno učestvuje u ukupnom procesu sastavljanja budžeta ali njegov uticaj je ograničen.	Ocena 2
Civilno društvo ima aktivnu ulogu u ukupnom procesu sastavljanja budžeta. Mogu se primetiti primeri postizanja značajnog uspeha / uticaja.	Ocena 3

4.2. - POZIVANJE DRŽAVE I PRIVATNIH PREDUZEĆA NA ODGOVORNOST

Opis: Koliko civilno društvo aktivno i uspešno poziva državu i privatna preduzeća na odgovornost?

4.2.1. - *Pozivanje države na odgovornost*

Opis: Koliko civilno društvo aktivno i uspešno nadgleda rad države i poziva je na odgovornost?

Ne može se primetiti ni jedna značajnija aktivnost civilnog društva u ovoj oblasti.	Ocena 0
Aktivnost civilnog društva u ovoj oblasti vrlo je ograničena i ne postoji njegov primetan uticaj.	Ocena 1
Civilno društvo je aktivno u ovoj oblasti ali njegov uticaj je ograničen.	Ocena 2
Civilno društvo igra važnu ulogu. Mogu se primetiti primeri postizanja značajnog uspeha / uticaja.	Ocena 3

²²³ Izraz određeni element budžeta se odnosi na pitanje ili segment budžeta kao što je budžet za potporu sindikalnih aktivnosti ili socijalna davanja. Više ocene dodeljene su aktivnostima civilnog društva koje daju analizu, ulazne podatke i zastupanje rada na ukupnom budžetu.

4.2.2. - Pozivanje privatnih preduzeća na odgovornost

Opis: Koliko civilno društvo aktivno i uspešno poziva privatna preduzeća na odgovornost?

Ne može se primetiti ni jedna značajnija aktivnost civilnog društva u ovoj oblasti.	Ocena 0
Aktivnost civilnog društva u ovoj oblasti vrlo je ograničena i ne postoji njegov primetan uticaj.	Ocena 1
Civilno društvo je aktivno u ovoj oblasti ali njegov uticaj je ograničen.	Ocena 2
Civilno društvo igra važnu ulogu. Mogu se primetiti primeri postizanja značajnog uspeha / uticaja.	Ocena 3

4.3. - REAGOVANJE NA DRUŠTVENE INTERESE

Opis: Koliko su akteri civilnog društva osetljivi na društvene interese?

4.3.1 – Osetljivost

Opis: Koliko efikasno akteri civilnog društva reaguju na društvenu problematiku?

Akteri civilnog društva nisu upućeni u ključnu problematiku građana.	Ocena 0
Česti su primeri određenih ključnih društvenih problema koji nisu naišli na odjek kod postojećih aktera civilnog društva.	Ocena 1
Postoje izolovani primeri ključnih društvenih problema koji nisu naišli na odjek kod postojećih aktera civilnog društva.	Ocena 2
Akteri civilnog društva se vrlo efikasno bave ključnom problematikom građana.	Ocena 3

4.3.2 - Poverenje javnosti

Opis: Koji procenat građana ukazuje poverenje akterima civilnog društva?

Mali broj (< 25%)	Ocena 0
Velika manjina (25% - 50%)	Ocena 1
Manja većina (51% – 75%)	Ocena 2
Velika većina (> 75%)	Ocena 3

4.4. - OSNAŽIVANJE GRAĐANA

Opis: Koliko civilno društvo aktivno i uspešno osnažuje građane, naročito tradicionalno marginalizovane grupe, kako bi im pomogli da učestvuju u donošenju odluka koje utiču na njihov život?

4.4.1 - Informisanje/ edukovanje građana

Opis: Koliko civilno društvo aktivno i uspešno informiše i edukuje građane u vezi sa pitanjima od javnog značaja?

Ne može se primetiti ni jedna značajnija aktivnost civilnog društva u ovoj oblasti.	Ocena 0
Aktivnost civilnog društva u ovoj oblasti vrlo je ograničena i ne postoji njegov primetan uticaj.	Ocena 1
Civilno društvo je aktivno u ovoj oblasti ali njegov uticaj je ograničen.	Ocena 2
Civilno društvo igra važnu ulogu. Zapaža se značajan uspeh / uticaj.	Ocena 3

4.4.2 - Jačanje kapaciteta za preduzimanje zajedničkih akcija

Opis: Koliko civilno društvo aktivno i uspešno jača kapacitet građana da se sami organizuju, mobilišu sredstva i zajedno rade na rešavanju zajedničkih pitanja?

Ne može se primetiti ni jedna značajnija aktivnost civilnog društva u ovoj oblasti.	Ocena 0
Aktivnost civilnog društva u ovoj oblasti vrlo je ograničen i ne postoji njegov primetan uticaj.	Ocena 1
Civilno društvo je aktivno u ovoj oblasti ali njegov uticaj je ograničen.	Ocena 2
Civilno društvo igra važnu ulogu. Zapaža se značajan uspeh / uticaj.	Ocena 3

4.4.3 - Osnaživanje marginalizovane populacije

Opis: Koliko civilno društvo aktivno i uspešno vrši osnaživanje marginalizovane populacije?

Ne može se primetiti ni jedna značajnija aktivnost civilnog društva u ovoj oblasti.	Ocena 0
Aktivnost civilnog društva u ovoj oblasti vrlo je ograničena i ne postoji njegov primetan uticaj.	Ocena 1
Civilno društvo je aktivno u ovoj oblasti ali njegov uticaj je ograničen.	Ocena 2
Civilno društvo igra važnu ulogu. Zapaža se značajan uspeh/uticaj.	Ocena 3

4.4.4 - Osnaživanje žena

Opis: Koliko civilno društvo aktivno i uspešno radi na osnaživanju žena, tj. obezbeđuje im pravi izbor i upravljanje svojim životom?

Ne može se primetiti ni jedna značajnija aktivnost civilnog društva u ovoj oblasti.	Ocena 0
Aktivnost civilnog društva u ovoj oblasti vrlo je ograničena i ne postoji njegov primetan uticaj.	Ocena 1
Civilno društvo je aktivno u ovoj oblasti ali njegov uticaj je ograničen.	Ocena 2
Civilno društvo igra važnu ulogu. Zapaža se značajan uspeh / uticaj.	Ocena 3

4.4.5 - Jačanje socijalnog kapitala ²²⁶

Opis: Koliko civilno društvo jača društveni kapital među svojim članovima? Koliko članovi civilnog društva imaju poverenja, tolerancije i javne svesti u odnosu na populaciju koja ne predstavlja članstvo civilnog društva?

Civilno društvo umanjuje udeo društvenog kapitala u civilnom društvu.	Ocena 0
Civilno društvo ne doprinosi jačanju društvenog kapitala u društvu.	Ocena 1
Civilno društvo umereno doprinosi jačanju društvenog kapitala u društvu.	Ocena 2
Civilno društvo veoma doprinosi jačanju društvenog kapitala u društvu.	Ocena 3

4.4.6 - Pomoć u ostvarivanju sredstava za život

Opis: Koliko civilno društvo aktivno i uspešno kreira/podržava zapošljavanje i/ili mogućnosti za ostvarivanje prihoda (naročito kod siromašne populacije i žena)?

Ne može se primetiti ni jedna značajnija aktivnost civilnog društva u ovoj oblasti.	Ocena 0
---	---------

²²⁶ Da bi se ocenio ovaj indikator, koristile su se tri veličine za poverenje, toleranciju i javnu svest (pogledati pod-dimenziju društveno-kulturne norme u dimenziji OKRUŽENJE): 1) Izračunati tri mere za dve podgrupe građanstva: (1) članove organizacije civilnog društva (2) i građane koji nisu uključeni u organizacije civilnog društva i (2) Uporediti ocenu svake veličine za dve podgrupe i utvrditi koja podgrupa ima bolju ocenu (tj. navodi veće poverenje, toleranciju i javnu svest).

Aktivnost civilnog društva u ovoj oblasti vrlo je ograničena i ne postoji njegov primetan uticaj.	Ocena 1
Civilno društvo je aktivno u ovoj oblasti ali njegov uticaj je ograničen.	Ocena 2
Civilno društvo igra važnu ulogu. Zapaža se značajan uspeh / uticaj.	Ocena 3

4.5. - REŠAVANJE DRUŠTVENIH POTREBA

Opis: Koliko civilno društvo aktivno i uspešno rešava društvene potrebe, naročito potrebe siromašne populacije ili drugih marginalizovanih grupa?

4.5.1 - Lobiranje za pružanje usluga od strane države

Opis: Koliko civilno društvo aktivno i uspešno lobira kod vlade za rešavanje gorućih potreba u društvu?

Ne može se primetiti ni jedna značajnija aktivnost civilnog društva u ovoj oblasti.	Ocena 0
Aktivnost civilnog društva u ovoj oblasti vrlo je ograničena i ne postoji njegov primetan uticaj.	Ocena 1
Civilno društvo je aktivno u ovoj oblasti ali njegov uticaj je ograničen.	Ocena 2
Civilno društvo igra važnu ulogu. Zapaža se značajan uspeh/uticaj.	Ocena 3

4.5.2 - Rešavanje gorućih potreba u društvu

Opis: Koliko civilno društvo aktivno i uspešno direktno rešava goruće potrebe u društvu (kroz pružanje usluga ili promovisanje inicijativa za samopomoć)?

Ne može se primetiti ni jedna značajnija aktivnost civilnog društva u ovoj oblasti	Ocena 0
Aktivnost civilnog društva u ovoj oblasti vrlo je ograničena i ne postoji njegov primetan uticaj.	Ocena 1
Civilno društvo je aktivno u ovoj oblasti ali njegov uticaj je ograničen.	Ocena 2
Civilno društvo igra važnu ulogu. Zapaža se značajan uspeh/uticaj.	Ocena 3

4.5.3 - Rešavanje potreba marginalizovanih grupa

Opis: Koliko su organizacije civilnog društva manje ili više efikasnije od države u pružanju usluga marginalizovanim grupama?

Organizacije civilnog društva su manje efikasne od države.	Ocena 0
Organizacije civilnog društva su efikasne koliko i država.	Ocena 1
Organizacije civilnog društva su nešto efikasnije od države.	Ocena 2
Organizacije civilnog društva su mnogo efikasnije od države.	Ocena 3

BIBLIOGRAFIJA

- Arato, Endrju (1991) *Društveni pokreti civilno društvo i problem suvereniteta, Polja*, god. 37, br.386/387 : 169-171
- Begović, Boris, Mijatović, Boško (2001) (ur) *Korupcija u Srbiji*, Beograd: Centar za liberalno demokratske studije
- Begović, Boris, Mijatović, Boško Hiber, Drago (2004) (ur) *Korupcija u sudstvu*, Beograd: Centar za liberalno demokratske studije
- Begović Boris, Mijatović, Boško (2004) (red) *Korupcija na carini*, Beograd: Centar za liberalno demokratske studije
- Bilten vesti Ministarstvo spoljnih poslova, (2004 26 mart) [internet] dostupno na: www.mfa.gov.yu/Srpski/Bilteni/Srpski/b260304_s.html,
- Biserko Sonja, (ur), (2004) *U potrazi za građanskim identitetom*, Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava [Internet] dostupno na: www.helsinki.org.yu/other.php?lang=sr
- Blagojević, Slobodan M (1995) *Neka razmišljanja o pravnoj državi i civilnom društvu, Pravni život*, god. 44, knjiga 421 br.12 :811-823
- Clements, Lori (2004) *Socijalni dijalog-put kojim se ređe ide, Danas* 23.07.2004. [Internet] dostupno na www.danas.co.yu/20040723/sindik1.html#6
- Coleman, James (1988), *Social Capital and the Creation of Human Capital, American Journal of Sociology*, 94: Supplement, pp. S 95 – S 120.
- Cverde, Evert fan der (1996/1997) *Civilno društvo kod postsovjetskih filozofa: glavna sporedna stvar, Beogradski krug*, br.3/4,1/2 : 409-424
- Citizens have the word* (2000), Beograd: Centar za demokratsku kulturu [Internet] dostupna na: www.cdcbgd.org.yu/publikacije/zbornici.htm.
- Dereta Miljenko, (2001), Nova mreža za novo vreme, *Mreža*, broj 3, Januar 2001 [internet] dostupno na: www.gradjanske.org/civilno/centar/mreza/index.htm
- Goati, Vladimir (1995) *Partije i partijski sistem u Srbiji , Srbija između prošlosti i budućnosti* Beograd: IDN, Forum za etničke odnose
- Gredelj, Stjepan (1995) *O (ne) mogućnosti uspostavljanja civilnog društva u Srbiji, Srbija između prošlosti i budućnosti*, Beograd: IDN, Forum za etničke odnose
- Hantke, Frank, (2005) *U Srbiji se zasad vodi socijalni monolog(intervju), Danas, dodatak Sindikat* 14.04.2005, [Internet] dostupno na: www.danas.co.yu/20050314/sindik5.html#0
- Helsinška povelja 2005, [Internet] Dostupno na adresi: www.helsinki.org.yu/proj_charter.php?lang=en
- Hendriks, Carolyn, (October 2002), Social and Political Theory Program, Research School of Social Sciences, Australian National University, Refereed paper presented to the, Jubilee conference of the Australasian Political Studies Association, Australian National University, Canberra, Dostupno na adresi: <http://arts.anu.edu.au/sss/apsa/Papers/hendriks.pdf>
- Đuretić, Nenad (1999) *Srbija tragovi civilnosti: ogleđ o deficitima civilnosti*, Novi Sad: Jugoslovensko udruženje za političke nauke
- Đuretić, Nenad (1990) *Civilno društvo kao realna utopija (između aktuelne iluzije i društva socijalizma)* Despotović, Ljubiša (ur): *Polja politike*, Novi Sad: Jugoslovensko udruženje za političke nauke
- Human rights in Serbia and Montenegro 2004*, (2005) Belgrade: Center for Human Rights, Belgrade

- Human rights in Serbia and Montenegro 2005*, (2006) Belgrade: Center for Human Rights, Belgrade
- Igličar, Albin (1998) *Država blagostanja, civilno društvo i pravna država, Gledišta*, god. 29, br.5/6 : 61-67
- Jovanović, Đokica, (1995) *Sunovrat u zajednicu : politička stvarnost jugoslovenskog društva i stilovi života*, Niš : Gradina, Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju
- Karpinski, Jakub (1998) *Konflikti i politika*, Beograd: Građanske inicijative
- Kin, Džon (1988) *Pismo o tome: zašto je civilno društvo važno za socijaliste i ostale, Gledišta*, god. 29, br.5/6 : 38-59
- Kin, Džon (2003) *Civilno društvo: stare slike nove vizije*, Beograd: Filip Višnjić
- Križan, Mojmir (1988) *Civilno društvo i modernizacija društva sovjetskog tipa, Gledišta*, god. 29, br.5/6 : 127-147
- Levitas, A, Peteri G (2004), *Local Self-Governance Financing System Reform in Serbia*. Belgrade: PALGO Center
- Lazić, Mladen (2005) *Promene i otpori*, Beograd: IP Filip Višnjić
- Marković, Slobodan (ur); Beckett Weaver, Eric (ur); Pavlović, Vukašin (ur) (2004) *Challenges to New Democracies in the Balkans*, Belgrade: Association of Fulbright Alumni of Serbia and Montenegro : Čigoje press
- Mastnak, Tomaž (1988) *Totalitarizam odozdo, Gledišta*, god. 29, br.5/6 : 80-90
- Mihailović, Srećko (ur) (2005), *Istraživanje javnog mnjenja Serbia. Političke podele u kontekstu civilnog društva*, Beograd CeSID [Internet] Dostuno na adresi: www.cesid.org/eng/programi/istrazivanja/index.jsp
- Mihailović, Srećko ed (2005), *Političke podele – pet godina kasnije*. Beograd CeSID [Internet] Dostupno na adresi: www.cesid.org/eng/programi/istrazivanja/index.jsp
- Milivojević, Zdenka (1995) *Mediji u Srbiji od 1985-1994 u: Srbija između prošlosti i budućnosti* Belgrade: IDN Forum za etničke odnose
- Milivojević, Zdenka (ur) (2002) *Uputstvo za upotrebu korupcije*, Beograd: Argument
- Mišković, Milan (1999) *Teorijska i društvena vrednost pojma civilno društvo, Zbornik matice srpske za društvene nauke*, br. 106/107 : 147-156
- Mitrović, Ljubiša (ur); Đorđević, Dragoljub (ur); Todorović, Dragan (ur) (2004) *Civilno društvo i multikulturalizam na Balkanu*, Niš: Sven: Filozofski fakultet : Institut za sociologiju
- Molnar, Aleksandar (2004) *Pojmovnik civilnog društva 3*, Beograd: Grupa 484
- Nikolin, Sanja (ur) (2001) *Treći sektor u Srbiji – status i perspektive*, Beograd: NGO Policy Group
- NVO sektor u Srbiji* (2005), Beograd: Građanske inicijative, FENS
- Paunović, Žarko (1997), *Razvojni ciklusi nevladinih organizacija u SR Jugoslaviji*, Zbornik radova *Granice izazov interkulturalnosti*, Božidar Jakšić (ur), Beograd: Forum za etničke odnose
- Paunović, Žarko (1995) *Asocijativni oblici civilnog društva u Srbiji u Zborniku Srbija između prošlosti i budućnosti*, Beograd: IDN i Forum za etničke odnose
- Paunović, Žarko (1996) *Mali pojmovnik civilnog društva*, Beograd: In-press
- Paunović, Žarko (2003) *Nevladine organizacije u demokratskom društvu*, Beograd: Centar za razvoj neprofitnog sektora

- Pavlović, Vukašin (1993) *Civilno društvo i autonomija univerziteta*, Arhiv za pravne i društvene nauke, god. 79, knjiga 49, br.2 : 339-352
- Pavlović, Vukašin (ur) (1995) *Potisnuto civilno društvo*, Beograd: Eko Centar
- Pavlović, Vukašin (2001) *Sindikati i civilno društvo*, Beograd: UGS Nezavisnost, Podgorica: Savez samostalnih sindikata Crne Gore
- Pavlović, Vukašin (2004) *Civilno društvo i demokratija*, Beograd: Udruženje za političke nauke Srbije i Cene Gore: Čigoja štampa: Građanske inicijative: Fakultet političkih nauka
- Pavlović, Vukašin, (2005) *Institucije se guše u netoleranciji i vulgarnosti* (intervju), *Danas* 4.04.2005 [internet] dostupno na www.danas.co.yu/20050404/frontpage1.html
- Pešić, Vesna (1987) *Civilno društvo i pacifikacija unutrašnjih odnosa*, *Theoria*, god. 30, br.3/4 : 101-109
- Petovar, Ksenija (ur) (2001) *Čitanka Radna sveska*, Beograd: Fond Centar za demokratiju
- Petrović, Branka (ur) (2002) *Civilno društvo i nevladin sektor*, Beograd: Magna agenda
- Petrović, Ivana (2004) *Civilno društvo i nadzor nad zatvorima*, *Temida*, god. 7 br.2. : 50-53
- Podunavac, Milan (1988) *Tri teze o odnosu civilnog društva i legitimizacije vlasti u socijalizmu*, *Gledišta*, god. 29, br.5/6 : 68-79
- Podunavac, Milan (1998) *Princip građanstva i poredak politike*, Beograd: Princip : Fakultet političkih nauka
- Potrošačka korpa*, Statistički zavod Srbije i Crne Gore, [Internet] Dostupno na adresi: www.szs.sv.gov.yu/korpa/korpa.htm.
- Putnam, Robert (1994) *Making Democracy Work: Civic traditions in modern Italy*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Putnik, Katarina (ur) (2004) *Nasilna društva u tranziciji: alternativni dijalog Kosovo-Srbija*, Beograd, Priština: Inicijativa mladih za ljudska prava
- Role, Žerar (2004) *Apologija građanskog: pravda i tolerancija u sukobu*, Beograd: Beogradski krug
- Studija izvodljivosti*, unauthorized translation, 12.04.2005, Working Paper of the European Commission, Report on the readiness of Serbia and Montenegro for negotiations on signing the Stabilization and Accession Agreement, Brussels. [Internet] Dostupno na adresi: <http://www.info.gov.yu/default.php?id=134&je=>
- Srbija siromašna*, *Danas* 11.10.2005 [Internet] dostupno na www.danas.co.yu/20051011/hronika1.html#8
- Stanisavljević, Nevenka (1995), *The Profile of the Voluntary Sector in Post-Communist Countries: Case of Yugoslavia*, *Družboslovne rasprave*, Volume XI, Number 19-20
- Štrajn, Darko (1988) *Civilno društvo kao univerzalni i kao partikularni projekt*, *Gledišta*, god. 29, br.5/6 : 91-94
- Strategija za smanjenje siromaštva* [Internet] dostupno na www.prsp.sr.gov.yu/dokumenta.jsp
- Strategija za integraciju Roma* [Internet] dostupno na www.prsp.sr.gov.yu/dokumenta.jsp
- Subotić, Milan (1998) *Od ljudske do političke emancipacije – Prilog raspravi o socijalističkom civilnom društvu* *Gledišta*, god. 29, br.5/6 : 95-106
- The 2004 NGO Sustainability Index for Central and Eastern Europe and Eurasia*, USAID, [Internet] Available from: www.usaid.gov/locations/europe_eurasia/dem_gov/ngoindex/2004/index.htm

- Trkulja, Jovica (1991) *Marginalije o pravnoj državi, političkom pluralizmu i civilnom društvu*, Anali pravnog fakulteta u Beogradu, god. 39, br.1/3 : 317-325
- Vasović, Vučina (ur) (2002) *Postkomunizam i demokratske promene: demokratska rekonstrukcija države i političkog sistema*, Beograd: Jugoslovensko udruženje za političke nauke: Fakultet političkih nauka
- Vasović, Vučina (ur); Pavlović, Vukašin (ur) (2004) *Uslovi i strategije demokratizacije*, Beograd: Jugoslovensko udruženje za političke nauke : Fakultet političkih nauka
- Vegel, Laslo (1996) *Multikultura i moderno civilno društvo*: Macura, Miloš : Stanojčić, Vojislav (ur): *Položaj manjina u saveznoj republici jugoslaviji*, Beograd: SANU
- Vigvari Andraš, Raičević Božidar, Brnjas Zvonko (2003) *Osnovi teorije državnog budžeta i finansijski poslovi samouprava*, Beograd Novi Sad: Evropski pokret u Srbiji, Prometej [Internet] dostupno na www.emins.org/publikacije/knjige/index.htm
- Vujadinović, Dragica (ur) Veljak, Lino (ur) Goati, Vladimir (ur) Pavićević, Veselin (ur) (2004) *Između autoritarizma i demokratije: Srbija, Crna Gora, Hrvatska Knj2, Civilno društvo i politička kultura*, Beograd: Cedet
- Vujović-Brdarević, Jasmin (1994) "Civilno društvo i demokratske promene u Srbiji", *Gledišta*, god. 35, br.1/6 : 131-140
- Vukadinović, Đorđe (ur) (2003) *Kritički pojmovnik civilnog društva*, Beograd: Grupa 484
- Vukomanović, Milan (ur) (2000) *Crkva, država i civilno društvo*, Beograd: Centar za demokratiju
- Živković, Jovan (ur) (2001) *U-put građansko društvo*, Niš : Društvo dobre akcije : Junir : Komrenski sociološki susreti
- Worldwide Governance Indicators: 1996-2004 World Bank [Internet] Available from: www.worldbank.org/wbi/governance/govdata/
- World Values Survey (1996) [Internet] Available from: www.worldvaluessurvey.org/
- World Values Survey (2001) [Internet] Available from: www.worldvaluessurvey.org/

ZAKONI:

Zakon o lokalnoj samoupravi [Internet] dostupno na: www.mpalsg.sr.gov.yu/sr/dokum.asp

Zakon o teritorijalnoj organizaciji RS (pristupljeno) [Internet] dostupno na: www.mpalsg.sr.gov.yu/sr/dokum.asp

Zakon o političkim organizacijama [Internet] dostupno na: www.mpalsg.sr.gov.yu/sr/dokum.asp

Zakon o zaštitniku građana [Internet] dostupno na: www.mpalsg.sr.gov.yu/sr/dokum.asp

Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina [Internet] dostupno na www.humanrights.gov.yu/srpski/dokumenta/index.htm

Zakon o budžetu RS za 2006. godinu [Internet] dostupno na www.mfin.sr.gov.yu/html/modules.php?p=modload&name=Subjects&file=index&req=listpages&subid=13

Zakon o vinansiranju lokalne samouprave [Internet] dostupno na http://www.parlament.sr.gov.yu/content/lat/akta/akta_detalji.asp?id=376&t=Z

Zakon o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja [Internet] dostupno na www.parlament.sr.gov.yu/content/lat/akta/akta_detalji.asp?id=171&t=Z

Zakon o zaštiti životne sredine [Internet] dostupno na www.ekoserb.sr.gov.yu/dokumenti/index.php

Predlog zakona o izmeni zakona o zaštiti životne sredine [Internet] dostupno na www.ekoserb.sr.gov.yu/dokumenti/index.php

Zakon o crkvama i verskim zajednicama [Internet] dostupno na www.parlament.sr.gov.yu/content/lat/akta/akta_detalji.asp?id=349&t=Z

Zakon o rdiodifuziji [Internet] dostupno na www.parlament.sr.gov.yu/content/lat/akta/akta_detalji.asp?id=45&t=Z

Zakon o sprečavanju sukoba interesa [Internet] dostupno na www.antikorupcija-savet.sr.gov.yu/zakoni/index.jsp

INTERNET IZVORI:

www.transparentnost.org.yu/

www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi/2005

www.transparency.org

<http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/TOPICS/EXTPUBLICSECTORANDGOVERNANCE/EXTANTICORRUPTION/0,,menuPK:384461~pagePK:149018~piPK:149093~theSitePK:384455,00.html>

www.humanrights.gov.yu

www.parlament.sr.gov.yu

www.prsp.sr.gov.yu

www.freedomhouse.org/template.cfm?page=22&year=2005&country=6757

www.yucom.org.yu
www.gradjanske.org
www.crnps.org.yu
www.webrzs.sr.gov.yu
www.mediacenter.org.yu
www.worldbank.org/wbi/governance/govdata/
www.worldvaluessurvey.org
www.ekoserb.sr.gov.yu
www.mpalsg.sr.gov.yu
www.fes.org.yu
www.fer.org.yu
www.sif.minrzs.sr.gov.yu
www.antikorupcija-savet.sr.gov.yu
www.rztr.co.yu/statistika.htm
www.civicus.org
www.amnesty.org
www.emins.org
www.un.org.yu
www.cedet.org.yu
www.helsinki.org.yu
www.szs.sv.gov.zu/korpa/korpa.htm
www.statserb.sr.gov.yu/Pod/sao.htm
www.jhu.edu/%7Eeccss/pubs/pdf/globalciv.pdf
www.jhu.edu/
www.CIVICUS.org/new/default.asp
www.mfa.gov.yu/Srpski/Bilteni/Srpski/b260304_s.html
www.news.inet.co.yu/index.php
www.b92.net/info/vesti/index.php
www.mapl.com.au/A13.htm

Civilno društvo Srbije
Zdenka Milivojević
ARGUMENT, Istraživački i analitički centar
u saradnji sa
Centrom za razvoj neprofitnog sektora (CRNPS)

Izdavač:
ARGUMENT
Svetogorska 9, I sprat,
11000 Beograd, Srbija
Tel: + 381 11 3342-241, 3346-626, 3346-616
Fax: + 381 11 3342-634
www.argument.co.yu

ISBN 978-86-83015-12-2

Recenzent:
Srećko Mihailović

Lektor:
Danijela Minić

Karikatura:
Corax

Dizajn i prelom:
Katarina Stanković

Beograd, 2006.

Štampa:
EKOPRES, Zrenjanin

Tiraž 500

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

321.011.5(497.11) "1990/2006"

МИЛИВОЈЕВИЋ, Зденка

Civilno društvo Srbije : Potisnuto tokom
1990-ih – u potrazi za legitimitetom,
prepoznatljivom ulogom i priznatim uticajem
tokom 2000-ih : CIVICUS indeks civilnog
društva – izveštaj za Srbiju / Zdenka
Milivojević. – Beograd : Argument, 2006
(Zrenjanin : Ekopres, 2007) . – 239 str. :
Graf. prikazi, tabele ; 24 cm

Tiraž 500. – Napomene i bibliografske
reference uz tekst. – Bibliografija: str. 234-239

ISBN 978-86-83015-12-2

а) Цивилно друштво – Србија – 1990-2006

COBISS.SR-ID 138406924

CIVICUS Indeks civilnog društva – Izveštaj za Srbiju

Zdenka Milivojević

Prvo sveobuhvatno empirijsko istraživanje
civilnog društva Srbije (2004 –2006)

Beograd, 2006.

Istraživački i analitički centar ARGUMENT u saradnji sa
Centrom za razvoj neprofitnog sektora

CIVICUS Indeks civilnog društva